

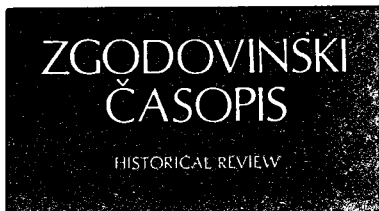

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1995 4 letnik 49

UDC 949.712(05)
UDK

ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. 12. 1995.

Izdajateljski svet: dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Niko Hudelja (nemščina), Irena Šumi in Albina Kenda (angleščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 1769-210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 3900 SIT, za društvene člane 2700 SIT, za društvene članepokojence 2000 SIT, za društvene člane-študente 1350 SIT (vse za leto 1995)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **1080 SIT**.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Naročnina za tujino znaša za ustanove 80 DEM, za posameznike 55 DEM in za študente 35 DEM (ali ekvivalent v nacionalni valuti). Plačuje se na račun Zveze zgodovinskih društev Slovenije pri Novi Ljubljanski banki: 50100-620-133-27620-10295/4

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, marec 1996

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415- 348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

IN MEMORIAM

- Akademik prof. dr. Bogo Grafenauer (Ljubljana 16. 3. 1916 – Ljubljana 12. 5. 1995) (Peter Štih) 517–524
 Academitian Prof. Dr. Bogo Grafenauer (Ljubljana 16. 3. 1916–12. 5. 1995)
 Bibliografija akademika prof. dr. Boga Grafenauerja 1976–1995/1996 (Drago Samec) 524–536
 Bibliography of Acad. Prof. Dr. Bogo Grafenauer 1976–1995/96

RAZPRAVE – STUDIES

- Andrej Pleterski, Model etnogeneze Slovanov na osnovi nekaterih novejših raziskav 537–556
 The Slav's Ethnogenesis Model Based on some of the Latest Research Findings
 Stane Okoliš, Izseki iz zgodovine Loža in okolice (2. del) 557–581
 Fragments from History of Lož-Laas and its Surroundings (Part 2)
 Ludwig Steindorff, Samostani kot središča skrbi za pokojne v stari Rusiji 583–593
 Monasteries as the Centers of Care for the Deceased in the Old Russia
 Ivan Erceg, Počeci proizvodnje soli i opseg solana na istočnojadranskoj obali 595–606
 The Beginnings of Maritime Salt Production and the Range of Salt Works at the Eastern Adriatic Coast
 Jože Smej, Dve pismi iz leta 1779 za osvetlitev vprašanja šolnikov in šolstva v Prekmurju 607–611
 Shedding Light on the Question of School Teachers and Schools in Prekmurje: Two Letters from 1779
 Marjeta Keršič-Svetel, Češko-slovenski stiki med svetovnimi vojnami (3. del) 613–630
 Czech-Slovenian Relations Between the World Wars (Part 3)
 Avgust Lešnik, Novi moskovski dokumenti o Informbiroju 631–638
 The New Moscow Documents on the Informbureau

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

- Peter Ribnikar – sedemdesetletnik (Vasilij Melik) 639–640
 Peter Ribnikar – Septuagenarian

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE –
 CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

- Slovenska trideseta leta (Marjan Drnovšek) 641–642
 The Thirties in Slovenia
 Znanstveni posvet »Slovenija v letu 1945« (Aleš Gabrič) 643–644
 Scientific Conference "Slovenia in the Year 1945"
 27. zborovanje nacionalne konvencije Ameriškega združenja za pospeševanje slovanskih študij (Matjaž Klemenčič) 644–646
 27th National Annual Convention of the American Association for the Advancement of the Slavonic Studies

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- Ivo Lukanc, Les imitations des monnaies d'Alexandre le Grand et de Thasos (Melinda Torbágyi) 647
 Giordano Labud, Ricerche archeologico-ambientali dell'Istria settentrionale: la valle del Fiume Risano (Matej Župančič) 648–649
 Christopher Marshall, Warfare in the Latin East, 1192–1291 (Andrej Pančur) 650–653
 Marijan Zadnikar, Ptujška Gora – visoka pesem slovenske gotike (Martin Šteiner) 653–655
 Bartholomäus (Jernej) Kopitar, Hrsg. von Walter Lukan (Jože Pogačnik) 655–657
 Jožef Košič, Življenje Slovencev med Muro in Rabo (Ludvik Čarni) 658
 Peter Borisov, Ginekologija na Slovenskem od začetka do leta 1980 (Zdenko Levental) 658–659

Lojz Tršan, OF v Ljubljani. Organiziranost v času italijanske okupacije 1941–1943 (Jože Prinčič)	659–660
Ferdo Gestrin, Svet pod Krimom (Boris Mlakar)	660–662
France Perovšek, Moja resnica: Spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani (Zdenko Čepič)	662–664

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 49/1995	665–668
Annual Contents of Zgodovinski časopis – Historical Review 49/1995	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 49, 1995, 3 in 4	XV–XX
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 49, 1995, 3 and 4	

IN MEMORIAM

AKADEMIK PROF. DR. BOGO GRAFENAUER

Ljubljana, 16. 3. 1916 - Ljubljana, 12. 5. 1995

S smrtjo Boga Grafenauerja je slovenski znanstveni, intelektualni in kulturni prostor, znotraj njega pa še prav posebej slovensko zgodovino, izgubil človeka, ki je bistveno sooblikoval naše vedenje o slovenski zgodovini v njenem celotnem loku od najstarejših pa do najnovejših obdobij, ki je po rezultatih svojega znanstvenega dela spadal v svetu med najbolj ugledne in v krogu domače znanosti in javnosti med najbolj upoštevane znanstvenike, ki je kot široko razgledan intelektualec vselej ostro opazoval vse bistveni stvari sodobnega življenja, ki si je zavestno nalagal naloge, za katere je smatral, da so potrebne zaradi slovenske narodne usode in ki je imel tudi pogum za kritične besede o stvareh, za katere je presodil, da so zgrešene ali za sodobno življenje v pomembni meri nevarne. Slovensko zgodovino je z njim izgubilo morda svojega zadnjega "univerzalnega" zgodovinarja z najbolj vsestranskim in raznovrstnim ter tudi po obsegu verjetno najobsežnejšim znanstvenim opusom v zgodovini slovenskega zgodovinarstva. In čeprav je natančna določitev in opredelitev njegovega pomena v slovenskem zgodovinarstvu naloga, ki še čaka, je že sedaj nedvomno, da mu pripada mesto ob Francu in Milku Kosu, Ljudmilu Hauptmannu ter Franu Zwitterju; tj. ob njegovih - kot je nekje sam zapisal - "znanstvenih pradedih, dedih in očetih".

Bogo Grafenauer se je rodil leta 1916 v družini gimnazijskega profesorja, predvsem pa znanega slovenskega literarnega zgodovinarja in etnografa Ivana Grafenauerja, ki je v Ljubljano prišel s Koroške, iz Ziljske doline, kjer so Grafenauerjevi bivali vsaj že od srede 17. stoletja.

Družinsko okolje, v katerem je odrasčal, je v marsičem vplivalo tako na izoblikovanje njegovega duhovnega profila kot na usmeritev njegovega dela. Ob že osnovnošolski odločitvi za zgodovino, za katero je v očetovi knjižnici našel dovolj naslovov za branje, je bil oče mlademu Bogu prvi vodnik v svet znanstvenega dela. In tako kot je oče imel sina za svojega učenca, je tudi sin štel očeta za svojega prvega učitelja, kateremu je leta 1952 v zahvalo za to njegovo vlogo posvetil svojo - morda najboljšo - monografijo o ustoličevanju koroških vojvod; ob očetovem delu se je zlasti podrobno seznanil s slovenskim srednjeveškim duhovnim življenjem, znotraj njega pa še prav posebej s starejšim slovenskim slovstvom. Za Grafenauerjevo delo in njegovo intelektualno zorenje pa ni bil nič manj pomemben njegov koroški izvor, kjer je kot osnovnošolec in kasneje študent preživel pri svojem dedu počitnice in spoznaval v črnogledih poznih tridesetih letih pred začetkom druge svetovne vojne prav na meji slovenskega življa na Koroškem "vsakdanjo težo in tragiko boja za lastno besedo in svojo dušo". Prav to spoznanje o tragičnem ("razčetrjenem") položaju slovenskega naroda med obema svetovnima vojnama, pogojenem z geopolitičnim položajem slovenskega ozemlja, se je odrazilo že v njegovi mladostni publicistiki, kjer sta se mu po lastnih besedah - oprtemu na konkretne analize konkretnega zgodovinskega razvoja in položaja; tj. na zgodovinski način mišljenja - izoblikovala na eni strani pogled na slovenstvo kot prvinsko življensko skupnost, na drugi strani pa odločitev biti Slovenec, ki je pomenila presojeti svet okrog sebe s prvenstveno slovenskega (in ne ideološko-strankarskega) stališča. Večino svojih mladostnih publicističnih člankov je Grafenauer objavil v letih 1938 - 1940 v Dejanju kot študent krščansko-socialističnega kroga. star (oz. mlad) med 22 in 24 let. Skupaj s Kocbekovimi so dajali Grafenauerjevi članki ton in barvo tej reviji v vprašanjih, ki so se tikala široko pojmovanih narodnih zahtev.

Med letoma 1935 in 1940 je Grafenauer - potem, ko je zaključil šolanje na ljubljanski klasični gimnaziji, ki mu je s svojim programom in visokim nivojem profesorjev dala odlične podlage za njegov nadaljnji študij in delo (lahko si predstavljamo, da temelji prav v teh podlagah, tj. v zavedanju pomena temeljite gimnazijske izobrazbe za nadaljnji študij in življenje, njegov kasnejši silovit odpor proti reformnim improvizacijam in političnim reorganizacijam šolstva) - na ljubljanski Filozofski fakulteti študiral zgodovino in geografijo, kjer je vse izpite opravil z najvišjimi ocenami. V nekem pogovoru je sam povedal, da se je v tem času največ naučil od Milka Kosa in Frana Zwittera, katerih predavanja je tudi poslušal, ter od razprav Ljudmila Hauptmanna, ki pa je takrat že kar nekaj časa predaval v Zagrebu. Tedaj se je tudi močneje usmeril v srednjeveško zgodovino, kjer je zlasti veliko sodeloval z Milkom Kosom, ki je Grafenauerja tudi predvidel za bodočega nosilca katedre za zgodovino Slovencev in v mesecu njegove diplome leta 1940 tudi predložil fakulteti sistematiziranje te katedre. To je bil čas, ko je Evropa že bila v vojni, kar je mlademu Grafenauerju preprečilo, da bi šel na študij še v tujino.

Tako je šel Grafenauer po končanem študiju najprej služiti vojsko. Ob napadu na Jugoslavijo je prišel v vojno ujetništvo, odkoder pa je bil kmalu izpuščen. V Ljubljani se je nato vključil v skupino, v kateri je bil tudi Zwitter, ki je v okviru OF že tedaj začela pripravljati in zbirati gradivo o vprašanju slovenskih meja, za katerega so pravilno predvideli, da bo po koncu vojne še kako aktualno. Internacija v Italijo, kjer je ostal več kakor leto dni do kapitulacije Italije, je začasno prekinila to delo. Zato pa je z očetovo pomočjo, ki mu je poslal ustrezno literaturo, v tem času prisilnega bivanja opravil tekstno kritiko dveh vrinkov v Švabskem zrcalu, ki predstavljata enega središčnih problemov genealogije virov ustoličevanja koroških vojvod, od katere razrešitve v kar največji meri zavisi tudi interpretacija obreda. Po vrnitvi v Ljubljano je leta 1944 doktoriral z disertacijo o kmečkih puntih in se po koncu vojne ponovno intenzivno posvetil vprašanju slovenskih meja ter kot ekspert jugoslovanske delegacije (predvsem za koroška vprašanja) sodeloval poleti leta 1946 na mirovni konferenci v Parizu. Skorajda petdeset let zatem, le par let pred svojo smrtjo, se je Grafenauer zaradi odgovornosti, ki jo je čutil za narodovo usodo, v novih zgodovinskih okoliščinah osamosvojene Slovenije še enkrat vrnil k mejnim vprašanjem ter za slovensko stran v pogajanjih o slovensko-hrvaški meji zbral in pripravil zgodovinsko dokumentacijo.

Svojo akademsko in profesorsko pot na ljubljanski univerzi je začel kot docent decembra 1946 z nastopnim predavanjem o problemih in nalogah slovenskega zgodovinopisja, ki je v marsičem bilo tudi program njegovega osebnega dela. Postal je prvi univerzitetni učitelj na šele

takrat ustanovljeni katedri za zgodovino Slovencev. Z univerzo, fakulteto in Oddelkom za zgodovino (Historičnim seminarjem) je bil poslej povezan velik del njegovega življenja in dela; več kot tri in pol desetletja do upokojitve v začetku osemdesetih let. Tudi potem je ves čas redno prihajal v svoj kabinet ter na oddelek, kjer je nekaj časa tudi predaval; njegovo učiteljsko delo pa se je dokončno zaključilo šele junija 1993, ko je pod njegovim mentorstvom doktoriral njegov zadnji učenec. Grafenauer je že leta 1951 postal izredni, leta 1956, star natančno štirideset let, pa redni univerzitetni profesor. Poleg zgodovine Slovencev, v začetku do leta 1918, kasneje do 18. stoletja, je predaval tudi uvod v študij zgodovine in po smrti profesorja Čremošnika nekaj časa še zgodovino jugoslovanskih narodov. Njegovo delo na fakulteti pa se ni omejevalo samo na predavanja in izpite ter sploh na delo s študenti, ampak je bil v letih 1957 in 1958 dekan ter v letih 1958 - 1960 prodekan Filozofske fakultete, v sedemdesetih letih pa še predstojnik Oddelka za zgodovino. Najdlje, kar 16 let med letoma 1964 in 1980, pa je vodil fakultetno študijsko komisijo. Tako dolgo predsednikovanje temu pomembnemu fakultetnemu organu je na eni strani posledica njegove žive zavzetosti za študijsko problematiko in šolstvo nasploh, na drugi strani pa gotovo tudi odraz priznanja za njegovo uspešno delo na tem področju, ko je ves čas kritično spremljal in ocenjeval stanje in reforme šolstva na Slovenskem. Trdno prepričan, da morata šolstvo in univerza slediti razvoju izobraževanja in znanstvenih disciplin v svetu, je vedno znova opozarjal, da morajo biti predlagane spremembe in novosti strokovno premišljene (ne pa ideološko postavljene, kot npr. krčenje starejše zgodovine na račun najnovejše, pa še tu le parcialne zgodovine, skupna jedra, odprava stare gimnazije in uvedba obvezne enotne osemletke z argumentom "boja zoper socialno diferenciacijo" ipd.), da morajo upoštevati možnosti in posebnosti slovenskega in jugoslovanskega prostora, predvsem pa, da morajo težiti k takšnemu izobraževalnemu procesu, ki bo omogočal kar se da široko, odprto in h kritičnemu razmišljanju naravnano izobrazbo mladega človeka; skratka izobrazbo "za življenje", kot se je sam izrazil. V tem okviru bi morala zgodovina kot šolski predmet obsegati življenje v vseh njegovih ravninah in razsežnostih in pri mladih ljudeh oblikovati konkretno zgodovinsko mišljenje in smisel za zgodovinsko kulturo. S takšnimi predlogi in prizadevanji po moderni in odprti organizaciji šolstva je skušal Grafenauer konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let prodreti v šolski sistem - v ta namen je izdelal osnutek programa pouka zgodovine v usmerjenem izobraževanju, ki so ga kot osnovo pri razpravi o reformi sprejeli tudi zgodovinarji v drugih jugoslovanskih republikah - in vplivati na njegovo preoblikovanje tako, da bi humanistika in družboslovje kot sestavni del splošne kulture in izobrazbe obdržali oz. celo okrepili svoje mesto v izobraževalnem procesu. Njegovi naporji so bili takrat politično zavrnjeni in zato tudi neuspešni. To je bilo eno izmed razočaranj, ki je skupaj s sočasnimi posegi v univerzo odločilno vplivalo na njegovo naglo odločitev o upokojitvi. Za njegovo desetletja dolgo angažirano delovanje se mu je Filozofska fakulteta leta 1984 zahvalila z naslovom zaslužnega profesorja.

Grafenauerjevo delo seveda ni bilo omejeno samo na fakulteto in univerzo, ampak je bilo mnogo širše. Glede na mesto objave tega spominskega zapisa o pokojnem prof. Grafenauerju, je potrebno posebej poudariti njegovo trajno tesno povezanost z Zgodovinskim časopisom. Bil je prvi glavni in odgovorni urednik tega osrednjega glasila slovenskih zgodovinarjev in pod njegovim urednikovanjem je med letoma 1947 in 1968 izšlo prvih 22 letnikov Zgodovinskega časopisa; član uredniškega odbora pa je ostal vse do svoje smrti. Predvsem pa je bil Grafenauer eden najvztrajnejših in najplodovitejših piscev, katerega tekste - od razprav preko polemik, spominskih in jubilejnih zapisov, do knjižnih ocen in poročil - najdemo skorajda v vsakem letniku Zgodovinskega časopisa in katerega študije so marsikdaj zaznamovale posamezne številke in jim dajale ton; med takšne zagotovo spada njegov tekst o problemih in nalogah slovenskega zgodovinopisja v našem času, natisnjen leta 1947 v prvem letniku Zgodovinskega časopisa, kakor npr. tudi leta 1993 - to je v letu, v katerem so izšli njegovi zadnji prispevki v Zgodovinskem časopisu - objavljen tekst Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju, ki je v isti sapi polemičen prikaz slovenskega zgodovinopisja in razmerja slovenskih zgodovinarjev do oblasti po drugi svetovni vojni ter hkrati zasnova kritičnega pretresa položaja in stanja zgodovinske vede na Slovenskem v povojnem, komunističnem času, povrh vsega pa še izjemno pričevanje in dokument o nekaterih manj poznanih stvareh znotraj zgodovinarske srenje iz bližnje preteklosti.

Grafenauerjevo ime je neločljivo povezano tudi z Zgodovinskim društvom za Slovenijo (kasnejšo Zvezo zgodovinskih društev), pri tem je sodeloval od začetka. Na ustanovnem občnem zboru te stanovske organizacije slovenskih zgodovinarjev je bil novembra 1946 izvoljen med odbornike, med letoma 1948 in 1952 je bil tajnik, v razdobju 1968-1974 pa predsednik društva. Od ustanovitve Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije leta 1954 je sodeloval tudi v njenem odboru, pozneje pa je postal tudi član Jugoslovanskega komiteja za historične vede. V zvezi s temi njegovimi funkcijami in seveda tudi v zvezi z njegovim ostalim delom je bilo povezano njegovo sodelovanje pri številnih simpozijih, zborovanjih, kongresih in drugih s stroko povezanih srečanjih, odborih in telesih v slovenskem, eksjugoslovanskem in mednarodnem prostoru. Tu je posebej potrebno omeniti njegovo delo pri uresničevanju arhivskega sporazuma z Avstrijo, povezanega z uspešno vrnitvijo številnega pomembnega starejšega arhivskega gradiva v Slovenijo, zaradi česar je tudi postal častni član Arhivskega društva Slovenije. V desetletju od leta 1978 do leta 1988 je bil predsednik Slovenske maticе, pri čemer je odločilno prispeval k njeni uveljavitvi in vključitvi v burne razprave in politično dogajanje v osemdesetih letih. Matica je v času Grafenauerjevega vodstva s svojimi stališči in mnenji, ki jih je velikokrat (vsaj v zasnovi) formuliral Grafenauer sam, kot ena najvidnejših strokovnih in znanstvenih ustanov aktivno in glasno posegla v politična opredeljevanja (in z njimi povezana razhajanja) slovenskega in takratnega jugoslovanskega političnega in kulturnega življenja, hkrati pa je redno in natančno izpolnjevala svoj knjižni program in s številnimi strokovnimi posveti načenjala in odpirala najrazličnejše kulturnozgodovinske teme. S častljivo ustanovo, ki je od druge polovice prejšnjega stoletja tako tesno zvezana s slovenskim nacionalnim, kulturnim in znanstvenim vzponom ter številnimi resnično uglednimi imeni, ki so stala in stojijo zadaj, je ostal Grafenauer, ki je postal tudi častni član Slovenske maticе, aktivno povezan vse do svoje smrti. Čeprav delujoč v Ljubljani, je ves čas ostal povezan tudi z njemu najdražjo Koroško, kjer je aktivno sodeloval pri Koroških kulturnih dnevih in bil od konca sedemdesetih let predsednik Kluba koroških Slovencev v Ljubljani.

Zaradi svojega izjemnega znanstvenega in strokovnega dela ter tudi nasploh zaradi zavzete angažiranosti na številnih področjih je bil Bogo Grafenauer deležen raznih priznanj (od katerih so nekatera bila že omenjena), odlikovanj in nagrad. Leta 1968 je tako postal dopisni, štiri leta kasneje pa redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Od leta 1975 je bil zunanji dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne in Hercegovine in od leta 1978 še zunanji dopisni član Srpske akademije nauka i umjetnosti. Za svoje znanstveno delo je dvakrat prejel nagrado sklada Borisa Kidriča in leta 1989 Kidričevo nagrado za življensko delo. Bil je tudi Tischlerjev nagrajenec ter nosilec visokih državnih odlikovanj.

Vsi ocenjevalci Grafenauerjevega dela, ki so ob njegovih jubilejih in različnih priložnostih predstavljali in ocenjevali njegov znanstveni opus, so opozarjali, da je bila njegova znanstveno-raziskovalna pozornost usmerjena v več področij. Toda kot vsestranski zgodovinar je bil Bogo Grafenauer v prvi vrsti zagotovo medievist; po mnenju Nade Klaić, profesorice srednjeveške hrvaške zgodovine na zagrebški univerzi, izraženem leta 1971, celo "danes brez dvoma najboljši medievist v naši državi". Prav na področju srednjeveške in še posebej zgodnjersrednjeveške zgodovine je Grafenauer nemara dosegel najbolj pomembne rezultate svojega znanstvenega dela in tu je bila tudi širina njegovega raziskovanja največja. Številne njegove razprave posvečene vprašanjem tistega časa, presegajo slovenski prostor in okvir in se ukvarjajo s širšimi vprašanji južnoslovanske, srednjeevropske in jugovzhodnoevropske zgodovine. Med naslovi iz tega sklopa njegove bibliografije je potrebno opozoriti na dela, ki so posvečena vprašanjem razmerja med Avari in Slovani v 6. in v začetku 7. stoletja, slovanskim naselitvenim valovom na Balkan, slovansko-nemški borbi za srednje Podonavje v 9. stoletju, etnični in družbeni (fevdalni) strukturi jugoslovanskih narodov v srednjem veku. Pisal je o nekaterih osnovnih vprašanjih najstarejše hrvaške zgodovine, kjer je bila (in je) še zlasti temeljnega pomena njegova kritika poročila Konstantina Porfirogeneta o naselitvi Hrvatov. Veliko pozornost je posvečal panonskemu prostoru v 9. stoletju. Še kot študent je napisal kritiko Grivčeve knjige o Kocljju, kateremu je sam kasneje posvetil pomembno razpravo. V zvezi s kompleksom vprašanj okrog Cirila in Metoda je zvezanih kar nekaj Grafenauerjevih važnih razprav in del, ki segajo od kritične ocene raznih publikacij o tem preko že omenjenega Koclja do tematike Brižinskih

spomenikov ter vprašanja pristnosti pisma papeža Hadrijana II. S temi deli je v veliki meri posegal tudi v problematiko tedanje kulturne zgodovine.

Največ pozornosti pa je Bogo Grafenauer v sklopu zgodnjerednjeveških raziskav posvetil problematiki zgodnjerednjeveške slovenske, v prvi vrsti karantanske zgodovine. Tudi tu segajo njegova prva dela že v študentska leta, ko je polemiziral z Malom (kasneje zelo intenzivno tudi s Hauptmannom) in njegovim videnjem starejše slovenske zgodovine. Njegova prva pomembna razprava o Karantaniji je iz leta 1942 in v njej je ob analizi Konverzije časovno natančneje opredelil usodne zgodovinske dogodke, zvezane s karantansko podreditvijo Bavarcem, kar je kasneje sprejel tudi Milko Kos. Že leta 1946 je v Koroškem zborniku podal v razpravi o Karantaniji koncept svojih nazorov o njej, ki ga ni spremenil do konca in ki jih je dokončno razvil in dokumentiral v leta 1952 objavljeni obsežni knjigi Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. V njej je ob obravnavi vprašanja izvora obreda temeljito pretresel karantansko politično in družbeno zgodovino (znotraj slednje je zlasti temeljito in široko obravnaval vprašanje kosezov) in jo v primerjalni analizi vpel v širši okvir. K vprašanju Karantanije se je Grafenauer vračal tudi pozneje vedno znova; ne samo v kratkih in poljudnih sintezah ali pa v raznih knjižnih ocenah, ampak tudi v posebnih razpravah, v katerih je obravnaval posamezne probleme od vprašanja Hrvatov v njej pa do vprašanja karantanskih temeljev vojvodine Koroške in vloge Karantanije pri oblikovanju slovenske narodne zavesti. V zvezi s kosezi ter z ustoličevanjem koroških vojvod je potrebno omeniti, da je zadnje Grafenauerjevo delo o tej problematiki izšlo v Carinthii leta 1993.

Poleg karantanskih pa je Grafenauer raziskoval in reševal tudi druga pomembna vprašanja iz slovenske zgodnjerednjeveške zgodovine. V ta krog spadajo njegova dela, posvečena vprašanjem kot so kontinuiteta in diskontinuiteta v vzhodnoalpskem in severnojadranskem prostoru, naselitev Slovanov v ta prostor - tu je glede smeri, kronologije in tempa tega procesa postavil trdne okvirje -, pokristjanjenje Slovencev kakor tudi pomen Pavla Diakona in njegove Zgodovine Langobardov za slovensko zgodovino. To delo imamo danes, v največji meri prav po Grafenauerjevi zaslugi, prevedeno in komentirano v slovenščini. Slovenska izdaja Pavla Diakona je bila posvečena tisočštiristoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko etnično ozemlje in v spremljajočih študijah, ki jih je Grafenauer napisal k temu delu, je podana do danes tudi najbolj temeljita zgodovinska kritika venetske teorije, ki z metodološkega stališča in stvarnega zgodovinskega razvoja kaže na njeno nevzdržnost. Hkrati pa povezuje Grafenauerjevo ukvarjanje s Pavlom Diakonom njegovo zanimanje za zgodnjerednjeveško zgodovino z njegovim živim interesom za zgodovinski razvoj najzahodnejših slovenskih predelov in za vlogo slovensko-romanske meje v njem. Tudi tem vprašanjem je posvetil več svojih razprav in člankov, še posebej dragoceni pa so tisti, ki so posvečeni Beneški Sloveniji, Režiji in Kanalski dolini oz. zgodovini tam živečih Slovencev.

Drugo veliko področje Grafenauerjevega znanstvenega dela je bila agrarna (oz. morda bolje agrarno-socialna) zgodovina, znotraj nje pa še prav posebej kmečki upori. Tudi na tem področju je začel delati že kot študent z razpravo o kmečkem uporu leta 1515 na Spodnjem Štajerskem ter z nekaterimi ocenami, ki jih je objavil takrat in kmalu po diplomu. Kmečka upornost je bila tudi tema njegove doktorske disertacije Boj za staro pravdo iz leta 1944, ki je - glede na takratna pravila in običaje doktorskega študija - izšla v tiskani obliki v samozaložbi. Njegove raziskave dela kmečkega življenja na Slovenskem pa se niso omejevale samo na 15. in 16. stoletje ampak je z obravnavo Velikega tolminskega punta leta 1713 in položaja slovenskega kmeta v letu 1848 posegel tudi v 18. in 19. stoletje, z razpravo o kmečkih uporih in ljudskih vstajah pri jugoslovanskih narodih v novem veku iz leta 1962 pa je - podobno kot v razpravah o etnični strukturi in genezi fevdalizma v eksjugoslovanskem prostoru - pokazal na pomembne razlike v posameznih okoljih in tako zavrnil tendence po nategovanju zelo različnih stvari na isto kopito ter hkrati predložil tipologijo kmečkih uporov. Številne razprave, članki in poljudni zapisi iz te problematike pa so Grafenauerju izšli zlasti okrog jubilejnega leta 1973, ko se je praznovala štiristoletnica slovensko-hrvaškega kmečkega upora. Svoja tovrstna raziskovanja je strnil v dveh knjigah (Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962; Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem, Ljubljana 1974) in končno še v drugem zvezku kolektivno napisane Zgodovine agrarnih panog (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Ljubljana 1980, poglavje Razredni boj agrarnega prebivalstva). "Čisti" agrarnozgodovinski problematiki pa so v glavnem

posvečeni samo prispevki, ki so kot posamezna poglavja izšli v prvem zvezku Zgodovine agrarnih panog (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Ljubljana 1970). Pri tem delu sta mu bila za vzgled velika francoska zgodovinarja Marc Bloch in Georges Duby ter izhodišča in razmišljanja zgodovinske šole, izoblikovane okrog revije *Annales*, kjer se je držal metodičnega napotka, "da se zgodovina ne dela samo po tekstih", da se mora prav zgodovina srednjeveških kmetov opirati bolj kot vsaka druga na sledove preteklosti, ki dopolnjujejo pisane vire ter, da je za takšno raziskovanje "nujno potreben pregled celote, ki edini more raziskovanju vdihniti generalne linije".

Naslednje področje Grafenauerjevega dela so njegove raziskave slovenske zgodovine v 19. in 20. stoletju, med katerimi na eni strani izstopajo razprave in članki, posvečeni slovenskim mejam, boju zanje in posebej narodnostnim razmeram na Koroškem, na drugi strani pa, zlasti v zadnjem času, njegove bogato dokumentirane osvetlitve in prikazi nekaterih odprtih vprašanj slovenske zgodovine med obema vojnama in celo razvoja po drugi svetovni vojni. Kvalificirane ocene tega segmenta Grafenauerjevega dela medievist gotovo ne more dati, vsekakor pa je glede prvega sklopa potrebno omeniti, da je že v letu 1946, v času, ko je bilo koroško vprašanje odprto, v Koroškem zborniku objavil tri pomembne prispevke, v katerih je rekonstruiral objektivno etnično stanje na Koroškem od prve polovice 19. stoletja pa do štetja leta 1934, pisal o narodnopolitični oblasti in o političnih gibanjih od srede 19. stoletja ter o diplomatski borbi za jugoslovansko-avstrijsko mejo v letu 1919. K tem temam se je kasneje še velikokrat vračal, pisal kritike in polemiziral z objavami z druge strani meje. O oblikovanju severne slovenske narodnostne meje in njenih današnjih vprašanjih je še leta 1992 predaval na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Slovenj Gradcu, tekst pa je bil tudi kot posebna knjižica objavljen naslednje leto. V vprašanja slovenske sodobne zgodovine 20. stoletja pa je - če odmislimo tekste zvezane s Koroško, plebiscitom leta 1920 ipd. - intenzivneje posegel v zadnjem desetletju svojega življenja, desetletju, ki ga zaznamujejo tektonski premiki v političnem dogajanju Evrope, ko se je porušil stari svet in njegova stara ureditev, kar je od zgodovinarja zahtevalo obračun za nazaj in soustvarjanje pogleda ter odločitev za usmeritev vnaprej. V ta sklop Grafenauerjevih tekstov bi lahko šteli že njegovo knjigo Slovensko narodnostno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj, v kateri je leta 1987 zbral in ponatisnil svoje mladostne publicistične članke, nastale v nekem drugem, vendar prav tako prelomnem času za Slovence, ki so tudi po skoraj pol stoletja obdržali svojo aktualnost in vrednost. Kot sopotnik in deloma kot soudeleženec, a predvsem kot zgodovinar, je leta 1991 obravnaval diferenciacijo in grupiranje političnih tokov v slovenskem političnem življenju pred izbruhom druge svetovne vojne pri nas, poskušal leta 1993 ob vprašanju zgodovinske nuje ali zgodovinske zmote opredeliti svoje videnje pomena Jugoslavije za Slovence. Čeprav brezkompromisni nasprotnik velikosrbstva in srbsko razumljenega jugoslovanstva, je Grafenauer vendarle pripadal tisti generaciji slovenskih izobražencev, ki je svoje poglede na sosede in razmerje do njih, izoblikovala na podlagi zgodovinskih izkušenj in skrajno negotovega in Slovencem nenaklonjenega vzdušja in razvoja v tridesetih letih. V tej luči sta bila predvsem Nemec in Italijan Grafenauerju najnevarnejša grožnja slovenski prihodnosti. V alternativni biti šesta jugoslovanska republika ali deseta avstrijska pokrajina po njegovem mnenju ni bilo prave izbire. Razpad Jugoslavije in slovensko oddaljevanje od nje je kot zgodovinar ocenjeval za tvegano in boleče, kot dokončno sprejemljivo dejstvo in nujno ju je sprejel šele ob vojaškem posegu v Slovenijo junija 1991. Zato pa bi se morali Slovenci, samostojni in prvič v lastni državi, po Grafenauerjevem mnenju kar najbolje zavedati zgodovinsko potrjene prehodnosti in izpostavljene geopolitične lege slovenskega prostora, ki je velikokrat krojila njegov politični zemljevid. Na zgodovinske konstante in njihova sporočila v tem pogledu je zadnjič opozarjal v članku o slovenskem zgodovinskem prostoru in državi, objavljenem leta 1993 v posebni številki Nove revije, posvečeni Slovencem in prihodnosti. Prav zavedanje temeljnega zgodovinskega pomena, ki ga je za nadaljnjo slovensko usodo imela plebiscitarna odločitev za lastno državo in nato njeno udejanjenje, je Grafenauerju narekovalo, da je bil eden glavnih organizatorjev posveta o Slovincih in državi, ki ga je jeseni 1994 organizirala Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Posveta, pri katerem je odločilno sodeloval v formulaciji njegovega programa in na katerem je, vsaj kolikor mi je znano, zadnjič javno nastopil z referatom na znanstvenem srečanju.

Svoje znanstveno zanimanje je Grafenauer usmeril tudi v zgodovino zgodovinopisja na Slovenskem in pri Slovencih ter v vprašanja teorije zgodovine. Zlasti njegova obravnava razvoja slovenskega zgodovinopisja predstavlja v slovenskem zgodovinopisju, še posebej ker je bilo Grafenauerjevo delo na tem področju izrazito sistematično, precejšnje izjemo. O razvoju slovenskega zgodovinopisja je prvič razpravljal že v svojem nastopnem predavanju leta 1946, kasneje pa še večkrat, med drugim je temu vprašanju posvetil obsežen del svoje knjige o strukturi in tehniki zgodovinske vede, pripravil v okviru dveh publikacij o jugoslovanski historiografiji pregleda o povojnem slovenskem zgodovinopisju za desetletji 1955 - 1975 in leta 1986 s svojimi razmišljanji in pogledi odprl v Tolminu okroglo mizo o zgodovinopisju na Slovenskem danes. Še prav posebej pa se je njegovo zanimanje za zgodovino slovenskega zgodovinopisja kazalo v obravnavi posameznih zgodovinarjev, kjer je ob različnih priložnostih - v raznih enciklopedijskih in biografskih geslih, v zapisih, nastalih ob jubilejih ali smrti posameznih zgodovinarjev, ob izdaji izbranih del, ponatisov ali prevodov, na simpozijih, posvečenih posameznim ljudem ipd. - razčlenjeval njihovo delo ter ocenjeval njihovo mesto in pomen, velikokrat pa še sestavil njihovo bibliografijo. Na tak način je praktično obdelal vse slovensko zgodovinopisje od Linharta preko Franca Kosa in kroga prvih šolanov zgodovinarjev do danes delujočih in uveljavljenih zgodovinarjev. Svojevrsten epilog tega segmenta njegovega dela predstavlja njegov obširni polemični prikaz slovenskega zgodovinopisja in razmerja slovenskih zgodovinarjev do oblasti po drugi svetovni vojni, objavljen leta 1993 v Zgodovinskem časopisu. Dolga leta je bil Grafenauer tudi edini, ki se je sistematično posvečal vprašanju teorije zgodovine in zgodovinske metodologije, pri čemer se je v sedemdesetih in osemdesetih letih vse bolj navezoval na razmišljanja in izhodišča francoskih socialnih zgodovinarjev. O teh vprašanjih je veliko govoril in predaval v okviru predmeta Uvod v študij zgodovine, za katerega je že leta 1948 napisal krajša ciklostirana skripta, ki so mu nato leta 1960 zrasla v obsežno knjigo-učbenik. Obširneje je o teh stvareh pisal nato še sredi sedemdesetih let v Svetovni zgodovini Cankarjeve založbe pod naslovom Temeljni pojmi o zgodovini, v manjših člankih pa še večkrat.

Delo na tako različnih področjih - od teh so tu prikazana le glavna, saj številnih objav, ki posegajo še v mnoga druga vprašanja na tem mestu pač ni mogoče naštetih ali povzeti - je pomenilo najboljšo podlago za Grafenauerjeve sintetične tekste o slovenski zgodovini. Mednje spadajo že poglavja o slovenski zgodovini, ki jih je napisal za prvo in drugo knjigo Zgodovine narodov Jugoslavije (1953, 1959), kjer je bil tudi član ožje tričlanske redakcije. Sintetične narave je tudi njegov tekst v Enciklopediji Jugoslavije (7. zv., 1968), kjer je na približno dvajsetih straneh podal pregled slovenske zgodovine od slovanske naselitve v Vzhodne Alpe pa do leta 1918. Najpomembnejši Grafenauerjev tekst te vrste o slovenski zgodovini pa je njegova Zgodovina slovenskega naroda, ki je v prvi izdaji izhajal med letoma 1954 in 1962 ter je v obravnavo zajel velik časovni lok od prazgodovinskih kultur do leta 1848. Posamezne knjige Grafenauerjeve Zgodovine so močno dopolnjene in predelane doživle v letih 1964, 1965 in 1974 drugo izdajo, prva knjiga pa leta 1978 celo tretjo izdajo. Ta tekst je bil tudi podlaga za prikaz starejše slovenske zgodovine v leta 1979 izšli Zgodovini Slovencev Cankarjeve založbe.

Čisto na koncu tega pregleda Grafenauerjevega znanstvenega in strokovnega dela pa je potrebno spomniti še na dve stvari. Na njegove številne enciklopedične članke - te je pisal za že omenjeno Enciklopedijo Jugoslavije, Slovenski biografski leksikon in v zadnjem času zlasti za Enciklopedijo Slovenije, kjer je aktivno sodeloval že pri snovanju tega velikega projekta (geslovnik), bil podpredsednik glavnega uredniškega odbora Enciklopedije in na svoja ramena prevzemal številna težka in kompleksna gesla - ter na njegovo uredniško delo. Znotraj slednjega se mi zdi še zlasti pomembna - lahko bi jo imenovali kar serija oz. zbirka - vrsta knjig, ki jih je uredil za Slovensko matico in v katerih je izšel najprej v slovenskem prevodu Linhartov Poskus zgodovine Kranjske, nato pa še v dveh knjigah izbrana dela Franca in Milka Kosa, pripravljati pa je začel tudi izbrana dela Ljudmila Hauptmanna. Te knjige so svojevrstno posvetilo najpomembnejšim slovenskim zgodovinarjem, mednje pa bo v prihodnosti vsekakor potrebno uvrstiti tudi izbor Grafenauerjevih tekstov.

Z odhodom akademika in profesorja Boga Grafenauerja je nastala v slovenskem zgodovinopisju in sploh v slovenskem kulturnem in intelektualnem prostoru velika praznina, ki se je jasno zavedamo. Mnoge med nami, to je pravzaprav vse povojne generacije slovenskih

zgodovinarjev, ki so se šolali na ljubljanski filozofski fakulteti do začetka osemdesetih let, vežejo na uglednega profesorja osebni spomini, bodisi s predavanj, izpitov, ekskurzij in simpozijev, bodisi s kakšnih drugih srečanj, ki bodo pač živeli z nami neizbrisno do našega konca. Predvsem pa nam poleg spominov nanj ostajajo njegova številna in pomembna dela, ki bodo spremljala še naše zanamce in s katerimi si je profesor Grafenauer sam postavil najlepši, najtrdnější in pravi spomenik. S svojimi deli se je zapisal tako v zgodovino kot med Slovence; oboje pa je pomenilo smisel njegovega življenja. Nam pa ostaja naloga, da z objavo njegovih najpomembnejših izbranih del pripravimo enega temeljnih priročnikov za starejšo slovensko zgodovino.

Peter Štih

BIBLIOGRAFIJA AKADEMIKA PROF. DR. BOGA GRAFENAUERJA

1976 - 1995/1996

Bibliografije akad. prof. dr. Boga Grafenauerja za zajeta obdobja so izšle v publikaciji Univerza v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev (ULBB), Ljubljana 1957, str. 52-54; ULBB, druga knjiga 1956-1966, Ljubljana 1969, str. 15-18; v Letopisu SAZU, 23, 1972 (1973), str. 41-44; ULBB, tretja knjiga 1966-1976, 1. del, Ljubljana 1979, str. 21-23 ter v poročilih o delu Filozofske fakultete v Ljubljani za posamezna leta.

Do leta 1976 zajame vso njegovo dejavnost bibliografija, ki jo je v ZČ 30, 1976, str. 239-253 objavila Olga Janša-Zorn. Delo po tem obdobju obravnavajo še ULBB, knjiga 4, 1977-1986, 1. del, Ljubljana 1995, str. 26-28 ter Letopisi SAZU za vsako leto posebej.

Poskušal sem se držati ureditve bibliografije do leta 1976. Bibliografija je torej urejena kronološko, v okviru leta pa so na začetku mastno tiskane samostojne publikacije, potem pa razprave in strokovni članki ter gesla, urejena po abecednem redu naslovov publikacij ali periodike, navadno tiskani pa so poljudni članki, intervjuji, ocene, poročila, na koncu leta pa še prevodi, uredništva, kar je tudi posebej navedeno. Uporabljal sem samo uveljavljene kratice po SBL in EŠ.

1976

Ista zgodovinska mitologija : kaj pravzaprav proslavljajo s "tisočletnico" Koroške? - Delo/ Spril, 18, 1976, št. 130 (5.6.), str. 28, ilustr.

Kanalska dolina. - Novi Matajur (Čedad), 3, 1976, št. 15 (1./15.8.), str. 2; št. 19 (1./15.9.), str. 2. (Delni natis iz publikacije Kanalska dolina, Ljubljana 1946.)

Mesto Simona Rutarja v slovenskem zgodovinopisju. - Goriški letnik, 3, 1976 (1977), str. 9-19.

Nekaj poglavij iz zgodovine koroških Slovencev. - Prešernov koledar 1977 (1976), str. 52-62.

Oblika "tisočletnice" skrajšuje zgodovino Koroške za štiri stoletja slovenske zgodovine. - Slovenski vestnik (Celovec), 31, 1976, št. 25 (18.6.), str. 8 : ilustr.

Temeljni pojmi o zgodovini. - Svetovna zgodovina : od začetkov do danes, Ljubljana 1976, str. XIII-XLII. (Ponatis 1981, 1985.)

Iz slovenske antroponimije v Avstriji. Otto Kronsteiner, Die alpenlawischen Personennamen, Österreichische Namenforschung, Sonderreihe 2, Wien 1975. - Onomastica Jugoslaviaca (Zagreb), 6, 1976, str. 257-259.

O ustoličenju vojvode Majnharda. Koroška kronika (Jakob Unrest). - Srednjeveško slovnstvo: izbrano delo (Ljubljana). 1976, str. 127-130, 193-195. (3. izd.) (Prevod.)

1977

Karantanski temelji koroške vojvodine. - ZČ, 31, 1977, št. 1-2, str. 133-154.

Osnovni pojmovi o povijesti. - Povijest svijeta : od početka do danas (Zagreb). 1977, str. 1-30. (Ponatis 1979, 1990.)

Rezultati slovenskega zgodovinopisja pri obravnavanju za narodno zavest pomembnih vprašanj (1945-1975). - Osvoboditev Slovenije 1945 (Ljubljana). 1977, str. 330-352.

Slovinci na zahodni meji : vprašanja srednjeveške kolonizacijske zgodovine Be-

neške Slovenije s posebnim oziranjem na naseljene Slovencev. - Prešernov koledar 1978 (1977), str. 97-107 : zvd.

Teorija in praksa ljudskih štetij na Koroškem od srede 19. stoletja do konca 1970. - Historijski zbornik (Zagreb), 29-30, 1976/77, str. 549-565.

Vprašanje geneze makedonskega naroda. - Simpozijum ASNOM - Ostvarivanje na ideite za sozdavanje na makedonskata država (Skopje), 1977, str. 23-29, 625.

XIX. [Devetnajsto] zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Mariboru od 27. septembra do 1. oktobra 1978. - ZČ, 32, 1978, str. 491-197.

Gross Mirjana, Zgodovina za tretji razred gimnazije. - Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1977. 349 str. : ilustr. (Prevedla M[ilka] Mihelič. Ponatis še 1980. Slovensko izdajo dopolnil B. Grafenauer.)

Naša preteklost ni tako temna : ugledni slovenski zgodovinarji za Nedeljskega. - Dnevnik, 26, 1977, št. 98 (10.4.), str. 3. (Zapisal Sandi Sitar, intervju.)

Vprašanje o konceptu stroke - zgodovine : podlaga za razpravo na filozofski fakulteti v Ljubljani. - Anthropos, 1977, št. 5/6, str. 171-180. (Soavtorji: Tone Ferenc, Ferdo Gestrin, Janko Pleterski, Mirko Stiplovshek.)

1978

Družbeni temelji Karantanije in "Karantancev". - JIČ, 17, 1978 (1980), št. 1-4, str. 69-75.

Georgije Ostrogorski (Petrograd 19.I.1902 - Beograd 24.X.1976). - AV, 29, 1978, str. 722-725.

Izhodišča slovenskega položaja za marčno revolucijo. - Slovenci v predmarčni dobi, Ljubljana, 1978, str. 37-42 + 1 zemljevid.

"Korotan": (zgodovinske pripombe k temu imenu Koroške). - Glas Korotana (Dunaj), 1978, št. 6, str. 1-3.

Problemi di storia della colonizzazione della Slavia Veneta durante il medioevo con particolare riguardo alla colonizzazione Slovena. - Benečanski kulturni dnevi (1974-1975, Špeter Slovenov) = La Storia della Slavia Italiana (San Pietro al Natisono - Trieste), 1978, str. 7-23. (Izšlo v seriji Quaderni Nediža, 3, 1978.)

Silvo Kranjec (Ljubljana 31.XII.1892 - Ljubljana 10.XI.1976). - ZČ, 32, 1978, str. 149.

Usklajevanje dela arhivov s programom zgodovinskega. - Arhivi, 1, 1978, št. 1, str. 11-13.

Zgodovina slovenskega naroda : I. zvezek. - Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1978. 462 str. : ilustr. (Tretja, nekoliko predelana izdaja.)

Koncept nastave istorije (problematika izrade programa). - Odjek (Sarajevo), 31, 1978, št. 18 (15.-30. 9.)

Primož Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja, Ljubljana 1979. - Glasnik Slovenske matice, 2, 1978, str. 55-56.

Zgodovina v skupni programski zasnovi usmerjenega izobraževanja. - Vzgoja in izobraževanje, 9, 1978, št. 5-6, str. 9-12. (Prva objava v Nrazgl, 27, 1978, št. 19 (13.10.), str. 545-546 pod naslovom Zgodovina v usmerjenem izobraževanju.)

1979

Etnična vprašanja ob preureditvi lavantinske škofije v slovensko škofijo na Štajerskem. - Acta ecclesiastica Sloveniae, 1, 1979, str. 107-136 + 2 prilogi.

Narodnostno stanje in slovenskonemško etnična meja na Štajerskem kot dejavnik osvoboditve Slovenije. - Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918-1919 (Maribor), 1979, str. 80-93. (Tudi v ZČ, 33, 1979 (1980), str. 385-405.)

Ob petstoletnici kmečkega upora na Koroškem 1478 : (sodelovanje slovensko in nemško govorečega prebivalstva v koroških kmečkih uporih). - Koroški kulturni dnevi (Celovec), 10, 1979 (1980), str. 38-43. (Pod naslovom Sodelovanje slovensko in nemško govorečega prebivalstva v koroških kmečkih uporih objavljeno tudi v Slovenski vestnik (Celovec), 34, 1979, št. 11 (16.3), str. 7; št. 12 (23.3.), str. 7.)

Ob štirih izdajah "Speransa". - ZČ, 33, 1979, št. 4, str. 559-565. (Ponatis v knjižici Edvard Kardelj - Speransa in slovensko zgodovinske pisje, Ljubljana 1980, str. 31-37.)

Zgodovina Slovencev. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979. 964 str. (Soavtor publikacije. Lastni prispevek: Predgovor, str. 13-16; Prihod Slovanov do Začetki slovenskega narodnega gibanja v okviru propadajočega fevdalizma [do 1790], str. 94-388; Zemljevid Ilirskih provinc, str. 403; Zemljevid upravne razdelitve slovenskega ozemlja 1816-1848 in njegova etnična struktura, str. 411; Izbrana literatura - del, str. 948-949.)

Zgodovinske pisje na Slovenskem v dobi romantike in njegova dediščina. - Glasnik Slovenske matice, 3, 1979, št. 2, str. 40-45.

Dolgoročni program za izdaje Slovenske matice s področja zgodovinskih ved. - Glasnik Slovenske matice, 3, 1979, št. 1, str. 27-30.

Družbene osnove tradicije o bogobornem kralju Matjažu : diskusija. - GSED, 19, 1979, št. 2, str. 33-34. (Diskusija je predstavljena opisno.)

Ob štiridesetletnici izida Speransovega Razvoja slovenskega narodnega vprašanja : primerjalno o štirih izdajah. - Delo/Klisti, 21, 1979, št. 56 (8.3.), str. 7.

Osnovne misli programa. - Glasnik Slovenske matice, 3, 1979, št. 1, str. 13-15. (O programu Slovenske matice.)

Pogledi na Poglede. - GSED, 19, 1979 (1980), str. 53-55. (Diskusija.)

Problematika izrade programa istorije kao predmeta zajedničke programske osnove usmerenog obrazovanja u reformiranoj školi. - Pouk zgodovine = Nastava povijesti (Zagreb - Ljubljana), 1979, št. 1, str. 2-7.

Razprava o knjigi Dušana Kermavnerja "Temeljni problemi primorske politične zgodovine": širši okvir Kermavnerjeve koncepcije o reševanju tržaškega vprašanja leta 1918. - PZDG, 18/19, 1978/79, str. 90-91.

Razprava o knjigi Dušana Kermavnerja "Temeljni problemi primorske politične zgodovine": opozorilo o Kermavnerjevi metodi. - PZDG, 18/19, 1978/79, str. 105-106.

Zgodovina Slovencev : pogovor Naših razgledov. - Nrazgl, 28, 1979, št. 14 (20.7.), str. 416 + 409. 1980

Arnulf. - EJ, 1, 1980, str. 299.

Austrijsko-jugoslavenski (jugoslovenski) odnosi. Politički odnosi (period do kraja XVIII st.). - EJ, 1, 1980, str. 331-336.

Avari. - EJ, 1, 1980, str. 382-383.

Bibliografija. - Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi (Ljubljana). 1980, str. 93-111.

Hinko Smrekar "Slovenski zgodovinarji". - Kronika, 28, 1980, str. 10-13 : ilustr.

Koroški plebiscit v luči novejšega raziskovanja. - Nrazgl, 29, 1980, št. 19, str. 541-543.

Kulturni pomen samostanov v slovenskem prostoru v starejšem obdobju. - Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 16, 1980, str. 183-191.

Razredni boji agrarnega prebivalstva. - Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II: Družbena razmerja in gibanja (Ljubljana). 1980, str. 481-538 + 1 zemljevid na str. 97 (Krnki grad) + 11 zemljevidov v prilogi.

Sklepna beseda. - Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II: Družbena razmerja in gibanja (Ljubljana). 1980, str. 539-542. (Soavtor - podpisano: Agrarni odsek.)

Struktura in tehnika zgodovinske vede: (uvod v študij zgodovine). - Ljubljana, Filozofska fakulteta. [1980]. 460 str. (Na ovitku letnica 1960.)

Stvarni register. - Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II: Družbena razmerja in gibanja (Ljubljana). 1980, str. 721-776. (Soavtor Pavle Blaznik - sicer nepodpisano.)

Tattenbach Ivan Erazem. - SBL, 4. knjiga, 12. snopič (1980), str. 11-12.

Traungauci. - SBL, 4. knjiga, 12. snopič (1980), str. 157-158.

Življenjepis. - Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi (Ljubljana). 1980, str. 47-92.

Novo (doslej najstarejše) sporočilo o "ubijanju sodca". - Traditiones, 7/9, 1978/1980, str. 161-162.

Pismo. Društvo slovenskih izobražencev v Trstu. - Draga 79. 14. študijski dnevi Draga 79, Opčine 1.-2. septembra 1979 (Trst), 14, 1980, str. 28-33. (O 2. Bohinjskem tednu, 7.-11. avgusta 1939.)

Spomenu Josipa Broza Tita, Matičinega častnega člana. - Glasnik Slovenske matice, 4, 1980, št. 1, str. 1-3.

Uvodna beseda. [Vodenje razprave] Meddisciplinarno posvetovanje o vprašanih slovenskega muzejstva. - Glasnik Slovenske matice, 4, 1980, št. 1, str. 7-9, intervencije na str. 39-49.

1981

Die Kärntner Volksabstimmung 1920 im Lichte der neueren Forschung. - Kärntens Volksabstimmung 1920 (Klagenfurt). 1981, str. 408-426. (V nekoliko skrajšani obliki in brez opomb obj. pod naslovom Koroški plebiscit v luči novejšega raziskovanja v Nrazgl, 1980, str. 541-543.)

Kaj pomenijo ugovori zoper že tako počasno uresničevanje arhivskega sporazuma med Jugoslavijo in Avstrijo, ki so se pojavili v avstrijskem tisku in parlamentu letos poleti: ali se pripravlja z avstrijske strani že tretjič blokiranje tega sporazuma? - Arhivi, 4, 1981 (1982), str. 101-106.

La vita economica e il problema dell'autonomia locale della Slavia Veneta. - Atti del convegno Venezia e la Terraferma attraverso le relazioni dei rettori, Trieste, 23-24 ottobre 1980. Ur. A. Tagliaferri (Milano). 1981, str. 179-190.

Lojze Ude 85-letnik. - Glasnik Slovenske matice, 5, 1981, št. 2, str. 86-87.

O arheologiji in zgodovini. - AV, 32, 1981, str. 544-545.

Ob stoletnici začetkov slovenskega znanstvenega zgodovinopisja. - ZČ, 35, 1981, št. 1-2, str. 15-27.

Pripombe k drugi knjigi Linhartovega "Poskusa". - Anton Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel Južnih Slovanov Avstrije (Ljubljana). 1981, str. 375-400.

Sklepne besede. - Levstikov zbornik (Ljubljana). 1981, str. 193-200.

Uredniške opombe in napotki. - Anton Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel Južnih Slovanov Avstrije (Ljubljana). 1981, str. 299-302

Vasilij Melik - šestdesetletnik. - Kronika, 29, 1981, str. 59-61.

Anton Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije. - Ljubljana, Slovenska matica, 1981. 400 str. + 4 zvd. v prilogi. (Uredništvo)

Članek z osupljivim naslovom v "Die Presse". Kaj pomenijo ugovori zoper že tako počasno uresničevanje arhivskega sporazuma med Jugoslavijo in Avstrijo? - Delo, 23, 1981, št. 247 (24.10.), str. 26.

Deželnozbornski spisi kranjskih stanov 1499-1515. Pripravila Marija Verbič. Publikacije Arhiva Socialistične republike Slovenije, Viri 1. Ljubljana 1980. - Arhivi, 4, 1981, št. 1/2, str. 182.

Družinske orglice s trinajstimi registri. - 7 D [Sedem dni], 9, 1981, št. 25 (18.6.), str. 18-19 : ilustr. (Zapisal Miroslav Slana, intervju.)

"Kärntner Weissbuch" Valentina Einspielerja : subjektivizacija, ki omogoča vsakršno manipulacijo. - Nrazgl, 30, 1981, št. 6 (27.3.), str. 160-161. (Ponatis v Slovenski vestnik (Celovec), 36, 1981, št. 15 (10.4.), str. 7.)

O delu Kluba koroških Slovencev v Ljubljani in položaj Slovencev na Koroškem 1978-1981. - Vestnik koroških partizanov, 15, 1981, št. 2/3, str. 24-31.

Ob delu P. Korošec, Zgodnjesrednjevska arheološka slika karantanskih Slovanov, Ljubljana 1979. - AV, 32, 1981, str. 581-582.

Predsednikovo poročilo. - Glasnik Slovenske matice, 5, 1981, št. 1, str. 1-6.

Stičišče znanstvenih spoznanj : pogovor z akademikom, predsednikom Slovenske matice. - Dnevnik, 30, 1981, št. 88 (31.3.), str. 5 : ilustr. (Zapisal Milan Dekleva, intervju.)

Vprašanje nove sinteze zgodovine starejše slovenske književnosti v luči dosedanjega dela Slovenske matice na tem področju. - Glasnik Slovenske matice, 5, 1981, št. 2, str. 48-51. (Tudi v Delo, 23, 1981, št. 127 (4.6.), str. 13.)

Znanost ter naša kulturna in splošna zgodovina : (diskusijski prispevek). - Vloga znanosti pri oblikovanju strategije razvoja SR Slovenije (Ljubljana). 1981, str. 159-161.

1982

Bibliografija dela Franca Kosa. - Franc Kos, Izbrano delo (Ljubljana). 1982, str. 360-365.

Blaznik Pavel. - EJ, 2, 1982, str. 10.

Borovlje. - EJ, 2, 1982, str. 85.

F. Kos in njegovo delo. Pomen dela Franca Kosa v razvoju slovenskega zgodovinskega pisarstva. - Franc Kos, Izbrano delo (Ljubljana). 1982, str. 335-359.

Josip Žontar. - Mohorjev koledar 1983 (Celje), (1982), str. 78-80.

Lojze Ude. - Mohorjev koledar 1983 (Celje), (1982), str. 80-82.

Lojze Ude. - ZČ, 36, 1982, št. 4, str. 363-367. (In memoriam.)

Makedonci in Slovenci : vzporednice in razlike zgodovinskega razvoja. - Glasnik Slovenske matice, 6, 1982, str. 41-53.

Michael Gaismair und die Kroaten und Slowenen. - Die Bauernkriege und Michael Gaismair (Innsbruck). 1982, str. 133-140.

Nekaj opomb k nastajanju in bibliografiji Dejanja. - ZČ, 36, 1982, str. 355-362. (Ob knjigi Človek je utihnil : spominu Edvarda Kocbeka, Celje 1983.)

Opombe k Izbranemu delu Franca Kosa. - Franc Kos, Izbrano delo (Ljubljana). 1982, str. 367-372.

Unrest Jakob. - SBL, 4. knjiga, 13. snopič, 1982, str. 292-294.

Valtunk. - SBL, 4. knjiga, 13. snopič, 1982, str. 343.

Valuk. - SBL, 4. knjiga, 13. snopič, 1982, str. 343-344.

Veronika Deseniška. - SBL, 4. knjiga, 13. snopič, 1982, str. 412-413.

Vitovec Jan. - SBL, 4. knjiga, 13. snopič, 1982, str. 493-494.

Vprašanje sodobnega stanja slovenskega zgodovinskega kot znanosti in zgodovine v sistemu izobraževanja v Sloveniji. - ZČ, 36, 1982, str. 183-196.

Franc Kos, Izbrano delo. - Ljubljana, Slovenska matica, 1982. 372 str. (Izbral, uredil in opombe napisal.) (Uredništvo)

Spremna beseda = Begleitwort = Utószó. - Ivan Zelko, Prekmurje do leta 1500 (Murska Sobota), 1982, str. V-XX. Prevod v nemščino Madita Šetinc, v madžarščino Szilágyi Károly.)

Spremna beseda. - Lino Legiša, V preizkušnji (Ljubljana). 1982, str. 5-8.

1983

Ali so mogoči "pogledi" na katerokoli znanost brez obravnavanja njene svoje metodologije? - Traditiones, 10-12, 1981/1983, str. 209-218.

Arnulf. - EJ (izdaja v slovenskem jeziku), 1, 1983, str. 313.

Avari. - EJ (izdaja v slovenskem jeziku), 1, 1983, str. 342-344.

Avstrijsko-jugoslovanski odnosi. Politični odnosi. Obdobje do konca 18. st. - EJ (izdaja v slovenskem jeziku), 1, 1983, str. 350-355.

Beljak (zgodovina). - EJ (izdaja v slovenskem jeziku), 1, 1983, str. 568-569.

Bibliografija dr. Josipa Žontarja. - ZČ, 37, 1983, št. 3, str. 238-241.

Dr. Josip Žontar (23.9.1895 - 24.4.1982). - ZČ, 37, 1983, št. 3, str. 235-238. (In memoriam.)

Milko Kos. - Primorska srečanja, 7, 1983, št. 39/40, str. 151-156.

Položaj koroških Slovencev in njegovi zgodovinski temelji. - ZČ, 37, 1983, št. 4, str. 307-338. (Predstavitev in polemičen odziv na knjigo Ralf Unkart - Gerold Glantschnig - Alfred Ogris, Zur Lage der Slowenen in Kärnten, Klagenfurt 1984.)

Uvodna beseda. - Bleiweisov zbornik = Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike (Ljubljana), 7, 1983, str. 9-13. (Z dodano uvodno pripombo tudi v Glasnik Slovenske matice 6, 1982, št. 1, str. 5-9.)

Zgodovinsko mišljenje in naš čas. - Nrazgl, 32, 1983, št. 19 (7.10.), str. 546-547.

Celjani v slovenskem in srednjeevropskem prostoru : okrogla miza 1. oktobra 1982 na 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju. - ZČ, 37, 1983, št. 1-2, str. 94-95, 109, 110, 111, 112, 113.

Celjski grofje in "Zgodovina Slovencev", Cankarjeva založba, Ljubljana 1979. - Nrazgl, 32, 1983, št. 8 (22.4.), str. 225-226.

Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes, Ljubljana - Celovec 1984. - ZČ, 37, 1983, št. 3, str. 247-250.

Neka nužna preciznija izjava : kome smeta istorija Jugoslavije. - NIN (Beograd), 32, 1983, št. 1685 (24. 4.), str. 3-4.

Podpora Slovincem v Avstriji: Klub koroških Slovencev v Ljubljani. - Kulturni poročevalec, 14, 1983, št. 56, str. 70-71. (Ponatis v Lutke mladje 10 let (Celovec), [1985], str. 121-122.)

Pot do razumevanja našega časa : analiza konkretne resničnosti - ali učenje splošnih zakonov družbene teorije? - Nrazgl, 32, 1983, št. 21 (4.11.), str. 611. (Odgovor na zapis Jožeta Štera v Nrazgl, 32, 1983, (21.10.)

Predsednikovo poročilo. - Glasnik Slovenske matice, 7, 1983, št. 1, str. 1-4.

Stališče Slovenske matice : o vprašanju šolskega sistema in tako imenovanih skupnih programskih jeder. - Delo, 25, 1983, št. 289 (15.12.), str. 8. (Soavtor Drago Jančar.)

Uvodna beseda. Vprašanje šolskega sistema, "skupnih jeder" in posebej zgodovine. - Glasnik Slovenske matice, 7, 1983, št. 2, str. 70-71, 71-76. (Tudi v Mladi viri, 1984, str. [4-6].)

Vnovič : Prokrustovsko obsekovanje za pojmovne predalčke. - Nrazgl, 32, 1983, št. 23 (9.12.), str. 675-676. (O Marxovem pojmovna-

nju družbene zakonitosti in "ideologije". Ob pisanju Jožeta Štera v Nrazgl 1983, (18.11.))

1984

Dopsch Alfons. - EJ, 3, 1984.

Einige Anmerkungen zum Neudruck. - Urban Jarnik, Andeutungen über Kärntens Germanisierung = Pripombe o germanizaciji Koroške. Disertacije in razprave 8 (Klagenfurt - Celovec). 1984, str. 143-149. (Prevedel Mirko Messner.)

Govor dr. Boga Grafenauerja ob 90-letnici rojstva in 10. obletnici smrti dr. Milka Kosa. - ZČ, 38, 1984, št. 1-2, str. 133-138.

Jarniks "Andeutungen" und ihr Stellenwert in der Forschung zur Germanisierung der Slowenen in Kärnten. - Urban Jarnik, Andeutungen über Kärntens Germanisierung = Pripombe o germanizaciji Koroške. Disertacije in razprave 8 (Klagenfurt - Celovec). 1984, str. 83-113. (Prevedla Vida Obid.)

Kulturni pomen samostanov v slovenskem prostoru v srednjem velju. - Redovništvo na Slovenskem 1: Benediktinci, kartuzijani, cistercijani (Ljubljana). 1984, str. 11-23.

Mesto Jarnikovih "Pripomb" v raziskovanju germanizacije Slovencev na Koroškem. - Urban Jarnik, Andeutungen über Kärntens Germanisierung = Pripombe o germanizaciji Koroške. Disertacije in razprave 8 (Klagenfurt - Celovec). 1984, str. 115-141.

Nekaj opomb k ponovni objavi. - Urban Jarnik, Andeutungen über Kärntens Germanisierung = Pripombe o germanizaciji Koroške. Disertacije in razprave 8 (Klagenfurt - Celovec). 1984, str. 150-155.

O "aktualnih vprašanih s področja zgodovinskega". - Borec, 36, 1984, str. 633-636.

Ob stodvajseti obletnici Slovenske matice. - Bibliografija Slovenske matice 1964-1983 (Ljubljana). 1984, str. 5-14. (Tudi Glasnik Slovenske matice, 8, 1984, priloga, str. 5-14.)

Obča zgodovina v delih Matije Vertovca. - Goriški letnik, 11, 1984, str. 39-44. (Referat z Vertovčevega simpozija 18. maja 1984 v Zemonu pri Vipavi.)

Pavletu Blazniku v slovo in spomin. - Loški razgledi, 33, 1984, str. 19-26. (Soavtor.)

Pregljevi zgodovinski tolminski romani in zgodovinska resničnost. - Pregljev zbornik (Ljubljana). 1984, str. 51-55.

Spremna beseda zgodovinarja in odgovornega urednika. - Boris Pahor, V labirintu (Ljubljana). 1984, str. 627-637.

Ali je problem svobode res le meščansko vprašanje? - Nova revija, 3, 1984, št. 30, str. 3527-3530.

Nekaj opomb k Prunkovemu članku o "Vestniku Slovenska politika". - PZDG, 24, 1984, št. 1-2, str. 163-164.

Nova zgodovina Koroške v srednjem veku. Claudia FrässEhrfeld, Geschichte Kärntens, Bd. I: Das Mittelalter, Klagenfurt 1984. - Slovenski vestnik (Celovec), 39, 1984, št. 33 (17.8) - št. 35 (31.8.)

Ob osemdesetletnici Frana Zwittera - Koroški koledar 1985 (Celovec), (1984), str. 204-206.

Pavle Blaznik: In memoriam. - Nrazgl, 33, 1984, št. 15 (10.8.), str. 433.

Vprašanja celovitosti slovenskega kulturnega prostora v našem času. - Glasnik Slovenske matice, 8, 1984, št. 2, str. 91-94.

1985

Bibliografski pregled dela Milka Kosa. - Milko Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (Ljubljana). 1985, str. 371-384.

Bizantinsko poslanstvo in Slovenci. - Glasnik Slovenske matice, 9, 1985, št. 1-2, str. 23-35.

Blaznik Pavel. - EJ (izdaja v slovenskem jeziku), 2, 1985, str. 30.

Borovlje. - EJ (izdaja v slovenskem jeziku (Zagreb), 2, 1985, str. 133.

Borut. - EJ (izdaja v slovenskem jeziku), 2, 1985, str. 136.

Fran Zwitter - osemdesetletnik. - ZČ, 39, 1985, št. 1-2, str. 5-7.

O Venetih in nastanku Slovencev. - Delo/ Klisti, 27, 1985, (3.10.), str. 8-9. (Ponatis v Arheo 10, 1990, str. 36-46, ilustr.)

Pripombe h Kosovim razpravam o srednjeveški kulturni, družbeni in politični zgodovini Slovencev. - Milko Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (Ljubljana). 1985, str. 385-388.

Spreobrnjenje Bavarcev in Karantanecv. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum.* - Acta Ecclesiastica Sloveniae, 7, 1985, str. 9-27. (Uvod, zgodovinske opombe.)

Srednjeveška kolonizacija in izgradnja fevdalne oblasti vzhodno od Kokre na Gorenjskem. - Kamniški zbornik 1229-1979 (Kamnik). 1985, str. 14-18.

Vprašanje pomena zgodovinske metode za druge družbene vede. - Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem (Ljubljana). 1985, str. 33-37. (Diskusija na str. 272-274.)

Življenje in delo Milka Kosa. - Milko Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (Ljubljana). 1985, str. 353-370.

Dokumenti iz razprave o zrušitvi nekdanjega šolskega sistema in uzakonitvi tako imenovanega "usmerjenega izobraževanja" ter o škodljivosti te šolske "reformne" za našo bodočnost. - Glasnik Slovenske matice, 9, 1985, št. 1-2, str. 1-2. (Uvod.)

Jože Koropec, Mi smo tu : veliki punt na Slovenskem v letu 1635, Maribor 1985. - ČZN, n.v., 21, 1985, št. 2, str. 251-253.

Milko Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. - Ljubljana, Slovenska matica, 1985. 387 +(2) f pril. (Izbral, uredil in nekatere tekste prevedel.)

Polemički žar i istina! - NIN (Beograd), 34, 1985, št. 1815 (13.10.), str. 2-4. (Rubrika Odjeci.)

Predgovor = Foreword. - Acta Ecclesiastica Sloveniae, 7, 1985, str. 7-8.

Premalo znanja in še manj samokritike. - Teleks, 41, 1985, št. 33 (15.8.), str. 4-5.

1986

Bibliografija dr. Pavleta Blaznika. - ZČ, 40, 1986, št. 1-2, str. 148-151.

Einspeler Andrej. - EJ, 2. izd., 4, 1986, str. 8.

Feudalizem kod jugoslavenskih naroda. - EJ, 2. izd., 4, 1986, str. 117-125, 131-133, 137-140.

Gorazd. - EJ, 2. izd., 4, 1986, str. 431.

Gospovetsko polje. Historija. - EJ, 2. izd. 4, 1986, str. 457-458.

Grafenauer France. - EJ, 2. izd. 4, 1986, str. 539.

Gregorić Ilija. - EJ, 2. izd., 4, 1986, str. 593.

Grivec Fran. - EJ, 2. izd., 4, 1986, str. 599.

Gruden Josip. - EJ, 2. izd., 4, 1986, str. 621.

Hotimir. - EJ, 2. izd., 4, 1986, str. 739.

In memoriam Pavle Blaznik in pomen njegovega dela (Škofja Loka 28.6.1903 - Ljubljana 13. 6.1984). - ZČ, 40, 1986, št. 1-2, str. 145-148.

Jaroslav Šidak (Dunaj 4.1.1903 - Zagreb 25. 3.1986) : poslovilne besede na komemoraciji na Filozofski fakulteti v Zagrebu 3. marca 1986. - ZČ, 40, 1986, št. 3, str. 327-330. (Tudi v Historijski zbornik (Zagreb), 39, 1986, št. 1, str. 351-356.)

O slovenskem etničnem prostoru kot kriteriju pri zgodovinskih vedah. - Plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte. Sklic (13, 1985, Nova Gorica). Skupni slovenski kulturni prostor (Ljubljana). 1986, str. 21-29.

Poglavne komponente slovenske zgodovine v 16. stoletju in njihova povezanost. - Obdobja 6. 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 27. do 29. junija 1984 (Ljubljana). 1986, str. 43-52. (Okrajšana objava v ZC, 39, 1985, str. 289-291 (v okviru okrogle mize Problemi reformacije na Slovenskem, 28. septembra 1984 na 22. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Brežicah.)

Pričevanje o plebiscitnem boju na Koroškem. - Peter Mohar, Med nebom in peklom (Ljubljana). 1986, str. 483-486.

Slovenačko-romanska granica - međa i spona. - JČ, 21, 1986, št. 1-4, str. 11-28.

Spremna beseda = Geleitwort. - Historična topografija Slovenije II: Pavle Blaznik, Slovenska Stajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500, 1. knjiga (Maribor). 1986, str. 7-15.

Spremna beseda o skupnem slovenskem kulturnem prostoru v luči Rebulovega "Koloradskega dnevnika". - Alojz Rebula, Vrt bogov (Ljubljana). 1986, str. 316-322.

Vojnomir. - SBL, 4. knjiga, 14. snopič, 1986, str. 560.

Wutte Martin. - SBL, 4. knjiga, 14. snopič, 1986, str. 729-731.

Zgodovinski vidiki kolaboracionizma. - TIP 23, 1986, št. 9-10, str. 1010-1015. (Nadnaslov: Kolaboracionizem, narodno izdajstvo, protirevolucija.)

Zgodovinsko gledanje na spreminjanje narodnega značaja nasploh in na vprašanje slovenskega narodnega značaja posebej. - Sdb, 34, 1986, št. 12, str. 1107-1118. (Tudi v Plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte. Sklic (14, 1986, Bled), Razvoj slovenskega narodnega značaja v luči 4. točke programa Osvobodilne fronte, Ljubljana 1987, str. 28-38.)

Arnold Suppan, Die österreichischen Volksgruppen, Wien 1983. - ZČ, 40, 1986, št. 3, str. 350-353.

Diskusija Uvodne besede. - Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije (Ljubljana). 1986, str. 192, 193, 194, 202, 204.

Jugoslavika ili politika: stalno opadanje. - NIN (Beograd), 35, 1986, št. 1858 (10.8.), str. 16-17.

Kdaj spomenik generalu Maistru. - Delo, 28, 1986, št. 92 (19.4.), str. 18.

Kje je spomenik Rudolfu Maistru v Mariboru? - Delo, 28, 1986, št. 86 (12.4.), str. 27.

Koroška je moja očetnjava : Tischlerjeva nagrada prof. dr. Bogu Grafenauerju, predsedniku Slovenske matice. - Glasnik Slovenske matice, 10, 1986, št. 2-11, 1987, št. 1, str. 69-71. (Intervju.) (Najprej objavljen v Naš tednik (Celovec), 39, 1987, št. 3 (22.1.), str. 5.)

Misli o slovenskem značaju. - Delo, 28, 1986, št. 261 8.11.), str. 22. (Izjava.)

Muzejska razstava "Slovenci v 16. stoletju". - ZČ, 40, 1986, št. 3, str. 331-333. (Ponatis z nekaj lektorskimi spremembami v Delo, 28, 1986, (11. 10.), str. 20 : ilustr.)

O zgodovinskem sporočilu Novačanovega dnevnika. - Anton Novačan, Jeruzalem - Kairo, Spomini 1942-1945 (Ljubljana). 1986, str. 347-349.

Obrobne opombe k različnim referatom. - Plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte. 13. sklic (1985, Nova Gorica). Skupni slovenski kulturni prostor, (Ljubljana). 1986, str. 163-173.

Peter Mohar, Med nebom in peklom : pričevanje iz plebiscitnega leta. - Ljubljana - Celovec, Slovenska matica - Drava, 1986. 485 str. (Uredništvo.)

Predsednikovo poročilo na rednem občnem zboru Slovenske matice 12. marca 1986. - Glasnik Slovenske matice, 10, 1986, str. 1-5.

Spomenik generalu Maistru : naša zahteva. - TV-15 Naš tovariš, 24, 1986, št. 15 (17.4.), str. 3.

Spomenik generalu Rudolfu Maistru. - Dnevnik, 35, 1986, št. 97 (11.4.), str. 6.

The Times atlas svjetske povijesti. - Ljubljana, Cankarjeva založba. 1986. Dopunjeno izdanje za Jugoslaviju. (Član strokovne redakcije jugoslovanske izdaje.) (Avtor dveh blokov zemljevidov s komentarjem, str. 298-301, ter dveh zemljevidov na str. 305, in komentarija bloka na str. 306-307. (Ponatisi 1987, 1987, 1988, 1989.) (Uredništvo.)

1987

Agrarna kriza. - ES, 1, 1987, str. 18.

Andechs-Meran. - ES, 1, 1987, str. 75-76.

Avstrija. Nastanek in razvoj pojma in ime do srede 19. st. - ES, 1, 1987, str. 138.

Avstrijske dedne dežele. - ES, 1, 1987, str. 140-141 (z zemljevidom.)

Babenberžani. - ES, 1, 1987, str. 165-166.

Beljak. - ES, 1, 1987, str. 219.

Blaznik Pavel. - ES, 1, 1987, str. 283.

Carniola (1908-1919). - ES, 1, 1987, str. 421 (Soavtor Tone Wraber.)

Dopsch Alfons. - EJ (izd. v slov. j.), 3, 1987, str. 590.

Kontinuiteta v konceptu - prelom v metodologiji (seveda le v mejah koncepta). - ZČ, 41, 1987, str. 339-342.

Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj. - Ljubljana, Slovenska matica, 1987. 228 str., [2] f. pril. (Uredil, spremno besedo in opombe o prvih objavah napisal Janko Prunk; Bogo Grafenauer: Uvodni zapis ob ponatisu člankov od 1938-1945, str. 5-10; Imensko kazalo sestavil Ervin Dolenc.)

Slovensko-romanska meja - ločnica in povezava. - ZČ, 41, 1987, str. 5-18.

Zgodovinopisje na Slovenskem danes. - ZČ, 41, 1987, str. 147-149. (Začetni referat.)

K zgodovini kostanjeviškega samostana in belih menihov na Slovenskem. - Jože Mlinarič, Kostanjeviška opatija 1234-1786 (Kostanjevica na Krki). 1987, str. XI-XII.

Ob petdesetletnici Slovenske akademije znanosti in umetnosti. - Mohorjevi koledar 1988 (Celje), (1987), str. 48-56 : ilustr.

Stranke hočejo dokončati etnocid na Koroškem : memorandum Klubov koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru. - Večer, 43, 1987, št. 279 (2.12.), str. 4. (Pod naslovom Memorandum klubov koroških Slovencev objavljeno tudi v Delo, 29, 1987, št. 282 (5.12.), str. 27.

Zgodovinisje na Slovenskem danes : okrogla miza v Tolminu 2.10.1986. - ZČ, 41, 1987, št. 1, str. 147-149.

1988

Celjska grofija. - ES, 2, 1988, str. 10.

Celjska kneževina. - ES, 2, 1988, str. 11.

Celjski grofje. - ES, 2, 1988, str. 12-15 (z genealoško tablico).

Celovška kotlina (zgodovina). - ES, 2, 1988, str. 21-22.

Čedad (zgodovina). - ES, 2, 1988, str. 106-107.

Dinastični teritorij. - ES, 2, 1988, str. 264.

Dobrla vas (zgodovina). - ES, 2; 1988, str. 276.

Dudlebi. - ES, 2, 1988, str. 393.

In memoriam. Akademik prof.dr. Fran Zwitter (Bela Cerkev, 24.10.1905 - Ljubljana, 14.4.1988) : govor na žalni seji SAZU 19.4.1988. - ZČ, 42, 1988, št. 2, str. 159-163 : ilustr.

Iz starega v novi prostor. - ZČ, 42, 1988, št. 4, str. 533-541. (Referat na 24. zborovanju zgodovinarjev v Ptujju od 28. do 30. septembra 1988.)

Kriza Doma in sveta. - Dom in svet 1888-1988 (Celje), 1988, str. 30-41.

Ob tisočstiristoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje : 1. Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah, zgornjem Posavju in ob zgornjem Jadranu. - Paulus Diaconus, Zgodovina Langobardov = Historia Langobardorum (Maribor), 1988, str. 321-341.

Ob tisočstiristoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje : 2. Kontinuiteta in vprašanje slovenskega srečanja s staroselci (Vlahi). - Paulus Diaconus, Zgodovina Langobardov = Historia Langobardorum (Maribor), 1988, str. 342-375. (Odlomek s str. 342-354 pod naslovom Beseda o metodi in kontinuitetnem vprašanju objavljen v Arheo 10, 1990, str. 18-24, vendar brez opomb.)

Ob tisočstiristoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje : 3. O autoktonističnih teorijah

(etruščanski, venetski itd.) v zvezi s pojavom slovenskih prednikov v novi domovini v 6. stoletju. - Paulus Diaconus, Zgodovina Langobardov = Historia Langobardorum (Maribor), 1988, str. 376-422, ilustr. (Odlomek strani 389-396 objavljen pod naslovom O atestinskih črkovnih tablicah objavljen v Arheo 10, 1990, str. 79-81, ilustr.)

O izvoru slovenskih prednikov. - Primorska srečanja, 12, 1988, št. 82-83, str. 298-309; št. 84-85, str. 409-417; št. 87-88, str. 616-623 : ilustr. (Odgovori na vprašanja redakcije o avtoktonističnih teorijah. Sklep komentarja slovenske izdaje Zgodovine Langobardov Pavla Diakona.) (Pod naslovom Kritični zapis h knjigi o Venetih ponatisnjen odlomek str. 617-621 v Arheo 10, 1990, str. 46-51.)

O Pavlu Diakonu in začetkih zgodovine Slovencev v novi domovini : Pavel Diakon in njegova "Zgodovina Langobardov". - Paulus Diaconus, Zgodovina Langobardov = Historia Langobardorum (Maribor), 1988, str. 295-305.

O Pavlu Diakonu in začetkih zgodovine Slovencev v novi domovini : Langobardsko obdobje v zgodovini Italije. - Paulus Diaconus, Zgodovina Langobardov = Historia Langobardorum (Maribor), 1988, str. 306-320.

Proučevanje problematike posameznih manjšinskih skupnosti. - Sdb, 37, 1988, št. 5, str. 511-522. (Ponatis v Narodne manjšine (Ljubljana), 1990, str. 17-30 + diskusija na str. 189-191, 193-195.)

Vprašanje kulturne avtonomije 1918. - ZČ, 42, 1988, št. 4, str. 561-569.

Fran Zwitter. - Dnevnik/Spril, 37, 1988, št. 112 (23.4.), str. 12-13 : ilustr. (Nekrolog.)

Janez Evangelist Krek. Diskusija - 2000 [Dva tisoč], 1988, št. 40/41, str. 42-44.

Klub koroških Slovencev v Ljubljani. - Koroški koledar 1989 (Celovec), 1988, str. 86-91. (Intervju z B. Grafenauerjem in Stanetom Uršičem. Pogovarjal se je Miha Pasterk.)

Mi smo seljaci. - NIN (Beograd), 37, 1988, št. 1978 (27.11.), str. 32-34. (Intervju. O slovenskem nacionalnem vprašanju. Naslov je delo uredništva.)

Ob šestdesetletnici Kluba koroških Slovencev. - Kronika Kluba koroških Slovencev v Mariboru (Maribor), 1988, str. 7-11. (Tudi v Koroški koledar 1989 (Celovec), (1988), str. 79-85 in v Vestnik koroških partizanov, 22, 1988, št. 3-4, str. 142-149.)

O "(ne)znanstveni fantastiki" v Zgodovinskem časopisu : odprto pismo prvega glavnega in odgovornega urednika Zgodovinskega časopisa sedanjemu uredniku. - ZČ, 42, 1988, št. 1, str. 121-123. (Odziv na članek Nade Klaič v ZČ, 41, 1987, str. 549-555.)

Paulus Diaconus, Zgodovina Langobardov = Historia Langobardorum. - (Maribor), Založ-

ba Obzorja, 1988. VIII, 422 + (IV) str. + pril. (Iz antičnega sveta, 25). (Sourednik Branko Avsenak. Prevedli Fran Bradač, Bogo Grafenauer in Kajetan Gantar.) (Uredništvo in prevod.)

Predsednikovo poročilo. - Glasnik Slovenske maticе, 11, 1987/88, št. 1, str. 1-5.

1989

Einige Rahmenfragen zum Verhältnis zwischen der Kirche und der slowenischen Kultur im 19. Jahrhundert. - Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju (Ljubljana). 1989, str. 13-18. (Prevedla Doris Debenjakova.)

Einspieler Andrej. - EJ (izd. v slov. j.), 4, 1989, str. 7-8.

Einspieler Andrej. - ES, 3, 1989, str. 2 (Soavtorica Frančiška Buttolo.)

Fevdalizem na jugoslovanskih tleh. - EJ (izd. v slov. j.), 4, 1989, str. 118-125, 131-133, 137-140.

Fevdalizem. - ES, 3, 1989, str. 100-103 (Soavtor Sergij Vilfan.)

Fran Zwitter (1905-1988). - Letopis SAZU, 39, 1988 (1989), str. 109-115, s sliko.

Freising. - ES, 3, 1989, str. 156.

Germanizacija. - ES, 3, 1989, str. 206-209.

Gestrin Ferdo. - ES, 3, 1989, str. 211.

Gorazd. - EJ (izd. v slov. j.), 4, 1989, str. 426-427.

Gorjanci (zgodovina meje). - ES, 3, 1989, str. 291-292.

Gornja Radgona (zgodovina). - ES, 3, 1989, str. 294.

Gospodstvo polje (zgodovina). - EJ (izd. v slov. j.), 4, 1989, str. 456-457.

Grafenauer Franc. - EJ (izd. v slov. j.), 4, 1989, str. 489 (Soavtor Janez Stergar.)

Gregorič Ilija. - EJ (izd. v slov. j.), 4, 1989, str. 518.

Gregorič Ilija. - ES, 3, 1989, str. 385.

Grivec Fran. - EJ (izd. v slov. j.), 4, 1989, str. 523.

Gruden Josip Valentin. - ES, 3, 1989, str. 402.

Gruden Josip. - EJ (izd. v slov. j.), 4, 1989, str. 561.

Gubec Ambrož. - ES, 3, 1989, str. 406.

Habsburžani. - ES, 3, 1989, str. 412-416 (Soavtor Franc Rozman.)

Hotimir. - EJ (izd. v slov. j.), 4, 1989, str. 675.

Hrvati (ime). - EJ (izd. v slov. j.), 4, 1989, str. 684-686.

Luka Sienčnik. In memoriam. - Nrazgl, 38, 1989, št. 4 (24.2.), str. 96-97.

Nekaj okvirnih vprašanj ob razmerju med Cerkvijo in slovensko kulturo v 19. sto-

letju. - Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju (Ljubljana). 1989, str. 7-12. (Tudi v Glasnik Slovenske maticе 11, 1987/88, str. 25-28.)

Sergij Vilfan - sedemdesetletnik. - ZČ, 43, 1989, št. 1, str. 5-9.

Tisoč štiristo let od naselitve slovenskih prednikov na današnjem slovenskem ozemlju. - Prešernov koledar 1990 (1989), str. 35-46. (Pod naslovom Rojstna ura slovenskega naroda pred tisoč štiristo leti v Arheo 10, 1990, str. 11-17 : ilustr.)

Zgodovinski značaj dela Franja Baša in pomen njegovega dela v slovenskem zgodovinospisju. - Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije (Maribor). 1989, str. 7-10.

Atlas svetovne zgodovine. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1989. (Član strokovne redakcije za slovensko izdajo.) (Avtor zemljevidov s komentarjem, str. 298-299, 300-301, 305 in 307, št. 4 ter pripadajočih besedil in besedila na str. 306-307.) (Uredništvo.)

Edvard Kocbek v tretji krizi svojega življenja. - Boris Pahor, Ta ocean strašno odprt (Ljubljana). 1989, str. 388-[403].

Osem Slovencev za danes. - Mladika (Trst), 33, 1989, št. 8, str. 128-131, ilustr. (Intervju vodila Zora Tavčar) (Izšlo tudi v Zora Tavčar, Slovenci za danes (Ljubljana-Trst), 1991, str. 186-191.)

Pomen zgodovinskega spomina : iz zahvalnega nagovora akademika Boga Grafenauerja na podelitvi Kidričevih nagrad. - Dnevnik, 37, 1989, št. 102 (14.4.), str. 12.

Razprava o nacionalnem vprašanju. - Stanje, vloga in razvojne perspektive družbenih znanosti na Slovenskem (Ljubljana). 1989, 3. knjiga, str. 772-776.

Razprava o skupnih temah družboslovja. - Stanje, vloga in razvojne perspektive družbenih znanosti na Slovenskem (Ljubljana). 1989, 3. knjiga, str. 787-788, 807-810.

Razprava o zgodovinospisju. - Stanje, vloga in razvojne perspektive družbenih znanosti na Slovenskem (Ljubljana). 1989, 3. knjiga, str. 660-662.

Spomini na srečanja z dr. Tischlerjem. - Zvest domu, narodu in Bogu (Celovec). 1989, str. 119-125.

Trovanje brojkama : kome trebaju statističke laži? - Danas (Zagreb, 8, 1989, št. 393 (29.8.)), str. 31.

V znanstveni polemiki velja le resnica. - Delo, 31, 1989, (29.6.). (Odgovor na članek Mateja Bora v Delu 31, 1989, (22.6.))

Za pravno državo - toda demokratično. - Večer, 45, 1989, št. 284 (9.12.), str. 26.

Zapiski o uredniškem delu. - ZČ, 9, 1955, ponatis 1989 (Na zadnji strani platnic.)

Zapoznala kritika. Edvard Kardelj (Spe-rans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1970. 3. predelana in dop. izd. - Intervju (Beograd), 1989, št. 208 (26.5.), str. 36-39; št. 209 (9.6.), str. 26-30; št. 210 (23.6.), str. 24-27; št. 211 (7.7.), str. 46-48; Kritika za-kasnele kritike [popravki in preciziranja], št. 214 (18.8.), str. 39-42. (Prevod ocene iz ZČ, 24, 1970, št. 3/4, str. 312-333.)

Zgodovinski pomen "Bohinjskega tedna". - Dnevnik, 37, 1989, št. 203 (29.7.), str. 9, ilu-str.

1990

Hauptmann Ljudmil. - ES, 4, 1990, str. 9.

Historizem v zgodovinopisju. - ES, 4, 1990, str. 30-31.

Hrvatsko-slovenski kmečki upor. - ES, 4, 1990, str. 81-82.

Hrvatsko-slovenski odnosi. Politični od-nosi do 18. st. - ES, 4, 1990, str. 67-68.

Investiturni boj. - ES, 4, 1990, str. 172.

Istra (zgodovina). - ES, 4, 1990, str. 178-181.

Italijansko-slovenski odnosi (do 1797). - ES, 4, 1990, str. 192-194.

Jaksch August. - ES, 4, 1990, str. 255-256.

Janez Vetrinjski. - ES, 4, 1990, str. 264.

Jozefinizam u Slovenaca. - EJ (2. izd.), 6, 1990, str. 124-125.

Kacijanar Ivan. - EJ (2. izd.), 6, 1990, str. 629.

Kako je z zgodovinsko vedo nasploh in kaj se godi z zgodovino pri Slovencih in o Slovencih? - Sdb, 38, 1990, št. 8-9, str. 732-744.

Kanalska dolina (zgodovina). - ES, 4, 1990, str. 392-394.

Karantanci. - ES, 4, 1990, str. 407.

Karantanija. - EJ (2. izd.), 6, 1990, str. 690-691.

Karantanija. - ES, 4, 1990, str. 407-408.

Karantanska krajina. - ES, 4, 1990, str. 408.

Karlo Veliki. - EJ (2. izd.), 6, 1990, str. 707.

Kaspret Anton. - EJ (2. izd.), 6, 1990, str. 722.

Slovenske dežele v 18. stoletju = Gli Slo-veni alla metà del secolo XVIII. - Carlo Mic-hele d'Attems, primo arcivescovo di Gorizia (1752-1774) fra curia romana e stato Absburgi-co = Prvi goriški naškof grof Karl Mihael At-tems (1752-1774) med rimsko kurijo in habs-burško državo. II. Atti del Convegno (Gorizia), 1990, str. 403-421.

Srednja Evropa? Zakaj ne samo Evro-pa? - Dnevnik/ Podmornica, 40, 1990, št. 329 (4.12.), str. 12-13; št. 337 (11.12.), str. 11 (Podmornica, št. 21 in 22). (Objava tudi v Srednja Evropa, Ljubljana 1991, str. 15-26.)

Valvasorjevo mesto v samospoznavanju Slovencev kot posebnega naroda. - Sdb, 38, 1990, št. 1, str. 25-33. (Tudi v Valvasorjev zbornik : ob tristoletnici izida Slave vojvodine Kranjske (Ljubljana) 1990, str. 7-16.)

Ali je zahteva po "odcepitvi" pravo vpraša-nje za naš "plebiscit"? - Dnevnik, 40, 1990, št. 344 (19.12.), str. 4. (S pismom glavnemu ured-niku in mnenjem o plebiscitu.) (Mnenje objav-ljeno pod naslovom V Jugoslaviji ali zunaj nje... tudi v Delo, 32, 1990, št. 295 (20.12.), str. 10.)

Globoke korenine odnosov med Slovenci in Hrvati. - Delo, 32, 1990, št. 288 (12.12.), str. 14. (Iz četrtga zvezka ES, geslo: Hrvatskoslo-venski odnosi, politični odnosi do 18. stoletja.)

Istrske zdrahe. - Nedeljski dnevnik, 29, 1990, št. 253 (16.9.), str. 26; št. 260 (23.9.), str. 26; št. 267 (30.9.), str. 26-27; št. 274 (7.10.), str. 26.

Kako Slovenci po odcepitvi? - Nova revija, 9, 1990, št. 95, str. 376-380.

Ne le elite in politika, ampak tudi mali člo-vek : okrogla miza o zgodovinopisju. - De-lo/Spril, 32, 1990, št. 22 (27.1.), str. 28 : por-treti.

"Novi mit na robu Alp". - Arheo, 10, 1990, str. 53. (Prevod in izbor odlomkov ocene knjige Šavli - Bor - Tomažič, Unsere Vorfahren - die Veneter, Wien 1988, ki jo je v Münchener Zeitschrift für Balkankunde 1985-90 objavil Mihael W. Weithmann.)

[Okrogla miza] Žrtve druge svetovne vojne pri nas. - Borec, 42, 1990, št. 3-4, str. 441, 442, 443-446, 451-452, 458-460.

Poziv k človečnosti in razumu. - Delo, 32, 1990, št. 213 (12.9.), str. 2. (Dvojezično šols-tvo v Celovcu.) (Podpisan kot predsednik Kluba koroških Slovencev v Ljubljani.) (Tudi v PD, 41, 1990, št. 14 (8.10.), str. 4.)

Predsednikovo poročilo na občnem zboru Kluba koroških Slovencev v Ljubljani (16.11.1990). - Vestnik koroških partizanov, 24, 1990, št. 3-4, str. 126-133. (Poročilo vse-buje tudi opis političnega stanja med koroškimi Slovenci.)

Preteklost predstavljena z zemljevidi, slika-mi in besedilom. "Timesov" Biblijski atlas v slovenski izdaji. Ljubljana 1990. - Delo/Klisti, 32, 1990, št. 143 (21.6.), str. 17.

[Zapisnik razprav druge "etnične delavni-ce" štirih inštitutov]. - Razprave in gradivo, 23, 1990, str. 174-175, 178, 194-196.

1991

Diferenciacija in grupiranje političnih tokov v slovenskem političnem življenju od 1935 (1933) do konca 1940. - Slovenski upor 1941 : Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja (Ljubljana). 1991, str. 7-20. (Tudi v Sdb, 39, 1991, št. 8-9, str. 847-851 in pod naslovom Diferenciacija in razvrščanje političnih tokov v slovenskem političnem življenju (od 1935 do 1940) v TiP, 28, 1991, št. 7, str. 810-817.)

Kmečki upori. - ES, 5, 1991, str. 111-112.

Kmečko gibanje 1848. - ES, 5, 1991, str. 112-113.

Knežji kamen. - ES, 5, 1991, str. 133.

Kocelj. - ES, 5, 1991, str. 174.

Kolobarjenje. - ES, 5, 1991, str. 203.

Kolonizacija. - ES, 5, 1991, str. 203-205.

Koroška (zgodovina). - ES, 5, 1991, str. 275-278.

Koroški kmečki upor 1478. - ES, 5, 1991, str. 287-288.

Koroški Slovenci (pojem, ime, vindišarska teorija, zgodovinski razvoj do 1918 - s štetji in germanizacijo do 1981, literatura). - ES, 5, 1991, str. 290-96, 303-304.

Kos Franc. - ES, 5, 1991, str. 308-309.

Kos Milko. - ES, 5, 1991, str. 311.

Kosezi. - ES, 5, 1991, str. 313-314.

Kranjec Silvo. - ES, 5, 1991, str. 389 (Soavtor.)

Kranjska (teritorialni razvoj). - ES, 5, 1991, str. 389-391.

Migracije v jugoslovanskih deželah od 15. do 18. stoletja in njihov pomen za nadaljnji narodnostni razvoj. - ZČ, 45, 1991, št. 2, str. 203-209. (Dosej še neobjavljen referat s posvetovanja o Zgodovini narodov Jugoslavije junija 1960 na Cetinju.)

Pokristjanjevanje Slovencev. - Zgodovina Cerkev na Slovenskem (Celje). 1991, str. 29-60 : ilustr. (Literatura na str. 440-442.)

Problem migracij v zgodovini Slovencev. - ZČ, 45, 1991, št. 2, str. 189-201.

Vprašanja položaja manjšin južnoslovanskih narodov na Madžarskem. - Narodne manjšine (Ljubljana), 2, 1991, str. 53-66.

Aktualnost knežjega kamna : 1240 let po prvih sporočenih ustoličenjih karantanskih knezov. - Delo, 33, 1991, št. 267 (14.11.), str. 5, ilustr.

[Definicija administrativnih meja]. - Vjesnik (Zagreb), 1991, (23.10.). (Intervju. Odloemek v Delo, 33, 1991, št. 249 (23.10.), str. 5.)

Jugoslovanske medrepubliške in zunanje meje : "administrativne" ali zgodovinsko zrasle? - Glasnik Slovenske matice, 14, 1991, str. 4-10 + 1 zvd.

Kako si privoščiti videnje lastne zgodovine? : okrogla miza o slovenskih nacionalnih muzejih. - Delo, 33, 1991, št. 87 (13.4.), str. 27. (Sodeloval.)

Kje so meje med Turčijo in Avstro-Ogrsko. - Mladina, 1991, št. 39 (24.9.), str. 17-19, ilustr. (Intervju. Spraševala Miha Štamcar in Jani Sever.)

Mejniki v slovenski zgodovini. - Miloš Mikelc, Malo zgodovinsko berilo (Ljubljana). 1991, str. 34.

Nekaj opomb k "zadnjemu srečanju" s Tarasom Kermaunerjem. - Glasnik Slovenske matice, 14, 1991, str. 21-33.

[Notica]. - Dnevnik, 41, 1991, št. 100 (12.4.), str. 1 : portret.

O avtorju. - Silvo Kranjec, Kako smo se zedinili (Nova Gorica). 1991, str. XIII-XIV.

O vprašanju slovenskih simbolov. - Dnevnik/ Podmornica, 41, 1991, št. 62 (5.3.), str. 13 (Podmornica, št. 32, str. 5.)

Otvoritev posvetovanja. Sklepna beseda. - Slovenski upor 1941 : Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja (Ljubljana). 1991, str. 5-6, 297-301. (Uvod v posvetovanje tudi v Sdb, 39, 1991, št. 8-9, str. 846-847 pod naslovom Po sledih zgodovine : vsaka generacija piše zgodovino na novo.)

Pozdravna izjava Slovenske matice ob razglasitvi slovenske države. - Delo, 33, 1991, št. 146 (25.6.), str. 6. (Soavtor. Objava tudi v S, 75, 1991, št. 2 (26.6.), str. 4.)

Pri Porabskih Slovencih. - Narodne manjšine, 2, 1991, str. 67-69. (Soavtor Anton Vratusa.)

Simboli in zgodovina. - Dnevnik/ Podmornica, 41, 1991, št. 48 (19.2.), str. 10 (Podmornica, št. 30, str. 4.)

To je popoln nesmisel! : Knežji kamen kot znak ozemeljskih pretenzij? Slovenija nima teh aspiracij! - Dnevnik, 41, 1991, št. 297 (31.10.), str. 3, ilustr. (Prva objava v Slovenski vestnik (Celovec), 45, 1991, št. 45 (23.10.), str. 2. Intervju, "aktualni razgovor" z Ivanom Lukanom.)

1992

Josip Vidmar in Slovensko narodno vprašanje. - Nrazgl, 41, 1992, št. 8 (17.4.), str. 230-231. (Uredništvo: Opravičilo, št. 9 (8.5.), str. 266.)

Južni Slovani do pridružitve krščanski Evropi. Samostojne države od 10. do 12. stoletja. - The Times Atlas svetovne zgodovine (Ljubljana). 1992, str. 298-301. (2. dop. izd.)

Krempl Anton. - ES, 6, 1992, str. 7.

Krka (Gurk, zgodovina). - ES, 6, 1992, str. 26.

Krnjski grad. - ES, 6, 1992, str. 32-33.

Kronika. - ES, 6, 1992, str. 36-37.
Kruci. - ES, 6, 1992, str. 57.
L'alba degli Slavi. - Storia (Firenze), 7, 1992, št. 65, str. 75-81 : ilustr. (V poglavju: Dossier "Jugoslavi dalle origini al Medioevo".)
Lilek Emilijan. - ES, 6, 1992, str. 187.
Linhart Anton Tomaž (zgodovinarsko delo). - ES, 6, 1992, str. 188-191 (Soavtor.)
Ljubelj. - ES, 6, 1992, str. 217.
Ljudevit Posavski. - ES, 6, 1992, str. 267.
Luković Petko. - ES, 6, 1992, str. 338.
Madžarizacija. - ES, 6, 1992, str. 350.
Mahníč Anton (vloga v političnem življenju). - ES, 6, 1992, str. 364-365.
Marija na Zilji. - ES, 6, 1992, str. 413-414 (Soavtor.)
Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka. - Svobodna misel, 30, 1992, št. 3, str. 15-17; št. 4, str. 15-17 + zvd. na platnicah; št. 5, str. 15-17; št. 6, str. 15-17; št. 7, str. 15-17 + zvd. na platnicah. (Ponatis v Acta Histriae (Koper-Milje), 1, 1993, str. 9-52 : ilustr.)
Atlas svetovne zgodovine. 2. dop. izd. z dodatkom Južnoslovanske dežele. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1992. (Član strokovne redakcije slovenske izdaje, avtor zemljevidov in besedila blokov "Južni Slovani do pridružitve krščanski Evropi" in "Samostojne države od 10. do 12. stoletja", str. 298-301, dveh zemljevidov o slovenski zgodovini s komentarjem, str. 305, in zemljevida Migracije s komentarjem, str. 307, besedila bloka "Življenje na razkosanih območjih, str. 306-307, novo besedilo v "Kraljevina Jugoslavija od 1918 do 1941", str. 310-311 (in predlog novega zemljevida na str. 310), strokovna redakcija str. 305-315 (nove prireditve) in nekaj posegov v Register (zlasti v zvezi s slovensko zgodovino.) (Uredništvo.)
Besedovanje z akademikom prof. dr. Bogom Grafenauerjem : o slovenski zgodovini. - Slovenske brazde, 2, 1992, št. 14 (9.4.), pril. Midva, št. 9, str. 1-2; št. 16 (23.4.), pril. Midva, str. 1 : portreta. (Pogovarjal se je Milan Skledar.)
Ferdo Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, Ljubljana 1991. - Raziskovalec, 22, 1992, št. 3, str. 68. (Soavtor Peter Vodopivec.)
Kdaj so prišli Slovenci: strokovna in osebna zavezanost zgodovinski resnici. - S, 76, 1992, (30.5.), str. 31. (Še odgovor p. Ivanu Tomažiču.)
Opletanje z Dragonjo. Odprto pismo profesorju dr. Davorinu Rudolfu. - Delo, 34, 1992, št. 252 (30.10.), str. 21. (Tudi v Glasnik Slovenske matice, 41, 1992, št. 1-2, str. 13-17.)
Slovenska pot do osamosvojitve. - Borec, 44, 1992, št. 3-5, str. 277-279, 280-281, 282-283, 284, 285. (Besedilo oddaje na Radiu Slo-

venija, 26. decembra 1991, skupaj z J. Prunkom in J. Pleterskim.)

Tiskovna konferenca ob izidu Borca 7-8-9, 1991. Aleš Gabrič: Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952. - Borec, 44, 1992, št. 3/5, str. 393-396, 397, 398. (Razgovor v knjigarni Kazina, 3. oktobra 1991.)

1993

Janko Pleterski - sedemdesetletnik. - ZČ, 47, 1993, št. 1, str. 131-133.

Die Kärntner Herzogseinsetzung und die Edlingerfrage. Protokoll eines Kolloquiums aus dem Jahr 1965. - Carinthia I, 183, 1993, str. 353-366.

Mlinarič Jože. - ES, 7, 1993, str. 190-191.

Možberk. - ES, 7, 1993, str. 230-231.

Moro Gotbert. - ES, 7, 1993, str. 219-220.

Narod. - ES, 7, 1993, str. 295-297 (Soavtor.)

Narodnostno ozemlje. - ES, 7, 1993, str. 334-335 (Soavtor.)

Nemško-slovenski odnosi (do zač. 19. st.). - ES, 7, 1993, str. 360-364.

Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju. - ZČ, 47, 1993, št. 1, str. 117-129. (Odgovor na članek Vaska Simonitija, O slovenskem zgodovinopisju, v ZČ 46, 1992, str. 387-394.)

Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje in njena današnja vprašanja. - ZČ, 47, 1993, št. 3, str. 349-383 : ilustr. (Predavanje na 26. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Slovenj Gradcu septembra 1992.)

Poglavje iz zgodovine slovenskega zgodovinopisja : (ob ponatisu Mohorjeve Zgodovine slovenskega naroda). - Josip Mal: Zgodovina slovenskega naroda (Celje). 1993, str. VII-XXIV.

Slovenski zgodovinski prostor in država. - Nova revija, 12, 1993, št. 134-135, str. 693-713. (Izšlo tudi v Slovenci in prihodnost (Ljubljana), 1993, str. 167-187.)

[Anketa o kulturnem prazniku]. - Slovenec, 77, 1993, št. 32 (10.2.), str. 10: portret. (Notica.)

Slovenija 1918-1991 : razgovor Miloša Mikelnja z dr. Bogom Grafenauerjem, dr. Vasilijem Melikom in dr. Jankom Pleterskim. - Prešernov koledar 1994 (1993), str. 35-53 : ilustr.

1994

Jugoslavija, zgodovinska nuja ali zgodovinska zmota. - ČZN, 65 (30), 1994, št. 1, str. 47-50. (Referat na istoimenskem kolokviju v Mariboru 1993.)

Novi člani : Janko Pleterski. - Letopis SAZU, 44, 1993 (1994), str. 38-39 : portret.

Novi člani : Vasilij Melik. - Letopis SAZU, 44, 1993 (1994), str. 39-41 : portret.

Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje. - Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 1994. 41, (II) str. : ilustr. (Zbirka Zgodovinskega časopisa; 10). (Ponatis iz ZČ, 47, 1993, str. 349-383.)

Ogrski Slovenci. - ES, 8, 1994, str. 104.

Otok (Maria Wörth, zgodovina). - ES, 8, 1994, str. 206.

Otokar II. Přemysl. - ES, 8, 1994, str. 207.

Otokar iz Geule. - ES, 8, 1994, str. 207.

Pavel Diakon. - ES, 8, 1994, str. 277.

Peisker Jan. - ES, 8, 1994, str. 296.

Piccolomini Enej Silvij. - ES, 8, 1994, str. 335.

Pirchegger Hans. - ES, 8, 1994, str. 350.

Pleme. - ES, 8, 1994, str. 402.

Pliberk (Bleiburg). - ES, 8, 1994, str. 414.

Predmet preučevanja in časovni okvir. - Narodne manjšine (Ljubljana), 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, 1994, str. 12-17.

Ustoličevanje koroških vojvod. - Dokumenti slovenstva (Ljubljana). 1994, str. 35-39 : ilustr.

Kratko predavanje za ljubitelje pravičnih mej v Istri : o nespretnostih bivših razmejevalcev Istre ter "ljubiteljstvu" današnjih, Piranskem zalivu, ki naj ostane celota, meja na Mirni, ki je bila le meja med dvema okrajema... - Republika, 3, 1994, št. 263 (25.9.), str. 11 : ilustr. (Zapisal Boštjan Lajovic, intervju) (Izšlo tudi v Primorski dnevnik, 50, 1994, št. 262 (25.9.), str. 23 : portret.)

Slovenska državnost od Karantanije do plebiscita : Slovenci in država. - Delo, 36, 1994, št. 259 (9.11.), str. 12. (Pogovor s predsednikom pripravljalnega odbora. Spraševal je Jože Horvat.)

[Spremna beseda]. - Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem (Ljubljana). 1994. (Na zavihku platnic.)

Vodniku po Koroški na pot. - Janez Stergar: Štiri poti med koroške Slovence (Ljubljana). 1994, str. 3.

1995

Podklošter (Arnoldstein). - ES, 9, 1995, str. 15. (Soavtor Bela Sever.)

Podravska krajina. - ES, 9, 1995, str. 24.

Poljedelstvo. - ES, 9, 1995, str. 105,107-108

Postojnska vrata. - ES, 9, 1995, str. 179. (Soavtor Mirko Pak.)

Požarniški mir (1460). - ES, 9, 1995, str. 211-212.

Pribina. - ES, 9, 1995, str. 331.

Ustoličevanje koroških vojvod, gradnja slovenskega državnega mita in vpliv na oblikovanje slovenskega naroda v 19. stoletju. - Slovenci in država : zbornik referatov s posvetovanja (9.-11.11. 1994). (Ljubljana), SAZU, 1995, str. 61-66.

Pogovor z Bogom Grafenauerjem (1916-1995). - Nova revija, 14, 1995, št. 162 (oktober), str. 54-65 : portret. (Intervju, pogovarjala sta se Niko Grafenauer in Peter Vodopivec.)

Uvodna beseda. - Slovenci in država : zbornik referatov s posvetovanja (9.-11.11.1994) (Ljubljana), SAZU. 1995, str. 7-9.

1996

Puntschart Pavel. - ES, 10, 1996. (Pripravljeno za tisk.)

Radojčić Nikola. - ES, 10, 1996. (Pripravljeno za tisk.)

D r a g o S a m e c

Andrej Pleterski

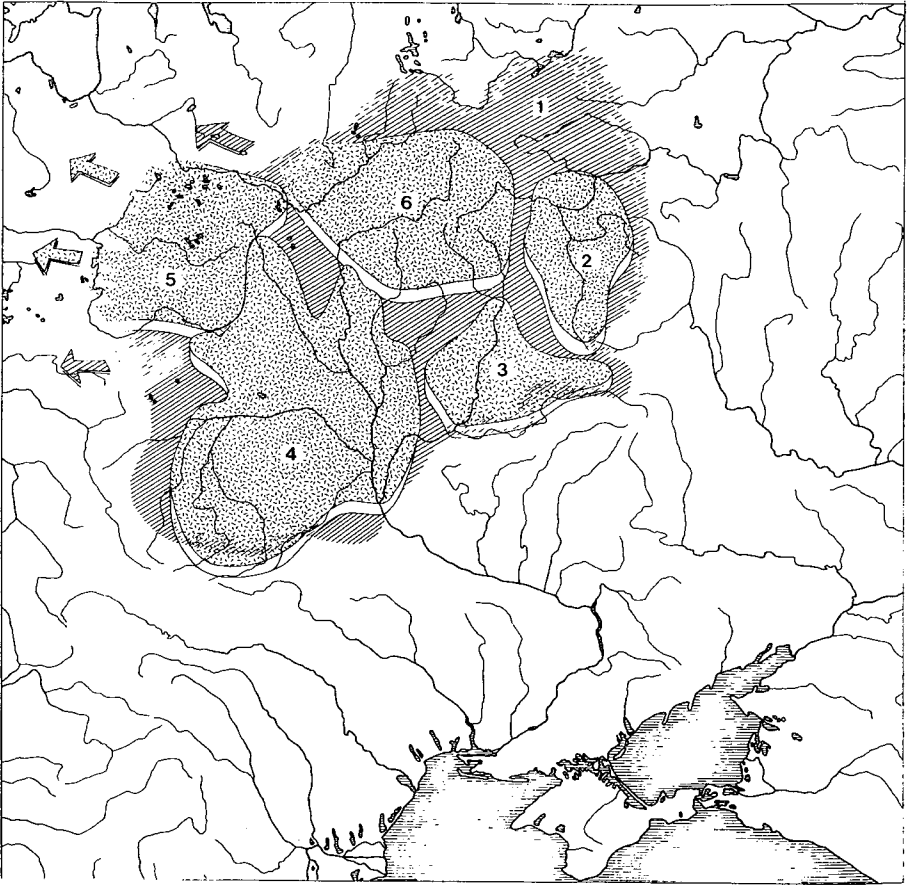
MODEL ETNOGENEZE SLOVANOV NA OSNOVI NEKATERIH NOVEJŠIH RAZISKAV

Izhodišča

Vsi dosedanji modeli, ki so gradili na samoumevni trdni troedinosti etnosa, jezika in arheološke kulture, so bili bolj ali manj neuspešni. Iz več razlogov. Etnična opredelitev je stvar duhovnega področja človekovega bivanja in ni nujno, da ima svoj tvorni zunanji izraz. Izpustil bom problem etničnega opredeljevanja posameznika in se osredotočil na etnos kot celoto. Pojmovanje etnosa pred tisočletjem in še prej ni bilo takšno kot sedanje. Še najbolj smiselna definicija tedanjega *etnosa (gensa)* se mi zdi ta, da je bila to *skupina ljudi, ki jih je družil skupni pravno-ideološki sistem*, pri čemer mi npr. religija, tradicija pomenita dele ideologije. Del tega ideološkega sistema je bil lahko, nikakor pa ne neobhodno, tudi jezik. Tako pojmovanje etnosa je omogočalo tudi večkratno spremembo etnične identitete posameznika, kar nam izjemoma dovoljujejo spremljati pisni viri. Tudi velike skupine prebivalstva so skoraj z enako lahkoto menjale svojo etnično pripadnost, kar je npr. mnogokrat nazorno izpričano v etnogenezi posameznih germanskih ljudstev. Katere so tiste lastnosti pravno-ideološkega sistema, ki jih je sposobna zaslediti arheologija, po pravici povedano, še ne vemo trdno. Arheološki spoznavni postopek je večinoma še vedno na začetni intuitivni stopnji. Že sedaj pa je razvidno, da arheologija pri tem ni povsem nemočna. Orodje, s katerim poskuša proučevati širše skupine ljudi, se imenuje arheološka *kultura*. Ta pojem bom uporabljal v pomenu, da je to *skupek lastnosti sledov človekovega bivanja, ki jih je mogoče ugotoviti v nekem prostoru, in ki se loči od drugih tovrstnih skupkov lastnosti v sosednjem prostoru in času*. Tisto, s čimer si bom pri razvoju etnogenetskega modela še pomagal, sta nastanek in razvoj jezika. Pri tem bom izhajal iz najbolj verjetnega aksioma, da *jezik nastane na revolucijsko-evolutivni način, torej kot posledica zunanjih vplivov in notranjega razvoja*. Zunanji vplivi so lahko raznovrstni npr. gospodarski, politični, etnični. Skupaj z notranjimi spremembami puščajo svoje sledi v jeziku, lahko pa tudi v arheoloških virih. Povezavi med etnosom, arheološko kulturo in jezikom sta prostor in čas. Pri tem bom gradil na aksiomu, da *v nekem določenem času in na nekem določenem prostoru lahko začasno pride do ujemanja vsaj med dvema iz trojice, izjemno morda celo med vsemi tremi hkrati*. Od pravilnosti ugotavljanja takih točk ujemanja je odvisna zanesljivost modela. Večjo pozornost bom posvetil ujemanju jezika in arheološke kulture, manjšo pa ujemanju z domnevnim slovanskim etnosom. Pri tem bom skušal ločiti med Slovani kot etnosom in Slovani kot skupino ljudi, ki govorijo slovansko. Pojem Slovan bom večinoma uporabljal v drugem pomenu, razen če ne bom posebej opozoril na etnični pomen.

Pred nedavnim je M. Parczewski z načrtno obdelavo vsega zgodnjega gradiva Poljske in z njegovo zelo podrobno tipološko analizo pokazal, da Slovani na Poljskem niso avtohtoni, ampak se tja priselijo z vzhoda, pri čemer začnejo najprej naseljevati jugovzhodno Poljsko konec 5. st. (Parczewski 1993, 131 ss). Njihov arheološki izraz je praška kultura. S tem je model vzhodnega izvora Slovanov dobil težak argument. Po trenutnem stanju raziskav je praška kultura najbolj nesporno najstarejša slovanska kultura. Manjša gotovost vlada glede penkovske in še manjša glede koločinske kulture. Izvor zadnjih dveh večina povezuje s kijevsko kulturo. Nekateri arheologi izvajajo iz nje tudi praško kulturo, kateri pa velik del arheologov sicer išče korenine v černjahivski kulturi - arheološkem odrazu gotskega gensa (Wolfram 1979, 41 ss). S stališča retrogradne metode je po taki interpretaciji sporna slovanskost kijevske kulture in podan precej nenavaden izvor Slovanov iz gotskega gensa. Zgolj z retrogradno metodo se nam tu zatakne.

Preden začnem z gradnjo lastnega modela, ki naj bi pojasnil in odpravil omenjeni zastoj, bom skušal poiskati nekatere oporne točke v jezikoslovnem modelu razvoja slovanskega jezika. Zelo uporaben in objektivni pregled dosedanjih raziskav daje H. Popowska - Taborska (1993). Med najbolj nespornimi ugotovitvami so naslednje; tesne balto - slovanske jezikovne vezi govorijo o tesnem (skupnem) razvoju teh dveh jezikovnih skupin. V nekem obdobju sta se razdelili. Obstajal je drugotni stik s predniki Italov

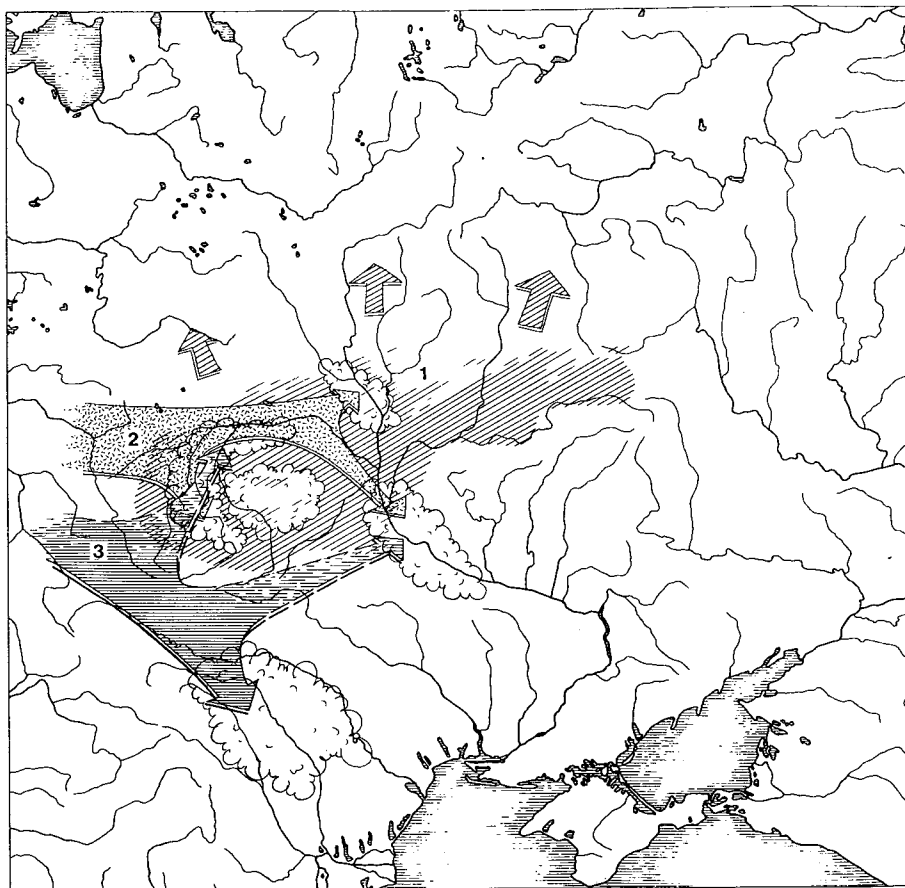

Slika 1. Področje baltoslovanske skupnosti. 1. Področje "baltskih" vodnih imen. 2. Kultura Zgornje Oke. 3. Juhnovska kultura. 4. Milogradska kultura. 5. Kultura črtaste lončenine. 6. Dnepro-dvinska kultura.

in Germanov. Stiki s keltskimi in iranskimi jeziki so še težko opredeljivi. Glede na fonetični in morfološki sistem je mogoče govoriti o enotnosti praslovanščine, glede na leksiko pa je bila precej razslika. Fonetične razlike v slovanščini so se začele šele v drugi polovici prvega tis. n. št. v procesu obširnega slovanskega razseljevanja (Popowska - Taborska 1993, 145 s). - Te ugotovitve napeljujejo na izhodiščno misel, da moramo začetno ozemlje Slovanov iskati pri začetnem ozemlju Baltov, oziroma poiskati ozemlje baltoslovanske jezikovne skupnosti.

Ozemlje baltoslovanske skupnosti (Sl. 1)

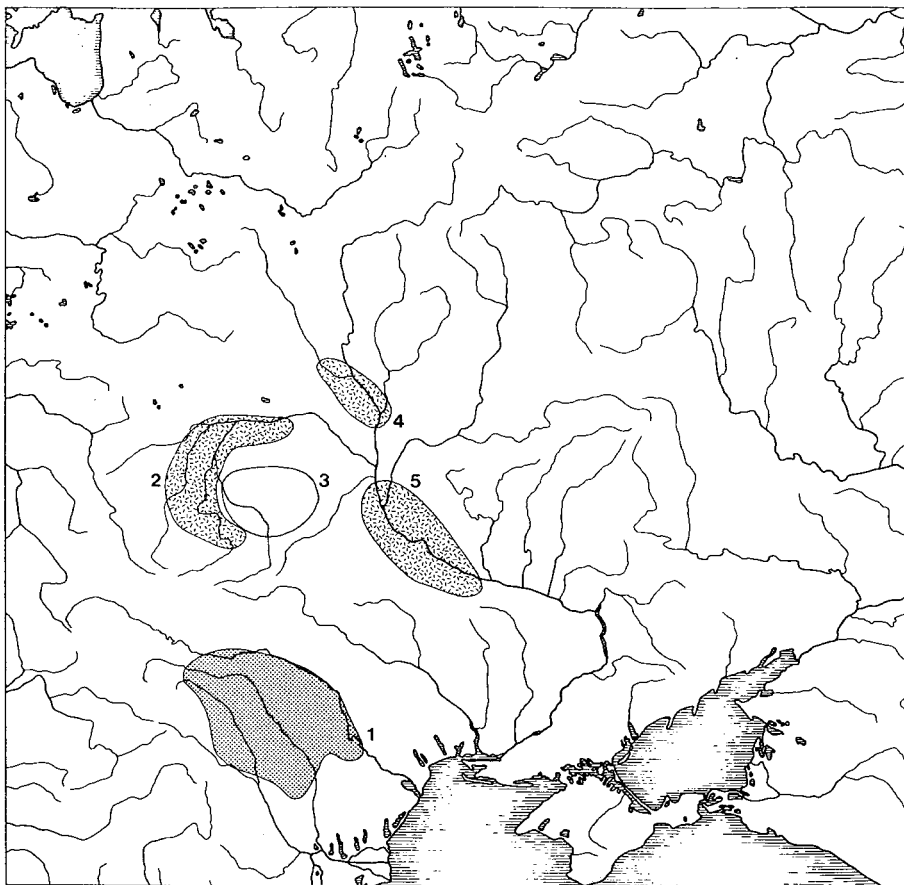
Najpomembnejšo oporo nudi lingvistični atlas vodnih imen zgornjega porečja Dnepra (Toporov, Trubačev 1962), ki jo je Trubačev (1968) kasneje dopolnil še za področje desnega brega Dnepra. Avtorja sta lahko pokazala južno in jugovzhodno mejo baltskih vodnih imen, ter dokazala živi stik Baltov in Irancev v Posejmju (Toporov, Trubačev 1962, 231). Pomembna je ugotovitev, da je bilo področje severno od Pripjata mnogo pozneje slavizirano, kot južno od njega, da je šlo slovansko razseljevanje od juga proti severu. Pri tem so se Slovani pomešali z Balti in jih postopoma slavizirali, potem ko je minilo obdobje dvojezičnosti (Toporov, Trubačev 1962, 232 ss; Trubačev 1968, 11). Ko je nato V. V. Sedov jezikovne in arheološke podatke na področju Posejmja soočil, je prepričljivo pokazal, da se ujemajo s stanjem arheoloških kultur v tretji četrtini 1. tis. pr. n. št. in določil skupino arheoloških kultur baltskega

Slika 2. Protoslovani v 2. st. pr. n. št. 1. Področje "baltskih" vodnih imen. 2. Priselitev prebivalstva pomorjanske kulture zvončastih grobov. 3. Priselitev Germanov.

prebivalstva na področju baltskih vodnih imen (Sedov 1965). V tej skupini vidi J. Okulicz arheološki odraz baltoslovanske jezikovne skupnosti, pri čemer pa še ni mogel pokazati postopka izločanja Slovanov, ki ga le domneva. (Okulicz 1986, 28 ss).

Skupina kultur - milogradska, juhnovska, črtaste lončenine, dnepro-dvinska, Zgornje Oke, se resnično lepo ujema s področjem baltskih vodnih imen (Sl. 1). Precej natančno na jugu, na severovzhodu so opazna odstopanja, ki pa jih je mogoče razložiti s tem, da je na jugu meja "okamenela" zaradi slavizacije, na severu pa se je lahko še spreminjala zaradi poznejših baltskih preseljevanj. Zaradi razseljevanja Baltov proti zahodu (Okulicz 1986, 28 ss) zahodna meja ni določljiva. Če imamo tako določeno ozemlje zgolj za baltsko in ne baltoslovansko, zmanjka prostora za poznejše Slovane. Južneje je namreč že področje iranskih imen tudi skitske dobe (Sedov 1965, Ris. 1) in tračanskih imen predskitske čornoliske kulture (Berezanskaja 1988), s čimer je zapolnjen prostor, ki ga pozneje zasedajo arheološke kulture Slovanov. Pomembna je ugotovitev A. P. Vanagasa, da kaže baltska hidronimija večjo arhaičnost od slovanske in še zlasti raziskava V. V. Ivanova in V. N. Toporova, po kateri je model slovanskih jezikov rezultat preoblikovanja baltskih jezikov, kajti slovanski sistem se da izpeljati iz ustreznega baltskega, baltskega sistema pa se ne da izpeljati iz zgodnjepraslovanske strukture (Popowska - Taborska 1993, 128). To bi kazalo, da lahko govorimo o nekaki oddelitvi Protoslovanov iz skupnega baltoslovanskega jedra. Ker v njem ni bilo več poznejših Protoslovanov, je ostanek postal avtomatično Prabaltki. V tem smislu torej meje med Baltoslovani in Prabaltki ni. Ali kot se je poenostavljeno izrazil V. N. Toporov (1980, 12), slovanski jeziki so otroci baltskih, načelno druga, časovno mlajša generacija. Že J. Werner je

Slika 3. Protoslovani v 2. st. pr. n. št. 1. Kultura Poienești-Lukaševka. 2. Poleška skupina zarubinske kulture. 3. "Vadišče" slovanskih vodnih imen (po Trubačevu). 4. Zgornjedneprovska skupina zarubinske kulture. 5. Srednjedneprovska skupina zarubinske kulture.

opozoril na možnost, da je treba baltoslovanska vodna imena iskati na področju "baltske" hidronimije (Werner 1971, 251).

Protoslovani (Sl. 2, 3)

Področje najstarejših slovanskih vodnih imen je na južnem obrobju področja baltskih vodnih imen. Pri tem ima ozemlje slovanskih imen levega pobožja Dnepra lastnosti, ki kažejo, da je bilo naseljeno z desnega pobožja. Tudi na tem je več skupin arhaičnih slovanskih vodnih imen, ki niso istočasne. Kot nekako vadišče slovanstva izstopa skupina na vzhodnem delu desnega pobožja Pripjata (Trubačev 1968, 270 ss). To področje leži na osrednjem delu ozemlja (Sl. 3: 3), kjer okoli 200. pr. n. št. nastane zarubinska kultura.

V podrobnostih je še slabo proučena, a za izgradnjo modela zadostujejo tudi grobi obrisi. Raziskana najdišča tvorijo tri gostejše skupine: v pripjatskem Polesju, ob zgornjem in srednjem Dnepru (Sl. 3: 2, 4, 5). Zaradi nenatančne kronologije ni jasno, ali so vse tri nastale istočasno. Na vmesnem prostoru so trenutno poznana samo posamična najdišča, nova odkritja so seveda mogoča. Strukturno je najbolj pojasnjen nastanek zgornjedneprovske skupine. Analiza posameznih vrst arheološkega gradiva njene najzgodnejše stopnje kaže, da gre za spoj lastnosti tuje, pomorjanske kulture zvončastih grobov in krajevne milogradske kulture. V poselitvenem smislu je to mogoče razložiti kot priselitev novega prebivalstva z

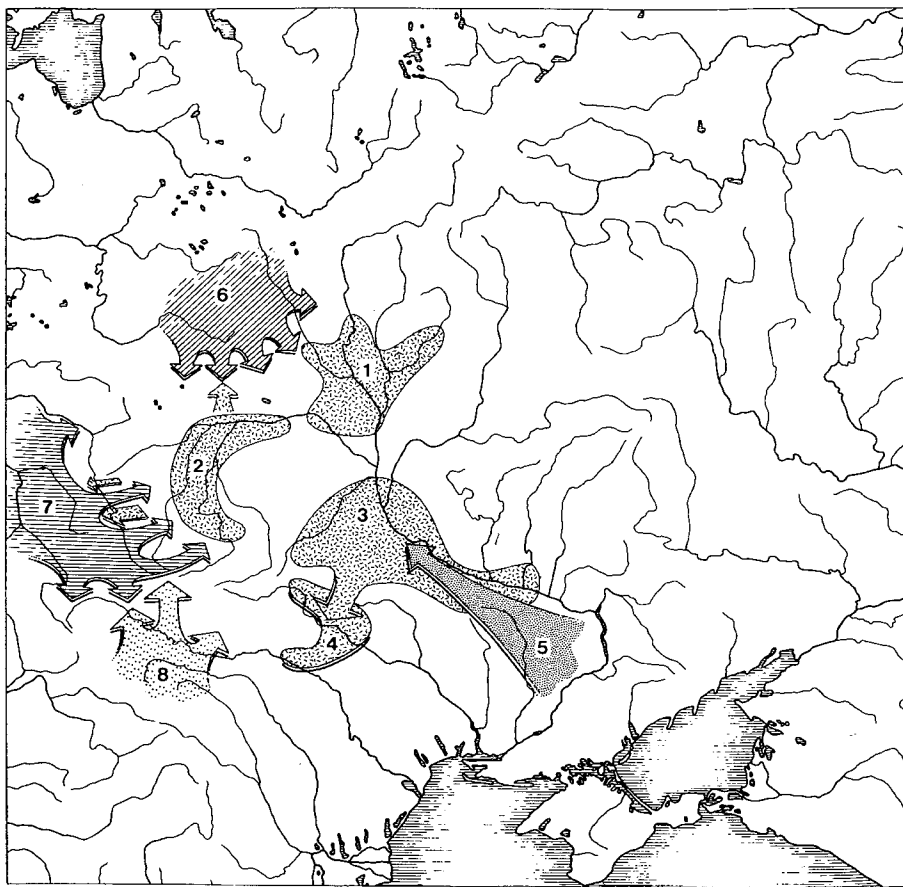
zahoda, morda s področja Mazovije, ki se je nato spojilo s krajevnim prebivalstvom (Oblomskij 1985). Podobno je mogoče razložiti tudi nastanek ostalih dveh skupin (Sl. 2), ki se oblikujeta na osnovi krajevnih različic milogradske kulture pomešanih s kulturo "Skitov-oračev", pri čemer so skitske lastnosti še posebej izražene v srednjedneprovski skupini (Maksimov 1988). Tej osnovi so dodane nekatere lastnosti lončenine pomorjanske kulture zvončastih grobov, najbolj izrazito v Polesju (Pačkova 1990a, 59). V poleški in srednjedeprovski skupini so tudi posode z značilnostmi jastorfske kulture in njenih skupin (Kasparova 1981, 67 ss). Tako zarubinska kultura ni neposredno nadaljevanje nobene od naštetih kultur, ampak novotvorba, ki je nastala z njihovim spajanjem (Maksimov 1991, 8).

Val germanskih skupin, ki so nekako konec 3. st. pr. n. št. začele zapuščati ozemlje severne Nemčije in soseščine ter se usmerile proti jugovzhodu, se je ustavil šele v Moldaviji. Približno istočasno kot zarubinska kultura je tam nastala kultura Poienești Lukaševka, ki jo je mogoče s precejšnjo zanesljivostjo poistovetiti z germanskimi Bastarni (Babeș 1988). Kot že rečeno, so njihove posamezne skupine prišle tudi na področje poleške in srednjedneprovske skupine zarubinske kulture. Morda nekoliko pozneje, v drugi polovici 2. st. pr. n. št. je na srednjem in južnem Poljskem kot posledica tega preseljevanja nastala przeworska kultura, ki jo je mogoče pripisati Germanom. Naselili so se na ozemlju, ki so ga prej naseljevali prebivalci s pomorjansko kulturo in kulturo zvončastih grobov. Številna najdišča le-teh prenehajo, nekaj časa traja prostorsko pomešano, vendar kulturno ločeno življenje staroselcev in prišlekov. Nato sledi staroselcev izginejo, ker jih prišleki asimilirajo (Godłowski 1985, 15 ss). Verjetna se mi zdi interpretacija J. Okulicza, po kateri je staroselce mogoče poimenovati s historičnim imenom Veneti, skupina staroevropskih vodnih imen Vzhodne Pomorjanske pa je njihova dediščina (Okulicz 1986, 25 s). Odhod dela njihovega prebivalstva proti vzhodu do Dnepra je v očitni prostorski in časovni povezavi s preseljevanjem Germanov (Sl. 2: 2, 3).

Prihod Venetov prvenstveno na področje baltoslovanskega prebivalstva milogradske kulture in njenega obrobja je lahko tisti strukturni vzrok, ki je imel posledice tudi v jeziku prebivalstva skupnosti novo nastale arheološke kulture. Postal je drugačen od starega in še vedno sosednjega baltoslovanskega, sedaj pač samo še baltskega. Ta groba podoba ustreza grobi oceni F. Bezlaja, da je praslovanščina venetizirana baltščina (prim.: Pleterski 1990, 57). Zato imam zarubinsko kulturo za arheološki odraz Protoslovanov. Raznolikost njenih izhodišč opozarja na možnost, da so v jezikovni genezi njenega prebivalstva sodelovali tudi germanski, iranski, morda celo keltski jeziki. Hkrati se mi zdi neustrezno iskati Slované še v starejših arheoloških kulturah, ker v njih tičijo samo še starejši Baltoslovani. - Lahko si tudi razložimo, zakaj so Germani poimenovali Slované z venetiskim imenom. Najprej so pri preseljevanju naleteli na Venete, Protoslovani za njimi pa so jim bili pač "enaki", saj so jih pri prodoru proti Črnemu morju s severne strani ves čas spremljali ljudje (Sl. 2: 2, 3), ki so prav tako prišli z venetskega ozemlja. Premik dela Venetov proti vzhodu, pojasnjuje tudi rezultate analize pisanih virov, po kateri antični avtorji (Plinij, Tacit, Ptolemaj), pišejo o dveh skupinah Venetov, eni ob Baltiku in drugi sverno od Karpatov nekje v Ukrajini ter Belorusiji, to dvojnost pa naj bi potrjevala tudi "Tabula Peutingeriana" z ločenim navajanjem Venetov in Venetov Sarmatov (Kolendo 1984). Ločiti je torej treba med "Veneti propriedicti" in "Veneti-Slovani". Ostaja pa dejstvo, da Slované samih sebe niso poimenovali z venetiskim imenom.

Klasično zarubinsko obdobje (Sl. 4)

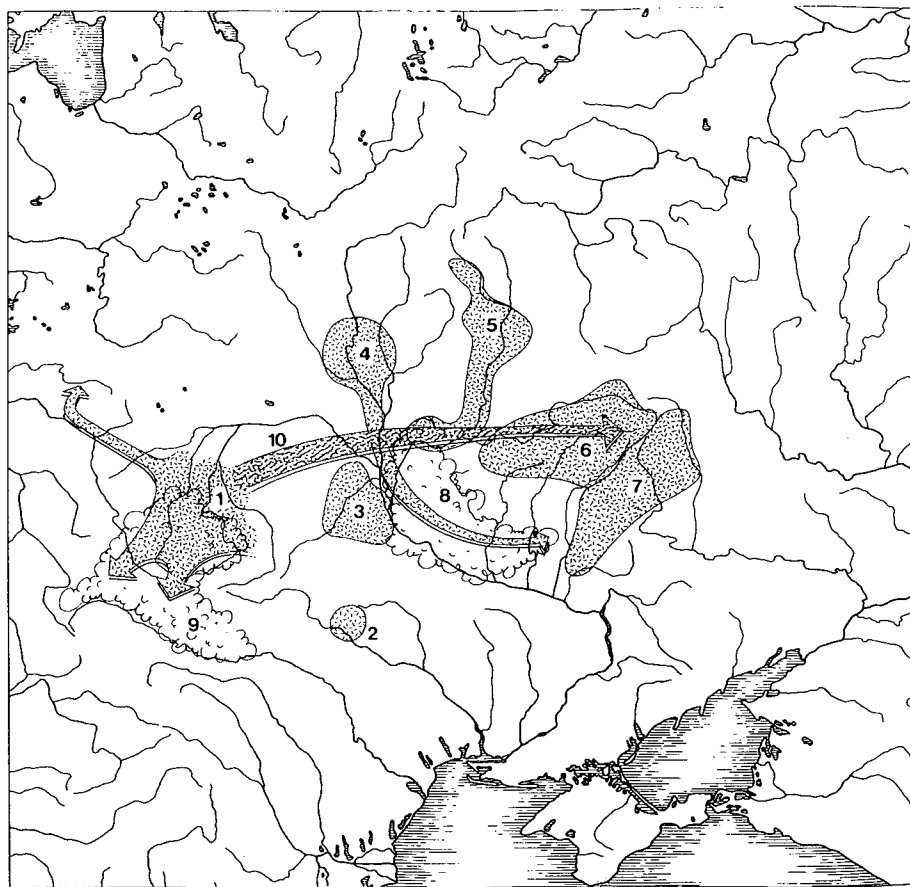
Severno od Pripjata je milogradska kultura trajala še nekaj časa vzporedno z zarubinsko. Poskus prebivalcev zarubinske kulture, da bi to področje naselili, ni imel daljšega uspeha. Tako so se pojavile zarubinske najdbe na gradišču Ivan' konec 2. ali na začetku 1. st. pr. n. št., a še pred prelomom štetja so jih preplastile najdbe kulture črtaste lončenine, ki se je tedaj širila v smeri proti Dnepru in Pripjatu (Sl. 4: 6). Gradišče postane ena od mejnih postojank proti prebivalstvu zarubinske kulture, ki je medtem že naselilo preostali prostor milogradske kulture (Egorejčenko 1988, 64 s). Širjenje prostora zarubinske kulture v 1. st. pr. n. št. na področju zgornjega Dnepra naj bi bilo posledica naraščanja števila prebivalstva (Maksimov 1990, 22). Nekako istočasno se je širil tudi obseg srednjedneprovske skupine zarubinske kulture (Maksimov 1990, 21). Na področju srednjega in zgornjega toka Južnega Buga in delu srednjega toka Dnestra pa je nastala nova skupina zarubinske kulture (Havljuk 1975), katere prebivalstvo naj bi prišlo s srednjega Podneprovja (Maksimov 1990, 22). Manjše skupine ljudi so se iz Polesja podale tudi

Slika 4. Protoslovani v 1. st. pr. n. št. in v prvi polovici 1. st. n. št. 1. Zgornjedneprovska skupina зарубинске kulture. 2. Poleška skupina зарубинске kulture. 3. Srednjedneprovska skupina зарубинске kulture. 4. Skupina зарубинске kulture ob srednjem Južnem Bugu. 5. Vpad Sarmatov. 6. Kultura črtaste lončenine. 7. Przeworska kultura. 8. Lipiška kultura.

proti zahodu do levega pobrežja gornjega toka Zahodnega Buga. Tu so se pomešale z naseljenci przeworske kulture, ki se je v tem času tu širila proti jugovzhodu. V prvi polovici 1. st. pr. n. št. je dosegla zgornje porečje Dnestra (Godłowski 1985, 30 s), kjer se je do konca stoletja oblikovala njena lokalna skupina (Godłowski 1985, 38).

Posamezne skupine зарубинске kulture niso opredeljene samo geografsko, ampak se med seboj razlikujejo tudi zaradi različnih osnov ob času nastanka. Začetna raznolikost se je delno izravnala (Maksimov 1991, 8 s) in v prvi polovici 1. st. pr. n. št. so oblikovane že vse značilne lastnosti зарубинске kulture, hkrati pa so stiki z različnimi sosednjimi kulturami povzročali stalen uvoz novih lastnosti, ki pa so ostajale omejene na posamezne skupine (Kozak, Pačkova 1990, 87 s). Tako sta si glede pogrebnih običajev najbolj sorodni poleška in zgornjedneprovska skupina, manjša sorodnost je med poleško in srednjedneprovsko skupino, najmanjša pa med zgornjedneprovsko in srednjedneprovsko (Pačkova 1990, 47). Med prebivalci srednjedneprovske skupine in prebivalci spodnjedneprovske poznoskitske najdišče so bili tesni stiki. O tem pričajo najdbe lončenine зарубинске skupine v poznoskitski skupini in obratno. Zarubinsko grobišče Didov Šiil' ima polovico pokopov po poznoskitskem obredu in precej predmetov značilnih za Spodnje Podnestrovje, posamezni okostni grobovi na зарубинskih grobiščih Pirogiv in Korčuvate pa so antropološko blizu spodnjedneprovske (Maksimov 1990, 20).

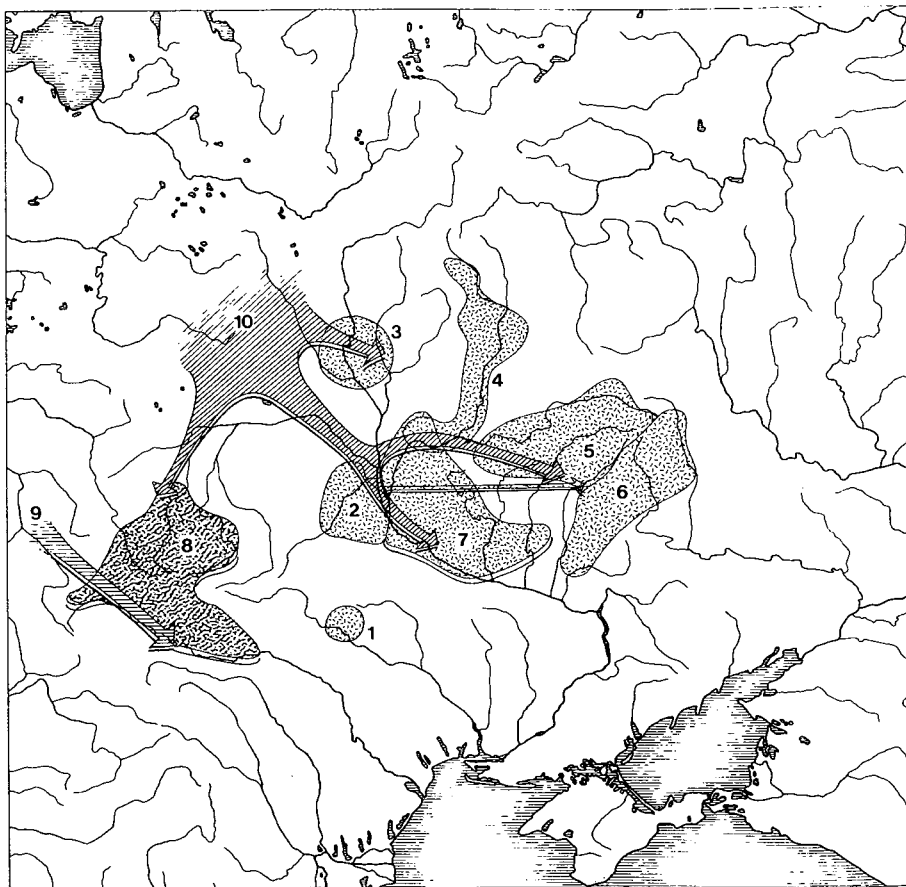

Slika 5. Praslovani v drugi polovici 1. st. in v 2. st. 1. Poleška skupina zarubinske kulture. 2. Skupina zarubinske kulture ob srednjem Južnem Bugu, tip Rahni. 3. Skupina tipa Ljutiz zarubinske kulture. 4. Zgornjedneprovska skupina zarubinske kulture. 5. Počepška skupina zarubinske kulture. 6. Skupina tipa Kartamyševo-2 - Ternovki-2 zarubinske kulture, zahodni del. 7. Skupina tipa Kartamyševo-2 - Ternovki-2 zarubinske kulture, vzhodni del. 8. Skupina tipa Grini - Vovki zarubinske kulture. 9. Zubrecka skupina. 10. Preselitev skupine zubreckega(?) prebivalstva.

Konec 1. st. pr. n št. so se začeli osvajalski napadi sarmatskih Jazygov (Sl. 4.: 5). Razrušili so nekatera srednjedneprovska gradišča in do druge polovice 1. st. n. št. zavzeli ozemlje do področja reke Stunge (Maksimov 1990, 21 ss). S prodiranjem v Panonijo, so povročili premike tamkajšnjih ljudstev, pregnali Dačane v gore in gozdove (Plinius, *Naturalis historia* IV, 80, 81). Na začetku n. št. so se Dačani srečali z naseljenci przeworske kulture ob zgornjem porečju Dnestra v Severni Galiciji (Sl. 4: 7, 8). Njihov arheološki odraz je lipicka kultura, katere najdišča postanejo množična sredi 1. st. n. št. Začetnemu stiku sledi polstoletno obdobje kulturnega zlivanja przeworske in lipicke kulture v Severni galiciji (Kozak 1992, 24).

Praslovani (Sl. 5, 6, 7)

Malo po sredini 1. st. je zajela celotno področje zarubinske kulture kriza, ki je povzročila prekinitvev grobišč in številnih naselbin, prišlo je do množičnih preseljevanj, naselja so se umaknila na višje terase (Oblomskij 1987). Pravi vzrok je še neznan. V Srednjem Podneprovju so na to lahko vplivale sarmatske osvojitve, ne pa tudi drugod. Poleg tega je začetnim sovražnostim sledilo obdobje stikov s Sarmati, o

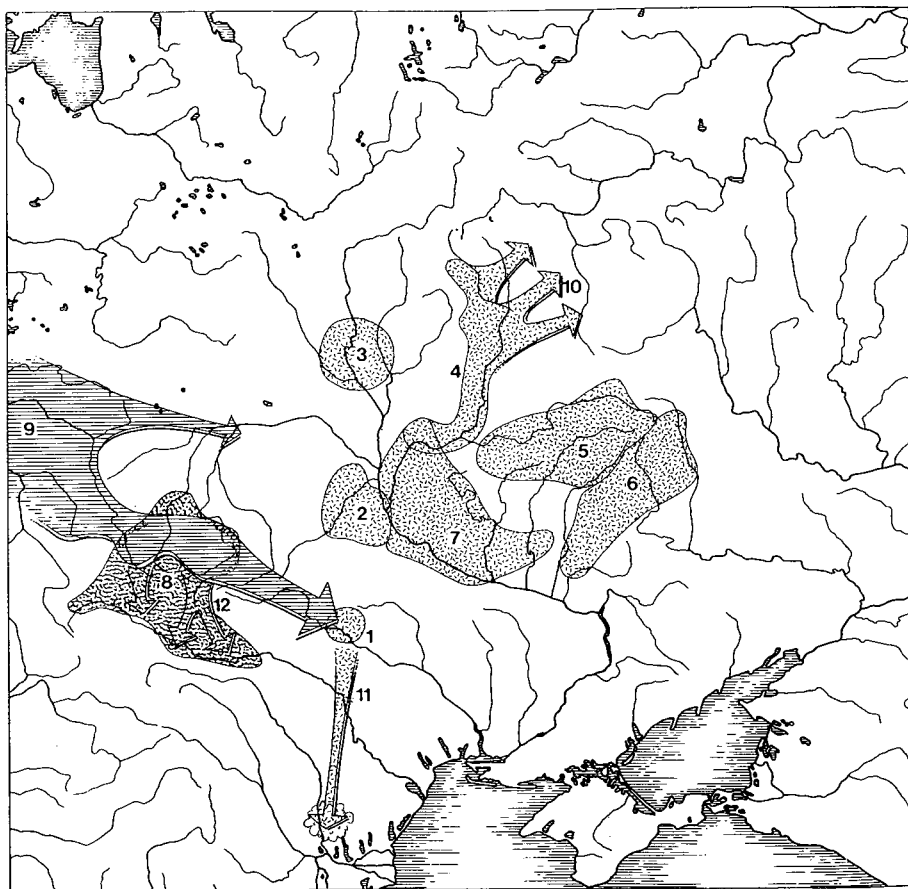

Slika 6. Praslovani v drugi polovici 1. st. in v 2. st. 1. Skupina zarubinske kulture ob srednjem Južnem Bugu, tip Rahni. 2. Skupina tipa Ljutiž zarubinske kulture. 3. Zgornjedneprovska skupina zarubinske kulture. 4. Počepska skupina zarubinske kulture. 5. Skupina tipa Kartamyševo-2 - Ternovki-2 zarubinske kulture, zahodni del. 6. Skupina tipa Kartamyševo-2 - Ternovki-2 zarubinske kulture, vzhodni del. 7. Skupina tipa Grini - Vovki zarubinske kulture. 8. Zubrečka skupina. 9. Priselitev skupine przeworskega prebivalstva. 10. Priselitev skupine prebivalstva kulture črtaste lončenine (Balti).

čemer pričajo najdbe enih na najdiščih drugih (Oblomskij 1987, 69). Pripjatsko Polesje je povsem opustelo in kot je dokazala Kasparova, tega niso mogli povzročiti novi naseljenci s področja Poljske, ker vsa zarubinska grobišča prenehajo do srede 1. st., wielbarska pa začenjajo šele v drugi polovici 2. st. (Kasparova 1989, 280). Kozak (1992, 23) išče razlago v naravni kataklizmi. Kriza velja za mejo med zrelo zarubinsko kulturo in njeno pozno stopnjo (Oblomskij 1987, 68).

Kot celota se prebivalstvo zarubinske kulture preseli v veliki meri na severovzhodna ozemlja (Sl. 5). Ob reki Desni nastane na ozemlju starejše juhnovske kulture, očitno z asimilacijo baltskih staroslecev, nova skupina - počepska ki so jo imeli nekateri avtorji nekaj časa celo za samostojno kulturo. Po Sedovu naj bi že prej prihajali naseljenci zarubinske kulture in se mešali z juhnovskimi staroselci, množična priselitev pa je bila šele konec 1. st. (Sedov 1970, 42). Maksimov postavlja nastanek skupine v poznazarubinsko obdobje (Maksimov 1991, 4). Ohranila je nekatere lastnosti juhnovske kulture, npr. dolge, pravokotne nadzemne stavbe v stojkasti gradnji (Frolov 1979, 71). Na splošno pa njene lastnosti kažejo povezavo s srednjedneprovsko skupino zarubinske kulture (Oblomskij 1992, 43), ki naj bi bila po trenutnem večinskem mnenju njeno izvorno področje. V poznejših skupinah kijevske kulture nima

Slika 7. Praslovani v drugi polovici 1. st. in v 2. st. 1. Skupina zarubinske kulture ob srednjem Južnem Bugu, tip Rahni. 2. Skupina tipa Ljutiz zarubinske kulture. 3. Zgornjedneprovska skupina zarubinske kulture. 4. Počepška skupina zarubinske kulture. 5. Skupina tipa Kartamyševo-2 - Ternovki-2 zarubinske kulture, zahodni del. 6. Skupina tipa Kartamyševo-2 - Ternovki-2 zarubinske kulture, vzhodni del. 7. Skupina tipa Grini - Vovki zarubinske kulture. 8. Zubrecka skupina. 9. Priselitev prebivalstva wielbarske kulture (Gutoni). 10. Odselitev Slovanov na področje Zgornje Oke. 11. Odselitev Slovanov v Budžasko stepo.

svojega nadaljevanja, zato Oblomskij (1992, 45) meni, da njeno prebivalstvo še v 2. st. zapusti svoje ozemlje. To se ujema s starejšo ugotovitvijo, da je moščinska kultura v porečju Zgornje Oke nastala s priselitvijo prebivalstva počepške skupine in njihovem zlitju z baltskimi staroselci (Sl. 7: 4, 10) v novo kulturno skupnost. V 8. - 10. st., ji sledi kultura slovanskih Vjatičev, ki pa naj ne bi bila genetsko zvezana z moščinsko kulturo (Sedov 1982, 43 s).

Zarubinska poselitev zajame tudi področje levega pobožja Dnestra, od Sejma proti jugu in do zgornjega toka Oskola na vzhodu. Gre za ozemlje, ki je večinoma opustelo že v 3. - 2. st. pr. n št. (Sedov 1965, 57). Tu se izoblikuje skupina najdišč (Sl. 5: 6, 7) tipa Kartamyševo-2 - Ternovki-2, ki naj bi prav tako izvirala iz Srednjega Podneprovja (Oblomskij 1992, 43). Glede na posamezne lastnosti jo je Oblomskij (1992, 40) razdelil na dve etnografski področji, katerih meja je razvodnica Dnepra in Dona. V oblikovanju zahodne skupine naj bi v manjši meri sodelovali tudi naseljenci s področja przeworske kulture, ki naj bi zapustili svojo sled v okrasju lončenine in posebni obliki skled (Oblomskij 1991, 46 s). Gre za tip III3b po Oblomskem, ki naj bi bil v tem času prisoten le v tej skupini zarubinske kulture, sicer pa značilen za przeworsko kulturo in volino-podolsko skupino (Oblomskij 1991, 80). Najdišča s

przeworskimi najdbami, kot jih je kartiral Maksimov (1991, Ris. 3), so razporejena bolj ali manj v ravni črti od izvirov Vorskle na zahod, ob Sejmu in Desni, skoraj do Dnepra, ves čas v smeri Pripjatskega Polesja. Tu zadenemo na vprašanje nadaljnje usode poleške skupine zarubinske kulture iz predhodnega obdobja.

Kot že rečeno, Polesje opusti, zarubinsko prebivalstvo pa se večinoma odseli proti jugu in jugozahodu do levega pobrežja severnega Dnestra v Voliniji in Severni Galiciji (Kozak 1992, 23 ss). Manjša skupina odide proti zahodu v dolino srednjega Buga in proti Narewu in se zmeša s tamkajšnjim przeworskim prebivalstvom. Na grobiščih Krupice in Hryniewiczze Wielke tako poleg przeworskega nastopa tudi poznozarusinsko gradivo, ki ga je na drugem najdišču mogoče datirati z zaponkami v zadnjo četrtino 1. st. ali zač. 2. st. (Godłowski 1985, 63). Sožitje s przeworskim prebivalstvom je značilno tudi za zarubinske skupine, ki so se razselile proti jugu in jugozahodu (Sl. 5: 7). Svojih naselbin niso osnovali, ampak vsa najdišča, ki nastajajo od sredine 1. st. dalje, kažejo mešano przeworsko in zarubinsko gradivo (Kozak 1988, 108). To je hkrati začetek nove kulturne skupine (Sl. 5: 9), za katero je Kozak pred kratkim predlagal ime zubrecka (Kozak 1992, 23), staro ime zanjo je volino-podolska. - Izpraznitev Polesja si je tako vendarle lažje predstavljati kot postopen proces, ki je lahko trajal nekaj desetletij, kot pa kot enkratno dejanje.

Postavlja se tudi vprašanje, ali niso "przeworske" lastnosti v zahodni skupini najdišč tipa Kartamyševo-2 - Ternovki-2 pravzaprav zubrecke in bi potem smeli domnevati, da del prebivalstva novo koloniziranih zarubinskih področij pride tudi z ozemlja zubrecke skupine (Sl. 5: 10). Že iz demografskih razlogov si je namreč težko predstavljati celotno "vzhodno" zarubinsko kolonizacijo kot enkratno preselitev, saj je srednjedneprovsko izhodišče zanjo premajhno. Potekati je morala bolj postopno. Dokaz za to bi bilo poznozarusinsko najdišče Berezovka 2 ob Vorsklci, ki se loči od sosednjih najdišč tipa Kartamyševo-2 - Ternovki-2 in kaže tesno podobnost z naseljem Ljutiž v Srednjem Podneprovju (Oblomskij 1994, 44). Če je izvor najdišč tipa Kartamyševo-2 - Ternovki-2 res prav tako v Srednjem Podneprovju, je do omenjene razlike lahko prišlo zato, ker je Berezovka 2 nastala z mlajšo kolonizacijo v 2. st.. Prav tako je opaziti prihod manjših skupin prebivalstva s področja kulture črtaste lončenine (Sl. 6: 10). Njihova najdišča so na področju zgornjedneprovske skupine in skupin tipa Grini - Vovki ter Kartamyševo-2 - Ternovki-2, njene zahodne skupine (Maksimov 1991, 6 in Ris 7).

V poznozarusinskem obdobju je v srednjedneprovski skupini mogoče razločiti dva tipa najdišč, Ljutiž (Sl. 5: 3) in Grini - Vovki (Sl. 6: 7). Drugi z najdiščem Zmivka ob reki Snov sega na ozemlje skupine tipa Počep (Oblomskij 1992, 34 s in Ris. 1), po svojem izvoru je zvezan z zgornjedneprovsko zarubinsko skupino (Sl. 5: 4, 8), z njenimi severnimi najdišči tipa Čečersk - Kisten (Oblomskij 1994, 47). Časovno je slabo opredeljen. Večinoma ga postavljajo v čas druge polovice 2. st. do preloma 2. in 3. st. (Oblomskij 1994, 47), po čemer bi sklepali, da je mlajši od tipa Ljutiž in se časovno stika z zgodnjimi najdišči kijevske kulture. Terpilovskij (1984, 81) vidi v njem prehod med poznozarusinskimi in zgodnjekijeviskimi najdišči. - Še vedno obstajata skupini tipa Rahni ob reki Sib (Sl. 5: 2), levem pritoku Južnega Buga in zgornjedneprovska skupina z gradiščem Čaplina (Maksimov 1991, 6). Podatki o njiju so preskromni, da bi ju v karto lahko vnesel drugače kot samo shematično (Sl. 5: 4). Ali sodelujeta pri "vzhodni" kolonizaciji je neproučeno. Že sosesčina zgornjedneprovskih najdišč z najdišči tipa Počep ter milogradsko izročilo vkopanih počepskih bivališč, ki jih obdajajo jame za kole (Frolov 1979, 71), napeljujeta na to misel vsaj za zgornjedneprovsko skupino.

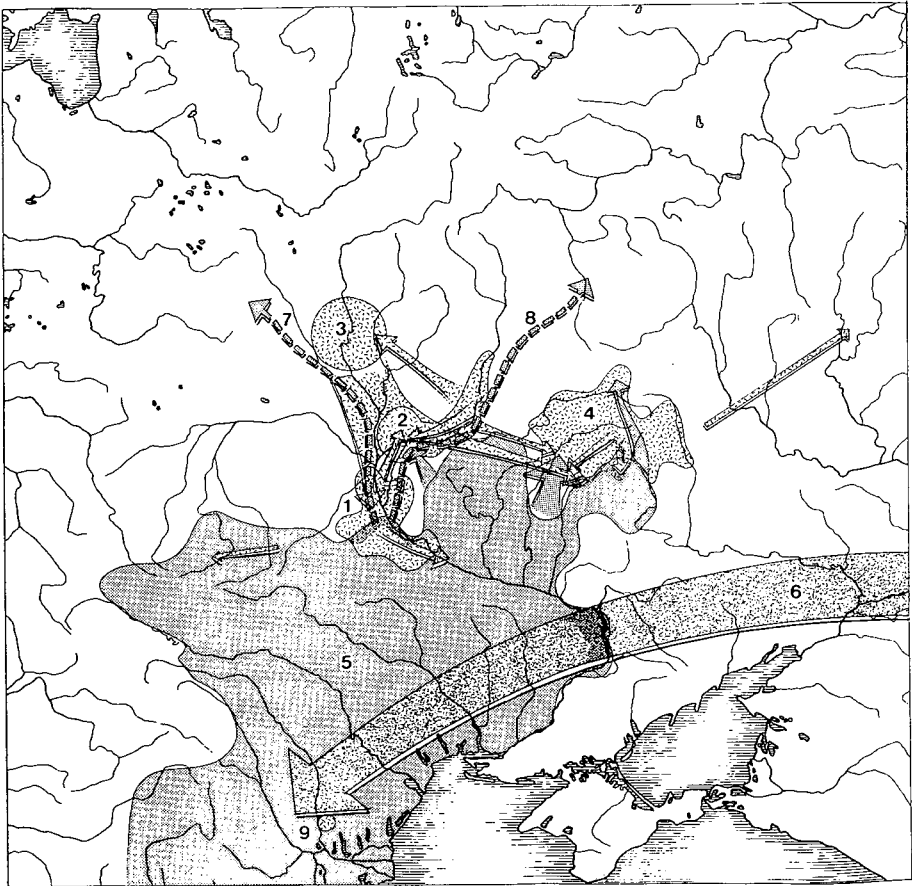
V modelih slovanske etnogeneze, ki iščejo izvor praške kulture v sverozahodnem delu černjahivske kulture, dobiva zubrecka skupina (sl. 6: 8) vedno večji pomen. Najnovejši model njenega razvoja podaja Kozak (1992). Nastala je z zlivanjem lastnosti przeworske in zarubinske kulture, pri čemer zarubinska sestavina prevladuje v severnem delu v Voliniji, przeworska pa v južnem delu v Severni Galiciji. V Volinijo je prišla tudi majhna skupina prebivalstva s področja kulture črtaste lončenine (Sl. 6: 10). V Severni Galiciji prihod zarubinskega prebivalstva pospeši zlivanje lipicke kulture s przeworsko. V drugi polovici 2. st. se v Podnestrovju pojavi nova manjša skupina przeworskega prebivalstva (Sl. 6: 9), ki je stranski del vala, ki ga je izzvalo razseljevanje prebivalcev Wielbarske kulture. Val je zajel predvsem severno Panonijo in ga pisani viri opisujejo kot preseljevanje Vandalov (Godłowski 1985, 81 ss; Godłowski 1992, 66). Ko razseljevanje Gutonov (Sl. 7: 9) proti koncu 2. st. doseže Volinijo in Podolje, najdišča wielbarske kulture kot njegov arheološki odraz zamenjajo zubrecka. V tvorni kulturi stika s staroselci ni.

Zubrecko prebivalstvo se je umaknilo proti jugu v Galicijo (Sl. 7: 12), zarubinska skupina tipa Rahni (Sl. 7: 1) pa verjetno v Budžasko stevo v južni Moldaviji, kjer nastane nova skupina etulijskega tipa (Sl. 7: 11). Poselitev Severne Galicije se zgosti za dvainpolkrat. Tedaj tam iz tvarne kulture dokončno izginejo dačanske lastnosti. Začenja se tretja stopnja razvoja zubrecke skupine, za katero je značilen naraščajoči vpliv provincijalnorske kulture, ki povzroči postopen prehod v lastnosti černjahivske kulture. Najmlajši predmeti zubrecke skupine so najstarejši černjahivske kulture. Prehod ene kulture v drugo, je bil v 3. st. postopen, saj obstajajo najdišča (Čerepin, Nezvis'ko, Burštin), kjer so prisotne lastnosti obeh kultur. Odstotek prostoročne lončenine se stalno zmanjšuje, tiste izdelane na kolesu pa povečuje. Preloma v poselitvi ni opaziti. Tako se zdi upravičen sklep, da so osnova černjahivskega prebivalstva tega področja zubrecki staroselci (Kozak 1992, 27 ss). Slovano-germano-dačanske korenine zubrecke skupine so očitne, kaj je to pomenilo za jezik in etnično zavest nove skupnosti, lahko le ugibamo. Vsek po svojih željah. Očitno je le, da potem skupina sodeluje v etnogenezi Gotov, v skupnosti torej, katere arheološki odraz je černjahivska kultura.

V poznazarubinskem obdobju nam nekaj namigov o slovanski etnogenezi dajo tudi pisani viri. Prvi je Tacitova *Germania* (46), ki sta jo v širšem kontekstu podrobno analizirala Mačinskij in Tihanova (1976, 65 ss) in prišla do precej verjetnega mnenja, da je mogoče enačiti Venete in prebivalstvo zarubinske kulture. Tacitu naj bi bilo poznano predvsem njihovo zahodno ozemlje v Polesju, Voliniji in severnem Podolju. Kolendo (1984, 649) meni, da so Tacitovi Veneti ljudstvo, katerega naziv naj bi delno zaponil vrzel v poznavanju vzhodne Evrope, zato je pri podrobnejši lokalizaciji treba biti previden. S tem zadržkom dopušča možnost njihove umestitve na prostor zarubinske kulture. Mačinskij in Tihanova (1976, 71) sta skušala razložiti tudi Tacitovo navedbo, po kateri naj bi se Veneti zaradi razbojništva potikali po gorah in gozdovih med Peucini in Fenni. Pri tem sta izhajala iz časa nastajanja Tacitovega dela v drugi polovici 1. st. in krize, ki je tedaj zajela zarubinsko kulturo. Razbojniško potikanje sta tako interpretirala kot prebivalstvo, ki se je pred kratkim pojavilo kot vojaški zavojevalec, ki pa ozemlja še ni povsem osvojilo. Od tega modela do enačenja Venetov s prebivalci zubrecke skupine je bil nato le še korak (Kozak 1992, 31). Kolendo (1984, 649) meni, da je podatek o Venetih, ki se potikajo po gorah in gozdovih samo retorična figura in ne more biti argument pri določanju njihovih bivališč. Iz Kozakovega prikaza geneze zubrecke skupine je razvidno, da je bila v drugi polovici 1. st. notranje še močno raznolika, zato bi jo zaradi zarubinskega dela njenega prebivalstva res lahko imeli tudi za venetsko, ne da bi pri tem zanikali venetstvo zarubinske kulture na splošno. Omejiti Tacitove Venete samo na zubrecko skupino pa ni mogoče, že zaradi njenega poznejšega razvoja, saj bi potem morali biti Veneti del gotske etnogeneze, "origo gentis" pa poroča drugače. Poleg tega bi jih nato na tem prostoru pričakovali v Ptolemajevi geografiji, a jih tam ni.

Ne more biti naključje, da Ptolemaj (III 5. 21.), ki je pisal stoletje pozneje, čeprav marsikdaj po starejših virih, pozna Venete ob Baltiku, mesto Tacitovih Venetov, pa v njegovem opisu zavzemajo Stauani (Kolendo 1984, 649). Ti prebivajo med venetskimi sosedi Galindi, Sudeni na eni strani in Alani na drugi (Ptolemaj III 5. 21.). Alane je mogoče enačiti s sarmatsko kulturo zarubinskih sosedov, Sudene in Galinde pa z zahodnobaltskima plemenoma Jatvingov-Sudavov in Galindov (Okulicz 1986, 29). Jugovzhodno od obeh baltskih skupin je bila pustinja, ki je med Narewom in Njemnom preko Polesja segala do zarubinskega prebivalstva ob Dnepru (primerjaj: Egorejčenko 1982, Ris. 3; Godłowski 1992, Karte 5; Sedov 1970, Ris. 10) in je trajala vse do 6. st. (Ščukin 1988, 211 in Ris. 2). Pri naštevanjih ljudstev od severozahoda proti jugovzhodu, ki se vrstijo v Ptolemajevem opisu Sarmatije, je tako sosesčina Sudenov in Stauanov razumljiva, saj jih je ločila le pustinja. Enačenje Stauanov s prebivalstvom zarubinske kulture je zato videti povsem smiselno. Vzporednico med Stauanoi in Slauanoi-Slovani je postavil že Šafařík in odtlej se z njo spogleduje večina avtorjev. Res se jezikoslovno ne da izpeljati Slavanov iz Stavanov pa tudi s stališča grške paleografije preprosta napaka pri prepisovanju, zamenjava lambde s tau, ni verjetna. Vendar so hkrati številna imena Ptolemajevih ljudstev napisana močno popačeno in to že v arhetipu njegovega spisa (Cuntz 1923, 15). Kako je v našem primeru, lahko le ugibamo. Res pa so Stauani omenjeni na lokaciji Slavanov, kar po mojem mnenju vseeno dopušča delovno trditev, da gre za prvi zapis slovanskega imena.

V poznazarubinskem obdobju tako pisni viri že poznajo ime prebivalstva zarubinske kulture. To so Veneti - Slovani. Če drži etimologija slovanskega imena iz besede "slovo" (Maher 1974, 154), ki v

Slika 8. Praslovani v 3. in 4. st. 1. Srednjedneprovska skupina kijevske kulture. 2. Skupina kijevske kulture ob Desni. 3. Zgornjedneprovska skupina kijevske kulture. 4. Skupina kijevske kulture na razvodju Dnepra in Dona. 5. Černjahivska kultura. 6. Vpad Hunov. 7. Vojni pohod Hermanaricha proti Baltiku. 8. Vojni pohod Hermanaricha proti Volgi. 9. Skupina tipa Etulija v Budžakski stepi.

zadnjem času spet dobiva vedno več privržencev med jezikoslovci (Popowska - Taborska 1993, 60), potem je bil jezik, drugačen od sosednjih, za poznozarusinsko prebivalstvo kriterij razlikovanja in osnova samozavedanja. To kaže, da je proces etnogeneze tedaj že pripeljal do nastanka etnosa Slovanov, iz jezikovno raznolikega začetka pa se je že razvil dovolj skupen jezik.

Obdobje kijevske kulture (Sl. 8)

Poreklo kijevske kulture iz poznozarusinske je nesporno, saj je samo njena nadaljnja razvojna stopnja, kar je še posebej prepričljivo dokazal Oblomskij (1991) s podrobno tipološko in statistično analizo najdišč obeh obdobjih na razvodju Dnepra in Dona. Ko je obravnavo razširil na celotno področje kijevske kulture (Oblomskij 1992), je potrdil staro časovno mejo njenega začetka ob koncu 2. st. in na začetku 3. st. Nadalje je ugotovil, da je srednjedneprovska skupina kijevske kulture nastala z mešanjem prebivalstva poznozarusinskih skupin: Ljutiž, v mnogo manjši meri skupine Grini - Vovki ali zgornjedneprovske skupine. Kijevska skupina ob razvodnici Dnepra in Dona je nastala z zlitjem vzhodne in zahodne skupine poznozarusinskih najdišč tipa Kartamyševo-2 - Ternovki-2. Kijevske skupine ob Desni ni mogoče tesneje povezati niti s počepsko poznozarusinsko skupino niti s skupino Grini - Vovki, čeprav je njeno

poznazarubinsko poreklo očitno, zato Oblomskij (1992, 42) išče razlago v priselitvi od drugod. Možna je še drugačna razlaga. Pogled na karto poznazarubinskega obdobja pokaže prehodnost in raznolikost področja ob srednji Desni (Sl. 5, 6), kjer se mešajo najdišča počepske skupine, skupine Grini - Vovki, črtaste lončenine in zubrecke(?) skupine. Zato je poselitev kijevskega obdobja lahko tudi samo nadaljevanje in sinteza starejšega. Posebnosti tako lahko razložimo z raznoliko osnovo. Poleg tega naj bi bile tam tudi najdbe kroga Grini (ob srednjem Dnepru)- Abidna (ob zgornjem Dnepru), kot so na naselbini Meña 5 (Kuhars'ka, Oblomskij 1988, 50), ki ga lahko imamo za odraz nadaljnjih preseljevanj ljudi med področji posameznih skupin. Po najdbah je mogoče sklepati tudi na zgornjedneprovsko poreklo prebivalcev Rjabovke 3 ob Vorsklici (Oblomskij 1994, 47). Bil pa je tudi obratni tok, saj ima najdišče Gudok sorodnost s skupino najdišč ob Desni (Oblomskij 1991, 122). Roišče v skupini Desne ima izhodišče v srednjedneprovski skupini (Oblomskij 1991, 121 s). V prvi polovici 4. st. so se začele seliti posamezne skupine s področja ob Desni na ozemlje razvodja Dnepra in Dona, kar kaže naselbina Kurgan -Azak, ki po svojih značilnostih že nakazuje prvine koločinske kulture. Na njej je bilo celo nekaj posod moščinskega izvora (Oblomskij 1994, 50 ss).

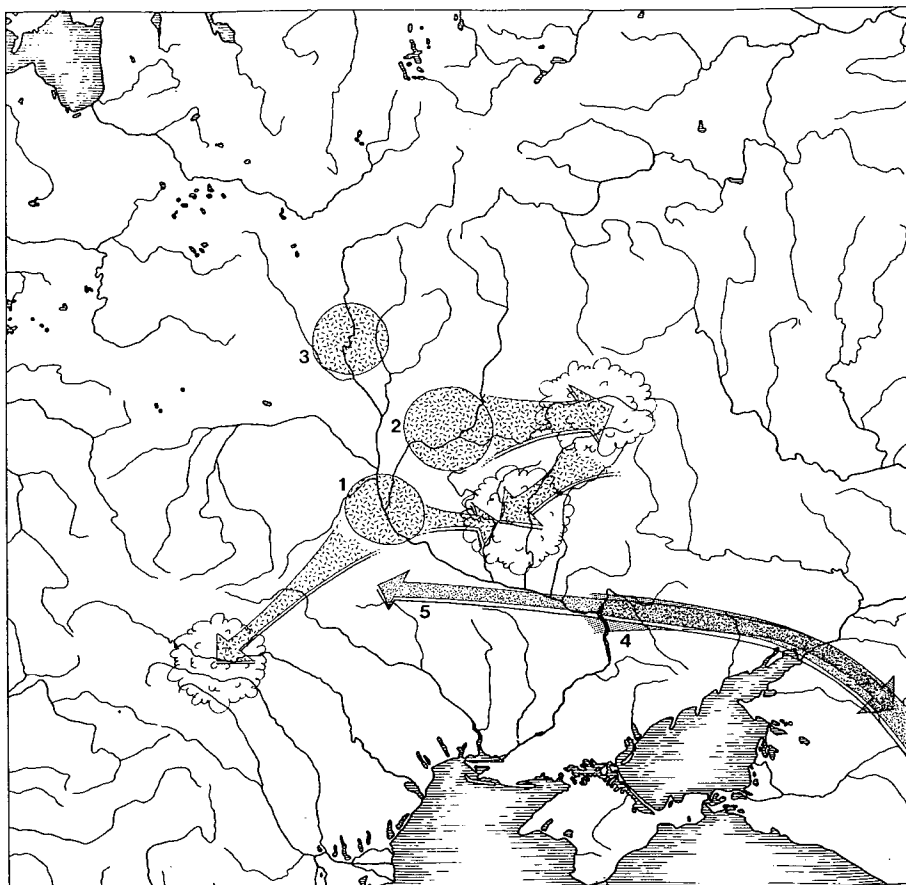
Obstajajo pa tudi znaki selitev znotraj posameznih skupin kijevske kulture. Tako splošna razvojna črta družji zgodnjekijevska najdišča severnega dela skupine ob Desni z nekaj mlajšimi na njenem jugozahodnem delu (Oblomskij 1991, 122). Sloj druge polovice 3. st. v naselbini Boromlja 2 v porečju Vorsklice Oblomskij (1994, 50) povezuje s priselitvijo skupine ljudi z razvodja Dnepra in Dona. - Vse te selitve znotraj celotnega področja kijevske kulture, kažejo neustaljenost naselitve (Sl. 8), njihova posledica pa je bilo izenačevanje razlik in ohranjanje enotnosti arheološke kulture (Oblomskij 1994, 53). Kot da bi Praslovani tedaj korakali na mestu. V jezikovnem pogledu je to najbolj smiselni čas najbolj enotne praslovanščine.

V poznazarubinskem in zgodnjekijevskem obdobju obstajajo bežni stiki s Sarmati vzhodno od reke Oskol. O preselitvi manjše skupine prebivalstva na sarmatsko ozemlje priča grobišče Injasevo v porečju Hopra (Oblomskij 1991, 82). Razlagi, da so določeni tipi sarmatskih loncev in skled prevzeti od poznazarubinskega prebivalstva razvodja Dnepra in Dona (Oblomskij, Tomašević 1993, 52), oporeka Medvedev (1993), ki dokazuje skupno starejše poreklo. Sicer pa so bili na področju razvodja Dnepra in Dona najdeni le posamični predmeti sarmatskega izvora, v zgodnjekijevski naselbini Šišino-5 pa je bilo najdeno okostje, ki je antropološko blizu sarmatskim okostjem Podonja (Oblomskij 1991, 82; Oblomskij, Tomašević 1993, 52 ss).

Černjahivska kultura (Sl. 8: 5), ki se je postopoma širila proti vzhodu in severovzhodu je v drugi polovici 3. st. zajela južni del srednjedneprovske skupine kijevske kulture (Terpilovskij 1984, 82) in do začetka 4. st. izpodrinila kijevsko prebivalstvo, kot kaže naselje Glevaha (Terpilovskij 1988, 212). Tudi na ostalih kijevskih najdiščih se pojavlja uvožena černjahivska lončenina, kijevska lončenina na nekaterih černjahivskih najdiščih pa naj bi pričala o prebivalcih kijevskega izvora (Terpilovskij 1984, 83). V prvi polovici 4. st. se pojavijo nekatere černjahivske lastnosti v lončenini in stavbarstvu v skupini kijevske kulture ob Desni (Terpilovskij 1984, 83 s). V 4. st. je černjahivska kultura zajela tudi južni del razvodja Dnepra in Dona, ko kijevski sloj Kurgan Azaka pokrije černjahivska poselitev (Oblomskij 1994, 50). Posamezne skupine pa so se naselile še severneje med kijevsko prebivalstvo, kar kažejo tamkajšnje spremembe v oblikah in okrasu posodja ter pri gradnji hiš. Černjahivsko najdišče Golovino I v porečju Donca pa z najdbami kijevske kulture kaže tudi obratni naselitveni tok (Oblomskij 1991, 115).

Prisotnost kijevskega prebivalstva v oddaljenem trgovskem središču Lepesovka v Voliniji (Ščukin 1989, 208) Terpilovskij (1989, 246) razlaga s prihodom manjše skupine ljudi. - Zanimivo je odkritje skupine najdišč v Budžaski stepi (Sl. 8: 9) v južni Moldaviji iz 3. in 4. st., ki se po svojih značilnostih ločijo od sosednjih, po gradnji hiš pa se ujemajo s kijevsko kulturo (Ščerbakova 1987). Mikavna je razlaga, da gre za zadnji ostanek poznazarubinske skupine tipa Rahni, čeprav bi enako lahko imel izvor v kaki drugi poznazarubinski ali zgodnjekijevski skupini. Videti v njih Venede Peutingerjeve karte pa je pretirano.

Jordanes (Getica, 116 - 120) opisuje vojne kralja vzhodnogotskih Greutungov Hermanarica z različnimi severnimi ljudstvi, Heruli, Aesti in Veneti, ki naj bi si jih podvrigel. Arheološki odraz tega dogajanja je skušal ujeti M. Kazanski (1992), ob predpostavki, da so navedena ljudstva in Goti imeli stike, ki so morali potekati po nekih poteh. S kartiranjem posamičnih najdb je rekonstruiral tri tedanje

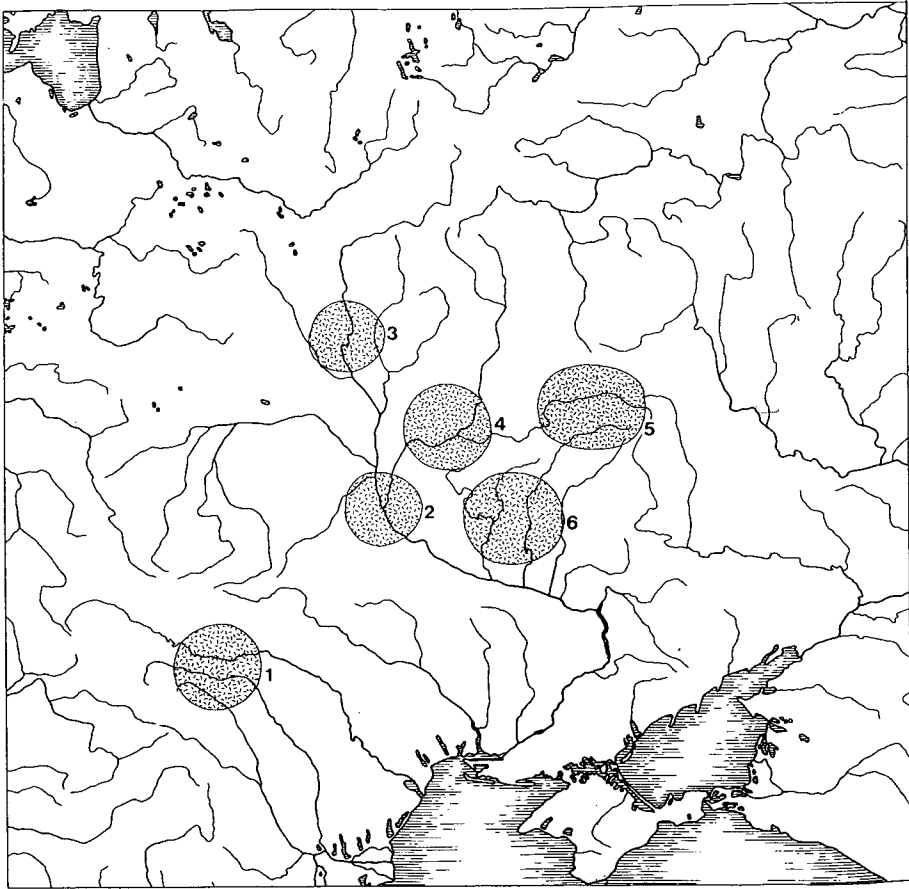

Slika 9. Slovani konec 4. in v prvi polovici 5. st. 1. Srednjedneprovska skupina kijevske kulture. 2. Skupina kijevske kulture ob Desni. 3. Zgornjedneprovska skupina kijevske kulture. 4. Pohod Gotov proti Kavkazu. 5. Preselitev Antov.

glavne poti: Dnepr - Baltik, Baltik - Volga, Dnepr - Volga. Hermanaricovi pohodi, ki so se dogajali v drugi in tretji četrtini 4. st., so šli, z izjemo pohoda proti Herulom ob izlivu Dona, po poteh Dnepr - Baltik, Dnepr - Volga. Njihov namen naj bi bil predvsem gospodarski; dobiti nadzor nad trgovino z notranjostjo. Trgovsko blago naj bi bila kožuovina, jantar, verjetno pa tudi zlato ter med in vosek (Kazanski 1992, 94 ss). Obe poti (Sl. 8: 7, 8) prečkata ozemlje kijevske kulture, kar smiselno omogoča enačenje njenih prebivalcev s slovanskimi Veneti, njihov vojaški poraz pa je lahko olajšal širjenje prebivalstva černjahivske kulture proti severu, kot ga kaže pregled kolonizacijske zgodovine.

Slovani (Sl. 9, 10)

Gotski pritisk je pojenjal tisti hip, ko so 375 v stepe Pričrnomorja vdrli Huni (Sl. 8: 6). Gotski skupnosti Tervingov in Greutungov sta razpadli, nekaj let je divjala vojna skupin prizadetih ozemelj na način vsakogar proti vsem, dokler jih niso Huni pritegnili v svojo plemensko zvezo. Tisti del gotskih Tervingov, ki ni zbežal k Rimljanom, je pod vodstvom Athanaricha vpadel v sarmatski Caucaland nekje v jugovzhodnih Karpatih (Wolfram 1979, 80 s), gotski Greutungi pod vodstvom Vidimirja-Vinitharija pa na ozemlje Antov (Sl. 9: 4), pripadnikov alansko-osetinske skupine ljudstev med Donom in Kavkazom (Wolfram 1979, 311 ss). Na tem prostoru omenja Ante že Plinij (Naturalis historia VI, 35). Umik Gotov na obrobje prostora nekdanje černjahivske kulture, proti zahodu v Panonijo in naprej ter proti jugovzhodu vse do Kavkaza, dokazuje Tejralova karta razprostranjenosti pločevinastih zaponk in pasnih spon, ki

Slika 10. Slovani konec 4. in v prvi polovici 5. st. 1. Skupina zgodnje praške kulture ob srednjem Dnestru in zgornjem Prutu. 2. Srednjedneprovska skupina pozne kijevske kulture. 3. Zgornjedneprovska skupina pozne kijevske kulture (zgodnja koločinska kultura). 4. Skupina ob Desni pozne kijevske kulture (zgodnje koločinske kulture). 5. Skupina na razvodju Dnepra in Dona pozne kijevske kulture (zgodnje koločinske kulture). 6. Zgodnja penkovska kultura.

kaže izrazito spremembo v prostoru poselitve ob koncu 4. st. (citirano po: Bierbrauer 1992, Abb. 8). Gotski napad je bil torej lahko vzrok, ki je povzročil antsko preselitev (Sl. 9: 5) v stepo med Dneprom in Dnestrom, kjer so se nato do 6. st. slavizirali. Nekako podobno si lahko predstavljamo slavizacijo Hrvatov, če je iransko osebno ime Horoathos na antičnem napisu iz Tanaisa ob ustju Dona, res prvi zapis njihovega imena (Bezljaj 1976, 205), za katerega tudi Katičič (1993, 47) meni, da je najmanj neverjetno iransko.

Umik Gotov je v dobršni meri izpraznil prostor južno od ozemlja kijevske kulture, predvsem pa je tam dokončno propadla njihova oblast, nova hunska pa je bila gospodarsko povsem drugače naravnana in takoj pripravljena sklepati plemenske zveze. S stališča sedanjega poznavanja etnogeneze Slovanov, tako ne presenečajo več podatki o prebivalcih Panonije sredi 5. st., ki so jedli proso, pili pijačo iz medu - medos in drugo iz ječmena - kamos, imeli pogrebno slovesnost - stravo, govorili jezik, ki ni bil ne hunski, ne gotski, ne latinski. Na vse to je opozoril že Niederle (1905, 135 ss), ki je v njih, ne brez razloga, videl Slovane. Arheološko so ti Slovani še nedokazani. Morda gre za Slovane, ki so že prej živeli v gotski plemenski zvezi in so se v svoji tvarni zapuščini izenačili z okoljem.

Konec 4. st. (Sl. 9) je prelom v poselitvi prostora razvodja Dnepra in Dona. Staro prebivalstvo se odseli, verjetno proti jugozahodu, na področje levega pobočja Dnepra, ki ga je zapustilo prebivalstvo černjahivske kulture. Tu se oblikuje zgodneslovanska kultura tipa Penkovka. Njen nastanek je trenutno

mogoče presojati predvsem po najdišču Hitcy. Po mnenju Oblomskega je zgodnjepenkovskemu najbolj podobno kijevsko gradivo iz černjahivskega obdobja skupine ob srednjem Dnepru in skupine na razvodju Dnepra in Dona (Oblomskij 1991, 124 ss). To nakazuje rešitev, da pomemben del prebivalstva penkovske kulture predstavljajo priseljenci z razvodja Dnepra in Dona. Na severni del prostora, ki so ga zapustili, pa se po analizi Oblomskega (1991, 122 s) priseli prebivalstvo kijevske kulture iz skupine ob Desni, ki že kaže vse značilnosti zgodnjelosovanske koločinske kulture.

Predvsem v ukrajinski arheologiji je zelo vsidran model, ki razlaga nastanek tretje zgodnjelosovanske - praške kulture kot genetsko nadaljevanje poznočernjahivske skupine najdišč, ki naj bi preživela na ozemlju zubrecke skupine, naslednice poleške skupine zarubinske kulture (Baran 1990; Kozak 1992). Po tem modelu bi imeli nekak dvojni izvor zgodnjelosovanskih kultur: kijevski in černjahivski. Ker so najdišča, ki naj bi model dokazovala, nepopolno objavljena, je mogoče le opozoriti na nekatere njegove dokazne slabosti.

Med praško kulturo in zubrecko skupino je najmanj stoletna vrzel, ki jo zapolnjuje černjahivska kultura (Kozak 1992, Ris. 3). Področje največje gostote zgodnjepraških najdišč ob Dnestru in Prutu leži večinoma izven ozemlja zubrecke skupine. Uporaba vkopanih bivališč ni posebnost niti tega časa, niti tega prostora. Prepričljiva je videti trditev, da se kamnite peči rodijo tu, morda res že v času klasične černjahivske kulture v 4. st., kar pa bi morala potrditi podrobnejša kronološka obravnava. Vsi avtorji se strinjajo, da je do izgradnje kamnitih peči prišlo zaradi krajevnih zelo priročnih najdišč ustreznega kamna. Uvedba kamnitih peči je torej pogojena geološko. Že do tu se zdi z modelom nekaj narobe. Primer najdišča Teremcy pokaže njegove nadaljnje slabosti, saj naj bi šlo za tipičnega predstavnika tiste skupine černjahivskih najdišč, ki pomenijo razvojno izhodišče praški kulturi. Najdišče je dvojslojno, spodnji sloj Baran (1990, 348) datira v 4. st., pripadata mu polzemljanki 3 in 13, ki sta brez peči, prostoročna lončenina pa v njiju predstavlja le 2% najdb. Polzemljanko 13 pokriva polzemljanka 10 s pečjo, ki pripada zgornjemu sloju iz konca 4. do prve polovice 5. st. (Baran, 1988, Ris 31; Baran 1990, 348). Najdišče jasno kaže, da je tudi tu prišlo konec 4. st. do naselitvenega preloma, da starejša plast pripada klasični černjahivski kulturi, nova pa se od nje loči. Hkrati se nakazuje bistveni nesporazum; černjahivski kulturi so kot poznočernjahivska prišteta najdišča iz konca 4. st. in prve polovice. 5. st., ki se od prave černjahivske kulture kar močno razlikujejo.

Kdaj se černjahivska kultura pravzaprav konča, je že dolgotrajna diskusija. Zelo jasno je njene ugotovitve povzel Bierbrauer (1992, 23) v mnenju, da je konec černjahivske kulture okrog 370/380. Tedaj je bilo precej naselbin požganih, kar je arheološki odsev propada vzhodnogotskih Greutungov, ki so ga povzročili Huni. S černjahivsko kulturo genetsko povezana mlajša grobišča so le še na obrobju njenega starega ozemlja na črnomorski obali, Krimu ter izven starega ozemlja do severnega Kavkaza in zgornjega Kubana. S podrobno analizo je njeno prenehanje v poznem 4. st. ponovno potrdil Tejral (1992, 235 s). Da sledovi černjahivske kulture v zaključni stopnji kijevske kulture (konec 4. st., prva polovica 5. st.) močno oslabijo, je opazil tudi Oblomskij (1991, 99), kar je razložil z odhodom "černjahivcev" (Oblomskij 1990, 148). Večinski sloj najdišča Teremcy torej res stoji na černjahivski naselbini, kar pa ne more biti razlog, da bi ga prištevali černjahivski kulturi. "Černjahivske" naselbine tipa Teremcy ob Dnestru in Prutu so torej ~~po~~ černjahivske. Od černjahivskih najdišč istega področja se ločijo tudi po tem, da ob njih še niso bila odkrita grobišča, kar naj bi bila posledica pogrebnih običajev, ki niso zapustili sledi (Magomedov, Vakulenko 1990, 134). Prostoročna lončenina sedaj prevladuje, njeni oblikovni tipi 1 - 5 se pojavijo na prelomu 4. in 5. st. (Baran, Terpilovskij, Magomedov 1990, 154), torej jih v starejših černjahivskih najdiščih ni. Naštete tipe naj bi družil skupni izvor v poznazarubinski posodi, ali pa v gradivu medrečja Dnepra, Dnestra, Zahodnega Buga iz prve četrtine 1. tisočletja, ki vsebuje prvine zarubinske kulture (Baran, Terpilovskij, Magomedov 1990, 154). To pomeni, da iščejo avtorji izvor v sto do dvesto let starejšem gradivu zubrecke skupine, čeprav hkrati priznajo, da je 4. tip v kijevski kulturi eden od osnovnih (Baran, Terpilovskij, Magomedov 1990, 154). Dejansko je mogoče vseh 6 oblikovnih tipov prostoročne lončenine skupine najdišč tipa Teremcy najti na področju kijevske kulture, ki ima svoje oblikovne tipe še iz poznazarubinskega obdobja (primerjaj: Baran, Terpilovskij, Magomedov 1990, Ris 24: 1 - 5, 7 - 9, 12, 13; Oblomskij 1991, Ris. 8). - "Černjahivska" najdišča tipa Teremcy se od pravih černjahivskih najdišč istega področja ločijo po stavbarstvu, lončenini, pogrebnih običajih in pripadajo mlajšemu času. Očitna je razlika v tlorisu naselbin, npr. černjahivski sloj

naselbine Sokol - Ostrovy in sloj druge polovice 5. st. naselbine Luka - Kavetčinskaja (Vakulenko, Prihodnjuk 1985). Vsega tega ni mogoče razložiti s kontinuitetnim modelom, ampak le s prihodom novega prebivalstva (Sl. 9: 1; 10: 1). Kot kaže lončenina, s področja kijevske kulture. To potrjuje tudi polzemljanka na Teremcih, ki ima osrednji steber, kar je značilnost kijevskih najdišč levega pobrežja Dnepra (Baran, Vakulenko 1990, 125). Po doslej najbolj natančni analizi poljskih posod praškega tipa je tudi Parczewski prišel do mnenja, da je njihovo poreklo najbolj verjetno v kijevski kulturi (Parczewski 1993, 65). Uvedba kamnitih peči, bi bila lahko dokaz, da so novonaseljeni Slovani naleteli na staroselsko prebivalstvo in od njega prevzeli to gradbeno novost. Na prisotnost staroslecev bi kazala tudi najdba lončarske delavnice v vasi Glubokoe, kjer so bile v lončarski peči najdene posode provincialno-rimskih oblik, v stavbi sami pa posoda praške kulture (Baran, Prihodnjuk 1990, 236).

Dnestrška skupina "poznočernjahivskih" najdišč tipa Teremcy (Sl. 10: 1) je dejansko torej skupina zaključne stopnje kijevske kulture (Sl. 10), ki je hkrati začetek treh zgodnjelovanskih kultur: penkovske, koločinske in praške. Hunski vpad, ki prežene Gote, ustvari na severnem in severozahodnem obrobju černjahivske kulture prostor, ki ga naselijo Slovani. S tem se je začelo dolgotrajno slovansko razseljevanje, ki je izrabljalo postopno umikanje germanskih ljudstev. Poleg te "zunanje" kolonizacije je stalno potekala tudi "notranja", ki je za razumevanje etnogeneze enako pomembna, kar je pokazal Lech Leciejewicz (1988) na primeru zahodnoslovanskih naseljencev severne Rusije. Z osvajanjem vedno novih področij, so se kulturne razlike med Slovani stalno večale in k večjemu izenačenju niso pripomogle niti notranje selitve. Stopnja kulturne enotnosti iz časa kijevske kulture ni bila nikoli več dosežena, praslovanščina je začela razpadati. Med Slovani so se izoblikovali različni etnosi (primerjaj: Leciejewicz 1989/1990).

* Raziskava je del projekta "Vzhodne Alpe in zahodni Balkan v arheoloških dobah", katerega naročnik je Ministrstvo za znanost in tehnologijo R Slovenije, izvajalec pa Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo. - Slike je po mojih predlogah izdelala Tamara Korošec, za kar se ji najlepše zahvaljujem. Dragoceno pomoč so mi dali z informacijami in diskusijo naslednje kolegice in kolegi: dr. Dragan Božič, dr. Rajko Bratož, dr. Metka Furlan, dr. Erika Mihevc Gabrovec, dr. Peter Soustal, dr. Marjeta Šašel Kos. Vsem iskrena hvala.

** Nemška različica članka bo izšla pod naslovom "Modell der Ethnogenese der Slawen auf der Grundlage einiger neuerer Forschungen" na Poljskem v zborniku posvečenem prof. dr. Lechu Leciejewiczu.

Literatura

- BABEŠ M. 1988 *Die Frühgermanen im östlichen Dakien in den letzten Jahrhunderten v. u. Z. Archäologische und historische Belege*, [v:] *Frühe Völker in Mitteleuropa*, Berlin, 129 - 156.
- BARAN V. D. 1988 *Pražskaja kul'tura Podnestrov'ja (po materialam poselenij u s. Raškov)*, Kiev.
- BARAN V. D. 1990 *Istoki ranneslavjanskih kul'tur Vostočnoj Evropy v svete retrospektivno analizi*, [v:] *Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenyj period*, Kiev, 335 - 362.
- BARAN V. D., VAKULENKO L. V. 1990 *Tipy žilišč i hozjajstvennyh postroek* (Etnokul'turnye processy vo vtoroj četverti I tys. n. e. na territorii jugo-vostočnoj Evropy), [v:] *Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenyj period*, Kiev, 115 - 127.
- BARAN V. D., TERPILOVSKIJ R. V., MAGOMEDOV B. V. 1990 *Keramika* (Etnokul'turnye processy vo vtoroj četverti I tys. n. e. na territorii jugo-vostočnoj Evropy), [v:] *Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenyj period*, Kiev, 138-160.
- BARAN V. D., PRIHODNJUK O. M. 1990 *Keramika* (Ranneslavjanskije kul'tury V - VII vv. i etnopolitičeskaja konsolidacija Slavjan), [v:] *Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenyj period*, Kiev, 231 - 238.
- BEREZANSKAJA S. S. 1988 *Ob etničeskoj prinadležnosti černolesskoj kul'tury*, "Trudy V Meždunarodnogo kongressa arheologov - slavistov", Tom 4, 12 - 22.
- BEZLAJ F. 1976 *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Prva knjiga, Ljubljana.
- BIERBRAUER V. 1992 *Die Goten vom 1.-7. Jahrhundert n. Chr.: Siedelgebiete und Wanderbewegungen aufgrund archäologischer Quellen*, "Peregrinatio Gothica III", Universitets Oldsaksamlings Skrifter, Nr. 14, 9 - 43.
- CUNTZ O. 1923 *Die Geographie des Ptolemeus*, Berlin.
- EGOREJČENKO A. A. 1982 *K istorii naselenija Belorusii v rannem železnom veke*, "Sovetskaja arheologija" 1, 54-61.
- EGOREJČENKO A. A. 1988 *Plemena kul'tury štrihovannoj keramiki i slavjanskij mir (k voprosu ob etničeskoj prinadležnosti nositelej kul'tury)*, "Trudy V Meždunarodnogo kongressa arheologov - slavistov", Tom 4, 61-66.

- FROLOV I. K. 1979 *O domostroitel'stve pervoj poloviny I tysjačel'etija n. e. na territorii Podesen'ja i Pooč'ja*, "Sovetskaja arheologija" 1, 63 - 72.
- GODŁOWSKI K. 1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszy okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, "Prace komisji archeologicznej" PAN, Nr. 23, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź.
- GODŁOWSKI K. 1992 *Germanische Wanderungen im 3. Jh. v.Chr. 6. Jh. n.Chr. und ihre Widerspiegelung in den historischen und archäologischen Quellen, "Peregrinatio Gothica III"*, Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Nr. 14, 53 - 75.
- HAVLJUK P. I. 1975 *Zarubinec'ka kul'tura Pivdenного Pobužžja ta livoberežžja Seredn'ogo Dnistra*, "Arheologija" 18, 7 - 19.
- KASPAROVA K. V. 1981 *Rol' jugo-zapadnyh svjazej v processe formirovanija zarubineckoj kul'tury*, "Sovetskaja arheologija" 2, 57 - 79.
- KASPAROVA K. V. 1989 *Sootnošenie vel'barskoj i zarubineckoj kul'tur v Pripjatskom Poles'e*, [V:] *Kultura wielbarska w młodszy okresie rzymskim*, Tom 2, Lublin 1989, 261 - 282.
- KATIČIĆ, R. 1993 *Uz početke hrvatskih početaka*, Split.
- KAZANSKI M. 1992 *Les arctoi gentes et "l'empire" d'Hermanaric*, "Germania", Jahrgang 70, 75 - 122.
- KOLENDO J. 1984 *Wenetowie w Europie środkowej i wschodniej. Lokalizacja i rzeczywistość etniczna*, "Przegląd historyczny", Tom 75, Zeszyt 4, 637 - 653.
- KOZAK D. N. 1988 *Vołyn' v pervoj polovine I tys. ne. e.*, "Trudy V Meždunarodnogo kongressa arheologov - slavistov", Tom 4, 105 - 111.
- KOZAK D. N. 1992 *Problemi etnokul'turnoi istorii Pivnično-Zahidnoi Ukraini v peršij polovini I tis. n. e.*, "Arheologija" 3, 22 - 32.
- KOZAK D. N., PAČKOVA S. P. 1990 *Hronologija i periodizacija (Jugo-vostočnaja Evropa v pervoj četverti I tys. n. e. po arheologičeskim dannym)*, [v:] *Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenyj period*, Kiev, 85 - 97.
- KUHARS'KA O. M., OBLOMSKIJ A. M. 1988 *Materiali perših stolit' našoi eri na poseleni Mena-5 u Seredn'omu Podesenni*, "Arheologija" 62, 41 - 51.
- LECIEJEWICZ L. 1988 *Einige Bemerkungen über die Kontakte der Ostsee-Slawen mit nördlicher Rus' im Frühmittelalter*, "Folia Præhistorica Posnaniensia" T. III, 157 - 164.
- LECIEJEWICZ L. 1989/1990 *Legandy etnogenetyczne w świecie słowiańskim*, "Slavia Antiqua" Tom 32, 129 - 144.
- MAČINSKI D. A., TIHANOVA M. A. 1976 *O mestah obitanija i napravlenijah dviženij Slavjan I - VII vv. n. e.*, "Acta Archaeologica Carpathica", Tom. 16, 59 - 94.
- MAGOMEDOV B. V., VAKULENKO L. V. 1990 *Pogrebal'nyj obrjad (Etnokul'turnye processy vo vtoroj četverti I tys. n. e. na territorii jugo-vostočnoj Evropy)*, [V:] *Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenyj period*, Kiev, 127-138.
- MAHER J. P. 1974 *The ethnonym of teh Slavs - common slavic *slověne*, "The Journal of Indo-European Studies" 2, 143 - 154.
- MAKSIMOV E. V. 1988 *Pro pidosnovu zarubinec'koi kul'turi Seredn'ogo Podniprova*, "Arheologija", 62, 1-10.
- MAKSIMOV E. V. 1990 *Territorija rasprostranjenija kul'turnyh obščnostej (Jugo-vostočnaja Evropa v pervoj četverti I tys. n. e. po arheologičeskim dannym)*, [v:] *Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenyj period*, Kiev, 21 - 30.
- MAKSIMOV E. V. 1991 *Aktual'ni pitannja vivčennja zarubinec'koi kul'turi*, "Arheologija" 4, 3 - 10.
- MEDVEDEV A. P. 1993 *O kul'turnoj prinadležnosti lepnoj keramiki iz pogrebenij sarmatskogo vremeni donskoj lesostepi*, "Kratkie soobščeniya Instituta arheologii" 207, 56 - 59.
- NIEDERLE L. 1906 *Původ a počátky Slovanů jižních*, Slovanské starožitnosti, Díl II., Praha.
- OBLOMSKIJ A. M. 1985 *Problema proišoždenija verhnedneprovskogo varianta zarubineckoj kul'tury*, "Tezisy dokladov sovetskoj delegacii na V meždunarodnom kongresse slavjanskoj arheologii", 35 - 36.
- OBLOMSKIJ A. M. 1987 *O finale Srednedneprovskogo varianta zarubineckoj kul'tury*, "Sovetskaja arheologija" 3, 68 - 85.
- OBLOMSKIJ A. M. 1991 *Etničeskie processy na vodorazdele Dnepra i Dona v I - V vv. n. e.*, Moskva - Sumy.
- OBLOMSKIJ A. M. 1992 *O roli pozdnezarubineckogo naselenija v složenii kievskoj kul'tury Srednego Podneprovja i Dneprovskogo levoberež'ja*, "Sovetskaja arheologija" 1, 34 - 47.
- OBLOMSKIJ A. M. 1994 *Etničeskie processy v meždureč'e Suly i Vorskly v I - V vv. n. e.*, "Rossijskaja arheologija" 2, 42 - 55.
- OBLOMSKIJ A. M., TOMAŠEVIČ T. V. 1993 *O kontaktah pozdnezarubineckogo naselenija vodorazdela Dnepra i Dona s Sarmatami Podon'ja*, "Kratkie soobščeniya Instituta arheologii" 207, 48 - 55.
- OKULICZ J. 1986 *Einige Aspekte der Ethnogenese der Balten und Slawen im Lichte archäologischer und sprachwissenschaftlicher Forschungen*, "Quæstiones mediæ ævi", Vol. 3, 7 - 34.

- PAČKOVA S. P. 1990 *Pogrebal'nyj obrjad* (Jugo-vostočnaja Evropa v prvoj četvrti I tys. n. e. po arheološkičeskim dannym), [v:] *Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenyj period*, Kiev, 38 - 49.
- PAČKOVA S. P. 1990a *Keramika* (Jugo-vostočnaja Evropa v prvoj četvrti I tys. n. e. po arheološkičeskim dannym), [v:] *Slavjane jugovostočnoj Evropy v predgosudarstvenyj period*, Kiev, 49 - 72.
- PARCZEWSKI M. 1993 *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*, "Veröffentlichungen der Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte", Band 17, Wien.
- PLETERSKI A. 1990 *Veneti naši davni predniki?*, "Arheo" 10, 57 - 59.
- POPOWSKA - TABORSKA H. 1993 *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*, Warszawa.
- SEDOV V. V. 1965 *Balto - iranskij kontakt v dneprovskom Levoberež'e*, "Sovetskaja arheologija" 4, 52-62.
- SEDOV V. V. 1970 *Slavjane Verhnego Podneprov'ja i Podvin'ja, Materialy i issledovanija po arheologii SSSR*, N. 163, Moskva.
- SEDOV V. V. 1982 *Vostočnye slavjane v VI - XIII vv.*, Moskva.
- ŠČERBAKOVA T. A. 1987 *Žilye i hozjajstvennye sooruženija na poselenijah pozdnerimskogo vremeni v zone Buđžakskoj stepi*, [v:] *Dnestro - Dunajskoe meždureč'e v I - načale II tys. n. e.*, Kiev, 42 - 58.
- ŠČUKIN M. B. 1988 *Keramika kievskogo tipa s poselenija Lepesovka*, "Sovetskaja arheologija" 3, 207-214.
- ŠČUKIN M. B. 1989 *Poselenie Lepesovka: Vel'bark ili Černjahov?*, [v:] *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, Tom 2, Lublin 1989, 195 - 215.
- TEJRAL J. 1992 *Einige Bemerkungen zur Chronologie der späten römischen Kaiserzeit in Mitteleuropa*, [v:] *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latenezeit bis zum Frühmittelalter*, Materialien des III. Internationalen Symposiums: Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet, 227 - 248.
- TERPILOVSKIJ R. V. 1984 *O haraktere kontaktov kievskoj i černjahovskoj kul'tur*, "Kratkie soobščeniya Instituta arheologii" 178, 81 - 86.
- TERPILOVSKIJ R. V. 1988 *Novye issledovanija pamjatnikov III - IV vv. v Srednem Podneprov'e*, "Trudy V Meždunarodnogo kongressa arheologov - slavistov", Tom 4, 208 - 212.
- TERPILOVSKIJ R. V. 1989 *K probleme kontaktov kievskoj i vel'barkskoj kul'tur*, [v:] *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, Tom 2, Lublin 1989, 231 - 247.
- TOPOROV V. N. 1980 *Kategorii vremeni i prostranstva i baltijskoe jazykoznanie*, "Balto-slavjanskije issledovanija", 11 - 15.
- TOPOROV V. N., TRUBAČEV O. N. 1962 *Lingvističeskij analiz gidronimov verhnego Podneprov'ja*, Moskva.
- TRUBAČEV O. N. 1968 *Nazvanija rek pravoberežnoj Ukrainy*, Moskva.
- VAKULENKO L. V., PRIHODNJUK O. M. 1985 *Problema preemstvennosti černjahovskih i rannesrednevekovykh drevnostej v svete novykh issledovanij na srednem Dnestre*, "Slovenská archeológia" 33, 71 - 136.
- WERNER J. 1971 *Zur Herkunft und Ausbreitung der Anten und Sklavenen*, [v:] *Actes du VIIIe congres international des sciences prehistoriques et protohistoriques*, T. 1., Beograd, 243 - 252.
- WOLFRAM H. 1979 *Geschichte der Goten*, München.

Summary

THE SLAVS' ETHNOGENESIS MODEL BASED ON SOME OF THE LATEST RESEARCH FINDINGS

Andrej Pleterski

The author believes that a linguistic model of the development of a Slavic language is the mainstay of the model of the ethnogenesis of the Slavs. Among the most indisputable linguistic findings are the following: the languages of the Balts and the Slavs shared various linguistic features, which serves as evidence of the common development of the two linguistic groups. In some moment they separated. The phonetic differentiation of the Slavic language did not begin until the second half of the first millenium A. D. that saw the beginning of the Slavic mass migration and expansion period. These findings can well lead us to a belief that the original Proto-Slavic territory was incorporated in the area settled by the Proto-Balts, and that a territory of the Slavic-Baltic linguistic community should be sought. The author finds the traces of such a community in the third quarter of the first millenium B. C. in a cultural complex (Figure 1: 2 - 6) which coincides with the area where there are still many river names of "Baltic" origin to be found (Figure 1. 1).

Towards the end of the 3rd century B. C. the southern borders of this territory were settled by the people of the Pommeranian Pot-covered Urn culture who could conditionally be given the historic name of the *Venets*. Their arrival in the territory of the Balto-Slavic peoples of the Milograd culture may have been the structural

cause for the new linguistic traits that emerged in the language of the people belonging to the Zarubinet culture which was a completely new archeological culture entity. Their language differentiated from the old, neighbouring Balto-Slavic language which thus became only Baltic. This rough description is in agreement with the one provided by France Bezlaj, namely that the Proto-Slavic language is but a veneticized Baltic language. For this reason the author sees the Zarubinet culture (Figure 3: 2, 4, 5) as an archeological reflection of the Proto-Slavs.

In the second half of the 1st century the entire area of the Zarubinet culture (Figure 4) was overcome by a crisis which caused a mass migration, mainly to the north-eastern parts (Figure 5). Already in the late Zarubinet period (Figures 6, 7) the name for the people of the Zarubinet culture is mentioned in historic records: *Veneds* (of Tacitus) - *Slavs* (*Stauanoi* of Ptolemaios). If the etymological explanation of the word *Slav* based on the word “*slovo” (=speech) holds true, the language, different from those of the neighbouring peoples, was a distinction criterion and a foundation for ethnic awareness of the people of the late Zarubinet culture. This proves that the process of ethnogenesis resulted in the formation of the Slavic ethnicity, and that the linguistically diverse beginnings led to an enough common language.

In the 3rd and 4th centuries the southern borders of the Slavic territory were invaded by the Goths who incorporated the newly invaded territories into their tribal dominion. The archeological reflection of the Slavic presence in that period is the Kiev culture (Figure 8: 1 - 4). The migration of its constituent peoples within the boundaries of the Kiev complex points out the non-stability characteristics of their settlement patterns which resulted in the natural abolishment of various distinctive features and the continuity of the unity of the archeological culture of those peoples. As if the Slavs would be marching on the spot in that time. In linguistic terms this was a period when the Slavic language was most unified. The Gothic influence was weakened in 375 when the Hunnic hordes invaded the steppes near the Black Sea (Figure 8: 6). The Goths then withdrew and left behind relatively emptied territory south of the Kiev culture complex, and - which is also of particular importance - the Gothic dominion over that territory came to an end. Thus began the long-lasting Slavic dissemination (Figures 9, 10); the Slavs also profited from the gradual withdrawal of the Germanic peoples. Since the Slavic peoples invaded many new territories the cultural differences among them became more and more apparent and they could not be overcome not even by the fact that the Slavic peoples still migrated within the boundaries of their new territory. The level of the cultural unity of the period of the Kiev culture was a thing of the past and gradually new languages were formed on the basis of the Old-Slavic language. The Slavic community began to disintegrate and individual ethnicities were formed.

* The German version of the article under the title “Modell der Ethnogenese der Slawen auf der Grundlage einiger neuerer Forschungen” will be published in Poland, in a collection of scientific papers, dedicated to Prof. Lech Leciejewicz, Ph. D.

ARHEOLOŠKI VESTNIK

Osrednjo slovensko arheološko revijo izdajata Inštitut za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU in Slovenska akademija znanosti in umetnosti. V Arheološkem vestniku (AV) so objavljeni rezultati arheoloških raziskovanj na vzhodnoalpskem in zahodnobalkanskem prostoru. Predstavljena so najdišča in premične najdbe iz vseh arheoloških dob.

Preko 900 izvodov Arheološkega vestnika zamenjuje Biblioteka SAZU z ustanovami iz vsega sveta (akademijami, univerzami, arheološkimi inštituti, muzeji, spomeniškovarstvenimi zavodi), s čimer pridobi letno najmanj toliko izvodov dragocenih tujih znanstvenih publikacij, in sicer ne le arheoloških, ampak tudi zgodovinskih in umetnostnozgodovinskih.

Starejši letniki AV so večinoma že pošli, novejše pa lahko kupite v knjigarni Cankarjeve založbe v zgradbi Slovenske matice, Kongresni trg 8, Ljubljana.

Stane Okoliš

IZSEKI IZ ZGODOVINE LOŽA IN OKOLICE (2. del)

III. Nižje plemstvo

V preteklosti znani višji gospodje loške zemlje so vsi poleg tega imeli še več ali manj številna druga posestva. Loška zemlja je bila samo ena izmed gotovih agrarnih virov njihovega dohodka. Za upravljanje zaokroženega ozemlja so potrebovali več zato primernih ljudi, na katere so oprli svojo oblast. Vrhovna oblast države, ki se je v Ložu uveljavila preko njenih zastopnikov (grofov, patriarhov in deželnih knezov), t.j. visokih fevdalnih rodbin, je s seboj pripeljala tudi številne upravnike in druge uradnike z različnimi naslovi, ki so v imenu nadrejenih izvrševali oblast nad vsem, kar je pripadalo oblasti nad sodnim in posestnim teritorijem v Ložu. Slovenska imena, v zgolj najstarejše ohranjenih virih, izpričujejo, da so bili v službi visokega plemstva tudi številni domačini.

Oblastniki loške zemlje so tem ljudem ob raznih priložnostih, bodisi zaradi zvestega služenja, posebnih zaslug, bodisi, da so jih k temu prisilile težke politične ali vojaške razmere, podeljevali posebne pravice. Vovbrška grofa, Ulrik iz Strmca in njegov brat Viljem iz Malte sta leta 1237 v Ložu potrdila svojim ministerialom in plemenitnikom vse njihove pravice, katere jim je podelil že njun pokojni oče.¹ Grofovi ministeriali in drugi plemenitniki v Ložu so s tem privilegijem dobili potrjeno pravico, da so lahko zapuščali svojo dediščino, fevd ali alod, po dednem pravu sinovom in hčeram, če niso imeli dedičev pa bližnjim sorodnikom. Če se je kdo pregrešil zoper svojega gospoda (*contra gratiam domini sui fecerit*), mu po določilih tega privilegija ni bilo treba plačati večje globe kakor 60 denarjev (*denarios*). Ministeriali so imeli v sodnih zadevah tudi izključno pravico pri razsojanju nad svojimi ljudmi. Toda od tega so bili izvzeti v primerih, če je šlo za tatove in roparje zrele za vislice. V takšnih primerih si je sodno oblast pridržal teritorialni gospod (*dominus terre potestatem habet judicandi*). Omenjena grofa kakor tudi njuni nasledniki prav tako niso smeli nadlegovati loških ministerialov in plemenitnikov na njihovih posestvih s prenočitvami ali od njih zahtevati sena, žita ali česa drugega. Nikakršnih davkov niso smeli zahtevati niti od gozdov ali gajev.

Potrditev pravic loških ministerialov in plemenitnikov utrjuje privilegij, ki so ga ti prejeli od predhodnika imenovanih grofov. Vovbrška grofa sta potrdila že uveljavljene pravice Ložanov v času, ko sta nastopila vovbrško loško dediščino. Potrjene pravice, ki odsevajo osamosvajanje od grofa odvisnih ljudi, spadajo v čas vovbrškega grofa Gera II. (omenjenega v listinah 1191-1212). Ta je med Vovbržani precej skrivnostna oseba, saj o njem ni kaj dosti znanega.² O razlogih, ki so v tistem času vodili Vovbržane v podelitev privilegija loškimi ministerialom, ni nič znanega. Kot odločilne dejavnike lahko izpostavimo precejšnjo oddaljenost loške zemlje od središča vovbrških posesti, nerazjasnjeni odnosi z oglejsko cerkvijo in splošen družbeni razvoj, ki je zaradi pomembnosti vojaške službe, vodil do krepitve ministerialov. S podelitvijo patrimonialne oblasti loškimi ministerialom in plemenitnikom ter s pravno ureditvijo odnosov med njimi in grofom je dokončno prišlo do razkroja enotnega teritorija prvotnega gospostva na več zemljiških enot (fevdov in alodov), ki jih v starem okviru povezuje grofova višja sodna oblast (*potestas domini terre*). Funkcije te oblasti se vežejo na grad v Ložu z ministeriali ter z vsemi pravicami in pritiklinami.

Z zamenjavo višje oblasti v Ložu (Strmec - Oglej) se vse te funkcije prenesejo na novega gospodarja.³ Pod novo oblast pridejo poleg gradu tudi nesvobodni in svobodni ministeriali (*et castrum Los cum ministerialibus servis et liberis*). Glede na potrditev privilegija loških

¹ F. Schumi, UbKr II, št. 96, str. 70-71; M. Kos, Gradivo V. št. 682, str. 324-25.

² Glej op. 22/II

³ Glej op. 59/II (1244).

ministerialov iz leta 1237, je delitev ministerialov na svobodne in nesvobodne v listini iz leta 1244 nekoliko nenavadna, njihov položaj pa zato bolj zapleten. Čeprav imajo pravico do patrimonialne oblasti nad svojimi podložniki, svojo posest pa zapuščajo svojim dedičem tako po moški kot po ženski liniji, so tako svobodni kot nesvobodni ter se smatrajo zavezani višjemu gospodu s službo na gradu. Na eni stani njihov položaj odseva precejšnjo samostojnost, po drugi pa je ta zelo omejena.

Delitev loških ministerialov na svobodne in nesvobodne zaradi nespornih pravic, ki so jim bile še potrjene, lahko izraža le stanje pred pridobitvijo privilegija. V službo ministerialov na loškem gradu so vstopali tako svobodni ljudje kot tudi tisti, ki so bili osebno odvisni od vovbrških grofov. Čeprav so bili s podelitvijo privilegija dejansko pravno izenačeni, je stara delitev očitno še ostala.⁴ Nekoliko bolj je čudno, da je delitev ostala tudi v oglejskih uradih. Vovbrška potrditev privilegija (1237) razvršča loški sloj nižjega plemstva na ministeriale in plemenitnike (*ministerialibus nostris ac nobilibus viris*), medtem, ko je kasnejše oglejsko pojmovanje tega sloja osredotočeno na razlikovanje med ministeriali, ki so svobodni ali nesvobodni. Še isti vovbrški privilegij na drugem podobnem mestu takšne delitve ne zaznamuje več. Na tem dejstvu bi mogli zatrditi, da gre pri tem pravzaprav za isto skupino ljudi. Oglejsko razlikovanje lahko odseva zgolj vovbrško delitev ali pa se navezuje na še starejše predvovbrško stanje, ko naj bi bila loška zemlja že v posesti oglejskih patriarhov.

Sočasne in kasnejše listine dajejo vtis, da je razlika med ministeriali vendarle še vedno obstajala. Predvsem lahko posebej govorimo o ministerialih, ki so vezani na službe na loškem gradu (*ministeriales comitis de Los*) in na grad nevezanimi gospodi ali plemenitniki (*domini, nobiles viri*). Ločnica med ministeriali in drugimi gospodi v Ložu se zarisuje v zastopanju prič v zadevah loških gospodov na eni strani in vovbrškega grofa na drugi.

Že leta 1220 so gospodje iz Loža, bratje Karel, Rupert, Albert pravno sposobni, da sami prosto razpolagajo s svojimi fevdi.⁵ Za 3 kmetije pri Brežah (*apud Vreisach - vas pri Ribnici*), ki so jim bile zastavljene za 12 mark, so od Engelberta Turjaškega prejeli v fevd vas Sodražico, ki je ležala zraven Vinic v turjaškem ribniškem gospostvu (*Stoidrasicz villam que iacet in Weinicz, scilicet in dominio nostro in Rawenicz*) z vsemi pritiklinami in koristmi od gozdov, voda, travnikov in pašnikov do loških mej (*ad terminos de Los*). Vse to so omenjeni bratje prejeli zase in za svoje dediče obeh spolov, Engelbertovi ženi pa so plačali še 12 mark.

Pri sklenitvi te pogodbe v turjaškem gradu so bili iz loškega območja kot prič prisotni še Veriand iz Podloža, Majnhalm z Brega, Herbord grajski grof iz Loža, Janez iz Pudoba in Valhun iz Loža (*dominus Weriandus de Potlos, dominus Meinalmus de Rain, dominus Herbordus purkravius de Los, dominus Johannes de Aich, dominus Walchon de Los*). Vsa ta imena izpričujejo takratno obljudenost naselij, iz katerih ti plemenitniki in ugledni možje prihajajo. Po primerjavi nekaterih sočasnih listin se veljava posameznih prič izkaže v zapisanem vrstnem zaporedju. Grajski grof oziroma gradiščan Herbord, kot vojaški poveljnik na gradu, v tem smislu ni imel nikakršne prednosti. Njegovo vlogo moremo primerjati s kasnejše imenovanim vitezom (*miles Hermanus*) prav tako na loškem gradu.⁶

Med pričami v pogodbi stiškega samostana z vovbrškim grofom Viljemom starejšim iz leta 1230, je poleg loškega župnika Rudolfa, veljavnost listine potrdilo tudi več grofovih ministerialov iz Loža: Markvard, Karel, Robert, Veriand (*Marguardus, Carolus, Robertus, Weriandus ministeriales comitis de Los*) in Herman, Robertov sin iz Loža (*Hermannus filius Roberti de Los*).⁷

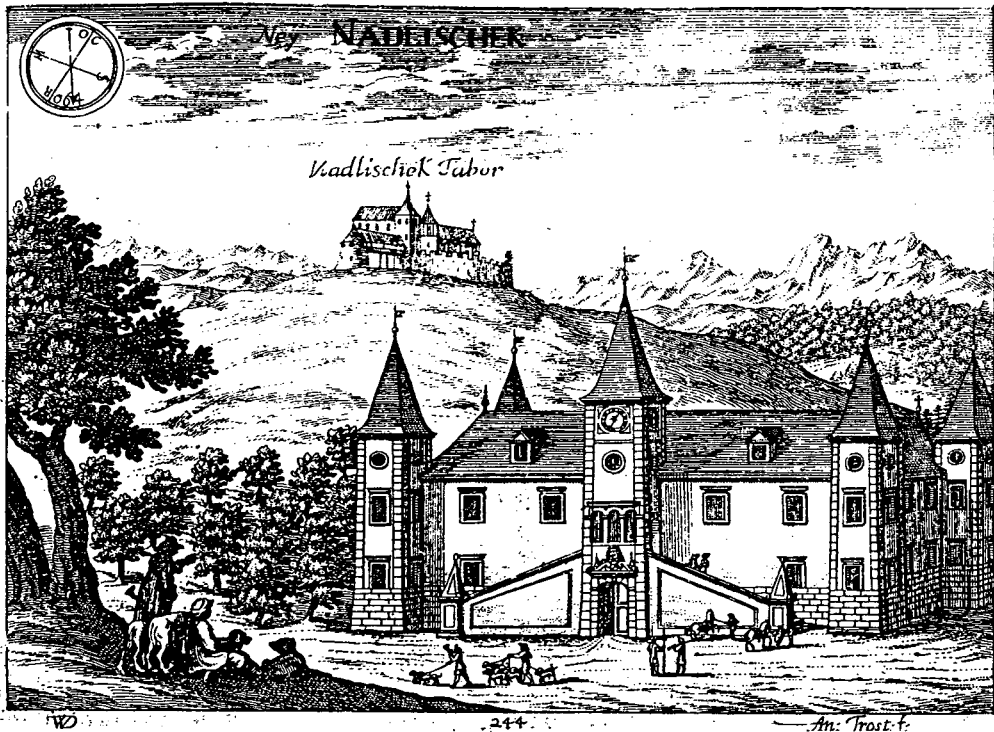
Tudi pri pogajanjih oglejskega patriarha Bertolda z ortenburškim grofom Hermanom leta 1244 zaradi osvoboditve ujetega grofa Ulrika iz Strmca, sta med pričami zastopana Karel in Herbord iz Loža (*Carulus et Herbordus de Los*). Nasploh je loško plemstvo do tega časa, v kolikor ga je moč spoznati, razpoznavno med pričami v ohranjenih listinah, ki neposredno

⁴ prim.: P. Kluckhohn, Die Ministerialität in Südostdeutschland (von zehnten bis zum Ende des dreizehnten Jahrhunderts), v: Quellen und Studien zur Verfassungsgeschichte des Deutschen Reiches in Mittelalter und Neuzeit, Weimar 1910, na več mestih.

⁵ F. Schumi, UbKr II, (1230) št. 70, str. 54-55; M. Kos, Gradivo V, št. 530, str. 262.

⁶ J. Bianchi, TEA, št. 1011, str. 306; glej op.75/II; grajski grof: prim.: P. Kluckhohn. Die Ministerialität, str. 234-237.

⁷ F. Schumi, UbKr II, (1220) št. 34, str. 25-26; M. Kos, Gradivo V, št. 310, str. 194-195.

Valvasorjeva upodobitev gradu Nadlišek (Bloke)

zadevajo njih ali posredno loške zemlje kot celote. V času oglejske oblasti v Ložu, ko je patriarh Gregor leta 1260 podelil svojemu fevdniku Herbordu (*Herworten*) s Turjaka gozdno posest na Blokah, so na isti način poznani, brata Markvard in Herbord iz Loža (*Marchart und Herwort bruder von Los*), Herman iz Viševka (*Herman von Olswisch*) in Bonifacij iz Podloža (*Bonifacius de Potilos*).⁸ O sorodstvenih vezeh med doslej navedenimi ni mogoče povzeti oprijemljivejših zaključkov.

Izčrpnjši podatki sledijo iz julija leta 1269. Tedaj se je v Čedadu zbralo več oglejskih fevdnikov z loškega območja. Prvi znani iz rodu Snežniških, Majnhard (*Meynardus de Sneperch*), je zaprosil patriarha Gregorja za podelitev 3 kmetij in pol v vasi Kal.⁹ Te kmetije je imel najprej Henrik (imenovan *Stanloce de Cernomel*) v zakonitem fevdu (*ad rectum et legale fevdum*) od oglejske cerkve. Toda ta jih je prodal Henriku (*de Carsperg*). Henrikova žena Ema pa je bila sestra imenovanega Majnharda. Ko je patriarh vprašal Majnharda, s kakšno pravico ga prosi za podelitev (*investitionem*) omenjenih kmetij, je ta izjavil, da je Henrik, njegov sorodnik, kupil te kmetije od Stanloca z denarjem od dote svoje žene Erme, njegove sestre. Oba, tako Henrik kot tudi Stanloce, sta postavila prokuratorja Engelberta iz Loža (*Enchelbertum de Los*),¹⁰ da bi izročil omenjene kmetije patriarhu. Ta naj bi jih podelil Majnhardu, kajti Ema s Henrikom (*de Carsperch*) ni imela potomcev, niti ni bilo verjeti, da bi jih lahko še imela. Patriarh je tedaj vprašal Majnharda, če to lahko potrdi s pričami. Majnhard je nato zaprisegel Engelberta, ki je zaprisežen izrekel potrditev, da je bil postavljen za prokuratorja Stanloca in Henrika, da bi izročil omenjene kmetije patriarhu, ki naj jih nato podeli Majnhardu. Nadalje je patriarh vprašal Majnharda, če ima še druge priče, ki vedo, da je Engelbert prokurator (*ad hoc*). Majnhard je zato zaprisegel še Karla, gastalda v Ložu (*Carolus castaldionem in Los*), Hermana, sina Henrika, in Otona, sina Markvarda iz Pudoba (*Ottonem filium quondam domini Marquardi de Aych*), ki so zapriseženi izrekli svojo potrditev. Vsi so zase izpričali, da so bili prisotni, in da

⁸ F. Schumi, UbKr II, št. 270, str. 209; MMVK 18, 1905, str. 125; glej op.61/II.

⁹ F. Schumi, UbKr II, (1269 juli 7) št. 395, str. 301-303.

¹⁰ Ibidem, str. 303; pisarniški regist ga imenuje Sigelbertus.

so videli, ko sta Stanloce in Henrik (*de Carsperch*) postavila imenovanega Engelberta za njunega prokuratorja, ki bi patriarhu izročil omenjene 3 in pol kmetije. Po zaprisegah je prokurator Engelbert izročil kmetije v roke patriarha, ki jih je prejel v imenu oglejske cerkve. Ko je bila izročitev sprejeta, je patriarh podelil Majnhardu omenjene tri kmetije in pol s pravicami, ki jim pripadajo po pravu oglejske cerkve v zakonit fevd. Izvršitev tega dejanja so naznanili tudi Anselmu iz Postojne (*Enzelino de Arnesperch*), da bi Majnharda osebno vpeljal v posest imenovanih kmetij.

Dva dni po tej fevdni podelitvi so Karel, patriarhov gastald v Ložu, Anzelm iz Postojne, gastald na Krasu (*Anzelus de Arnesperch, castaldio in Carsto*), Karel sin omenjenega Karla, Engelbert sin Markvarda, Majnhard s Snežnika, Oto iz Pudoba, Herman iz Pudoba, Henrik sin Henrika, Ernest iz Viševka (*Ernesto de Olsuych*) in Lennoch, vsi iz Loža (*omnes de Los*), ob navzočnosti številnih prič (*med temi Anselmo presbytoro de Los*) in v imenu Karla iz Loža ter svojem imenu obljubili zastopniku oglejskega patriarha, arhidiakonu Janezu, da bodo plačali patriarhu Gregorju ali pa njegovemu odposlancu 50 mark oglejske veljave do prihodnjega praznika marijinega vnebovzeta s poroštvom vseh svojih posestev in pod kaznijo 25 mark iste veljave, če bi v omenjenem času odlašali z izplačilom.¹¹

Še istega dne, 9. julija 1269, je Karel iz Loža postavil Karla, gastalda v Ložu, Anzelma iz Postojne, gastalda na Krasu in druge, v predhodni listini že omenjene loške plemenitnike, za svoje poroke pri patriarhu Gregorju zaradi vsote 100 mark oglejske veljave, ki bi jo moral 15. avgusta istega leta izplačati patriarhu ali njegovemu odposlancu. V navzočnosti svetnih in cerkvenih zastopnikov oglejskega patriarhata, poleg cerkniškega župnika Leopolda (*Lupoldus plebanus de Circhiniz*) in loškega duhovna Anselma (*Anselmus presbyterus de Los*) sta bila prisotna tudi Erand sin Otona iz Nadleska (*Errandus filius quondam Ottonis de Nedelesch*) in Ulrik iz Loža (*Ulricus olim de Los*), je Karel iz Loža zastavil svojim porokom vse svoje premoženje (*totum feudum et proprium, res suas mobiles et immobiles*).¹²

Čeprav so posamezni plemiči natančneje imenovani po krajih v Loški dolini, od koder so izviralci, je na rečenih mestih označeno, da so vsi iz Loža. Takšno označevanje pomeni precejšno nedoslednost. Posebej je takšno označevanje problematično pri razbiranju oseb, ki so z istim imenom označeni po več naseljih. Promet z zemljišči med tem slojem prebivalstva se izkazuje precej aktivno. Ob ženitvah in zadolžitvah prehajajo zemljišča ali pa deli teh zemljišč s patriarhovo privolitvijo v druge roke.

Posamezni plemiči so priznavali vso posest, ki so jo imeli v zakonitem fevdu od oglejske cerkve. Leta 1275 je imel Ditrik iz Vipave v Loški dolini v vasi Kozaršče 6 kmetij (*in valle de Los in villa Cosarich sex mansos*).¹³ Canonis in Ulrik, njegov nečak iz Momiglana, sta imela del svoje posesti tudi v Podložu in Ložu (*et Potloc et in Los villam subtus Nosper..*).¹⁴ Prav tako je tudi Herman, sin Henrika iz Loža (*Hermanus, filius quondam dominus Henrici de Los*) z brati pripoznal 3 kmetije in pol v Pudobu (*tres mansos et medium in villa de Aich*), hišo in kmetijo v trgu Lož (*unum domum et unum mansum in foro de Los*), 3 kmetije v Vrhniku (*3 mansos in Werchiniz*), 6 kmetij v Volčjem (*sex mansos in Wolspach*) in 3 kmetije v Oserjah.¹⁵

Svojo posest so loški plemenitniki, patriarhovi fevdniki, poskušali razširiti tudi na račun cerkvene zemlje. Neupravičeno so si prilaščali posestva samostana v Bistri. Čeprav je Arusco iz Loža plačal samostanskim bratom leta 1282 več kot 100 mark odškodnine, Herman iz Loža pa več kot 50 mark, zaseženih posestev samostanu nista vrnila. Kot odškodnino za nasilno ugrabitev samostanske živine sta prispevala ob istem času tudi Volfrad iz Loža skoraj 12 mark in Vitalis, gastald v Vipavi in Ložu, 4 marke.¹⁶ Oglejski ministeriali iz Loža: Herman, Oto, Herbard, Ruczgoj in njegov sin ter njihovi pomagači in prijatelji so se prav tako nasilno polastili devetih samostanskih kmetij; od tega pet v Topolu in štiri v Begunjah.¹⁷ Oglejski patriarh

¹¹ Ibidem, str. 303-304, št. 396 (1269 juli 9).

¹² Ibidem, str. 304-305, št. 396a (1269 juli 9).

¹³ J. Bianchi, TEA, št. 271, str. 143.

¹⁴ J. Bianchi, TEA, št. 273, str. 144.

¹⁵ J. Bianchi, TEA, št. 284, str. 148.

¹⁶ MMVK 13, 1900, str. 44-45 (1282), imenovane loške plemiče (Arusco, Herman, Wolfrand) omenja tudi Valvasor, Ehre XI, str. 325.

¹⁷ MMVK 13, 1900, str. 46-47 (1293 dec. 13).

Ostaline loškega gradu

Rajmund della Torre je zato ukazal decembra leta 1293 župnikom v Cerknici, Ložu in na Igu, da ob nedeljah in praznikih v cerkvah med zvonjenjem in pri prižganih svečah javno oznanijo sodbo izobčenja. Nad omenjenimi plemiči je izobčenje izrekla provincialna sinoda z veljavnostjo vse dokler ti ne bi plačali častivredne odškodnine.

Za posest, ki so jo imeli v fevdu od oglejske cerkve, so bili nekateri loški plemiči dolžni opravljati razna opravila ali službe, ki so bile vezane na uveljavljanje patriarhove višje oblasti. Herman, sin Herborda iz Loža, je leta 1283 izročil (*refutavit*) patriarhu Rajmundu selišče na loškem gradu in 7 kmetij, od tega 5 kmetij v vasi (*Wizdorf*), 2 kmetiji pa v Novi vasi na Blokah (*sedimen unum in castro de Los, et septem mansos quorum quinque sunt in villa de Wizdorf, alii duo vero sunt in villa nova, in contrata de Oblach*).¹⁸ Omenjena zemljišča in selišče na gradu sta imela imenovani Herman in njegov oče od oglejske cerkve v fevdu (*in fevdum habitantie*), ki je označeval dolžnost fevdnika, da prebiva na podeljenem fevdu. Ker je bila izročitev sprejeta, je patriarh na prosto selišče z vsem, kar mu pripadalo, umestil (*investivit*) Otona iz Pudoba in Hernesta iz Viševka (*Ottonem de Aych et Hernestum de Olzuich*), kmetije pa je prav tako podelil istima - *ad fevdum habitantie*.

V zamenjavo za podeljeno posest in pravice od selišča na loškem gradu je Hernest iz Viševka tega leta izročil oglejskemu patriarhu eno kmetijo v Pudobu (*unum mansum situm in Aych villa rectum per filium Pozinani*), Herman in Oto iz Pudoba pa drugo kmetijo prav tako v Pudobu (*rectum per Alosam*). Obe kmetiji so omenjeni imeli v zakonitem fevdu od patriarha, ki je na izpraznjeno posest umestil Hermana, sina Herborda iz Loža - *ad rectum et legale fevdum*.¹⁹ Poleg te zamenjave je Hernest iz Viševka od patriarha prejel v zakonit fevd še kmetijo v Danah (*unum mansum situm in Poden rectum per Oderich*). Ulrik, sin Karla iz Loža (*Volricus filius quondam domini Karoli de Los*), je omenjeno kmetijo poprej izročil patriarhu, od katerega jo je imel v zakonitem fevdu.²⁰

¹⁸ J. Bianchi, TEA, št. 490, str. 217.

¹⁹ J. Bianchi, TEA, št. 492, str. 218.

²⁰ J. Bianchi, TEA, št. 491, str. 217.

Leta 1296 je patriarh Rajmund umestil Majnharda, sina Vozmana (*de Chrenri*) iz Loža, na kmetijo blizu trga in na selišče v trgu Lož po ministerialnem fevdnem pravu tako, kot so ta fevd imeli svoj čas že njegov oče in predniki od oglejske cerkve. Majnhard je moral za potrjeni fevd služiti s svojim lastnim konjem pri prenašanju patriarhovih pisem na lastne stroške, v dveh primerih na leto pa mu je moral loški gastald dati konja in povrniti stroške.²¹

Oglejske fevde v svoji posesti je leta 1300 pripoznal tudi Artimold, sin Razigoja iz Loža (*D. Artimoldus filius quondam D. Razigoy de Los*).²² Zaradi nasilnega prilaščanja posesti bistriškega samostana ga je patriarh skupaj z očetom in drugimi loškimi ministeriali enkrat že izobčil. Zdaj je imel v fevdu eno kmetijo v Zapolu (*in villa de Zapol*), eno v Podložu (*Poclos*) in prav tako po eno na Bločicah (*in Blocha*) in v Slavini. Iz tega časa je znano, da je patriarh potrdil Hermanu iz Loža, Herandu (*Arondus de Los*) iz Loža, *Armuse de Los*, Ratpotu (*Arpoto de Los*) in Geiselbertu iz Markovca v loški pokrajini (*de Marchos de contrata de Los*) vse njihove pravice (*de iuribus suis*), ki so jih imeli od oglejske cerkve.²³

Med običajnimi oglejskimi fevdniki, ministeriali in plemenitniki, viri poredkoma omenjajo tudi viteze (*milities*). Njihov družbeni status ni povsem razpoznaven. Glede na ohranjene zapise bi jim mogli pripisati vojaško in stražarsko vlogo, ki je dvigala njihov položaj. Tako je Herman, vitez iz Loža (*Hermanus miles de Los*) okrog leta 1300 patriarhu Petru obljubil, da bo njemu in njegovim naslednikom varoval stolp in grad v Ložu.²⁴ Drugi znani vitez je bil Pankracij, (*Pangratus miles de Los*). Ta je bil leta 1299 navzoč med zbranimi plemenitniki (*nobilibus viris*) pri razsodbi, ki je bila izrečena zaradi spora med oglejskim patriarhom in zavezniki na eni strani ter goriškim grofom na drugi.²⁵

V nemirih razmerah, ko je potekal hud boj za nadvlado nad loško zemljo in ko je nenehno upadala posvetna moč oglejskega patriarhata, so najprej goriški grofje, potem pa Ortenburžani in Šteberški večkrat zavzeli loški grad. Čeprav so si Lož prilastili le za krajša obdobja, so se fevdne vezi in odnosi loških fevdnikov do patriarha postopoma vse bolj krhale. Tisti, ki je v Ložu poskušal uveljaviti svojo oblast, si je moral pridobiti tudi tamkajšnje nižje plemstvo. Do tovrstnih sprememb so bili zelo dovzetni predvsem nezadovoljni plemiči z majhnimi fevdi. Otil iz Loža je imel v fevdu od oglejske cerkve eno samo kmetijo, pa še to skupaj s svojimi brati (*Otil et fratres*).²⁶ Zaradi izdaje, ki so jo omenjeni povzročili oglejski cerkvi, jim je patriarh Ottobonus leta 1308 odvzel še ta fevd in ga podelil drugemu.

Za upravljanje loške zemlje so patriarhi sprva postavljali svoje glavne zastopnike gastalde, kasneje pa glavarje, ki glavarstvo sčasoma dobijo tudi v zakup in kasneje tudi v fevd. Poleg gastalda so zastopani tudi drugi uradniki, ki skupaj predstavljajo patriarhovo upravo. V Ložu se pojavljajo začasno (*pro tempore*), glede na okoliščine. Precejšna teža oblasti leži tudi na loških prebivalcih (*habitatores*). Leta 1293 so patriarhu obljubili, da bodo tako njemu kot loškemu gastaldu in uradnikom izročili njihov grad prosto na razpolago ob vsakem času, ko bodo le ti v Ložu in okolici. Pri tem jim ne bodo povzročali nikakršnih nevšečnosti, temveč jim bodo v vsem stali ob strani.²⁷ *Habitatores* v pomenu fevdnega podeljevanja posesti *ad feudum habitantie*, niso bili zgolj navadni prebivalci temveč fevdniki z obveznostjo, da so prebivali na

²¹ J. Bianchi, TEA, št. 320, str. 163: Investitura Maynardi de Los: Item eodem anno (1296) d. Raymundus Patriarcha investivit Maynardum filium Vozmani de Chenri de Los de jure suo feudi Ministerii, quod pater eius et predecessores sui juste et vite tenuerunt, et habuerunt ab E.A. Quod feudum dixit esse mansum unum situm prope Los, et quoddam sedimen in foro Los, pro quo servire debet cum suo equo proprio ad portandum litteras d. Patriarche in expensis propriis, et duabus vicibus in anno debet portare litteras ipsius d. Patriarche, et in illis duabus vicibus Castaldio de Los debet sibi dare equum et expensas.

²² J. Bianchi, TEA, št. 256, str. 137.

²³ J. Bianchi, TEA, št. 711, 931, 988, 999. (in villa de Zapol - pravilno Topol).

²⁴ J. Bianchi, TEA, št. 1011, str. 306; glej op.6 in op.75/II.

²⁵ V. Joppi, Documenti Goriziani, AT XII, 1886, str. 85. št. LXIII (1299 dec.14).

²⁶ Idem, o.c. str. 307, št. XXII; glej op.78/II: devolutum propter prodicionem quam dictus Otil et fratres contra ipsum d. Patriarcham commisisse dicuntur capiendone Capitaneum ipsius d. Patriarche in Los et castrum de Los hominibus d. comitis Goritie assignando in maximum dampnum et preiudicium d. Patriarche et A.E., credens, idem d. Patriarcha sibi et E.A. fidelem vassallum acquirere Nicolaum filium q. Conradi de Hungerspach ...

²⁷ Glej op.59/II; AÖG 26, str. 251 (1293).

svojih fevdih, kjer so opravljali vojaško službo.²⁸ Ta se je nanašala predvsem na grad in trg, kjer so imeli selišča. Bili so sicer patriarhu podložni, kljub temu pa v delovanju dokaj svobodni.

Nižje plemstvo v 14. in 15. stoletju

Iz ohranjenih virov tega časa se izrišejo nekatere rodbinske povezave med nižjim plemstvom. Pojavljajo se z različnimi imeni, glede na nekaj izstopajočih točk na loškem območju (Lož, Snežnik, Pudob, Breg). Zgodovinsko podobo loškega ozemlja v 14. in 15. stoletju razbiramo prav preko tega plemstva v fevdnih podelitvah, kupoprodajnih pogodbah in drugih pravnih poslih.

Volker iz Pudoba (*Volkerus de Aich*) se omenja kot priča leta 1320 pri kupo-prodajni pogodbi treh kmetij v Begunjah v župniji sv. Marije v Cerknici.²⁹ Brata Renčo in Bogatec (*Rentscho et Bogattez*) iz Novega gradu (*de Castro novo*) pri Podgradu sta jih s privoljenjem svojih bratov prodala opolnomočencu bistriškega samostana. Skupaj z njim sta v cerkvi sv. Bartolomeja v Begunjah položila svoje desnice na oltar in na sv. pismu prisegla, da bosta spolnjevala pogoje kupoprodajne pogodbe. Mesec kasneje sta Ditrik iz Werenstaina in Janez iz Loža oznanila, da sta vitez Renčo in njegov brat Bogac prodala omenjeno posest, onadva pa sta pri priporu prevzela poroštvo, da hočeta škodo v primeru, če bi posestva oškodovala, dvakratno povrniti.³⁰

Volker iz Loža, sin pokojnega Herborda imenovanega Snežniški (*Herbordi dicti Sneiderger*), je naslednje leto po nasvetu in z dovoljenjem svojega fevdnega gospoda Vitiga imenovanega Bogac prodal eno kmetijo samostanu v Bistri prav tako v Begunjah, čez pol leta pa še dve kmetiji v Zelšah in eno na Dobcu.³¹ Ker Volker ni imel svojega pečata je zanj v navzočnosti Henrika, ki se je imenoval tudi Fortunini, in Ota iz Loža pečatil Vitigo iz Novega gradu.

Volker, sin pokojnega Herborda iz Pudoba (*Volkerus filius quondam Herbordi de Aich*) je leta 1327 prodal 4 kmetije Janezu z Brega, sinu pokojnega Karla iz Loža z vsemi pravicami.³² Ker je bila pogodba sklenjena v trgu Lož (actum est ante postes Thome civi de foro Los), navaja še številne priče, za katere bi lahko zatrдили, da so predstavljali pomembnejšo plast loškega prebivalstva; "*Dominus Ebberhardus et dominus Jacobus socius eius, Herbordus de Sneiderch filius condam Hermani de Aych, Georius filius condam Geori de Rain, Thomas ciuis de foro, Jacobus dictus Sobez judex tunc temporis, Thesez de Reyfniz officialis et antarius in Los, Martinus textor, Johannes dictus Jagodiz, Nicolaus Dictus Soresein, Dyethoricus filius Carpentarij, Percho de foro*" in drugi neimenovani. Med pričami je zaznamovana močna vloga tržanov in trških uradnikov. Vendar to ni nič čudnega, če upoštevamo dejstvo, da je patriarh podeljeval loškim fevdnikom poleg zemljiških posesti tudi selišča v trgu in na gradu.

Poimensko se v vseh teh navedenih in ohranjenih primerih omenja Volker, prvič iz Pudoba, nato iz Loža kot sin pokojnega Herborda imenovanega Snežniški ter vnovič kot sin Herborda iz Pudoba. Herbord Snežniški, ki je listino iz leta 1327 pečatil, pa ima v grbu napis Herborda iz Loža in je kot priča predstavljen kot sin Hermana iz Pudoba. Kupec štirih kmetij Janez z Brega se predstavlja kot sin Karla iz Loža, njegova priča Jurij z Brega pa s pečatom Jurija iz Loža.

Kakor se razni fevdniki, t.j. plemenitniki in ministeriali, v 13. stoletju imenujejo po številnih naseljih v Loški dolini, se v ohranjenih virih tovrstno poimenovanje že v začetku 14. stoletja zelo skrči. Posamezni rodovi tega plemstva so se medtem zmanjšali in se medsebojno toliko pomešali, da ostaja le ena ali nekaj rodbin z več linijami. Vendar je zaradi zelo redke ohranjenosti listinskega gradiva s podatki o medsebojnih rodbinskih zvezah vseh linij loško - snežniško - pudobsko - breških, nemogoče sestaviti kakršno koli geneološko deblo.³³ Pripadniki posameznih linij se imenujejo različno, listine pa overovljajo s pečati, ki ne odgovarjajo njihovi

²⁸ prim. C. G. Mor, I "feudi di abitanza" in Friuli, v: Studi in onore di Manlio Udina, tomo secondo, Milano 1975, str. 1651-1711.

²⁹ MMVK 13, 1900, str. 51 (1320 april 21, Begunje-Bistra).

³⁰ MMVK 13, 1900, str. 52 (1320 maj 20, Lož).

³¹ MMVK 13, 1900, str. 52 (1321 feb. 16, Begunje).

³² 1327 dec. 10, listina v ARS rep. III; v prepisu CKSL.

³³ B. Otrepec, Grad Snežnik in Snežniški v srednjem veku, NL III, str. 33.

natančnejši identiteti. Podobnost grbov (Snežniška linija - ščit s praznim desnim poljem zgoraj, pri drugih pa tudi s praznim levim poljem zgoraj) na ohranjenih pečatih kaže na rodbinsko povezanost. To značilnost je opazil že Valvasor, ko je trdil, da sta obstojali loška in snežniška linija iste rodbine.³⁴

Listina samostana v Bistri iz leta 1337 kaže na nadaljnje sorodstvene vezi loškega plemstva z priseljenimi Verdenštajnci. Bratje Ditrik, Herman in Jurij *de Werenstain* (Werdenstain - na Koroškem) so s privoljenjem matere Izolde in njenih bratov Hermana in Volfelina, imenovanih Snežniški (*dictorum de Sneiderch*), prodali samostanu kmetijo na Dobcu.³⁵ Stranska linija Loških naj bi bili tudi Novograjski (*de Castro novo*) nad vasjo Podgrad v severni Istri.³⁶ Elizabeta, vdova Renssona iz Novega gradu se je leta 1341 odpovedala trem kmetijam v loškem okrožju (*in districtu Los*), katere je imela v fevdu od oglejske cerkve.³⁷ Z ozirom na Ditrika Verdenštajnskega, glavarja v Ložu, je to posest dobila v fevd *Dyemodis*, hči Henrika Verdenštajnskega. Poleg Verdenštajnskih so tudi drugi loški plemenitniki dobili od patriarha loško glavarstvo z gradom v fevd.³⁸

V liniji loških plemenitnikov imenovanih po Snežniku se po Majnhardu, Volkerju in Herbordu od 30-ih let 14. stoletja omenjata brata Volfelin in Herman, leta 1332 pa še Konrad, Piers in Volfrad. Volfrad se je veliko zadolževal, od Otona in Jedrta iz Loža si je izposodil tudi srebrn pas. Žena Alena, kakor tudi njena sinova, so po njegovi smrti najprej zastavljali, nato pa odprodajali rodbinsko posest stricu Nikolaju Smrekarju. Leta 1358 pa sta brata Pavel in Albert vmila prodane fevde izven loške zemlje fevdnemu gospodu, ortenburškemu grofu Otonu. S privoljenjem oglejskega patriarha je Pavel 1367 prodal stricu Nikolaju tudi svoj del na gradu Snežnik z vsem pripadajočim. Poleg Pavla je leta 1375 v potrtilni listini v znak soglasja pečatil tudi njegov fevdni gospod grof Friderik Ortenburški.³⁹

Druge veje Snežniških, tako otroci iz leta 1332 omenjenega Piersa, zastavljajo in prodajajo svoje podedovane deleže. Zaradi podedovanih deležev, ki jih imajo potomci od svojih staršev, prihaja do novih drobitev. Leta 1361 je Zofija, poročena z Erhartom iz Pudoba, prodala po očetu in bratu podedovano polovico četrtnine na gradu Snežnik sestri Adelajdi. Sredi 14. stoletja je del Snežnika prišel tudi v lastništvo Ortenburžanov.⁴⁰

Kot oglejski ministeriali so bili Snežniški tudi v raznih oglejskih upravnih službah. Leta 1346 je patriarh imenoval Herborda Snežniškega za oglejskega glavarja in gastalda v Vipavi. Zaradi rodbinske povezanosti Snežniških z nekaterimi rodbinami ortenburških ministerialov na Gorenjskem, so tam imeli v ortenburškem fevdu tudi nekaj zemljišč, ki so jih odprodajali sorodniku Viljemu Lambergu. Po ženski liniji je leta 1393 tudi četrtnina snežniškega gradu z zemljišči v okolici prešla na Lamberge. Ti so posest na Gorenjskem dobili v fevd od Friderika Ortenburškega, na Loškem s četrtno gradu pa od patriarha Antona nekoliko kasneje. Do dediščine na Snežniku se imel pravice tudi Piers iz Pudoba, ki se jim nikakor ni hotel odpovedati. V spor za to dediščino so posegli tudi mnogi drugi, ki so Lamberga tožili pred patriarhom. Med temi je Jurij Snežniški še pred izrekom sodbe odvzel Lambergu njegov delež na gradu in napadel njegovo posest in ljudi v grofovem loškem gospostvu ter mu storil znatno škodo. V poravnavi leta 1403 je fevdni gospod, ortenburški grof Friderik, prisodil omenjeno posest z ljudmi Lambergom, ki pa niso smeli od Jurija Snežniškega in sodružnikov zahtevati nobene odškodnine od storjene škode, temveč so jim morali izplačati še 100 mark oglejskih šilingov. Jurij je nato fevd, ki ga je prejel od patriarha Antona vrnil, ta pa ga je podelil Lambergom.⁴¹

³⁴ Ibidem; J. Valvasor, *Ehre XI*, str. 513; po njem Henrich von Schollmayer-Lichtenberg, *Schneeberg und die Dynasten von Schönburg*, v: *ARS, Graški arhiv XXXIX*, Koča vas, fc. 12. str. 8.

³⁵ *MMVK 13*, 1900, str. 54 (1337); B. Otrepec, *NL III*, str. 32.

³⁶ H. Schollmayer, o.c. str. 8; B. Otrepec, o.c. str. 36; ugotavljata podobnost grbov Snežniških in Novograjskih.

³⁷ A. Koblar, *Drobtinice, IMK III*, 1893, str. 189 (1341).

³⁸ Ibidem; Georio de Los (1337); J. Bianchi, *Indice (Jorio de Los)*, je leta 1335 dobil loški grad v varstvo; A. Koblar, *IMK I*, 1891, str. 25; Oton in sinovi (13. feb. 1342).

³⁹ B. Otrepec, *Grad Snežnik, NL III*, str. 32.

⁴⁰ Ibidem, str. 33.35.

⁴¹ Ibidem, str. 36-38.

Valvasorjeva upodobitev gradu Snežnik

Lambergi so s tem postali lastniki oglejskega fevda ene četrtine na gradu Snežnik. Tu so ostali celo 15. in 16. stoletje.⁴² O dveh preostalih četrtinah ni nič znanega. Snežniški se še naprej omenjajo v raznih kupo-prodajnih pogodbah in na izdanih listinah obešajo tudi svoje pečate s starim grbom in grbom drugih linij Snežniških, ki je enak Novograjskim. Ko je delež na gradu Snežnik prešel v fevd Lambergom, je linija Snežniških obdržala bližnji dvor in nekaj zemljiške posesti. Ker se je Hans Snežniški leta 1430 pregrešil nad desetiniami v Begunjah, ki so bile last goriškega grofa Henrika, ga je dal ta prijeti in vreči v ječo. Snežniški je bil izpuščen šele, ko sta zanj jamčila brat Jakob in Hans Peiser in na pisno obljubo, da grofovim desetinam ne bo več delal škode. Zaradi hudih denarnih težav in dolgov so Snežniški leta 1463 izgubili tudi preostali dvor (*hof Sneperk*) z vsem pripadajočim. Najprej je prisvojitev te posesti dosegel Lenart Grajf, svoje pravice na omenjeni dvor pa je najavil tudi daljni Snežniški sorodnik Erazem iz Loža, ki jih je odstopil Engelhartu Turjaškem. Temu je končno uspelo priti do dvora, toda njegov naslednik Pankrac Turjaški ga je že leta 1487 zamenjal s Hermanom Ravbarjem za kmetijo v Tavžljah in pustoto v Volčjem.⁴³

Kot Snežniški se tudi plemstvo iz Pudoba in Brega še dolgo v 14. stoletje navezuje na Lož in Loške. K temu niso prispevale le preveč splošne oznake, ki so plemiče iz bližnjih naselij v listinah enostavno štete pod Lož, temveč tudi v 14. stoletju vse razpoznavnejše sorodstvene vezi. V Pudobu je bil znan dvor, na Bregu pa stolp in dvor.⁴⁴ Janez z Brega, imenovan loški in njegov sin Otel (*Hans ob dem Rayn mit zunamen der Loser und Ottel sein sun*) sta namreč leta 1384 najprej predala ortenburškim grofom, nato pa od njih takoj sprejela v fevd stolp s 5 kmetijami na Bregu in številnimi kmetijami (29 1/4) po okoliških vaseh z domci, lazi in njivami pri sv. Martinu. To dejanje je pomenilo, da sta priznala Ortenburžane za nove fevdne gospode,

⁴² M. Smole, Graščine, str. 450.

⁴³ B. Otorepec, Grad Snežnik, str. 40-41.

⁴⁴ MMVK 19, 1906, str. 123-124 (1384 junij 26).

ki so prav v tem času izpodrinili oglejske patriarhe iz Loške doline. Otel Loški (*Ottel der Loser*) je nato leta 1392 od imenovane posesti prepustil svoji ženi Neslen za jutranjo in priboljšek 160 mark beneških šilingov, stolp na Bregu, dvor in 5 kmetij v isti vasi (*den turn am Rayn, den Hof und 5 huben daselbst im dorff*) ter osem kmetij v okolici, ki so bile v fevdu od Ortenburžanov.⁴⁵ Vendar so Otel in njegovi dediči po izplačilu gornje vsote pridobili vso omenjeno imovino nazaj. Tako je v naslednjem stoletju, leta 1430, patriarh Ludvik v izgnanstvu pri celjskih grofih, torej po izumrtju Ortenburških, oznanil, da je Baltasar Loški, fevdnik oglejske cerkve nakazal Margareti, svoji zakonski ženi, za jutranjo in priboljšek 350 funtov dunajskih pfenigov na oglejskih fevdih; to je dvor na Bregu pri Ložu (*hof am Rain ze Loss*) in 5 pustih kmetij pod dvorom ter kmetijami po bližnji okolici (7 1/2) in drugod (16 1/2).⁴⁶ Od tega časa naprej v virih ni več pravega sledu o stolpu, dvoru ali kmetijah, ki so iz nepojasnjenih vzrokov opustele. Poleg tega se je tudi samo ime Breg povsem izgubilo in se v ohranjenih virih ne javlja več.

Številno plemstvo na loški zemlji, ki si je imena privzelo po domačih krajih bivanja, je do konca 15. stoletja večinoma izumrlo ali pa se je od tu izselilo. Kupo-prodajne pogodbe potrjujejo domnevo, da loško nižje plemstvo iz 13. stoletja v naslednjih stoletjih tudi gospodarsko ni bilo dovolj močno, da bi ohranilo svoj položaj. Prevladujoča vloga plemičev s Snežnika in iz Loža se v 14. in 15. stoletju izkaže s tem, da se ti tudi po tem času omenjajo na Kranjskem.⁴⁷ Zadnjega iz rodu Loških naj bi po Valvasorjevi navedbi usmrtili kmetje med Sotesko in Žužemberkom ob reki Krki.⁴⁸

Vedno večji delež posesti in prituklin od gradov ali dvorcev ter raznih fevdnih služb že v 14. stoletju uveljavljajo drugi plemiči bodisi z nakupi, dediščinami pa tudi od fevdnih podelitev ali kako drugače. O prej poudarjeni vlogi *habitatores de Los* na loškem gradu in v trgu ni nikakršnega glasu več. Med fevdniki se pogosteje omenjajo priseljena imena. Kot glavni in najpomembnejši grad v gospostvu je bil loški grad z mitnico nenehna tarča tako velikih sil kot manjših osamosvojenih plemičev, ki so se ga hoteli polastiti. Glede razmerja med loškim in snežniškim gradom ni nobenih stvarnih podatkov. Ni nam nič znanega, da bi bil kdaj Snežnik v čem direktno odvisen od Loža.⁴⁹ Jurij Zandel iz Kamnika, ki je imel svoj delež na Snežniku že pred letom 1351, ga je tedaj prodal ortenburškima grofoma Otonu in Frideriku, katerih rodbina je bila pred tem tudi že v posesti oglejskega fevda v Ložu.⁵⁰

Večji obseg zemljiške posesti v območju loške zemlje v 15. stoletju izkazujejo Lambergi. Kot Snežniški dediči so od patriarha Ludvika leta 1425 dosegli, da jim je pod običajnimi pogoji v dveh listinah podelil v fevd posest po vaseh v Loški dolini in okolici; 27 kmetij, travnik v Cerkniškem jezeru in travnik pri Lipsenju, desetino od 15 kmetij in mlin pri Koča vasi.⁵¹ Patriarh Ludvik je v času izgnanstva po razpadu oglejskega patriarhata, ko je loška zemlja pripadala sklopu celjske grofovske oblasti, še vedno potrjeval svoje fevdnike na oglejskih fevdih. Ta status oglejskih patriarhov na loških tleh v času Celjskih vendarle opozarja tudi na to, da so si Ortenburžani oglejski fevd v Ložu nasilno prilastili. Preko Celjskih, ki so bili ortenburški dediči, je izgnani patriarh dobil nekaj zadoščenja na stare rane. Leta 1425 je patriarh fevdno umestil tudi Baltazarja Lamberga na posest, ki so jo njegovi predniki prejeli od oglejske cerkve v Loški dolini, 1/4 gradu Snežnik, dvor pri Snežniku, 10 1/2 kmetij, domec (*hofstad*) v Starem trgu in desetino od 28 kmetij, ter v Babnem polju desetino od 5 kmetij, vse v loški župniji.⁵²

Tudi rodbinski grad plemenitih Štebergov je stal v okviru leta 1606 začrtanih mej deželskega sodišča v Ložu.⁵³ Člani tega rodu se sprva hitro uveljavljajo v patriarhovi službi,

⁴⁵ 1392 marec, listina v ARS.

⁴⁶ MMVK 20, 1907, str. 205-206 (1430 jan. 15, Celje).

⁴⁷ B. Otorepec, Grad Snežnik, str. 41-42.

⁴⁸ J. Valvasor, Ehre XI, str. 326.

⁴⁹ H. Schollmayer, Schneeberg, str. 8-9: Snežnik neodvisen od Loža.

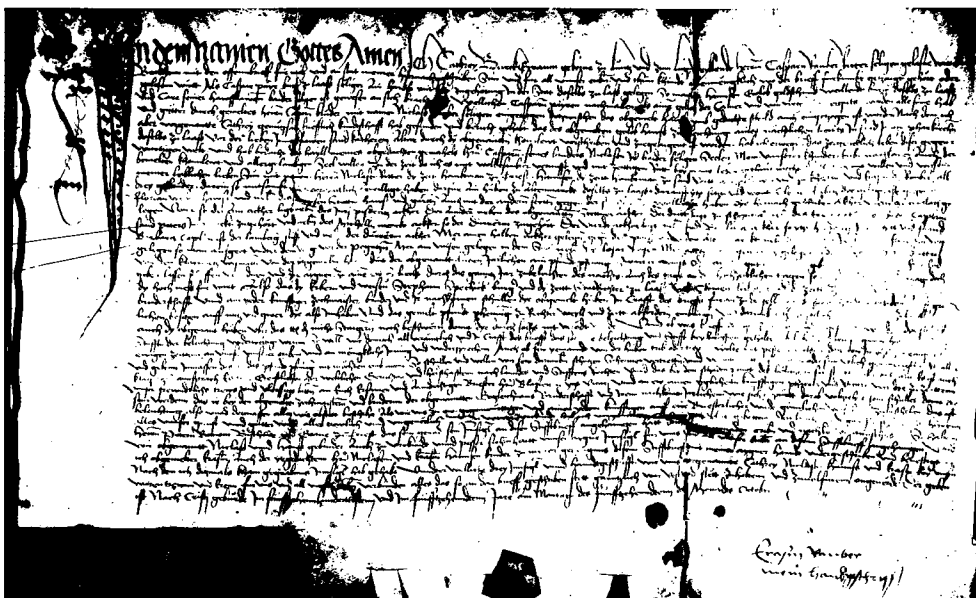
⁵⁰ 1351 marec 26, listina v ARS.

⁵¹ 1425 april 29, Celje, listini v ARS.

⁵² A. Skubic, Zgodovina Ribnice, str. 599-600.

⁵³ ARS, Urbar gospostva Lož iz leta 1606.

1515, oktober 15: Katarina, vdova viteza Gašperja Raubarja, daruje s soglasjem njenih treh sinov eno kmetijo v Starem trgu predniku bratovščine sv. Rešnjega telesa za vzdrževanje Večne luči pred oltarjem sv. Katarine v župnijski cerkvi v Ložu. Orig. pergament. Priča: Peter Bonomo, škof v Trstu. Trije pečati manjkajo

v Ložu in njegovi ženi Marjeti, dve kmetiji v Danah.⁵⁹ Hans Goldsmid, tržan v Ložu in njegova žena Kate pa sta leta 1447 prodala eno kmetijo na Vrhniki Hansu Hochenkirchnerju, trškemu sodniku v Ložu.⁶⁰ Nekoliko kasneje, iz leta 1518 je znano, da je Štefan Erre, loški meščan, kupil kmetijo v Danah od Jurija Loškega in njegove žene Maruše, ki se v tem času pri prodajah svoje svobodne posesti pogosto omenjata.⁶¹ V glavnem so kupci njune razdrobljene posesti razne bratovščine, cerkveni ključarji in druge cerkvene ustanove.

Jurij Loški in njegova žena Maruša sta leta 1516 prodala bratovščini sv. Jurija in ključarjem farne cerkve sv. Jurija v Ložu pol kmetije v Nadlesku in prav tako pol kmetije na Babni polici.⁶² Leto kasneje sta zastavila eno pusto kmetijo na Bloški polici Tomažu "Miatzu" in Primožu Kocijančiču. Ta dva sta bila ključarja cerkve sv. Primoža na Bločicah v cerkniški fari in sta za posest plačala 17 funtov pfenigov črne veljave.⁶³ Leta 1519 sta potrdila, da sta zastavila eno obdelano kmetijo na Bloški polici ključarjema cerkve sv. Pavla v Žerovnici v cerkniški fari za 19 funtov pfenigov za toliko časa, dokler jo ne bi onadva ali njuni dediči mogli osvoboditi zastavne pravice.⁶⁴ Tega leta sta prodala Jakobu iz Koče vasi (Katyendorf) in Juriju Palčiču iz Vrhnike, ključarjema bratovščine Ljube gospe v Viševku eno kmetijo v Markovcu za 31 funtov pfenigov.⁶⁵ Drugo polovico kmetije na Babni polici pa sta leta 1520 prodala Martinu Mulcu, ključarju cerkve sv. Antona na Polici, za 28 funtov pfenigov.⁶⁶

Cerkvene ustanove so zemljiško posest množile ne le z nakupi, ampak so jo dobile tudi z darovnicami. Gertruda, žena Lenarta Porgerja iz Ljubljane, je leta 1341 darovala svojo kmetijo v

⁵⁹ 1440 maj 31, listina v ARS rep. III. v prepisu CKSL.

⁶⁰ MHVK 15, 1860, regesten aus dem pfarr-archiv zu Altenmarkt bei Laas, str. 75; MMVK 17, 1904, str. 47, regesti; originalne listine v Nadškofijskem arhivu Ljubljana.

⁶¹ MHVK 15, 1860, str. 75; MMVK 17, 1904, str. 48 (1518 jan.21).

⁶² Ibidem, (1516 feb. 24).

⁶³ 1517 aug.9, listina v ARS.

⁶⁴ 1519 jan.2, listina v ARS.

⁶⁵ 1519 aug.10, listina v ARS.

⁶⁶ 1520 maj 20, listina v ARS.

Novi vasi cerkvi sv. Jurija v Ložu za vzdrževanje večne luči in obvezala svoje ljudi v okolici Loža in Cerknice, da vsako leto na dan sv. Jurija plačajo loški župniji 3 oglejske pfenige.⁶⁷ Iz številnih kupnih pogodb izhajajo bratovščine, fama in podružne cerkve, kot glavne finančne ustanove v posameznih vaseh, ključarji pa njih upravitelji. V njih se zrcali vloga kmečkih, še bolj pa vaških interesov in njihove finančne zmožnosti. Bratovščina sv. Antona na Babni polici je leta 1403 od Majncla Verdnekerja in njene žene Andele kupila travnik pri Babnem polju.⁶⁸ Tega sta prodajalca poprej kupila od svaka Mertlejna Snežniškega, ki je bil sin pokojnega Konrada. Ključarji cerkve sv. Petra v Ložu so leta 1428 od Jurija Snežniškega kupili kmetijo, ki je bila v oglejskem fevdu, v Volčjem v Bloški župniji.⁶⁹ Ključarji zgodnje maše v trgu Lož so od Merta Snežniškega kupili kmetijo v Pudobu.⁷⁰ Leta 1456 je bratovščina farne cerkve v Ložu od Marina in Doroteje Volzlič prejela dve stavbi nad Metljami.⁷¹ Ključarji pri cerkvi sv. Primoža in Klemenca na Otoku pa so od Mihaela Pitta iz Podcerkve leta 1468 kupili laz, od Hermana Rauberja pa leta 1494 travnik.⁷²

Zemljiška podoba loške zemlje je s tem zaokrožena. Iz nje veje velika razdrobljenost in zelo pisano lastništvo. Posamezna zemljišča, kmetije in druge pritikline, so v rokah številnih posameznikov pa tudi drugih ustanov, ki so večinoma cerkvenega izvora. S posestjo je dovoljen vsakršen promet. Kmetije kot osnovne posestne enote se zastavljajo, prodajajo ali kupujejo, predvsem pa drobijo na manjše enote. Fevdniki prejemajo od obdelovalcev predpisane dajatve, nad njimi pa imajo tudi sodno oblast v manjših zadevah.

IV. Kmetje

V raznih fevdnih podelitvah iz konca 13. stoletja kmete smatrajo skupaj s podeljenimi zemljišči, ki jih obdelujejo, za enotno lastnino posameznega fevdnika. Zastavljena, prodana ali s fevdno podelitvijo pridobljena zemljišča prehajajo na novega imetnika skupaj z obdelovalci.¹ Pod patrimonialno oblast ministerialov in plemenitašev spadajo že v začetku 13. stoletja.² Številčno so omenjeni v listinah 14. in 15. stoletja, vendar o njihovih obveznostih ali pravicah ni poročil vse do začetka 16. stoletja, ko zasledimo prve ohranjene urbarje gospostva Lož.

Ker je bila loška zemlja razdrobljena na več posestnih enot, je posest, ki je neposredno pripadala loškemu gospostvu, le del tiste zemlje, ki jo opredeljuje Lož kot sodni teritorij. Posebnosti in značaj drugih pripadnikov kmečkega sloja na loških tleh v vsem tem času ni poznan. Kljub temu so zaznamovani v podobnih okoliščinah kot izpričani kmetje, podložniki loškega deželno - knežjega urbarja.³

Posest deželsko sodnega gospostva Lož

Vsa pripadajoča posest gospostva Lož je skupaj z nameščenimi podložniki in njihovimi obveznostmi urejena v urbarjih in v drugih urbarialnih zapisih glede na pripadnost posameznim vaškim naseljem. Spreminjanje meja in vloge deželskega sodišča v Ložu je v izpričanem obdobju loških urbarjev v 16. in 17. stoletju vplivalo tudi na razporeditev posestnih enot t.j. *hub* oziroma kmetij in drugih enot loškega gospostva v tem deželskem sodišču.

Prvi širši vpogled v strukturo kmečkega prebivalstva nam omogoča gosposčinski urbar iz leta 1528. Deželsko sodno gospostvo Lož je tedaj imelo značaj zastavnega (*Pfandschilling*)

⁶⁷ MHVK 15, 1860, str. 74; MMVK 17, 1904, str. 46 (1341 dec.9).

⁶⁸ Ibidem, (1403 marec 11).

⁶⁹ Ibidem, (1428 april 21).

⁷⁰ Ibidem, (1430 juli 25).

⁷¹ MHVK 15, 1860, str. 75; MMVK 17, 1904, str. 47 (1468 oktober 11).

⁷² Ibidem, (1494 junij 23).

¹ J. Bianchi, TEA, št. 491, str. 217: kmetija v Danah, Oderich 1283; št. 492, str. 218; kmetija v Pudobu, sin Pozinana 1283; kmetija v Pudobu, Alosa 1283; AT XV, 1890, št. XXII str. 307, kmetija v Ložu, Gonereo in Jacse 1308.

² Glej op. I/III, F. Schumi, UbKr II, št. 96 (1237); M. Kos, Gradivo V, št. 682.

³ 1516 februar 24, am sandt mathiazwelfpostentag, listina v nadškofjskem arhivu, v prepisu: župnjski arhiv Stari trg pri Ložu, Yivan Syntitz von Kestav je služil svojemu gospodu Juriju iz Loža od polovične kmetije v Nadlesku sorazmerno enake dajatve kot sovaščana, ki sta pripadala loškemu urbarju iz leta 1528.

deželno - knežjega gospostva. Stanje zemljiške posesti se od leta 1528 do 1613, ko je gospostvo postalo prosto lastno, v grobem ni spreminjalo. Urbarialni zapisi poročajo o posesti, ki je bila sestavljena iz 66 do 73 in pol kmetij. Posest loškega deželno-knežjega urbarja moremo smiselno razdeliti v več sklopov. Očitna je polna prisotnost v vaseh na celotnem južnem obrobju Cerknškega jezera; (G. Jezero 7 do 9 1/2 kmetij, Laze 4 do 2 1/2, Otok 4, Goričice 2 kmetiji).⁴ Pomen Cerknškega jezera je nedvomen odraz takšne razporeditve, ker tudi loško deželsko

Posestna struktura loškega gospostva:

	1528	1555	1606	1669
Babno polje	9k* (4p)*	9k -t*	9k -t	-
Vrh	2k	1k	1k	2k (1,2pol)
Podgora	-	2k	2k (1,2pol)	4k (3,2pol)
Iga vas	2k	2k	2k (1,2pol)	4k (2,4pol)
Viševak	1k	1k	1k	3,5k (3,1pol)
Podcerkev	12k	12k	12k (2,20pl)	12k (6,12pl)
Nadlesk	2k	2k	2k (1,2pol)	2k (-,4pol)
Knežja njiva	3k	3k	3k (2,2pol)	3k (2,2pol)
Markovec	2k (1t)	2k	2k (1,2pol)	2k (1,2pol)
Otok	4k	5k	4k (3,2pol)	-
G. Jezero	7k	9k	9,5k (2,15pl)	-
Laze	4k	2,5k	2,5k (2,1pol)	-
Goričica	2k -p	2k	2k (-,4pol)	-
Martinjak	1k	1k	1k (-,2pol)	-
Bloke	-	1k	1k	-
Studeno	1k -p	2k	2k	-
Maroff	4k (1p)	7k -p	7k -p	-
Nova vas	4k (3p)	4k	4k (3,2pol)	-
Hudi vrh	2k -p	2k	2k (1,2pol)	7h (5,4pol)
Landol	1k	1k	1k	-
Grobišče	1k -p	1k	1k	-
Klance	2k -p	-	2k (-,4pol)	-
Stari trg	-	-	0,5k (-,1pol)	9,5k (7,5pol)
Sleme - Ortn.	-	-	-	2k (-,3p, 2č)
Pudob	-	-	-	3k
Vrhnika	-	-	-	4k (1,6pol)
Poljane	-	-	-	3k (1,4pol)
Babna polica	-	-	-	2k
Kozarišče	-	-	-	3k (2,2pol)
Šmarata	-	-	-	1k
Dane	-	-	-	5k (4,1p, 2č)
Podlož	-	-	-	6k (3,6pol)
Metlje	-	-	-	2,5k (1,3pol)
Skupaj	66k	71,5k	73,5k (42,63)	80,5k (48,63,4)

* k - kmetija, huba

* p - postota (odt. odtweis)

* t - travarina (graswais)

⁴ Nestabilnost, neenakost posestnih enot v posameznih urbarjih in urb. zapiskih odgovarja opustelim, travnatim kmetijam, ki so se različno obnavljale in prenavljale po turških vpadih. Uporabil urbarialne zapise iz ARS: urbar gospostva Lož iz leta 1528, (Deženi stanovi za Kranjsko, fasc.281, sig. Stan I, zap. št. 409, ff 599-638); Urbar - *bermerckh die verprenten hueben gehorig dem gschloss Lass im 1531 Jar* (Vic.a 1/52 L-XIV); register dajatev za oboroževanje (*Russgelt*) 1536 (Vic.a. 1/52, L-XIV); register urbarialnega davka 1555 (Vic.a. o.c.); urbar gospostva Lož iz leta 1606 (Gr. a XVII Snežnik 16, reformirani deželno-knežji urbar); urbar gospostva Lož in posestva Snežnik 1669 (Gr. a XVII Snežnik 17); prim.: J. Šumrada, Gospodarske posledice turških vpadov na Kras do tridesetih let 16. stoletja, v: Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije, Ljubljana 1986, str. 17-24.

sodišče zavzema polovico jezera. Kmetije loškega gospostva na Blokah predstavljajo drugo skupino posesti; Hudi vrh 2, Marof - Pristavica 4 do 7 opustelih kmetij, Nova vas 4, Studeno 1 do 2 kmetiji in Bloke 1 kmetija. Babno polje z 9 kmetijami je svojevrstno zaradi izpostavljene lege, ki predstavlja nenehno grožnjo njenim prebivalcem. Posest v Loški dolini je sorazmerno majhna, v glavnem je osredotočena v Podcerkvi, kjer gospostvu pripada 12 kmetij. V Martinjaku, ki je bilo kot mejno deželno sodno naselje pomembno pri pripravi krvnega sodišča, je loško gospostvo imelo eno kmetijo, v vasi Klance nad Gornjim Jezerom pa 2 kmetiji, s čimer se je zaključila posest deželno knežjega gospostva Lož v loškem deželskem sodišču. V postojnskem deželskem sodišču je loško gospostvo imelo še posest v Landolu, eno kmetijo, in v Grobišču prav tako eno kmetijo.

Drugačne možnosti v posestnem ustroju loškega gospostva so nastale s prehodom zakupnega v prosto lastno gospostvo. Wolf Paradeiser, ki je kot bivši loški zakupnik gospostvo odkupil s kupno pogodbo, z dne 15. aprila 1613, je postavil pogoje, da si kasnejši lastniki, ki so bili hkrati tudi v posesti sosednjih gospostev, obsežno posest prikrojijo po svoje.⁵

Knezi Eggenbergi so leta 1635 kupili tako loško gospostvo kot tudi graščino Snežnik ter prenesli upravno središče loškega sodnega teritorija na grad Snežnik. Zapuščeni loški grad pa so pustili propadanju.⁶ Poleg teh so bili Eggenbergi istočasno lastniki tudi sosednjih gospostev: Hošperka (*Haasberg*) in Šteberka (*Steeberg*).⁷ Ko pa je Janez knez Eggenberg, 3. julija 1669, skupaj z loško - snežniškimi gospostvom prodal tudi postojnsko grofijo Turjačanu Janezu Weickardu, je še pred predajo izstavil nov urbar, v katerem so loškemu gospostvu in pridruženemu posestvu (*Gutt*) Snežnik določene nove deželno sodne meje.⁸ Tako loški kot tudi postojnski del cerkniškega doline sta bila po tej pogodbi združena z deželskim sodiščem v Planini (*Haasbergu*). Loško gospostvo je izgubilo tudi vso svojo posest izven novih deželsko sodnih mej. Poleg dveh kmetij v Landolu in Grobišču v postojnskem sodišču, je gospostvu odpadla vsa posest in ribolovne pravice v vaseh ob Cerkniškem jezeru. Prav tako se je zelo skrčila zemljiška posest tudi na Blokah. V izravnavo tem izgubam je loško gospostvo pridobilo več posesti v sami Loški dolini, kjer je zemljiška struktura dobila bolj razpoznavne oblike. To je še posebej zaznavno ob združitvi loškega gospostva s posestjo snežniške graščine.

Posest združenega gospostva Lož-Snežnik iz leta 1669, v primerjavi z loškim župnijskim urbarjem:

	1669		1688–1693
	Lož	Snežnik	Župnija
Vrh	2k	–	1k
Podgora	4k	1k	–
Iga vas	4k	3k	2k
Viševak	3,5k	–	–
Podcerkev	12k	–	1k
Nadlesk	2k	2k	3,5k
Knežja njiva	3k	–	–
Markovec	2k	–	7,5k
Pudob	3k	–	–
Stari trg	9,5k	–	–
Vrhnika	4k	–	–
Poljane	3k	–	–
Babna polica	2k	1k	0,5k

⁵ ARS, Vic. a. I/54, L-XLI: prepis kupnega pisma 1613 jan. 15.

⁶ M. Smole, Graščine, str. 219; P. Ribnikar, Posestne razmere, str. 35.

⁷ ARS, Priv. a. Ljudmila Hauptmana, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, št. 23: Laas, Schneeberg, omenja tudi urbarje gospostva Lož-Snežnik iz let 1646 in 1666, ki potrjujejo stare meje iz leta 1606; primerjaj tudi L. Hauptman, Die Entstehung, str. 470; F. Komatar, Schlossarchiv in Haasberg, MMVK 17, 1904, str. 36.

⁸ F. Komatar, Schlossarchiv in Schneeberg, MMVK 17, 1904 str. 49; L. Hauptman, Die Entstehung, str. 470-471; urbar gospostva Lož iz leta 1669.

	1669	1688–1693	
	Lož	Snežnik	Župnija
Kozarišče	3k	8k	0,5k
Šmarata	1k	3,5k	–
Dane	5k	2k	–
Podlož	6k	–	–
Metlje	2,5k	–	–
Hudi vrh	7k	–	2k
Sleime Ortn.	2k	–	–
Železnica	–	0,5k	–
Lipsenj	–	1t	–
Žerovnica	–	–	1k
Martinjak	–	–	0,5k
Cerknica	–	–	1 3/4k
Ulovka	–	–	1k
Nova vas	–	–	2 3/4k
Budanje – Vip.	–	–	1k
Sv. Andrej	–	–	1k
Skupaj	80,5k	21k	26 3/4k

Loško-snežniško gospostvo skupaj 101,5 kmetij.

Snežniška posest se v ohranjenih urbarialnih seznamih prvič omenja v dodatku urbarja loškega gospostva iz leta 1669 in se še naprej šteje kot posebna enota. Popolno združitev zemljiške posesti, sicer enotnega gospostva, označuje šele ročni urbar loško-snežniškega gospostva iz obdobja 1726 - 1732, ki nad posestjo prej ločenih gospostev ne beleži nikakršnih razlik več.⁹

Enotno loško - snežniško gospostvo je s tem v grobem zaokrožilo zelo razgiban potek posestnih sprememb. Preurejanje deželsko sodnih mej loškega gospostva je zmanjšalo njegov pomen. To je nastopilo kot posledica odmaknjenosti loške zemlje od važnejših prometnih povezav. S tem je bil nakazan pospešen proces lokalizacije gosposčinske posesti in vpliva v sami Loški dolini.

Osebna in tvarna razmerja

Najštevilnejši sloj prebivalstva na loških tleh je predstavljalo kmečko prebivalstvo, ki utemeljuje celoten ustroj zemljiških gospostev. Kljub temu pa prebivalstvo, ki se preživlja s kmečkim delom, ni povsem enobarvno. Že ministeriali, ki se na loških tleh omenjajo v prvih listinah, so bili deljeni na nesvobodne in svobodne; na hlapce in svobodine (*cum ministerialibus servis et liberis*).¹⁰ Poimenovanje na *serve* in *libere* naj bi v virih odsevalo staro obliko razločevanja odvisnosti, ki je bila sprva zgolj osebna. Sloj ministerialov, ki naj bi nastal zaradi večjih vojaških in upravnih potreb gospostva, je izhajal tako iz nižjega sloja odvisnih podložnikov kot tudi gospodarsko šibkih svobodnikov. Ker je razlika opazna med ministeriali, še potem, ko so dobili patrimonialne pravice, je toliko bolj jasno, da so te razlike obstajale že toliko prej med podložniki. Tudi če je razlika nastala zaradi obdelovanja odvisne zemlje, se je od nastanka dalje obravnavala kot strogo prirojena. Nasprotje med obema vrstama odvisnih ljudi naj bi tako bilo sprva utemeljeno v nasprotju med prvotnim gospodarstvom na dvorih in gospodarstvom izven njih.¹¹

⁹ ARS, Gr. a. XVII Snežnik, ročni urbar št. 3 iz leta 1726- 1732 celotno posest imenuje: "urbarium der Herrschaft Schneeberg", medtem ko, starejši ročni urbarji dosledno razlikujejo posest, ki je pripadala gospostvu Lož in posebej Snežnik.

¹⁰ A. Jaksch MHDC IV, št. 2285, str. 314; M. Kos, Gradivo V, št. 836, str. 396.

¹¹ S. Vilfan, Kmečko prebivalstvo po osebnem položaju, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, str.

Izmed urbarjev loškega gospostva, ki beležijo zgolj gospodarsko stran odnosov podložnih kmetov do gospostva, podaja deželno-knežji reformirani urbar iz leta 1606 v dodatnih členih, t.i. "Additional Articl" nekakšen pravni kodeks gospostva.¹² Od svobodnjakov se razlikujejo nesvobodni podložniki (*Untertanen Erbholden*), ki so se mogli svoje nesvobode (*Leibeigenschaft*) odkupiti, že so za to imeli denar. Z odkupom nesvobode je podložnik dobil pravico, da se je lahko naselil na drugem kraju. Za takšno dejanje se je moral priglasiti pri zakupnemu gospodu, ki mu je izročil pismo za deželnega vicedoma. Z izplačilom odkupnine pri vicedomu, si je pridobil posebno potrdilo, ki je bilo dokazilo o njegovem spremenjenem pravnem statusu. Odkup od podložništva je bila izključna deželno-knežja pravica. Deželni knez je to še posebej naglašal, ker je smatral, da so podložniki njegovi. V praksi pa se je večkrat dogajalo, da so zakupniki odkupnino zadržali zase.

Osebnosti posameznih podložnikov iz urbarjev ni mogoče zaznati že zaradi narave teh virov. Pretežni del kmečke odvisnosti je izviral iz razmerja podložnikov do gosposkih posestnih enot. Tako imenovani kmečki zajmi so bili temelj podložniškega razmerja.¹³ Poleg proste saje (*freyen Stuft*) in zakupnega razmerja (*muetweiss*) se je postopoma uveljavljalo tudi kupno razmerje (*kaufrecht*). Zadnje v loškem gospostvu v 16. in 17. stoletju ni bilo posebej razširjeno, kajti le en sam loški podložnik iz Landola v postojnskem sodišču je bil deležen tega najugodnejšega kmečkega zajma. V kupnem razmerju je vsakokratni uživalec posesti lahko zemljo prodal, v njegovi rodbini pa je bila tudi dedna. Pri sklepanju prodaje zemljišč sta se morala kupec in prodajalec domeniti, da po deželni navadi plačata vsak deseti pfenig od kupne vsote grajskemu zakupniku. Nekateri zakupniki so za kupo-prodajo smatrali tudi tedaj, ko je kdo po očetovi smrti nasledil gospodarstvo in odpravil brate in sestre. Če ne vsakega desetega, so zahtevali vsaj vsak dvajseti pfenig od ocenjene vrednosti posestva in oddeljenih deležev. Deželni knez je takšno ravnanje odločno prepovedal in zakupniku določil, da se v takih primerih zadovolji s počaščenjem (*ehrung*), da ne bi bili revni podložniki preveč izžemani. Za počaščenje in v znak dolžnega spoštovanja ob nastopu novega gospodarja na kmetiji se v loškem gospostvu ni ničesar prispevalo. Deželni knez je zato naročil, da se podložniki ob prevzemu kmetije pogodijo z grajskim zakupnikom, ne glede na obliko zajma, za primerno vsoto. Ker je deželni knez hotel zadostiti tako zakupnikom in da se tudi podložniki ne bi več pritoževali, je določil, da se plača za polovično kmetijo po en tolar ali zlat dukat, za srednjo kmetijo po dva do tri tolarje, za dobro in boljše kmetijo pa po tri do pet tolarjev. Nikakor pa ne več kot toliko. Pri tem je bilo treba paziti na to, koliko so od posesti dobili dediči in koliko se je po izplačanih delih posestvo oslabilo. Deželni knez zakupniku naroča, naj bo mil in naj ne zahteva preveč, da se podložniki ne bodo pritoževali.¹⁴

S posebnim plačilom (*muet*) ob nastopu kmetije je imel prejemnik zagotovljeno pravico, da bo zemljišče kot zakupni zajem užival do smrti. Ta je bil praviloma dedni zajem v pomenu, da je z voljo gospostva kmetijo prevzel eden izmed otrok, medtem, ko so bili sodediči soudeleženi le pri nekaterih nepremičninah. V nasprotju s tem je zemljiški gospod pri prosti saji smel kmeta po svoji volji na kmetijo postaviti ali odstaviti, kadar koli je hotel.¹⁵

Pri nasledovanju posestva je imel najmlajši sin prednost pred ostalimi brati. Če tega ni bilo ali če ni bil zmožen za gospodarstvo, je prednost pripadla najmlajši hčeri. Če so bili otroci še mladoletni in niso mogli še sami gospodariti, je moral grajski zakupnik naložiti kakemu sorodniku ali prijatelju družine, da je vodil gospodarstvo, dokler otroci niso dorasli. Če najmlajši ni hotel prevzeti posestva, ga je lahko odstopil starejšemu, vendar tako, da se zemljišča niso delila. Ostalim bratom in sestram je moral dedič, prevzemnik kmetije, izplačati dolžne deleže, kakor so jih ugotovili pošteni in nepristranski sosedje. Če je bil najmlajši sin ali hči duševno ali telesno pohabljen in nezmožen gospodarstva, ga je dobil drugi najmlajši sin ali hči, vendar je moral dati bratom in sestram pristojen delež, slabotnemu pa vso oskrbo do smrti.¹⁶

¹² AA (*Additional Article*) št. 11, v: urbarju gospostva Lož iz leta 1606, Gr. a. XVII-Snežnik 16; prim.: A. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 384-388: pravne določbe v ribniškem gospostvu iz leta 1571.

¹³ S. Vilfan, *Agrarna premoženska razmerja*, GDZS, str. 421-425.

¹⁴ AA, št. 9, 10.

¹⁵ S. Vilfan, *Agrarna razmerja*, str. 422.

¹⁶ AA, št. 8.

Grajski zakupnik tudi ni smel dovoliti, da bi podložniki delili kmetije s tem, da bi ženi ali otrokom zapuščali dele zemljišč ali jih zastavljali in odprodajali.¹⁷

Podložniki enega gospodstva so se čutili kot ena celota. S podložniki drugega gospodstva niso bili vedno v najboljših odnosih, tako, da so se kmetje različnih gospodstev pogosto prepirali zaradi gozdnih pravic ali paše. Včasih so se prepirali posamezniki, včasih pa tudi cele vasi in soseske. Ker sami skoraj nikoli niso dognali stvari do konca, so se tožarili pri oblasteh, kjer so tudi lastniki posameznih gospodstev nastopali v obrambo svojih ljudi.¹⁸

Primer nasledovanja na kmetijah (hubah), po urbarialnih zapisih, ki kažejo tudi proces nastajanja priimkov in drobljenja posesti:

Podcerkev 12 kmetij

1528	1536	1555
1. Hase Gerbec	Mihael sin Gerbca	Mihael Gerbec
2. Fric Maric	Pavel Peric	Pavel Perc
3. Ahac	Urban sin Ahaca	Urb. in Miha. Ahac
4. Tomaz Milner	Pavel zgornji	Pavel
5. Matija Supic	Matija Sapec	Jakob Supec
6. Jurij Nemeč	Klemen	Klemen
7. Primos Lepausta	Lepavostejda	Mihael Škerbec
8. Marin	Marin	Matija Marin
9. Krese Milner	Matija sin Kre. Mil.	Fric Milner
10. Pavel	Pavel Ausec	—
11. Lenart Milner	Laure Milner	Laure Milner
12. Ambrož	Ambrož	Jakob Ambrožič
13. Županova huba	Peter Ješobl	Peter Jožl

1606		1669	
1. Laure, s. Mihaela Gerbca	1k	Jakob, V. Gregorič	1k
2. Luka Gregorič, o. Mih. Perca	pk	Gašper Gregorič	pk
3. Volko Perc	pk	Andrej Gregorič	1k
4. Mihael Ahačič, sin Helerja	pk	Luka Hace	pk
5. Lenart Ahačič, sin Helerja	pk	Gregor Krašovic	pk
6. Andrej Lenart, sin Pavliča	pk	Luca Hace	pk
7. Blaž Pavlič, imen. Žnidar	pk	Pavel Pavlič	1k
8. Volko Krapinec	pk	Jakob Krašovic	1k
9. Jurij Krapinec, sin Pavla	pk	Gašper Krašovic	1k
10. Jakob, sin Matevža Marina	pk	Andrej Gregorič	pk
11. Mihael Marinšek	pk	Gašper Marinšek	pk
12. Mihael Križe	pk	Matija Grašl	pk
13. Jakob Pavlič, od Fri. Miln.	pk	Jurij Križe	pk
14. Ahac Ahačič	pk	Matija Pavlič	pk
15. Matevž Ahačič, od Supica	pk	Andrej Marinček	pk
16. Šimec, sin Helene Ahačič	pk	Luka Hace	pk
17. Jakob Jožel, s. Petra Jožla	pk	Štefan Graže	pk
18. Jakob Marin, od. Mi. Ahačič	pk	S. Gregorič in L. Hace	1k
19. Gregor Ahačič, o. M. Marinšek	pk	—	
20. Volko Krapinec, o. Gr. Klemen	pk	—	
21. Štefan Grižan	pk	—	
22. Blaž Žnidar, od Jak. Stupan	1k	—	

¹⁷ AA, št. 6.

¹⁸ AA, št. 12.

V vaseh (Gornje Jezero, Babno polje in Podcerkev), kjer je loško gospostvo imelo večino kmetij v svoji posesti, se omenjajo tudi župani. Poleg običajne podložniške so imeli tudi župansko posest, od katere pa jim ni bilo potrebno plačevati nobenih davkov. Leta 1528 je pripadala županu za njegov trud (*fir sein mue*) v Babnem polju pol kmetije, v Podcerkvi in Gornjem jezeru pa cele kmetije.¹⁹ Županov trud si lahko predstavljamo le v službi gospostva. Opravljati je moral dela, ki so zadevala odnose gospostva na eni in podložnikov oziroma sosesk na drugi strani. Ker urbarialni zapisi iz 17. stoletja, po prenehanju turških vpadov, ne omenjajo niti županov niti županove posesti, bi lahko upravičeno zaključili, da so župani odsev precej starejših razmer na loškem območju. Po vaseh so predstavljali vodilni sloj prebivalstva, ki ima v odnosu do sovaščanov nekoliko privilegiran položaj, čigar izvor pa ni poznan.

Posebno vrsto gosposočinskih podložnikov predstavljajo tisti kmetje, ki od svojih zemljišč, to so običajno cele kmetije, plačujejo davke v obliki enkratnega zneska (*olerla recht, zins; aler sachen, allerlay recht*). Ti kmetje se zopet pojavljajo v strnjanih in od središča gospostva oddaljenejših vaseh. Toda ta oblika plačevanja davkov je zbledela v drugi polovici 16. stoletja po hudih turških pustošenjih.

Čeprav je Babno polje prav zaradi turških vpadov povsem opustelo in se zaradi nenehne ogroženosti od martolozov ni obnovilo, pa reformirani urbar iz 1606 "*per memoria*" navaja nekdanje kmetije in njihove obveznosti za slučaj, ko bi se tam mogli naseliti novi naseljenci. Pomenljivo je, da se v tem urbarju posestva, ki so nekdanj in bi tako še naprej plačevala enoten davek z manjšo dodatno obveznostjo, imenujejo koseščine (*edeltum*). V Babnem polju koseščine odgovarjajo velikosti cele kmetije. Iz urbarialnega zapisa je povsem jasno, da je poseben status Babnega polja vezan na zemljišča. S tem pa nikakor ni mogoče zanikati nekdanje prisotnosti plemenitnikov (*kosezov*). Ti so sčasoma prišli v odvisnost od deželsko-sodnega gospostva, toda njihova posest je, bolj kot njihov osebni status, ohranjala značaj starih pravic.

V sredini 16. stoletja se v loškem gospostvu pojavljajo prvi podružniki (*undersas*). Leta 1536 in 1555 sta v Novi vasi omenjena dva podjetstva, v Martinjaku pa eden.²⁰ V urbarju iz leta 1606 se pojavljajo v večjem številu predvsem ob župnijskih središčih; pri sv. Mihaelu na Blokah in v Starem trgu. Davščine so plačevali od kajž, koč ali vrtov. Leta 1669 pa tudi od njiv, vendar pod občutno večjo obremenitvijo. Ta je bila v višini kot so jo v loškem deželskem sodišču imeli mežnarji.

Podružniki	1606	1669
Sv. Mihael	10	13
Knežja njiva	1	1
Stari trg	3	3
pri trgu	—	4
Grahovo	1	—
Martinjak	4	—
Žerovnica	4	—
Markovec	3	—
Hudi vrh	1	1
Iga vas	—	3
Sv. Andrej	—	1
Vrh	—	1
Podcerkev	—	3
Skupaj	27	30

Loškemu gospostvu je kot deželskemu sodišču pripadala tudi vsa gmajna. Če je hotel kak drug gospod, deželan ali podložnik tam napraviti nov laz ali rovt, ga ograditi ali tam celo kočo ali kajžo postaviti na svojo pest, ne da bi hotel od tega dajati tudi davek, je gospostvo proti temu

¹⁹ ARS, Urbar gospostva Lož 1528; Stanovski arhiv, fasc.281 št. 409.

²⁰ Razmerje do cele kmetije: Russgelt 50 : 13

ostro nastopilo. Za kaj takšnega se je moral interesent prej javiti pri grajskemu zakupniku, ki mu je odkazal prostor in določil davek, ki ga je moral novi naseljenec plačevati. Če je kdo na gmajni brez vednosti in dovoljenja gospodstva ogradiril ali obdelal kos zemlje, ali si celo postavil kočjo, je gospodstvo takoj, najpozneje pa v toku enega leta, vse to brez milosti podrlo ter takšne svobodnjake oplašilo, da v prihodnje niso delali kaj podobnega. Graščinski zakupnik je zato vsako leto na dan sv. Jurija s sodnimi slugi in nekaterimi starimi in mladimi podložniki objездil vso sodnijo ter vse nove naselbine zaplenil.²¹ Velik razmah krčenja lazov in novin (*gereuth, neupruch*) ter plačevanje davkov od ograd in gmajn po vaseh v loškem sodišču najprej zaznamuje urbar iz leta 1669.

Gospodarske dejavnosti in obveznosti

Glavna gospodarska dejavnost je bila vsekakor kmetijstvo, vendar pa to za preživljanje in odplačevanje davkov največkrat ni zadostovalo. Na ozkih, kamnitih in močvirnih zemljiščih so kmetje težko gospodarili. Glavni in najpomembnejši dodatni vir so iskali v gozdu. Ves čas so se ukvarjali z lesnimi izdelki. Največ so jih v obdobju ohranjenih urbarjev iz 16. in 17. stoletja prodajali na Reki (*St. Veit am pflaumb*) in si s tem nekoliko opomogli tudi od turških vpadov in stalne nevarnosti martolozov, ki so jih zlasti v poletnih mesecih odvrčali od dela v gozdu. Veliko škodo so jim povzročale tudi poplave. Poleg škode na poljih so jim otežkočale dostop v gozd, ki je pomenil pot do zaslužka.²² Gospodstvo je namreč kmetom v obširnih snežniških gozdovih priznavalo pravico do drvarjenja. Zaradi turških pustošenj so v gozdu in trgovini z lesom dobili še dodatne pravice.

V hrastovem gozdu nad izvirom Obrha nad cerkniškem jezerom so imeli pravico do prašičje paše zgolj podložniki iz Gornjega jezera, v gozdu pri vasi Klance pa vsi proti plačilu denarja (*ass geld*). V obsežnem snežniškem gozdu so lahko pasli vsi iz loškega deželskega sodišča brez plačila, ostali pa so bili dolžni plačati poseben davek. Polšjega lova v omenjenih gosposčinskih gozdovih zaradi martolozov v omenjenem obdobju ni bilo. Lov na divjačino je v celotnem deželskem sodišču pripadal loškemu gospodstvu, podobno je bilo tudi z ribolovom. To vse je bil gosposki monopol. Oskrbnik s Snežnika je imel pravico do ribolova zgolj ob košenini, ki je pripadala snežniški graščini. Toda to le v primeru, "če nikogar ni bilo pri vodi". Leta 1669 se pri snežniški graščini prvič omenja tudi ribnik. Šteberška graščina je imela ribolovno pravico v okviru grajskega pomirja na lipsenjskem potoku. V Cerkniskem jezeru je imelo loško gospodstvo izključno pravico do ribolova od izvira jezera do mostov (*bis auf die Brucken genannt*). Od mostov naprej do loško postojnske deželske sodne meje pa so poleg loškega gospodstva imeli ribolovno pravico tudi stiški samostan, Turjačani, gospodstvo Šteberk in Snežniški. S premikom deželske sodne meje je loško gospodstvo izgubilo prejšnje pristojnosti v vsem oddeljenem loškem delu cerkniške kotline. V ustanovni listini mesta Lož iz leta 1477 je cesar Friderik III. tudi mestu podelil privilegij do ribolova v Cerkniskem jezeru. Veliko število listin, ki se nanašajo na ribolovne pravice, izkazujejo velik gospodarski pomen Cerkniskega jezera za širšo okolico. Loško gospodstvo je imelo tudi ribnik med njivami loških meščanov, prazniti pa so ga morali podložniki iz Podcerkve.²³

Pomemben dejavnik gospodarjenja na loških tleh predstavljajo mlini in ob njih največkrat pridružene žage. Kot predmet fevdnih podelitev so prvič omenjeni sredi 15. stoletja; mlin pri Koča vasi (*bey Gotschorff*).²⁴ Vsa pomembnejša zemljiška gospodstva so vključevala to dejavnost, ki je bila za vsako izmed teh velikega pomena. V glavnem so bili vsi mlini in vse žage v upravljanju podložnikov po kupnem pravu. Loško gospodstvo je s temi obrati razpolagalo pretežno na potokih v loškem predelu cerkniške kotline. Sredi 16. stoletja je imelo največ štiri obrate, ki so bili večji del zapuščeni.²⁵ Obveznosti mlinov in žag so zaračunavali glede na

²¹ AA, št. 14.

²² ARS, urbarja gospodstva Lož 1606 in 1669: Vic. a. I/54, L- XLI. 5.

²³ ARS, urbarja gospodstva Lož 1669 in 1674.

²⁴ 1425 april 29, Celje, listina v ARS.

²⁵ Urbrialni zapisi 1528, 1536, 1555; razmerje plačanih davkov
Russgelt 1536 1h - 50 Kr mlin - 30 Kr
Urb. steuer 1555 1h - 60 Kr mlin - 30 Kr

Podložniki so svoje obveznosti odrajtovali nadrejenemu patrimonialno zemljiškemu gospodu, deželno sodnemu gospodu in deželnemu knezu, ki je v loškem deželno knežjem gospostvu svojčas združeval vse tri funkcije. Grajskemu zakupniku so bile ob prevzemu gospostva določene njegove pristojnosti. Vsako leto je moral spisati poseben ročni urbar, kamor so se zapisovala vsa vplačila, dajatve in zaostanki. Deželni knez je tako določil, da ne podložnik in ne grajski zakupnik ne bi trpela nobene škode ali krivice. Tu so se morali zapisati vsi vplačani davki, katere zakupnik ni smel porabiti zase, ampak jih je moral vsako leto vsaj do božiča oddati v vicedomsko blagajno. Če v predpisanem roku tega ni storil, je moral od vsakega goldinarja plačati 6 krajcarjev.²⁶

Opustela zemlja v Babnem polju in na pristavi na Blokah, ki so jo zaradi nevarnosti pred martolozji prepustili v travarino, je gospostvu prinašala določen "extra ordinari" prihodek. V Babnem polju so tamkajšnje travnike pospravili gospoščinski podložniki, deloma na tlaki za potrebe gospostva, deloma pa v zakupu za svoje potrebe. Ostalo so pokosili revni ljudje iz Loške doline in so od pridobljenega sena oddali polovico gospostvu. K pristavi na Blokah, ki je nastala iz sedmih opustelih kmetij, so pripadale tudi planine in travniki po hribih. Tako kot obsežne snežniške in babno poljske planine jih je gospostvo izročilo v zakup pastirjem iz Krasa proti letnemu plačilu v denarju in siru.²⁷

Velik del bremen je za podložne loške kmete predstavljala tlaka. Zaradi hudih tlačnih obremenitev, posebno po turških vpadih, so se tudi upirali.²⁸ Tlaka je bila najzgovornejši dokaz kmetove podložnosti. Sestavljala se je iz ročne in vozne v tedenski neizmerjeni in letni izmerjeni razvrstitvi. Tlačne obveznosti so bile odmerjene po posameznih vaseh tako, da so podložniki ene vasi opravljali enako tlako, toda po količini različno glede na velikost posestva. Na izmerjeni tlaki so podložniki poleg vinske vožnje opravljali predvsem razna poljska dela. S konji so orali in branali ali pa vozili gnoj na njive, ponekod z enim, drugod z dvema vozovoma. Na njivah so okopavali in želi. Kosili so travo, grabili seno, pospravljali seno v kopice, ograjevali gospoščinske vrtove in ograde, posajali sadike, pospravljali žito s polja, nosili zelje in repo v grad. Za vsako takšno opravilo je bilo odmerjeno število tlačnih dni, običajno od enega do štiri dni. Poleg teh obveznosti so bili podložniki iz Podcerkve dolžni po potrebi prazniti ribnik med poljem meščanov iz Loža, iz Gornjega jezera pa nositi ribe na loški grad po potrebi, tako, da so dobili od vsakega tovara po štiri črne pfenige. Pri opravljanju teh del je bilo gospostvo zavezano, da je nudilo tlačanom toplo hrano kadar so orali, kosili, želi ali trosili gnoj; kruh pa v ostalih primerih. Neodmerjeno, po potrebi, so bili vsi loški podložniki dolžni tlačaniti pri popravljanju gradu. Sploh je bila od nekdaj navada, da so bili vsi podložniki v loškem deželskem sodišču dolžni opraviti en tlačni dan v letu pri popravljanju gradu.²⁹

Loška podložnika v postojnskem deželskem sodišču zaradi svoje oddaljenosti nekaj časa za dolžno tlako nista ničesar prispevala. Gospostvo jim je zato v nadomestilo naložilo denarno plačilo. Za potrebno delo pri popravljanju poti od pristave do gradu je grajski zakupnik oprostil podložnika iz Podcerkve od opravljanja druge tlake.

V. Turški vpadi

Turški vpadi pomenijo veliko zarezo v zgodovini loške zemlje ne le zaradi strahotnega opustošenja ampak tudi zaradi posledic, ki so jih pustili v družbenem in duhovnem življenju loškega prebivalstva. V času prvih večjih vdorov med leti 1469 in 1483 so turški plenilci iz Bosne leta 1476 popolnoma opustošili loško trško naselje, njegove prebivalce pa polovili in

²⁶ AA, št. 3.

²⁷ Urbar gospostva Lož 1606; Vic. a. I/54 L-XLI. I zap. št. 95.

²⁸ Monumenta Habsburgica, Sammlung von acten, stücken und briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg (1473-1576), gesammelt und mitgetheilt von J. Chmel, II Band. Wien 1855, str. 908, št. MCCXL. Gretz 9 juni 1478, K. Friedrich IV an die zum Schlosse Los gehörigen Leute und Holden. Uns hat unser getrewer Hanns Hesiber unser phleger daselbst zu Los anpracht wie ir im zu demselben unserem gslos Los mit robot noch in ander weg als von aller herkomen ist nit gehorsam sein wetlet und ew des setzet des er sich beswert bedunkht und uns nit geuellt. Sollen gehorsamen wann welh des nit tun und sich des seczen wurden die haben wir demselben unserm phleger beuolhen darumb ze straffen.

²⁹ Urbar gospostva Lož 1606; P. Ribnikar, Posestne razmere, str. 37-38.

odgnali v sužnost.¹ Povzdig požganega trga v mesto in pravice, ki so jih tržani in drugi priseljenci v mestu dobili, je izraz volje deželnega kneza, da pomaga in pospešuje obnovo uničenega naselja.² Državna oblast si je najprej prizadevala za vrnitev pobeglih tržanov in okoliških podložnikov ter obnovitve naselja v močno trdnjavo. Stare socialne razmere med loškim prebivalstvom izginjajo, novim pa so se vrata na široko odprla. Kljub možnostim za pridobitev ugodnejšega socialnega statusa se je tlačna obveznost spričo velikih potreb pri obnavljanju opustošenih krajev, tako pri podložnikih kot pri novih meščanih, znatno povečala. Huda opustošenja loške zemlje so z nezmanjšano silovitostjo sledila v prvi polovici 16. stoletja.

Najizrazitejši vpadi, plenjenja, požigi vasi in puščeni kmetij so zabeleženi v letih 1522, 1528 in 1530.³ Oddaljeno Babno polje je bilo leta 1528 popolnoma opustelo.⁴ Turki so naselje uničili, prebivalstvo pa odpeljali v sužnost.⁵ V teh letih so Turki v Loški dolini do tal požgali tudi Podcerkev in Knežjo njivo. Popolnoma opustele so tudi vasi: Nadlesk, Vrh, Iga vas, Laze, ter posamezne kmetije v vaseh, ki so pripadale loškemu gospostvu. Opustošenje je prav tako prizadelo druga naselja, vendar v teh loško gospostvo ni imelo svoje posesti.⁶ O puščanju v novo ustanovljeni mestni naselbini Lož ni nikakršnih sporočil. Ta je morala biti dovolj utrjena, da se je ubranila nadležnih napadalcev. Prebivalstvo bližnjih krajev je v njej moglo najti varno zatočišče, kajti posestniki na kmetijah v loški okolici se v 16. stoletju zelo hitro pojavljajo na svojih opustošenih posestvih.

Obnova kmečkih gospodarstev je zahtevala veliko časa. Kmetije so še nekaj let po vpadih ostale napol opustošene, pridelek na njih pa zato precej manjši. Ker so bile posledice turških vpadov še dolgo očitne, posebno zaradi roparskih martolozov, je novo stanje upošteval tudi urbar gospostva Lož iz leta 1573.⁷ Poleg manjših dajatev je gospostvo dovolilo kmetom večje pravice v gozdu in možnost trgovanja z lesnimi proizvodi.

Ko so si kmetije po prenehanju turških vpadov od trgovine opomogli, je deželni knez, nadvojvoda Ferdinand zahteval, da se posest loškega gospostva po posameznih kmetijah znova objezdi in na novo reformira. Novi reformirani urbar je deželni knez izdal leta 1606 na zahtevo loških kmetov kot tudi gosposčinskega zakupnika. Zadnji je zahteval večje dajatve kot so jih bili kmetje, ki so se sklicevali na stari urbar, pripravljeni plačevati. Gosposčinski zakupnik je na osnovi ugodnejših gospodarskih razmer in zmožnosti kmetov lahko zahteval večje dajatve. Novi urbar je tako pomenil kompromis med stranema ter nakazal dejansko stanje in gospodarsko moč gospostva.⁸

Duhovno življenje na loških tleh izražajo predvsem številne cerkve. Skoraj vsako naselje si je postavilo svojo cerkev. Kot premožnejše podeželske ustanove so te cerkve prispevale svoje dragocenosti za poseben davek, katerega so leta 1526 zbirali deželni stanovi za boj proti Turkom.⁹ V teh vaških duhovnih središčih se je razvijala bogata ljudska umetnost. Kljub nepredvidljivim časom med turškimi vpadmi, so ključarji s premoženjem podružnih cerkva zmogli plačati celo potujoče umetnike. Podeželske cerkve so bili tudi gospodarski centri na vasi. Svoje premoženje so imele tako v nepremičninah kot v premičninah pri posameznih kmetih.¹⁰

¹ S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 24, 1943, str. 20-21, 59; B. Otorepec, Grb in pečat mesta Lož, NL I, str. 66-67; povzema J. Unrest Chronicon Austriacum, ed. Hahn, 1724, str. 605. Okrog 20. julija 1476 se je več enot turških konjenikov združilo in prek Krasa udarilo na Lož, ki so ga takrat zavzeli, vse prebivalce polovili in odpeljali v sužnost, trg pa požgali in bogato obložen s plenom vrnil prek Kočevja in Kolpe v Bosno; A. Koblar, Drobintince, IMK I, 1891, str. 25. navaja, da so Turki odvedli v sužnost mnogo ljudi iz Loža in okolice že pred požigom trga. To pričuje tudi naročilo oglejskega generalnega vikarja duhovniku Juriju Kamperletu, vikarju v Ložu, 20. jan. 1473. naj gleda, da se ne bo v fari širilo prešuštvo, ker so Turki mnogo zakonskih žena odvedli v sužnost.

² Privilegijska listina mesta Lož; NL I, str. 54-64.

³ ARS, Vic. a. I/52 L -XIV, bernerck 1531; prim.: J. Šumrada, Gospodarske posledice, str. 17-24; urbarialni zapisi omenjajo posebej kmetije, ki so puste (*odt*) ali požgane od Turkov (*verprugnd von die Turken*).

⁴ ARS, Urbar gospostva Lož 1528.

⁵ Kronika župnije Babno polje iz leta 1820, Župnijski arhiv Stari trg.

⁶ ARS, Bemerckh 1531: za gospostvo Šteberk (*Steeberg*): v vasi Dane omenjene hrvaške kmetije.

⁷ Landesarchiv Graz, Urbar gospostva Lož, HK 1606, XI-134, folio 1-60; glej tudi ARS, Urbar gospostva Lož 1606, str. 1.

⁸ ARS, Vic. a. L-XLI, pravde o urbarjih.

⁹ A. Koblar, IMK V, 1895, str. 252-254, v deželskem sodišču Lož omenja 33 cerkva.

¹⁰ Župnijski arhiv Stari trg pri Ložu: popisna knjiga podružniških cerkva iz 18. stoletja.

Najlepši primer ljudske umetnosti nosi cerkev sv. Jedrti v Nadlesku. Tomaž iz Senja (*Thomas od Segna*) je cerkvico poslikal leta 1511. Turki so leta 1528 vso vas popolnoma opustošili. Kljub opustošenju vasi, se je poslikava v cerkvi ohranila do danes. Tudi cerkvici sv. Trojice na Knežji njivi, ki je že od nekdaj veljala za eno najstarejših cerkva v loški okolici, se je zgodilo podobno.

Nekoliko nenavadno, pa vendar povsem očitno se zdi, da se prav v času stalne turške nevarnosti, morda kot odziv nanjo, razvija bogato duhovno in cerkveno življenje. To se izraža v ljudski umetnosti in številnih cerkvah. Zanimanje ljudi se iz vsakdanjih potreb prenaša v območje duhovnega, ki naj bi utrjevalo njihovo vztrajanje na domači loški zemlji.

Zusammenfassung

AUSSCHNITTE AUS DER GESCHICHTE VON LOŽ (2. Teil)

Stane Okoliš

Vertreter des höheren Adels übten ihre Gewalt in Laas/Lož gewöhnlich über ihre Amtleute, d.h. Ministerialen oder andere Edelleute (*nobiles viri*). Bereits unter den Herren von Heunburg erhielten sie bedeutende Privilegien. Die Grafen von Heunburg – Ulrich von Sternberg und Wilhelm von Malta – bestätigten dem entstehenden niederen Adel 1237 im Markt Laas die Patrimonialgerichtsbarkeit sowie das Erbrecht in der männlichen und der weiblichen Linie, Rechte, die ihm von den Vorfahren der genannten Grafen verliehen worden waren. Die Heunburger Hoheit über das gesamte Territorium, die von der Laaser Burg ausgeübt wurde, kam in der höheren Gerichtsbarkeit (»domini terre«) zum Ausdruck.

Die Laaser Edelleute (*domini*) verfügten in den zwanziger Jahren des 13. Jahrhunderts frei über ihre Lehen, d.h. sie durften sie nach Belieben kaufen, verkaufen oder tauschen. Die zahlreichen Edelleute, die in diesbezüglichen Urkunden auftreten, zeugen von einer starken Besiedlung der Umgebung von Laas. Einzelne Zeugen sind in den Urkunden nach den Siedlungen benannt, aus denen sie stammen.

Die Heunburger Gliederung des Laaser niederen Adels in »ministeriales« und »nobiles viri« erinnert an das spätere Agleier Vokabular: »cum ministerialibus servis et liberis«. Diese Auffassung weist auf die Entstehung des niederen Adels in Laas hin, der sowohl freier als auch unfreier Herkunft gewesen sein soll. Für die geleisteten Dienste im Rahmen der Herrschaft wurden ihm verschiedene Lehen verliehen. Neben den bedeutenden militärischen versah dieser Adel auch Verwaltungsaufgaben. In diesem Zusammenhang werden auch Ritter (*milites*) erwähnt. Der Patriarch von Aquileja verlieh ein besonderes Lehen an den Überbringer seiner Briefe. Neben dem Grundbesitz selbst erhielt der Vasall auch einen Ansitz in einem Markt und auf einer Burg (»in feudum Habitantie«). Im 14. Jahrhundert, in einer unruhigen Zeit des Kampfes des höheren Adels um die Oberherrschaft über den Laaser Grundbesitzungen, änderten sich die feudalen Beziehungen der Laaser Vasallen. Aus dem Agleier Patronat treten sie zunächst auf die Seite der Görzer, dann auf die der Ortenburger Grafen über.

Im 14. und 15. Jahrhundert sind die Beziehungen unter dem niederen Adel durchsichtiger. Dennoch läßt sich kein besonderer genealogischer Stammbaum erstellen. Die ehemals verzweigten Adelsgeschlechter lassen sich auf die Herren von Laas, von Schneeberg, von Fresach und von Pudob zusammenfassen. Da sie ähnliche Symbole verwenden und abwechslungsweise unter dem einen oder anderen Titel auftreten, kann man auf Blutverwandtschaft schließen. Es kommen vermehrt auch Adelige vor, deren Titel bereits auf fremde Herkunft hinweisen.

Der Grundbesitz ging teilweise auch in die Hände der Markteinwohner über. Die Laaser Markteinwohner, die späteren Bürger, verkauften einzelne Bauernhöfe vornehmlich an kirchliche Brudersschaften, den Verwaltern der zahlreichen Laaser Filialen und anderen kirchlichen Einrichtungen. Letztere vergrößerten ihren Besitz auch aufgrund von Schenkungsbriefen. Vor allem Filialkirchen gewannen als Dorf- und Bauerneinrichtungen Bedeutung als Finanzzentren auf dem Lande.

Die Laaser Ministerialen üben seit dem 13. Jahrhundert die patrimoniale Gerichtsbarkeit über die Bauern aus. Obwohl in den Urkunden des 14. und 15. Jahrhunderts reichlich bezeugt, gibt es keine Berichte über die Lage der Letzteren bis zu den ersten erhalten gebliebenen Urbaren der landesfürstlichen Herrschaft Laas im 16. Jahrhundert.

Der Besitz der Laaser Pfandherrschaft blieb bis zu ihrer Umwandlung in eine Eigenherrschaft im wesentlichen unverändert. Die ganze Zeit umfaßte sie ungefähr 70 Huben. Im 17. Jahrhundert vereinigten die Fürsten von Eggenberg die Laaser und Schneeberger Herrschaft. Durch ihren Verkauf an die Auersperger im Jahre 1669 wurde der Besitz im Zirknitzer (Cerknica)–Tal davon abgetrennt. Der bis dahin verstreute Grundbesitz wurde auf das Laaser Tal beschränkt, die Bedeutung der Herrschaft selbst verringerte sich.

In den Dörfern mit überwiegend Laaser Besitz werden auch Supane erwähnt. Für ihre Tätigkeit wurden sie durch einen besonderen Besitz entlohnt, für den sie keine Steuern zu entrichten brauchten. Das vom Zentrum entfernte Babenfeld (Babno polje) nahm wegen der Edeltümer eine besondere Stellung ein, entrichteten doch auch die untertänigen Bauern des 16. Jahrhunderts nur eine besondere Steuer.

Die »Additional Articl« des reformierten Laaser Urbars aus dem Jahre 1606 stellen einen Rechtskodex der Herrschaft dar. Seitens des Landesfürsten wurde darin die Lage der Bauern und Pächter festgelegt. Die Bauern hatten ihre Höfe meistens in Pacht (muetweis). Bei der Besitzübertragung der Höfe an die Nachkommen mußten letztere besondere Abgaben entrichten. Bei der Erbfolge hatte der jüngste Sohn Priorität vor den anderen.

Neben der Landwirtschaft verdiente die verarmte bäuerliche Bevölkerung auch mit dem Holzgewerbe ihren Lebensunterhalt. Von besonderer Bedeutung war der Holzhandel in Rijeka, und zwar in der Zeit nach den Türkeneinfällen. Neben der regulären Fronarbeit waren die Bauern wegen der Türkengefahr auch zu außerordentlicher Fronarbeit bei der Errichtung von Abwehrlagen verpflichtet.

Im Jahre 1476 wurde der Markt Laas durch die Türken völlig zerstört. Damit sich Laas erholen und gut befestigen sollte, wurden ihm von Kaiser Friedrich III. die Stadtrechte verliehen. Größere Angriffe erfolgten in den zwanziger Jahren des 16. Jahrhunderts. Den urbarialen Aufzeichnungen der Herrschaft Laas ist zu entnehmen, daß einzelne Bauernhöfe, aber auch ganze Dörfer durch die Türkenangriffe stark in Mitleidenschaft gezogen wurden. Wegen der großen Verwüstungen wurden die Bauern für einige Jahre, um sich von dem Schaden zu erholen, von der Entrichtung von Abgaben an die Herrschaft befreit. Trotz des erheblichen Schadens (niedergebrannte Dörfer), ist für einzelne Dörfer ein Erwachen des geistigen Lebens kennzeichnend. Die Volkskunst erlebte gerade in dieser Zeit einen Aufschwung.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, tel.: (061) 218-876

Narodni muzej izdaja knjige s področja arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine in muzeologije.

V seriji **Katalogi in monografije** so obdelana posamezna slovenska arheološka najdišča. Obsežne razprave, prav tako podkrepljene z gradivom, so objavljene v **Situli**. V tej seriji so izšli doslej tudi štiri zborniki (št. 13, 14/15 in 20/26). Revija **Argo** nadaljuje tradicijo publikacije izpred 1. svetovne vojne. Namenjena je predvsem popularizaciji muzeologije, spremlja novosti na tem področju v Sloveniji in izven nje. Je tudi osrednje glasilo muzealcev Slovenije, njen soizdajatelj je Društvo.

Ob posameznih tematskih razstavah so bili objavljeni katalogi, v katerih so tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora del vam predstavljamo predvsem novejša in tista z zgodovinsko tematiko.

Situla: razprave Narodnega muzeja

10. I. Pirkovič, Crucium: rimska poštna postaja med Emono in Neviodunumom, Ljubljana 1968
13. Kmečki punti na Slovenskem, razprave in katalog dokumentov, 1973
- 14./15. Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata, 1974
16. M. Slabe, Dravlje: grobišče iz časov preseljevanja ljudstev, 1975
17. D. Svolfšak – T. Knific, Vipavska dolina: zgodnjesrednjeveška najdišča, 1976
18. P. Kos, Keltski novci Slovenije, 1977
19. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLXI et MCMLXX repertae et editae sunt, 1978

- 20./21. Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici, 1980
- 22./1–2. D. Breščak – L. Plesničar, Antične bronaste posode Slovenije, 1982
23. A. Jeločnik – P. Kos, Zakladna najdba Centur – C: folisi Maksencija in tetrarhije, 1983
25. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, 1986
26. Studija numismatica Labacensia Alexandro Jeločnik oblata, 1988
27. M. Žvanut, Knjige iz 16. stoletja v knjižnici Narodnega muzeja, 1988
28. P. Kos – A. Šemrov, Rimski republikanski novci, 1990
29. P. Kos, Ig: najdba antoninijanov tretjega stoletja, 1991
30. J. Šašel, Opera selecta, 1992
31. M. Žvanut, Zbirka pečatnikov v Narodnem muzeju v Ljubljani, 1993
32. Ž. Demo, Ostrogothic coinage from collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina, 1994

Katalogi in monografije

9. J. Klemenc – V. Kolšek – P. Petru, Antične grobnice v Šempetru, 1972
10. V. Stare, Prazgodovina Šmarjete, 1973
11. M. Urleb, Križna gora pri Ložu, 1974
13. I. Mikl Curk, Poetovio I, 1976
14. V. Kolšek, Vzhodni del antične nekropole v Šempetru, 1977
15. S. Petru – P. Petru, Neviodonum: Drnovo pri Krškem, 1978
16. J. Dular, Podzemelj: katalog najdb, 1978
17. M. Guštin, Notranjska: k začetkom železne dobe na severnem Jadranu, 1979
18. V. Stare, Kranj: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev, 1980
19. L. Bolta, Rifnik pri Šentjurju: poznoantična naselbina in grobišče, 1981
20. Z. Kujundžić, Poetovijske nekropole, 1982
21. L. Plesničar-Gec in sodelavci, Starokrščanski center v Emoni, 1983
22. S. Gabrovec – D. Svoljšak, Most na Soči: zgodovina raziskovanj in topografija, 1983
23. B. Teržan – F. Lo Sciavo – N. Trampuž Orel, Most na Soči II: Szombathyjeva izkopavanja, 1985
24. M. Sagadin, Kranj in križišče Iskra: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja, 1988
25. B. Teržan, Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem, 1990
26. A. Dular, Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo, 1991
27. M. Guštin, Posočje: in der Jüngern Eisenzeit, 1991
28. S. Gabrovec, Stična I: naselbinska izkopavanja, 1994

Viri: gradivo za materialno kulturo Slovencev

1. M. Kos & M. Žvanut: Ljubljanske steklarne v 16. stoletju in njihovi izdelki, 1994

Argo

- 20.–21. številka je posvečena stoletnici Pokrajinskega muzeja v Celju (1882–1982);
22. številka je posvečena 70-letnici delovanja Pokrajinskega muzeja v Kopru (1911–1983);
- 23–24/1984–1985; 25/1986; 26/1987; 27/1988; 28/1989, 29–30/1990;
- 31–32/1991; 33–34/1992; 35/1993; 36–37/1994

Razstavni katalogi

- V. Šribar – V. Stare, Karantansko-ketlaški kulturni krog, 1974
 Promet na Slovenskem, 17.–19. stoletje, 1975
 Slovenci v predmarčni dobi in revoluciji 1848, 1978
 V. Šribar – V. Stare, Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi, 1981
 M. Žargi, Kositer na Slovenskem: obrt in izdelki, 1981
 H. Štular, Tapiserija v Sloveniji, 1982
 Secesija na Slovenskem, uporabna umetnost, umetna obrt in njej sorodni pojavi v obrtni in industrijski proizvodnji, 1984
 V. Bučič, Meščanska skrinja v Sloveniji, 1984
 M. Žvanut, Slovenci v 16. stoletju I-II, 1986
 P. Kos, Denarništvo v antiki na Slovenskem, 1990
 V. Bučič, Ure skozi stoletja, 1990
 T. Knific – M. Sagadin: Pismo brez pisave: arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem, 1991
 Gradovi minevajo, fabrike nastajajo: industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem, 1991
 Bitka pri Sisku, 1593–1993, 1993

Ludwig Steindorff

SAMOSTANI KOT SREDIŠČA SKRBI ZA POKOJNE V STARI RUSIJI

Ta prispevek temelji na predavanju, ki ga je imel avtor 2. aprila 1992 na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Razširjena nemška inačica besedila je izšla pod naslovom Klöster als Zentren der Totensorge in Altrußland, v: Forschungen zur osteuropäischer Geschichte 50/1995, 337–353. – Tema je podrobneje obdelana v avtorjevi knjigi Memoria in Altrußland. Untersuchungen zu den Formen christlicher Totensorge, Stuttgart 1994; prim. poročilo F. M. Dolinarja v Zgodovinskem časopisu 49/1995, 2, str. 317–318.

K najpomembnejšim samostanom Moskvske Rusije 16. stoletja je sodil samostan Smrti matere božje pri Volokolamsku okrog 120 km zahodno od Moskve, ki ga je ustanovil Iosif Sanin.¹ Iz tega samostana se je ohranila knjiga, ki je nastala približno dve desetletji po njegovi ustanovitvi, danes pa se nahaja v Puškinovi hiši v Peterburgu.² Knjiga, t. i. "sinodik", vsebuje v prvem delu dolg seznam imen ljudi, ki naj bi bili deležni posmrtnega spomina; sledi "literarni del", zbirka pripovedi o nujnosti in koristi posmrtnega spomina. V zaključku beleži knjiga imena najpomembnejših darovalcev in njihovih dejanj od ustanovitve samostana.³

Literarni del sinodika začenja z besedilom o smislu "odrešeniških knjig v oporo duši", "o sinodiku in (spisku) za vsakodnevno komemoracijo". Kakor zatrjuje pisec - zelo verjetno sam Iosif, ustanovitelj samostana - pomaga pisanje ali branje takih knjig pokojnim in dobesedno pravi:

"Po zaslugi teh odrešeniških knjig v oporo duši se lahko osvobodimo večnega trpljenja in se pripravimo na večne dobrine onega sveta. V sedanjem svetu pa obstajajo zaradi njih (knjig) samostanske zgradbe, gradnja božjih cerkva z notranjo opremo iz najrazličnejših božjih stvari ... In zaradi njih (knjig) je tu vsa cerkvena posest: da bi duhovnikom, diakonom in vsem cerkvenim služabnikom in vsem sobratom nudila počivališče za njihovo telo ter hrano in pijačo, obleko in obutev, meniške celice in vse potrebne stvari, ki so v njih, k temu pa še vasi, vrtove, reke, jezera, travnike in živali."

Ker naj bi torej menihi po sinodiku in po seznamu vsakodnevnih komemoracij pridobili vse tostransko in onostransko bogastvo, naj bi bili obvezani, da se kar najbolj skrbno držijo liturgičnih predpisov za branje teh knjig. Ker pa nihče ni brez greha, je vsak potreben žrtve v zahvalni molitvi in komemoracije iz knjig.⁴

Spis nato kot najpomembnejšo nalogo samostana opisuje opravljanje posmrtnega spominjanja s pomočjo knjig imenovanih "sinodik" in "seznam dnevne komemoracije". S tem samozavestno opravičuje zahtevo cerkve po posesti in prejetanju premoženjskih ustanov, ki vendar nudijo menihom le materialno varnost, da izpolnjujejo svojo nalogo.⁵

V nadaljevanju želim pokazati, v kolikšni meri je bila ta lastna predstavitev ruskega meništva, ki jo je oblikoval Iosif Volocki, upravičena. Pri tem bom izhajal iz naslednjih

¹ Za zgodovino samostana, prim. Nektarij ieromonah: Istoričeskoe opisanie Iosifova Volokolamskago vtoroklassnago monastyrja. Moskva 1887; A. A. Zimin: Krupnaja feodal'naja votčina i social'no-političeskaja borba v Rossii (konec XV-XVI vv.). Moskva 1977; skromneje: Lexikon des Mittelalters. zv. 5 (1991), stolpec 636.

² Institut ruskoj literatury (v nadaljevanju: IRLI). Rukopisnyj otdel, op. 23, št. 52.

³ Podroben opis pri N. S. Kazakova: Vassian Patrikeev i ego sočinenija, Moskva - Leningrad 1960, 343-348; I. Dergačeva: Stanovlenie povestvovatel'nyh načal v drevnerusskoj literature XV-XVII vekov (na materiale sinodika). Mu"nchen 1990 (=Specimina Philologiae Slavicae 89), 103-104

⁴ Skazanie o spasitel'nyh i dušepoleznyh knigah, izd. N. A. Kazakova v: Dies., Vassian Patrikeev i ego sočinenija 355-357, prevedeni del 355-356 (f. 41-41v).

⁵ Podobno misel je izrazil car Ivan IV. do stoglavske sinode 1551: Propad samostanske discipline pomeni zanemarjanje obvez do ustanoviteljev-darovalcev. - Stoglav, v: Zakonodatel'stvo perioda obrazovanija i ukreplenija ruskogo centralizovannogo gosudarstva, ured. A. D. Gorskiy, Moskva 1985 (=Rossijskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov 2), 271 (glava 5, vopros 15), 352 (glava 75).

vprašanj: v okvirih kakšnih družbenih razmer so se razvijali Volokolamski in drugi ruski veliki samostani v središču skrbi za pokojne? Kakšne organizacije so se posluževali? Katere skupne poteze in katere razlike se kažejo v primerjavi z zahodno Evropo?

Potreba po skrbi za pokojne se je porodila že s cerkvenimi religioznimi oblikami, predstavami in dejanji, kot so že izdelane v svoji vzhodnocerkveni inačici prihajale v Rusijo s pokristjanjevanjem od konca 10. stoletja. - Veljalo je, da je treba duši najprej prvih štirideset dni po njeni ločitvi od telesa stati ob strani, da bo lahko prešla nebeške carinske postaje in da bo na štirideseti dan deležna ugodne razsodbe, kje bo počivala do poslednje sodbe. - Potem je bila potrebna in koristna stalna pomoč, ki naj bi pokojniku prek vseh njegovih grehov v življenju zagotovila še milost pri poslednji sodbi, morda pa že vnaprej izboljšala njegov položaj v onostranstvu.⁶

Skrb za lastni dušni blagor se je izražala v raznih oblikah: v premoženjski ustanovi, v dobrih delih, liturgičnem imenovanju; že v pozni antiki je meništvu doseglo položaj najbolj pristojnega upravitelja nad posmrtnim spominom.⁷ Za opravljanje komemoracij je cerkev vodila "diptihe", ki so temeljili na predhodnih antičnih svetnih oblikah, v pravoslavnem slovanskem izročilu pa so bili označeni kot "pomjanniki", spominske knjige.⁸ Sestavljene so bile hierarhično in so jih brali ob določenih liturgičnih postajah med dnevom, tednom in letom. V zahodni tradiciji jim ustrežajo "libri vitae", ki so bili razširjeni še v 11. stoletju.⁹

Ta, iz Bizanca izposojeni vzorec, skupek predstav in ravnanj je v staroruski družbi šele po dolgem razvojnem procesu dosegel uresničitev. Učvrstitev predstav in uveljavitev dejavnosti sta sovpadala z izpodrinjanjem in zamenjavo poganskih oblik. Proces pokristjanjevanja je potekal od centrov proti obrobju, od mest proti od njih oddaljenim območjem, od družbeno višjih proti družbeno nižjim slojem.¹⁰ Kot je razvidno še iz običajev 19. stoletja, je vsakodnevna pobožnost kljub pokristjanjenju zlasti na podeželju ohranila številne sinkretizme, ki kažejo na predkrščanski čas.¹¹

S pokristjanjenjem se je v stališču do pokojnih začela temeljita sprememba. V poganstvu je bilo to razmerje neposredno: mrtvi so bili blizu, imeli so fizične potrebe, sami so bili hkrati dobrotni in preteči. V krščanstvu pa je bilo to razmerje posredno. Samo Bog ali Kristus lahko vplivata na počutje pokojnih; živim preostanejo le oblike posmrtnega spominjanja, ki naj bi vplivale na stališče Boga do pokojnega. Sami pokojniki so postali brezmočni.¹² Uveljavitev tega prepričanja je bila bistveni sestavni del procesa pokristjanjevanja.

Že za kijevski in zgodnji moskovski čas ruske zgodovine in še tudi v 15. stoletju imamo številna posamezna pričevanja o opravljanju krščanskih oblik skrbi za pokojne s premoženjskimi ustanovami, dobrotljivostjo in obrednim razmišljanjem. Poznamo velike knežje cerkvene premoženjske ustanove. Po enkomijih, slavnostnih govorih za umrlimi knezi v kronikah lahko spremljamo, kako se je opevana knežja krepost, izražena v radodarnosti do spremstva, postopno umaknila kreposti, ki sta jo predstavljala dobrotljivost in širokogrudno darovanje premoženjskih ustanov, ki naj bi zagotovila lastni dušni blagor. V staroruski kronistiki se meje med zgodovinopisjem in posmrtnim spominjanjem stapljajo.

⁶ Ta stališča so izdelali različni avtorji grške patristike; številna ustrezna besedila najdemo v literarnem delu ruskih "sinodikov"; prim. E. V. Petuhov: Očerki iz literaturnoj istorii sinodika, Sanktpeterburg 1895; R. Stichel: Studien zum Verhältnis von Text und Bild spät- und nachbyzantinischer Vergänglichkeitsdarstellungen, Wien 1971; Dergačeva, Stanovlenie s katalogom 135-164.

⁷ Dober pregled o povezovanju oblik posmrtnega spomina nudijo dela v zborniku: Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter, izd. K. Schmid, J. Wollasch, München 1984 (=Münsterische Mittelalter-Schriften 48); Gedächtnis, das Gemeinschaft stiftet, izd. Karl Schmid, Freiburg 1985.

⁸ Uporabljena je ruska fonološka inačica.

⁹ Razvoj vrst virov za posmrtno spominjanje na Zahodu je skromno opisan pri P. J. Schuler: Das Anniversar. Zu Mentalität und Familienbewusstsein im Spätmittelalter, v: Die Familie als sozialer und historischer Verband. Untersuchungen zum Spätmittelalter und zur frühen Neuzeit, izd. P. J. Schuler, Sigmaringen 1987, 67-117

¹⁰ Tu je razlika s pokristjanjevanjem barbarskih ljudstev zunaj antične civilizacije, kjer je proces pokristjanjevanja najprej potekal od spodaj navzgor.

¹¹ Opozorimo le na D. Zelenin: Russische (Ostslavische) Volkskunde, Berlin - Leipzig 1927 (=Grundriß der slavischen Philologie und Kulturgeschichte 3); B. A. Uspenskij: Filologičeskie razyskanija v oblasti slavjanskih drevnostej (Relikty jazyčestva v vostočnoslavjanskem kul'te Nikolaja Mirlikijskogo), Moskva 1982.

¹² Vsako odstopanje od tega pravila je označeno kot izjemno; sem sodi zlasti možnost čudežnega v kultu svetnikov.

Kanonski viri 12. stoletja obveščajo o praksi "sorokousta", spominskih obredov v prvih štiridesetih dneh po smrti.¹³ Pri izkopavanjih v Novgorodu in Smolensku so našli brezovo lubje z vrezanimi seznama imen, ki so verjetno ob posebnih priložnostih služili za predlogo pri obredu komemoracije.¹⁴

V drugi polovici 14. stoletja so "strigol'niki", ki jih je pravovernost obsodila za heretike in ki so nasprotovali kupljivosti cerkvenih storitev in uradov, zavrgli tudi cerkvene oblike skrbi za pokojne; verjetno je šlo za nasprotovanje zlorabam spajanja z materialnimi koristmi, ne pa za popolno odklanjanje skrbi za pokojne. Prav dejstvo, da je prišlo do nasprotja med hierarhijo in "strigol'niki" glede skrbi za pokojne, je dokaz za čvrsto usidranost vsakodnevnih praks.¹⁵

Že od 12. stoletja je besedo "pomjannik" - starejšo, pri drugih pravoslavnih Slovanih do danes ohranjeno oznako za "diptih" - v Rusiji postopno izpodrinila beseda "sinodik". "Sinodik" se je sprva nanašal le na "Synodikon pravoslavja", ki so ga brali na pravoslavno nedeljo na začetku posta. Poleg sklepov sedmih ekumenskih koncilov je vseboval tudi obsodbo učiteljev zmot in odobravanje za žive in umrle pravoverce.¹⁶ V prenesenem izročilu so bili zdaj tudi "diptihi", ki so prav tako kot "synodikon" vsebovali sezname imen, označeni kot "sinodik".¹⁷ V ruskem jezikovnem prostoru je dobil "pomjannik" nov pomen; "pomjannik" je v "sinodiku" skupek imen ene družbene skupine, npr. vrsta ruskih vladarjev ali škofov ene škofije, ali imen ene družine.

Kontinuirano posmrtno spominjanje v kijeviskem in zgodnjem moskovskem času ni bilo omejeno na samostane, ampak so ga v veliki meri gojile same družine. - Trajna zagotovitev organiziranega posmrtnega spomina po samostanih je šele v 15. stoletju doživela svoj veliki razmah; šele konec tega stoletja je postalo izročilo "sinodikov" omembe vredno.

Osnove za vlogo samostanov kot centrov posmrtnega spomina so nastale že zgodaj. Mreža samostanov v Rusiji se je že od srede 14. stoletja občutno zgostila zaradi številnih novih ustanovitev zlasti v severnih kolonizacijskih področjih. Skupnosti, ki so bile prvotno zamišljene kot zatočišča askeze in samostanske revščine, so zelo hitro spremenile svojo vlogo. Prav zaradi vedno večje učinkovitosti prepričanja, da meništvu nudi najbolj zanesljivo pot k dušnemu blagru, se samostani niso mogli odtegniti "svetu". Pridobili so privlačnost kot prejemniki premoženjskih ustanov, kot kraji skrbi za ostarele in za pripravo na smrt, kot kraji za pokopavanje in kot središča obredne skrbi za pokojne.¹⁸

Rastoče število ustanoviteljev-darovalcev, ki so si prizadevali za stalen posmrtni spomin, je prisilila samostane k razvoju oblik diferenciranega urejanja komemoracij. Popolno izoblikovanje teh oblik v 16. stoletju se sicer dopolnjuje z drugimi procesi normiranja: močnejšemu prehodu v pismenost v svetni oblasti in pravosodju, v izoblikovanju državnega upravnega aparata, v prizadevanju cerkve za nadzor nad vsakodnevnim življenjem vseh družbenih slojev.

Kakšna je bila v svojem razcvetu organizacija skrbi za pokojne v velikih ruskih samostanih, je najbolj razvidno iz virov samostana Volokolamsk, kjer je izročilo posebej ugodno.

Že v na začetku navedenem besedilu o nalogi menihov je omenjena pomembna novost iz konca 15. stoletja; Iosif namreč omenja dva različna seznama, iz katerih naj bi se brale

¹³ Voprosanie Kirikovo, izd. L. K. Goetz: Kirchenrechtliche und kulturgeschichtliche Denkmäler Altrusslands nebst Geschichte des russischen Kirchenrechts, Stuttgart 1905 (ND Amsterdam 1963), 213 § 3. - "Sorokoust", pri južnih Slovanih "četrdesetnica", odgovarja zahodnim tridesetdnevnim mašam.

¹⁴ B. A. Kolčin - A. S. Horošev - V. L. Janin: Usad'ba novgorodskogo hudožnika XII v., Moskva 1981, 43, 56, 143-166.

¹⁵ N. A. Kazakova - Ja. S. Lur'e: Antifeodal'nye eretičeskie dviženija na Rusi XIV-načala XVI veka, Moskva - Leningrad 1955, 48 sl.; odprto pismo Stefana iz Perma iz 1483 proti "strigol'nikom" 241 sl.

¹⁶ Za "Sinodik pravoslavja" prim. V. Mošin: Serbskaja redakcija Sinodika v nedelju pravoslavija, v: Vizantijskij vremennik 16 (1959), 317-394 (komentar); 17 (1960), 278-353 (besedila); J. Gouillard: Le Synodikon de l'Orthodoxie. Édition et commentaire, v: Travaux et mémoires du Centre de recherche d'histoire et civilisation byzantines 2 (1967), 1-316; V. V. Dergačev: K istorii russkikh perevodov Vselenskogo Sinodika, kot priloga v: Dergačeva, Stanovlenie 165-188.

¹⁷ Najzgodnejša omemba v ponaredku listine iz okrog 1135: Ustav Vsevoloda Mstislaviča o cerkovnyh sudah, v: Drevnerusskie knjažeskie ustavy XI-XV vv., izd. Ja. N. Ščapov, Moskva 1976, 155, št. 8.

¹⁸ Kot sintetična predstavitev je še neprežeeno delo I. Smolitsch: Russisches Mönchtum. Entstehung, Entwicklung und Wesen 988-1917, Würzburg 1953 (=Das östliche Christentum n. v. 10/11). - Tu sicer ni obravnavana vloga samostanov kot središč skrbi za pokojne.

komemoracije: "sinodik" in "dnevni (posmrtni) spomin". Tudi v listinah premoženjskih ustanov iz 16. stoletja iz Volokolamska¹⁹ in v knjigi premoženjskih ustanov, ki so jo vodili od približno 1560²⁰ se praviloma razlikuje med dvema seznamoma, v katera so želeli biti vpisani ustanovitelji-darovalci. Najpogostejše oznake so "večnyj sinodik" in "povsjadnevnyj spisok", pri čemer se razlika praviloma nanaša na pridevnika "večni" in "dnevni", medtem ko samostalniki bolj variirajo.

Če zanemarimo redke pripombe starih mojstrov ruskega cerkvenega zgodovinopisja E. E. Golubinskega in N. K. Nikolskega, doslej ni bilo raziskano, v čem je razlika med obema seznamoma. Izkazalo pa se je, da se iz poznavanja organizacijskih oblik obrednega posmrtnega spomina hkrati kaže tudi obris ruske družbene in miselne zgodovine na pragu novega veka.²³

Razliko med obema tipoma seznamov je možno razložiti s pomočjo vira, ki ga je sicer že v začetku 20. stoletja delno objavil Golubinski, a je takorekoč pozabljen: gre za "obihodnik" iz Volokolamska, ki približno ustreza zahodni vrsti samostanske "consuetudo" in opisuje posebne običaje samostana.²⁴ Besedilo je nastalo okrog 1575; vendar pa obstaja dovolj namigov, tako tudi zgoraj citirano besedilo, da je bila praksa že v času samostanskega ustanovitelja Iosifa komaj kaj drugačna.²⁵ Obratno pa je takorekoč gotovo, da gre pri vpeljavi drugega seznama za posebno rusko razvojno novost, verjetno prav iz Volokolamska, ki ni imela zgleда na bizantinskem ali južnoslovanskem območju. Enaka praksa je dokazljiva po 16. stoletju tudi za oba najpomembnejša velika ruska samostana, Trojice-Sergijev in Kirillo-Belozerski, kakor tudi za mnoge druge manj slavne samostane.²⁶

Po "obihodniku" je ustanovitelj oz. tisti, za kogar je bila podarjena premoženjska ustanova, skupaj z družino dobil "pomjannik" v večnem sinodiku, tako da je seznam zelo hitro rasel. Vpis naj bi veljal časovno neomejeno, "za večno". Marsikdo je dosegel vpis tudi brez premoženjske ustanove. Tako so bili v večnem "sinodiku" Volokolamska vpisani vsi poimensko poznani pokojniki, ki so bili pokopani v grobu revežev malega Spirovskega samostana, ki je bil odvisen od Iosifovega samostana.²⁷

Zaradi velikega obsega je bilo izključeno, da bi se večni "sinodik" v celoti prebiral na obrednih postajah, ki so bile predvidene za komemoracije v dnevnem, tedenskem in letnem ciklu. Branje je sledilo neodvisno od obrednih postaj, kar je seveda zmanjšalo simbolični pomen komemoracije. Več ur na dan je stal menih v niši kora pri pultu s svečo in počasi bral iz večnega "sinodika".²⁸ Po svoji oznaki in zgradbi z razdelitvijo na družinske "pomjannike" je "sinodik" ustrezal izročilu "diptihov"; pač pa se je v obredni vlogi od njih močno oddaljil.

Nasprotno temu pa se je v obrednem izročilu "diptihov" uveljavil dnevni seznam, ki so ga dnevno brali ob ustreznih postajah in ciklih v božjih obredih, pri "pannychidah" in pri "litiji", kot je bilo zapisano v imenu seznama; število vpisov je moralo zato ostati majhno; vsak vpis dodatnega družinskega člana je bilo treba dodatno plačati.

¹⁹ Akty feodal'nogo zemlevladienija i hozjajstva. Čast' 2, izd. A. A. Zimin. Moskva 1956. V fondu listin v Volokolamsku do začetka 17. stoletja predstavljajo listine o premoženjskih ustanovah približno tretjino.

²⁰ Vkladnaja kniga Iosifova Volokolamskago monastyra, izd. A. A. Titov. Rukopisi slavjanskija i ruskija, priredila I. A. Vahromeeva, zv. V, Moskva 1906. Priloženija 1-79.

²¹ E. E. Golubinskij: Istorija ruskoj cerkvi, zv. I, 1-2. 2. izd. Moskva 1901-1904, zv. II.2, Moskva 1910 (ND The Hague - Paris 1969), 573-577.

²² N. K. Nikol'skij: Kirillo-Belozerskij monastyr' i ego ustrojstvo do vtoroj četverti XVII v. (1397-1625), zv. I.2, Sanktpeterburg 1910, 146-147, 151-153.

²³ Knjižni naslov, ki je postal geslo: A. A. Zimin: Rossija na poroge novogo vremeni (Očerki političeskoj istorii pervoj treti XVI v.), Moskva 1972.

²⁴ Obihod Iosifovo-Volokolamskago monastyra, izd. partim Golubinskij, Istorija ruskoj cerkvi II.2, 577-582.

²⁵ Praksa je dobro razpoznavna že v pismu Iosifa kneginji Golenini (1504-1513), ki se je pritoževala nad visokimi cenami: Poslanie knjagine Goleninoj, v: Poslanija Iosifa Volockogo, izd. A. A. Zimin, Ja. S. Lu'č'e, Moskva-Leningrad 1959, 179-183. - Prim. ř: v nadaljevanju.

²⁶ Zadosten dokaz so že listine o premoženjskih ustanovah za različne samostane, ki kot protiuslugo za premoženjsko ustanovo predpisujejo vpis v dva seznama. Prim. gradivo pri Golubinskij: Istorija ruskoj cerkvi 547-577.

²⁷ A. Gorskij - K. Nevostrujev: Opisanie slavjanskij rukopisej moskovskoj sinodal'noj biblioteki. zv. III.1, Moskva 1869 (ND Wiesbaden 1964), št. 403. str. 401 (izvleček iz "obihodnika" iz Volokolamska).

²⁸ Obihod (izd. Golubinskij), 579.

Vpis v dnevni seznam je bil lahko časovno omejen; tedaj je stal letno po 1 rubelj na osebo. Šele po vplačilu 50 rubljev ali ustrezne protivrečnosti je bil vpis v dnevno listo časovno neomejen. Če primerjamo, da je bil pri premoženjskih ustanovah npr. konj ocenjen na 4 do izjemoma 120 rubljev ali da je lahko samostan za denarno ustanovo 120 rubljev kupil celo vas,²⁹ vidimo, da je bil vpis na dnevno listo omogočen le premožnim.

Medtem ko je cenovni sistem prvič vpisan v "obihodniku" iz Volokolamska, pa so različni postopki pri branju seznamov navedeni že v drugem najstarejšem sinodiku iz Volokolamska iz 1526.³⁰

Tudi posredne priče za obstoj dvojnosti - omembe v spisih Iosifa iz Volokolamska, razlikovanje v listinah in v knjigi premoženjskih ustanov, navedbe "sinodika" iz 1525 in "obihodnika" - bi že zadostovale kot dokaz za nekdanji obstoj opisanega postopka. Ali pa je mogoče to dokazati tudi s pomočjo ohranjenih seznamov? Končno je bilo treba računati na izgubo primerkov dnevnega seznama, ki so - drugače kot obsežni "sinodiki" v knjižni obliki - po trditvi "sinodika" iz 1525 obstajali le iz posameznega lista; "obihodnik" iz 1575 govori o "pergamentnih zvezkih".

Proti pričakovanju sem v osrednjem državnem arhivu za stare dokumente v Moskvi, v enem od štirih arhivov oz. bibliotek s predmeti iz Volokolamska naletel na imenski seznam iz okrog 1590 na 16 listih, ki se da opredeliti kot dnevni seznam za neomejen posmrtni spomin. Že po razporedu je razpoznaven poseben položaj seznama glede na "sinodike": namesto "pomjannikov" za vso družino tekoče označuje pripadnike različnih družin, krstno oz. meniško ime črno, priimek zgoraj pa manjše, rdeče. Laiki in menihi, moški in ženske, so zapisani drug poleg drugega.³¹

Iz primerjave z določitvami listin premoženjskih ustanov se je dalo potrditi, da gre za mlajši primerek dnevnega seznama; razvrstitev približno sledi časovnemu razporedu premoženjskih ustanov. Drugače kot "sinodiki" seznam ni bil napisan na liste iz papirja, ampak - kot je rečeno v "obihodniku" - na pergament.

Glede na "obihodnik" se je za menihe vodila ločena knjiga, tako da je ustanovitelj-darovalec, ki je kasneje v Volokolamsku postal menih, dobil posmrtni spomin v treh knjigah: v večnem "sinodiku", dnevnem seznamu in seznamu sobratov.

Nad neomejenim vpisom v dnevni seznam za premoženjsko ustanovo v vrednosti 50 rubljev je v cenovnem sistemu Volokolamska obstajala še višja stopnja: za premoženjsko ustanovo najmanj 100 rubljev je bil poleg vpisa v sezname enkrat letno "korm", pogostitev menihov v spomin na ustanovitelja-darovalca ali na tistega, za kogar je bila podarjena premoženjska ustanova. Osnova za to je bilo pojmovanje, da je komemorirani menihe takorekoč naknadno pogostil:³² v zahvalo za pogostitev naj bi zanj opravili priprošnje; obenem so sprejeli obrok v smislu svoje pripadnosti k "najmanjšim bratom Kristusa" namesto Kristusa samega. Pogostitve so bile običajno na dan godu ali na dan smrti komemoriranca, včasih - ob ustrezno višji daritvi - pa na oba dneva.

Za oskrbovanje pogostitev so sobratje v Volokolamsku vodili knjigo o pogostitvah, ki se je ohranila v treh primerkih iz okrog 1580.³³ Urejena je koledarsko, z začetkom 1. septembra, kar je bil bizantinski začetek leta; poleg imena komemoriranca lahko tudi navaja premoženjske ustanove in omenja jedi in pijačo, s katerimi naj bi postregli: vrste rib, zelenjavo, pecivo, kvas.

²⁹ Vkladnaja kniga št. 190, 208, 14.

³⁰ Gosudarstvennyj istoričeskij muzej (v nadaljevanju GIM) (Moskva), Eparhial'noe sobranie. št. 411, f. 3-6. Besedilo je iz Volokolamska in je ohranjeno tudi v: Gosudarstvennaja biblioteka im. Lenina (v nadaljevanju GBL) (Moskva), fond 113, št. 517 (zbir rokopisov, sreda 16. stoletja), f. 31v-34; Central'nyj gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov (Moskva) (v nadaljevanju CGADA), fond 1192, opis' 2, št. 559 ("sinodik" iz 1597), f. 30-32v; konec (f. 33-34) manjka; v že prej omenjenem najstarejšem "sinodiku" (IRLI, op. 23, št. 52) je na f. 73v "incipit" besedila; ostanek se je izgubil pri (pre)vezavah rokopisa: na f. 74 začenja nov snopič z drugim rokopisom. - Besedilo je kasneje prišlo v Kirillo-Beozerski samostan, prim. Nikol'skij: Kirillo-Beozerskij monastyr' 1.2, 146-147 citate iz enega od samostanskih rokopisov.

³¹ CGADA, fond 1192, opis' 2, št. 561, f. 2-11, 13-18. Za sestavo zvezka, prim. spodaj.

³² Razvojno je krščanska spominska pogostitev nadomestila pogostitvene obrede, ki so temeljili na predstavi, da je pokojni sam navzoč pri obedu; v pravoslavni sinkretistični ljudski navadi so se take pogostitve "s pokojnim" obdržale do najnovejšega časa.

³³ CGADA, fond 1192, opis' 2, št. 556; GIM, Eparhial'noe sobranie št. 415 (675); GBL, f. 113, št. 681.

Kadar so bili komemoriranci pokopani v samostanu, je knjiga o pogostitvah dodatno označila prostor njihovega groba; kajti k letnemu spominu je spadala "pannychis" na grobu.³⁴

Ruske knjige o pogostitvah, ki so ohranjene tudi iz številnih drugih samostanov, moremo nekako primerjati s poznosrednjeveškimi zahodnimi "aniversariji", ki pa se niso vodili v samostanih ampak v mestnih farnih cerkvah.³⁵

V "obihodniku" opisan način vpisov v različnih knjigah za opravljanje posmrtnega spomina se da za številne ustanovitelje-darovalce in komemorirance še izpopolniti. Veriga se začne z listino o premoženjski ustanovi, ki je bila praviloma izstavljena samo pri premoženjskih ustanovah v obliki zemljišč, ne pa pri tistih v obliki denarja ali premičnih dobrin. Nadaljuje se s knjigo premoženjskih ustanov, ki beleži vse večje premoženjske ustanove in obredne protiusluge; posamezen vpis predstavlja tako rekoč izvleček listine o premoženjski ustanovi.³⁶ Imena komemoriranih je moč znova najti v knjigi o pogostitvah in v dnevnem seznamu; v primerkih večnega "sinodika" so pisane družine.³⁷

Tudi je mogoče ugotoviti, da ne gre le za mehanične prepise. Ker so bili vpisi v dnevnem seznamu po podatkih o premoženjskih ustanovah od konca 15. stoletja časovno omejeni na nekaj let, jih v ohranjenem primerku dnevnega seznama iz konca 16. stoletja ne najdemo več.³⁸ - Ustanovitelji-darovalci, ki so, še preden so nadeli meniška oblačila, podarili samostanu denar ali dobrine, so z laičnim imenom zapisani v knjigi premoženjskih ustanov; v dnevnem seznamu pa se pojavljajo pod svojim kasnejšim meniškim imenom.³⁹ - Sicer pa srečamo tudi pomanjkljivosti: Nikita Vasiljevič Šeremetov bi moral biti po knjigi premoženjskih ustanov deležen komemoracije živih na svoj god, 15. septembra; misel na pokojnega naj bi premaknili na dan njegove smrti. V knjigi o pogostitvah, ki se nanaša na komemoracije, pa je njegov posmrtni spomin še naprej označen s 15. septembrom.⁴⁰

V večnih "sinodikih" je razmerje med moškimi in ženskami še približno uravnoteženo; v dnevnem seznamu so ženske s približno 30% že v manjšini; podatki o pogostitvah se v 80% nanašajo na moške. Prav tako so le okrog 20% premoženjskih ustanov darovale ženske. Ne glede na posamezne primere udejstvovanja žensk v staroruski družbi⁴¹ so te številke pač zanesljiv dokaz zagotovljene nadvlade moških.

Kdo pa so bili ustanovitelji-darovalci v Volokolamsku? "Obihodnik" sam pove, komu so namenjene nudene liturgične dejavnosti: samostan je prejel "darove vladarja, velikih knezov in

³⁴ Koliko so navedbe mest grobov popolne, bo treba še raziskati. Precej gotovo so popolne omembe v knjigi o pogostitvah Kirillo-Belozerskega samostana, ki so ohranjene šele v mlajši redakciji iz 17. stoletja: Kormovaja kniga Kirillo-Belozerskega monastyrja, izd. I. P. Saharov, v: Zapiski otdelenija ruskoj i slavjanskoj arheologii Imperatorskago arheologičeskago obščestva I (1851), III, 46-105.

³⁵ Schuler, Das Anniversar, 86-88.

³⁶ Kazakova, N. A.: K izučennju vkladnyh knig, v: Rukopisnoe nasledie drevnej Rusi. Po materialam Puškinskogo doma, Leningrad 1972, 260-266. vsebuje konkordanco ohranjenih listin o premoženjskih ustanovah in opomb o teh premoženjskih ustanovah v "sinodiku" IRLI, op. 23, št. 52. Te premoženjske ustanove so vse vpisane tudi v knjigo o premoženjskih ustanovah.

³⁷ Samo dva primera: Knez Peter Nikitič Obolenskij: IRLI, op. 23, št. 52, f. 72 (omemba premoženjske ustanove v "sinodiku") - Vkladnaja kniga št. 17 (ena listina manjka) - CGADA, fond 1192, op. 2, št. 556, f. 115 (knjiga o pogostitvah) - CGADA, fond 1192, op. 2, št. 561, f. 6 ("povsjadnevnyj spisok") - CGADA, fond 1192, op. 2, št. 559, f. 44v-45 (večni "sinodik" iz konca 16. stoletja). // Semen Ivanovič Bel'skij: IRLI, op. 23, št. 52, f. 8-8v, 68v - Vkladnaja kniga št. 12, pogostitev 4. septembra, verjetno je izdajatelj napačno prebral namesto 1. septembra) - CGADA, fond 1192, op. 2, št. 561, f. 6 - CGADA, fond 1192, op. 2, št. 559, f. 43v-44 ("pomjannik" družine) - CGADA, fond 1192, op. 2, št. 556, f. 44v (pogostitev 1. septembra) // Žal mi dva starejša velika "sinodika": GIM, Eparhial'noe sobranie, št. 411 (668) in št. 414 (673) nista bila dostopna.

³⁸ Tako v IRLI, op. 23, št. 52 časovne omejitve za Vassiana Mohnja (f. 73: za 20 let od 1502); za Vasilija Zvenigorodskega (f. 72v: za 15 let od 1503).

³⁹ Premoženjske ustanove Anne Ščenjateve: Vkladnaja kniga št. 225 (listina manjka). - Na dnevnem seznamu: "Anastasiju", zgoraj: "Ščenjateva" (CGADA, fond 1192, op. 2, št. 561, f. 13). - V knjigi o pogostitvah je pod tem imenom soimenovana 6. septembra, na dan pogostitve za njenega sina Petra kot meniha Pimina: CGADA, fond 1192, op. 2, št. 556, f. 45v. - "Pomjannik" za njeno družino v večnem "sinodiku" je prepisan: "Rod knjagini Anny Ščenjatevoj"; pač pa je v samem "pomjanniku" imenovana kot "Anastasija". (CGADA, fond 1192, op. 2, št. 559, f. 41). - Identifikacije ne utemeljuje le to, da vpis v dnevni seznam imenuje tudi priimek, ampak tudi, da je oseba praviloma kot meniško ime izbrala ime z enako začetnico.

⁴⁰ Vkladnaja kniga št. 235 (1560) - CGADA, fond 1192, op. 2, št. 556, f. 52. - Pri Nikitovem bratu Ivanu s komemoracijo 12. novembra (dan Janeza Usmiljenega) je prišlo do prestavitve; vsekakor pod 12. novembrom ni vpisa.

⁴¹ C. Goehrke: "Moj gospod in srčni prijatelj!", v: Primi sobranie pestyh glav. Festschrift Peter Brang 65, Bern etc. 1989, 655-670; N. L. Puškareva: Ženščiny Drevnej Rusi, Moskva 1989.

velikih kneginj, vladarjevih bojarjev in knezov in velikih ljudi, metropolita, škofov, arhimandritov, igumanov, duhovnikov in "d'jakov" vladarja in vsakokratne oblasti in ljudi iz "prikazov", uradov.⁴²

Pri pretresu različnih vzporednih virov iz Volokolamska lahko te skupine dejansko znova najdemo: vladarjeva družina, knezi, bojarjsko in službujoče plemstvo, duhovna hierarhija, ki je izšla iz plemstva. Večji del vsaj moških imen je znan iz sočasnega upravnega popisa svetnega imetja.⁴³

Prav osupljivo je, da pri pregledu virov za vodenje komemoracij iz drugih velikih ruskih samostanov, zlasti iz Trojice-Sergijevskega in iz Kirillo-Belozerskega, naletimo vedno znova na ista imena kot v Volokolamsku.⁴⁴ Darovati premoženjske ustanove tem samostanom je bilo vprašanje družbenega prestiža. Sistem nujenih protiuslug je tam večinoma ustrezal tistemu v Volokolamsku. V manj znanih samostanih je število znanih imen manjše; ustrezno manjšemu ugledu so ti samostani gojili predvsem komemoracijo za plasti prebivalstva z nižjim družbenim položajem.⁴⁵ Vpis v sezname samostana je kazal povezanost posameznega komemoriranca in njegove družine s samostanom in s krogom njegovih ustanoviteljev-darovalcev.⁴⁶

Soglasje k pravici do posmrtnega spominjanja neodvisno od nasprotij v času življenja je bilo tako zakoreninjeno,⁴⁷ da je car Ivan IV. dal naknadno sistematično zbrati imena žrtev svojih pregonov in zanje 1583 ustanovil posmrtno spominjanje v številnih samostanih. Seznam žrtev, ki se je ohranil v šestnajstih "sinodikih" iz trinajstih samostanov, je postal v raziskavah znan pod imenom "sinodik opal'nyh", seznam izobčenih; vsebuje 1040 imen, med njimi 400 s priimki; nadaljnjih 2060 žrtev je glede na okoliščine njihove smrti omenjenih sumarično.⁴⁸ Tudi v Volokolamsku so bili "opal'nye" deležni posmrtnega spomina.⁴⁹

Funkcija komemoracije v samostanih je daleč preseгла izpolnitev verskih potreb glede na krščansko eshatološke predstave. - Posmrtni spomin je družinam in družbenim skupinam zagotavljal samoprečiščanje, da tudi po smrti posameznega pripadnika skupine stabilnost njihove skupine ne bo ogrožena.⁵⁰

V sposobnosti za darovanje se je izražala družbena moč posameznika. Iosif Volokolamski je to misel takole izrazil:

"Na revne Bog ne naslavlja svojih zahtev; od vsakega bogatega pa terjaja po njegovih zmogljivostih. Tudi če se bogati pomeniši, a pri tem ne ustanavlja-daruje po svojih močeh, se v samostanu ne sme spominjati po smrti."⁵¹

⁴² Obihod Volokolamskega monastirja. 579.

⁴³ S. B. Veselovskij: *Issledovanija po istorii klassa služilyh zemlevladel'cev*. Moskva 1968. 26. imenuje "sinodike" kot korektiv za rodovniške sezname v "rodoslovnih knjigah" od časa Ivana IV., ki so skupaj z "razrjadnimi knjigami" o nosilcih služb (vodili so jih od konca 15. stoletja) določale "rang" posameznika. Prim. M. E. Byčkova: *Rodoslovnje knigi XVI-XVII vv. kak istoričeskij istočnik*. Moskva 1975. - Upravni popis svetnega imetja so intenzivno ovrednotile nove ameriške raziskave. Navedimo le N. Shields Kollmann: *Kinship and Politics. The Making of the Muscovite Political System, 1345-1547*. Stanford, Cal. 1987.

⁴⁴ Primer Anna Ščenjateva: v Volokolamsku. prim. op. 39 - Vkladnaja kniga Troice Sergieva monastirja, izd. E. N. Klitina, T. N. Manušina, T. V. Nikolaeva, ured. B. A. Rybakov. Moskva 1987. 97 (f. 344) - A. A. Titov: *Sinodiki XVII Pereslavskago Nikitskago monastirja*, Moskva 1903, 5, 67. - Anin sin Peter-Pimin, v: *Kormovaja kniga Kirillo-Belozerskago monastirja* 87 (pogostitev 24. avgusta na spominski dan njegovega očeta Mihaela). // Primer Semen Ivanovič Bel'skij: v Volokolamsku prim. op. 37 - *Kormovaja kniga Kirillo-Belozerskago monastirja* 52 (pogostitev 1. septembra, kot je zapisano v knjigi o pogostitvah v Volokolamsku).

⁴⁵ Primere za take skromnejše "sinodike" nudijo faksimilirane izdaje: *Sinodik Dedovskoj pustyni Totemskago uezda*, izd. A. N. Pypin, Spb. 1877 (=Izdanija imperatorskago občestva ljubitelej drevnej pis'mennosti 13); *Sinodik Ljubeckago Antonievskago monastirja*, izd. Černigovskaja gubernskaja učenjaja kommissija, Černigov 1902.

⁴⁶ Prim. analogijo z B. H. Rosenwein: *To be the neighbour of Saint-Peter. The social meaning of Cluny's property, 909-1049*, Ithaca - London 1989.

⁴⁷ Sled tega danes večkrat preklicanega soglasja najdemo v sodobnih mirovnih pogodbah, ki vsebujejo določila o obojestranski zaščiti grobov padlih.

⁴⁸ S. B. Veselovskij: *Issledovanija po istorii opričniny*, Moskva 1963; R. G. Skrynnikov: *Opričnyj terror*, Leningrad 1969 s primerjavo različnih inačic izročila 266-288.

⁴⁹ Sam seznam, kolikor je znano, v Volokolamsku ni ohranjen; vendar pa mlajša knjiga o premoženjskih ustanovah omenja premoženjske ustanove in komemoracije "po gosudar'skoj imjannoj respisi": *ČGADA. fond 1192. opis' 2, št. 395, f. 16-18v*.

⁵⁰ Oexle v svojih delih vedno znova poudarja cilj samopotrjevanja, npr. B. O. G. Oexle: *Sedanjest pokojnih, v: Death in the Middle ages*, izd. H. Braet, W. Verbeke, Leuven 1983 (=Medievalia Lovaniensia 1, 9), 19-77, tu 34.

⁵¹ Iosif Volockij: *Poslanie knjagine Goleninaj*, 181.

Ustanavljanje-darovanje je bilo sredstvo lastne prezentacije v družbi; zato je bilo nujno, da je vladar prispeval največje darove. V njegovi sposobnosti za ustanavljanje-darovanje se je izražala - kot nekoč v darežljivosti do spremstva - vladarska sposobnost.

Tako imenovani sodobni pogled na svet v prizadevanju samostanov za darovnicami enostransko ali celo izkrivljeno vidi le pohlep po bogastvu. Postopek sprejemanja darov in nudenja obrednih protiuslug zanje je ustrezal religiozno in družbeno utemeljeni splošno družbeni potrebi.

Konec 15. in v začetku 16. stoletja so bile v ruskem meništvo v krogu okrog Nila Sorskega dejavne struje, ki so se zavezale zgledu "hesychasma" in so v gospodarskem udejstvovanju samostanov videle nevarnost.⁵² Njihov pogled na samostansko življenje pa ni bil v skladu z interesi družbe, ki jih je obdajala. Tako so bogati veliki samostani, ki so bili tesno povezani z vladarjem, preželi podobo ruske samostanske panorame. Tu je materialni in družbeni status samostanov ustrezal onemu ustanoviteljev-darovalcev in tistih, ki so hoteli tam postati menihi.

Nasproti Nilu Sorskemu je Iosif Volokolamsk zastopal načelo:

"Če pa samostani nimajo vasi, kako naj se potem pomeniši plemenit človek visokega rodu? In če ni "starcev?" plemenitega izvora, kje tedaj dobiti ljudi za urad metropolita, za nadškofe ali škofe ali za odlične urade?"⁵³

Prizadevanje carjev in velikih knezov, da bi izenačili pravni položaj knezov, bojarjev in službujočega plemstva,⁵⁴ se je do neke mere kazalo tako, da je bil obseg posmrtnega spomina v prvi vrsti odvisen od višine premoženjske ustanove, torej od gospodarske sposobnosti, ne pa od pravno opredeljenega stanu. Skupna udeležba pri praksi komemoracije je bila ob skupni vezi, ki jo je predstavljala služba carju, pomembna okoliščina integracije različnih skupin plemstva.

Z razmišljanjem o verski in družbeni vlogi samostanskega posmrtnega spomina smo prišli do vprašanja o vzporednicah na Zahodu. Kar sem pravkar dejal o integraciji plemstva očitno spominja na komemorativno prakso, ki je cvetela v zahodni Evropi v visokem srednjem veku in je našla najbolj značilen izraz v Clunyju in v z njim povezanih samostanih.⁵⁵

Tu kot tam, v Rusiji kot v zahodni Evropi, obstaja očitno ozka zveza med razcvetom samostanov kot središč skrbi za pokojne in stabilizacijo fevdalne družbe.⁵⁶ Podobni predpogoji so bili: oblast, oprta na plemstvo; gospodarska osnova v zemljiški posesti; odvisno kmetstvo; prepletanje svetne in duhovne oblasti. Pri tem je opazen časovni zamik obeh pojavov v Rusiji. Kot lahko tam šele od 15. stoletja govorimo o močnejši koncentraciji fevdalnih značilnosti, se je tudi z velikimi samostani povezana plemiška skrb za pokojne razvila šele kaka štiri stoletja kasneje kot na Zahodu;⁵⁷ s tem povezan pojav premoženjskih ustanov je glede na časovni zamik v primerjavi z zahodno Evropo vsekakor mnogo močnejše prežet z denarnim gospodarstvom.

Medtem ko v moskovski Rusiji ni prišlo do izraza izoblikovanje lestvice teritorialno opredeljenih privilegijev, pa so prav veliki samostani dosegli položaj, ki je v veliki meri ustrezal zahodni imuniteti.⁵⁸

⁵² F. v. Lilienfeld: Nil Sorskij und seine Schriften. Die Krise der Tradition im Rußland Ivans III.. Berlin 1963.

⁵³ Pis'mo o neljubkah inokov Kirillova i Iosifova monastyrja: v prilogah k: Poslanija Iosifa Volockogo, 366-369. tu 367.

⁵⁴ Knezi: torej tudi oddaljeni pripadniki dinastije Rjurikovičev; preprosto službujoče plemstvo za razliko od knezov in bojarjev nima "votčine", aloda, ampak le "pomest'e. ki - kot fevd - zavezuje k služnosti.

⁵⁵ Omenimo le: J. Wollasch: Totengedenken im Reformmönchtum, v: Monastische Reformen des 9. und 10. Jahrhunderts, izd. R. Kottje, H. Maurer, Sigmaringen 1989 (=Vorträge und Forschungen 38), 147-166. - Synopse der Cluniacensischen Necrologien, izd. J. Wollasch, zv. 1-2, München 1982 (=Münsterische Mittelalter-Schriften 39); delo s pregledno objavo ohranjenih "nekrologov" ponazarja prakso sklepanja pobratimstev Clunyja z drugimi samostani; obenem dovoljuje rekonstrukcijo izgubljenega clunyskega "nekrologa". - K. Schreiner: Mönchsein der Adelsgesellschaft des hohen und späten Mittelalters zwischen spiritueller Selbstbehauptung und sozialer Anpassung, v: Historische Zeitschrift 248 (1989), 557-620. - Posebej za lestvico storitev na komemorativni dan: D. Poeck: Officium fiat. Zum Recht feierlichen Gedächtnis im cluniacensischen Priorat S. Martin-des-Champs, v: Sprache und Recht. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters. Festschrift Ruth Schmidt-Wiegand 60, Berlin - New York 1986, 648-658.

⁵⁶ O samostanih in pojavu premoženjskih ustanov v okvirih fevdalne družbe že A. Pavlov: Sekularizacija cerkvnih zemel' v Rossii. Čast' I, Odessa 1871, pred vsem 8, 26, 160-165 sl.

⁵⁷ Tu lahko vidimo namig, kako je bila Rusija 16. stoletja v primerjavi z Evropo daleč od praga novega veka (prim. op. 23).

⁵⁸ W. Schulz: Die Immunität im nordöstlichen Rußland, v: Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 8 (1962), 26-281.

Da bi preprečila vedno večjo rast samostanskih področij in izgubljanje gospodarske baze ustanoviteljev-darovalcev zaradi darovanja zemljišč ter s tem v zvezi njihove davčne in služnostne sposobnosti,⁵⁹ je država od časa Ivana IV. poskušala urediti in omejiti darovanja zemljišč. Dokler pa je ustanavljanje-darovanje kot reprezentančna oblika in verska potreba ohranilo privlačnost, zakonodaja ni bila učinkovita.⁶⁰

Pri nalogi, kako obvladati vse večje število komemoracij, so na Zahodu in v Rusiji izbrali različne poti. Na Zahodu so se oddaljili od "libri vitae", ki so izšli iz "diptihov"; namesto na te se je komemoracija oprla na "nekrولوج". Tako kot predhodna oblika "martirolog" je bil "nekrولوج" urejen koledarsko po datumih smrti, tako da je bila komemoracija vezana na letno posmrtno spominjanje.⁶¹

V Rusiji so iznašli drugačno rešitev: uvedli so še drug seznam, katerega branje ni bilo več vezano na liturgične postaje, redna komemoracija pa je bila odvisna od zelo visokih premoženjskih ustanov. Trajno praznovanje letnega spomina s pogostitvami pa je bilo pridržano le razmeroma redkim.

Če končno zanemarimo skupne korenine v poznoantičnem krščanstvu, med izoblikovanjem memorijalne organizacije kot dela fevdalnega družbenega reda na Zahodu in v Rusiji ni genetske povezave. Vzporednost okvirnih pogojev pa je vodila k temu, da so "Dialogi" Gregorja Velikega kot na Zahodu tudi v pravoslavni Rusiji postali najpomembnejša in najbolj priljubljena besedila za utemeljevanje koristi in nujnosti spomina na pokojne. Prek grškega prevoda so ta besedila latinskega cerkvenega očeta že prej prodrli v slovansko izročilo; toda šele v 16. stoletju so se nekatere pripovedi iz Gregorjevih "Dialogov" zaradi uporabe v literarnem delu mnogih "sinodikov" močno razširile.⁶²

Posmrtni spomin, ki je bil povezan z velikimi samostani sredi agrarne okolice, je v zahodni Evropi od 12. stoletja vzporedno z vzponom mest izgubil na pomenu; bil je decentraliziran, pri čemer je prešel na enote manjšega dometa, kot so bratovščine in farne cerkve. Hkrati pa je postala predstava o poračunljivosti razmerja med premoženjsko ustanovo, odpuščanjem grehov in trajanjem vic vse bolj razširjena in se je povezala z odpustki. Podobna "matematičnost" skrbi za pokojne je ostala v pravoslavju tuja.

Skladno s protestantskimi eshatološkimi koncepcijami tam ni bilo več potreb in prostora za stare oblike liturgičnega spomina. V katoliški cerkvi so se te oblike kot možnost ohranile, sekularizacija in nove oblike pobožnosti pa so jih potisnile v ozadje.

Kakšni faktorji so v Rusiji povzročili, da so samostani postopno izgubili vlogo središč skrbi za pokojne? - Posebej za Volokolamsk je bilo prelomno delno uničenje samostana po poljskih četah 1611; šele v drugi polovici 17. stoletja je bila zaključena ponovna izgradnja.

Zagotovitev individualnega posmrtnega spomina je v 17. stoletju postala skrb vse širših plasti prebivalstva. O tem priča tako veliko število sinodikov iz tega časa, kakor tudi izvor v njih omenjenih družin. Opravljanje komemorativnih storitev se je - podobno kot že prej v zahodni Evropi - okrepilo tudi v farnih cerkvah.⁶³ Stare oblike pobožnosti so bile v 17. stoletju še čvrsto zasidrane, car Aleksej Mihajlovič pa jih je izrecno zahteval.

Sicer pa je bila kontinuirana individualna komemoracija v ruskih samostanih 16. in 17. stoletja prav zaradi svoje izredne privlačnosti vedno znova podvržena omejevanju; vendar je npr. v Volokolamsku tudi na dnevnem seznamu število imen v enem stoletju od ustanovitve samostana naraslo na 950. "Sinodiki" so največkrat vsebovali več deset tisoč imen.⁶⁴ Tako je bil

⁵⁹ Pri pregledu knjige o premoženjskih ustanovah iz Volokolamska je očitno, da so predvsem najbolj premožni, knežje družine z obsežnim alodom ustanavljali-podarjali zlasti velike vsote denarja. Tisti pa, katerih gospodarska osnova ni zadostovala za visok denarni dohodek, so bili - če so želeli vztrajati v tekmi darovanja premoženjskih ustanov - prisiljeni k premoženjskim ustanovam v obliki zemljišč.

⁶⁰ D. Ostrowski: Church Polemics and Monastic Land Acquisition in Sixteenth-Century Muscovy, v: Slavonic and East European Review 64 (1986), 355-379.

⁶¹ Schuler. Das Anniversar, 81-83.

⁶² V katalogu pri Dergačeva, Stanovlenie, 145-147: št. 52-63. - Tudi v zgoraj citiranem Iosifovem besedilu: Skazanie o spasitel'nyh i dušepoleznyh knigah, vsebuje kasneje na str. 356-357 dva citata iz "Dialogov" Gregorja.

⁶³ Prim. Dergačeva: Stanovlenie, 51. - Najpogostejša ohranjenost "sinodikov" spada šele v 17. in 18. stoletje.

⁶⁴ Zato bi bila sistematična raziskava posameznih "sinodikov" zelo potratna, zlasti, ker je v prilogi delitev na "pomjannike" pogosto odpravljena. Še najbolj bi bilo izvedljivo ovrednotenje po družinah ali "pomjannikov" posamezne, tudi sicer znane družine. Vzorec za to je delo V. V. Dergačev: Rodoslovie Dionisija Ikonnika, v: Pamjatniki kul'tury. Novye otkrytija 1988, 210-225.

praviloma možen le sumaričen posmrtni spomin. V uvodu k številnim "sinodikom" onega časa zato pogosto najdemo sumarično prošnjo: "Gospod, spomni se onih, ki so vpisani v to knjigo!"

Nečitljivost mnogih vpisov 17. stoletja in samovoljno povezovanje "sinodikov" kažeta, da je praksa komemoriranja v obliki individualnega branja v samostanih tedaj že zakrnela. - Tudi zgoraj predstavljeni dnevni seznam iz Volokolamska ni ohranjen kot samostojna arhivska enota. V drugi polovici 17. stoletja so bili pergamentni listi zvezani skupaj s papirnati, ki so vsebovali družinske "pomjannike" tega časa.⁶⁵ Povezava nakazuje, da delitev na dva tipa seznamov ni bila več uporabna, posebnost dnevnega seznama pa ni bila več razumljiva.⁶⁶

Najpomembnejši predpogoj, ki je omogočil diferencirano organizacijo liturgičnega spomina v moskovskih samostanih, je v 17. stoletju prenehal obstajati: gospodarska opora samostanov v pripravljenosti elite za velike premoženjske ustanove. Zaradi materialnih izgub v "smutnoje vremja" na začetku 17. stoletja je bila zmožnost darovanja nedvomno zmanjšana; še pomembnejša pa je bila sprememba v stališčih: kakor so postajale oblike samostanskega posmrtnega spomina dostopne tudi nižjim družbenim slojem, je darovanje izgubljalo privlačnost za plemiško prezentacijo in potrjevanje stanu. Zakon Uloženije iz 1649 je prepovedal premoženjske ustanove v obliki zemljišč.⁶⁷ Številne ohranjene knjige premoženjskih ustanov iz 17. stoletja pa kažejo, da je bila vrednost posameznih premoženjskih ustanov v denarju ali premičninah mnogo nižja kot v 16. stoletju.⁶⁸

Cerkvena politika večine ruskih vladarjev 18. stoletja si je prizadevala samostane potisniti na družbeni rob in jih podvreči državnemu nadzoru. Mnogi samostani so bili zaprti; 1764 je bila samostanska posest sekularizirana. Samostani so izgubili svojo integracijsko vlogo za družbeno elito, ki si je izposodila nove reprezentančne vzore z Zahoda. Sekularizacija življenjskih oblik in predstavo obzorje je zahtevalo razpad skupnosti živih in mrtvih, ki je bila značilna za predmoderno družbo v zahodni in vzhodni Evropi.

Kljub temu pa je iz sveta liturgične skrbi za pokojne v Rusiji kot nasploh v pravoslavnem svetu ostalo ohranjenega opazno več kot na Zahodu. Še danes ruski verniki v cerkvi oddajajo listke ali knjižice z imeni živih in pokojnih svojcev, da bi se jih duhovnik ali kdo njegovih pomočnikov spomnil s prošnjo. Samostani nudijo vpis v "sinodik". V kiosku pri vsaki cerkvi so objavljene cene za posamezne oblike komemoracije.

Družbena vloga samostana kot središča skrbi za pokojne, je sicer v zgodovini Rusije in zahodne Evrope v različnih razdobjih doživela močno razvejanost, obenem pa predstavlja tudi most med vzhodno in zahodno zgodovinsko dediščino.

⁶⁵ CGADA, fond 1192, opis' 2, št. 561, f. 18-35. - Vodni znak f. 21, 26 "grb z lilijo" 1650-1651 po A. Geraklitov: Filigrani XVII veka na bumage rukopisnyh i pečatnyh dokumentov russkogo proishozhdenija, Moskva 1963, št. 174-176.

⁶⁶ Razen tega je manjši pergamentni list f. 12 dodan; vsebuje posmrtno spomine, ki so bili očitno časovno omejeni; nad imeni so namreč povsod zabeleženi meseci. Seznam omejenih posmrtnih spominov je bil po Obihodniku Iosifova Volokolamskoga monastyrja 578 v 16. stoletju voden ločeno od dnevnega seznama.

⁶⁷ Sobornoe uloženije 1649 goda. Tekst. Kommentarii, ured. V. I. Buganov, Leningrad 1987, 84, 90 (poglavje XVII/2, 42-44).

⁶⁸ Opozorimo le na vpise v: Vkladnaja kniga Troice-Sergieva monastyrja.

*Prevedla Darja Mihelič
Rusko izrazoslovje in transkripcijo pregledal Silvo Torkar*

Zusammenfassung

KLÖSTER ALS ZENTREN DER TOTENSORGE IN ALTRUSSLAND

Ludwig Steindorff

Der Verfasser geht aus von einem Text aus dem ältesten Sinodik (Totengedenkbuch) des 1479 gegründeten Klosters zum Entschlafen der Gottesmutter bei Volokolamsk westlich von Moskau. Der Klostergründer Isosif Sanin beschreibt darin das liturgische Totengedenken als die wichtigste Aufgabe der Mönche und legitimiert so den Anspruch auf Klosterbesitz und Empfang von Stiftungen.

Die Notwendigkeit der Totensorge durch Stiftung, Mildtätigkeit und liturgische Nennung war vorgegeben durch die christlichen religiösen Formen, Vorstellungen und Handlungen, wie sie schon ausgebildet in ihrer ostkirchlichen Variante, mit der Christianisierung seit dem Ende des 10. Jahrhunderts nach Rußland gelangten.

Bereits für die Kiewer und frühe Moskauer Zeit der Geschichte Rußland haben wir zahlreiche Einzelzeugnisse über die Ausübung der christlichen Formen der Totensorge. Die dauerhafte Sicherung der Memoria in Organisation durch Klöster erfuhr im 15. Jahrhundert ihren großen Aufschwung; die wachsende Zahl von Stiftern, die nach kontinuierlichem Gedenken strebten, zwang geradezu zur Entwicklung von Formen einer differenzierten Verwaltung der Totensorge. Wie diese in ihrer Blütezeit aussah, läßt sich am besten anhand von Quellen aus dem Kloster Volokolamsk rekonstruieren.

Dem **Obichodnik**, der **consuetudo** des Klosters, zufolge bestanden zwei Listen: der »ewige Sinodik« und die »tägliche Liste«; der Eintrag in letztere war an große Stiftungen gebunden; sie war viel weniger umfangreich und garantierte viel regelmäßiger Kommemoration. Diese Unterscheidung nach Typen stellte eine Neuerung dar, die sich im Rußland des 16. Jahrhunderts weit verbreitete.

Nur bei besonders hohen Stiftungen fanden zusätzlich »Speisungen« der Mönche zum Jahresgedenken statt; sie waren im kalendarisch geordneten Speisungsbuch verzeichnet. Die im Obichodnik vorgeschriebene Verwaltung der Memoria läßt sich anhand der überlieferten Bücher und Listen nachprüfen.

Zu den Stiftern in Volokolamsk wie auch in den anderen Großklöstern gehörte die gesamte Elite des Moskauer Staates. Die Stiftung diente nicht nur der Erfüllung religiöser Bedürfnisse; sie war ein Mittel der sozialen Selbstdarstellung.

In Rußland wie in Westeuropa besteht offensichtlich ein enger Zusammenhang zwischen der Blütezeit der Klöster als Zentren der Totensorge und der Stabilisierung der feudalen Gesellschaft. Bei der Aufgabe, eine immer größere Zahl von Kommemorationen zu bewältigen, wählte man verschiedene Wege. Im Westen wurde die individuelle Kommemoration auf das Jahresgedenken im Nekrolog beschränkt. In Rußland führte man stattdessen die Trennung nach Listentypen ein. Gerade aus der Parallelität der Rahmenbedingungen in West und Ost ist zu erklären, daß die Dialoge Gregors des Großen auch in den russischen Sinodiki zur Legitimierung des Totengedenkens populär wurden.

Die Durchführung der Kommemorationen ging im 17. Jahrhundert verstärkt an Pfarrkirchen über. Die Praxis der kontinuierlichen individuellen liturgischen Nennung verfiel bereits wegen der Überforderung durch die immer wachsende Zahl von Namen. Die Klöster verloren ihre Integrationsfunktion für die gesellschaftliche Elite.

Von der alten Welt liturgischer Totensorge ist in Rußland bis heute deutlich mehr erhalten geblieben als im Westen. Die gesellschaftliche Aufgabe des Klosters, als Zentrum der Totensorge zu dienen, ist eine der Brücken zwischen ost- und westeuropäischem historischen Erbe.

* * *

Vorliegender Aufsatz beruht auf einem Vortrag, den der Verfasser im April 1992 an der Philosophischen Fakultät der Universität Ljubljana hielt. Eine erweiterte deutsche Fassung des Textes ist unter dem Titel »*Klöster als Zentren der Totensorge in Altrußland*« erschienen in: *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 50 (1995), S. 337–353. – Das Thema ist ausführlicher behandelt in der Monographie des Autors: *Memoria in Altrußland. Untersuchungen zu den Formen christlicher Totensorge*, Stuttgart 1994; vgl. die Besprechung durch France M. Dolinar in *Zgodovinski časopis* – ZČ 49 (1995), 2, S. 317–318.

O ČEM SMO PISALI . . .

. . . pred štirimi desetletji?

V širokem prostoru alpskega sveta, naseljenem na ta način po Slovanih in Nemcih se je odvijal več stoletij trjajoči proces kolonizacije, sosedstva, sožitja in končno nastajajočih mejnih sosedstev in meja med Slovani, Germani in Romani. Kot že v prazgodovinski in rimski dobi so se Vzhodne Alpe tudi v dobi slovanskega in nemškega naseljevanja izkazale kot ozemeljski prostor velikih prehodov, v kate-rega vdirajo s svojo kolonizacijo ljudstva od raznih strani, ki pa imajo glavnino svoje etnične skupnosti izven ožjega alpskega prostora.

(Milko Kos, Odnosi med kolonizacijo in oblikovanjem narodnostnih in etničnih meja, ZČ 9/1955, str. 141)

. . . pred tremi desetletji?

Proces se je pričel v Celovcu dne 14. 10. 1947 in je trajal do 31. 10. 1947, ko je bila razglašena sodba. Obtožnica je Maier-Kaibitschu očitala njegovo vodilno vlogo pri poskusu izselitve koroških Slovencev ter razlaščenje njihove posesti v letih 1942 do 1945. Po obtožnici se je Maier-Kaibitsch pri tem posluževal tako političnih, kot narodnostnih kriterijev. V celoti naj bi bila po obtožnici povzročena Slovencem materialna škoda v znesku nad 3.300.000 šilingov, v pregnanstvu pa je umrlo 93 oseb.

(Tone Zorn, Proces proti Aloisu Maier-Kaibitscu (od 14. X. do 31. X. 1947, ZČ 19–20/1965–1966, str. 423)

. . . pred dvema desetletjema?

V začetku 19. stoletja si je zamislil Jernej Kopitar v svojih Patriotičnih fantazijah slovanski kulturni center na Dunaju. Proti koncu veka je resničnost že prekosila njegove želje. Čehi, Hrvati, Poljaki so si že priborili lastne univerze. Slovenci so se sicer morali še potegovati za gimnazije. Odločno pa so že postavili zahtevo po svoji visoki šoli v Ljubljani.

(Jože Pierazzi, Problem slovenske univerze v Trstu v avstrijski dobi, ZČ 29/1975, št. 3–4, str. 255)

. . . pred desetletjem?

Vir za preučevanje venetskega jezika so poleg venetskih napisov še latinski napisi X avgustejske regije, imenovane Venetia et Histria, ki vsebujejo značilne venetske antroponome. Pellegrini (1973, 19–20) navaja, da je poznanih okoli 60 venetskih besed in okoli 300 venetskih antroponomov. Skromno poznavanje venetske slovnice zadostuje, da venetski jezik lahko uvrstimo med indoevropske jezike, natančneje v kentumsko skupino (Prosdocimi 1978 a, 328).

(Janka Istenič, Zapisi v venetski pisavi na Koroškem in v Sloveniji, ZČ/1985, št. 4, are. 313)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ!

Ivan Erceg

POČECI PROIZVODNJE SOLI I OPSEG SOLANA NA ISTOČNOJADRANSKOJ OBALI

Sažeti povijesni pregled proizvodnje soli podijeljen je u dva dijela: u *prvom* dijelu iznosi se nastajanje solana, a u *drugom* daje se uvid u proizvodnu strukturu ovceh solana novijeg vijeka.

I. DIO

Nastajanje i utvrđivanje solnih lokaliteta – bazena

U odnosu na nekadašnju brojnost »solana« samo su neke duž istočnojadranske obale prošle dugi povijesno-razvojni put i tako se održale. Njihovo nastajanje pada u daleku prošlost, o čemu nažalost nema direktnih podataka, a indirektno i sitne indicije valja proučavati i valorizirati, te ih pritom vezati ne samo uz društveno-gospodarski ambijent pučanstva, već i uz prirodni ambijent određenog mjesta i prostora.

Pored mora, odnosno morske vode kao temeljnog izvora soli, nema nikakve dvojbe da su duž istočnojadranske obale, konfiguracija tla, zatim relativno jako i dugo sunčano razdoblje, povoljni vetrovi, blage smjene plime i oseke omogućavali nastajanje različitih oblika i veličina bazena u kojima se odvijao proces kristalizacije soli.

1.

Prvi hrvatski, slovenski i drugi žitelji koji su se naseljavali u ranom srednjem vijeku duž jadranske obale vrlo rano su pristupili moru i ubiranju morske soli isto onako priprosto i jednostavno kao što su pristupili obradi sitnih zemljišnih provršina na kojima su uzgajali bijela žita, a kasnije i vinograde.

2.

Naravno, da se odmah uvidjela i shvatila korist od soli za svakodnevni život i njegov opstanak, stoga se nastojalo da se pronađu prikladne, omanje i zatvorene površine za morsku vodu iz koje bi nastajala sol. Takav način dobivanja soli s malim poboljšanjem održao se tu i tamo na istočnojadranskoj obali sve do 18. stoljeća. Za to vrijeme i na taj način još su priobalni seljaci sakupljali tzv. nečistu ili »crvenu« sol koju su davali stoci ili su se njom koristili pri obradi i konzerviranju različitih artikala u domaćinstvu, kućnoj radinosti i obrtu. Takav način dobivanja soli nisu pratili nikakvi propisi, već običaji koji su uz to bili vezani i koji su prelazili od oca na sina, od generacije na generaciju.

3.

Organizacija i evolucija proizvodnje soli učinili su svoje. U procesu eksploatacije soli iz mora, solane su tijekom 12. i 13. stoljeća dobivale osnovne elemente i obrise. Gotovo u istoj mjeri kao što je dobivala zemljoradnja, kućna radinost i gradski obrt. Morske površine (bazeni, solane) iz kojih se crpila sol ulaze u privatne, a kasnije i u javne dokumente. Svi koji iz toga crpe koristi (dohodak) nastoje da se to i pravno utvrdi i objelodani. U ostalom, i od takvih sumarnih evidencija bilo je koristi za lokalne, gradske, zemaljske i najviše državne organe vlasti, jer su od proizvodnje soli, kao i od uroda žitarica ili od priploda stoke ubirali određene namete (takse, poreze). Osim toga sol im je kao važan životni artikl omogućavala da pomoću nje vode određenu politiku i ostvaruju različite interese, kako unutar države tako i izvan njenih okvira. I tako se postepeno, čak neprimjetno, odvijaju pojedini proizvodni

odnosi te kupoprodaja soli s *iura regalia minora*, a zatim *iura regalia maiora* i napokon *monopolom*.

4.

Tijekom stoljeća smijenjivalo se više državnih vladanja duž istočnojadranske obale od današnje albanske do talijanske granice (uključujući i Trst). Sol i solna politika zauzimale su vidno mjesto u njihovim pojedinačnim i općim ekonomskim pothvatima, premda je u tom sveukupnom sklopu bivalo dosta zastranjivanja i iracionalnosti. Čitav evolutivni put proizvodnje i kupoprodaje soli nosi obilježja triju perioda: *prvi* period pada u rani srednji vijek za vladanja domaćih vladara, te hrvatskougarskih vladara i postojanja njihovih državnih organizacija; *drugi* period nastaje s razbijanjem tih državnih organizacija, te uklapanjem njihova teritorija, pa tako i Jadranske obale, u okvir stranih državnih organizacija i vladanja, kao što bijahu Mletačka Republika, Osmanlijsko carstvo i Austrijska Monarhija; *treći* period nastaje potiskivanjem Turaka iz Podunavja i Balkana, te opadanjem i nestajanjem mletačke dominacije na Jadranu i Mediteranu, a s istovremenim širenjem i jačanjem na tim prostorima interesnih utjecaja Austrijske Monarhije. U svakom navedenom periodu prilagođavalo se dobivanje soli iz mora potrebama novih nosilaca državne vlasti da bi se ubrali što veći *novčani prihodi* i druge koristi.

U okviru navedenih državnopravnih promjena razvijala se proizvodnja soli. U početku je ona, kao što smo istakli, nosila jednostavna, a tu i tamo čak primitivna obilježja. Ali razvojem i napretkom cjelokupnog društvenog organizma rasla je i proizvodnja soli, koja je tijekom vremena dobivala stabilnije organizacijske okvire. Kao što se uvećavala proizvodnja poljoprivrednih kultura, te podizala sekundarna radinost u gradovima, adekvatno tome dobivala je proizvodnja soli naprednije i črvšće okvire.

Vlasnici i posjednici solana

1.

Kao i kod svake proizvodnje tako je i kod proizvodnje soli veliku ulogu igralo vlasništvo nad sredstvima proizvodnje (objektom) – u našem slučaju solanama ili bolje kazano nad terenom za dobivanje soli. Isto onako kao što su utvrđivani i evidentirani nosioci vlasništva obradivih zemljišnih površina tako su evidentirani i vlasnici solana. Ponajprije se to odvijalo izvan gradskih zidina, na širem gradskom području, a zatim po seoskom i izvan seoskom terenu.

Uz ove škrte direktne podatke o vlasnicima solana i njihovoj proizvodnji soli, ipak se može navesti jedan aproksimativni pregled o njima. Tu kao i kod obradiva zemljišta nailazi se na različite nosioce – vlasnike.

a) Na prvom mjestu su *individualni* gradski i seoski proizvođači soli. Ti pojedinci u okviru svojih imovinskih mogućnosti i broja radnih ruku (muških) u obitelji organiziraju proizvodnju soli. Veća obitelj s većim imovinskim stanjem zahvaća veće površine na kojima se organizira i veća proizvodnja soli.

b) Više obitelji se udružuju, napose one koje su rodbinskim vezama vezane i tako tvore nešto slično budućoj *kućnoj zadruzi*, da bi podizale nove solane i proširile stare, a time uvećale samu proizvodnju soli u njima.

c) Svetovni veleposjednici posjedovali su solane i organizirali su proizvodnju soli u njima. Te solane mogle su biti unutar njihovog veleposjeda ili izvan njega. U pravilu su njihove solane bile veće negoli individualnih sitnih proizvođača.

d) Gradski patriciji organizirali su proizvodnju soli uglavnom u okolici gradskih zidina.

e) Pojedine crkvene organizacije kao što su biskupije, kanonikati, samostani te pojedini crkveni dostojanstvenici posjedovali su solane iz kojih su crpili sol za vlastite potrebe i za prodaju.

f) Bratovštine, zaklade, društva i udruženja ad hoc imali su također svoje solane iz kojih su crpili sol.

g) Gradske općine (magistrati, komune) ne samo da su imale nadzor nad proizvodnjom

solu, već su posjedovale solane i same organizirale proizvodnju soli. Osim toga imale su *iura regalia minora*.

h) Zemaljski knez (ban, župan) indirektno je svojim ovlaštenjem nadzorom utjecao na dinamiku proizvodnje i kupoprodaje soli.

i) Vladar koji je bio na čelu države odlučivao je u okviru državnih granica o općim pravcima, te o organizaciji proizvodnje i kupoprodaje soli. U tu svrhu mogao je koristiti *iura regalia maiora*, te napokon čitav administrativni instrumentarij – monopolnog karaktera. Time se prva poslužila Dubrovačka Republika – država, zatim Mletačka Republika i Austrijska Monarhija. Mletačka Republika ponajviše je svojim monopolnim statusom i instrumentarijem nanijela štete dalmatinskim i istarskim solanama.

2.

Čim je bilo utvrđeno vlasništvo nad solanama i kad se vlasniku to u javnom i poslovnom životu priznalo, od tog momenta ulaze one i njihovi dijelovi u javni promet. Postale su objekt kupoprodaje isto onako kao zemljište ili kuća. Upravo promet sa solanama i njihovim dijelovima otkriva mnogostruku važnost i ulogu soli u svakodnevnom životu ljudi svih slojeva i uzrasta. Bogati i siromašni nastoje na najrazličitije načine nabaviti sol. U životu ljudi sol jedni uspoređuju s *kruhom*, drugi s *vodom*, a treći sa *zrakom* itd. O čudotvornosti soli nastaju različite priče, a neke od njih preuzima i kultivira crkva (katoličke i pravoslavne vjeroispovijesti). Tako je kult soli ušao u kuće bogataša i siromaha, koji se manje više održao u mnogim krajevima (prije svega u seoskim sredinama).

3.

Bio je različit prijelaz vlasništva i posjedovanja od jednog imaoca na drugog.

a) Kod kupoprodaje solana bila su jasno definirana prava i obaveze prodavača (*venditor*) na jednoj strani i kupca (*emptor*) na drugoj.

b) Bilo je i zamjena solana za oranična zemljišta ili vinograde. U tom slučaju uglavnom je sve ostajalo kao i prije samo je svaki zamijenjeni objekt dobivao drugog vlasnika i posjednika.

c) Davane su solane u *zakup* tako da je zakupnik bio dužan plaćati zakupninu za iskorištavanje solane (ili dijela). Zakupnina je mogla biti u novcu, a još češće je bila u naturi – soli.

d) Davane su solane u zalag na kraći ili duži rok uz određene uvjete i uz naknadu.

e) Naslijedstvom (oporukom) stjecane su solane; prelazile su od oca na sina.

f) U *pravilu* nisu se mogle otuđivati tzv. javne solane gradskih općina (komuna), crkvene i samostanske.

Rad u proizvodnji soli

1.

Količina i vrsta rada bijahu nezamenljivi činitelji u proizvodnji soli i iskorištavanju solana. Naravno da je svaki vlasnik ili posjednik nastojao svojim radom i radom svojih radnika što racionalnije i efikasnije obaviti proizvodnju soli. U tu svrhu odabirani su najprikladniji radnici kao i sama oruđa rada u solanama. Sve je to u prvim počecima (o kojima smo govorili) bilo dosta jednostavno čak i primitivno. I tu je evolucija proizvodnje (ili sakupljanja) soli napravila svoje i davala sve veće i bolje rezultate.

2.

Prvobitno su mali individualni vlasnici solana sami sa svojim članovima obitelji obavljali sve poslove oko uređivanja solana i sakupljanja soli. To se uglavnom dugo održalo kao što se održala obrada njihovih žitnih oranica.

3.

Veleposjednici koji su imali oveće solane bili su upućeni na radnike (tj. svoje podložnike) unutar posjeda, ali i na one izvan posjeda, ako su solane imale veće površine.

4.

Crkvene organizacije (biskupije, kanonati, samostani) zatim bratovštine, gradske općine i napokon država (vladar), svi su oni pod različitim uvjetima upošljavali radnike različitih struka i znanja u svojim solanama. Naknada za rad bila je također različita i po vrsti i po veličini. Uglavnom je ona bila u *naturi*, a nešto rjeđe u novcu. Radili su nadalje seljaci, coloni u solanama s naslovom »Robothe« (tj. obaveznog besplatnog rada), jer su uživali zemljište vlasnika solana.

5.

Organizacija i proizvodnost rada u solanama duž jadranske obale uglavnom se održala na niskoj razini tijekom čitavog srednjeg vijeka. Tek od 17. stoljeća u neke solane (Ston, Pag i Piran) prenose se strana naprednija radna iskustva, počinju se solane modernizirati, a radna oruđa poboljšavati.

II. DIO

Nekoliko ovećih solana duž obale u novom vijeku

Na obalnom prostoru i otocima nalazile su se brojne manje ili veće solane u kojima se sakupljala sol. Tijekom stoljeća njihov je broj jako varirao, jer su jedne nestajale, a druge nastajale. Međutim sveukupna količina soli nije se uglavnom smanjivala već je bila nošena tendencijama jakog uvećavanja. Uz to potrebno je istaći da nepotpuni, a često i kontradiktorni podaci otežavaju uvid u proizvodnju soli u pojedinim solnim središtima, jer se sama njena količina iskazivala u različitim mjerama. Svako solno i poslovno središte imalo je svoje solne mjere, koje su se s vremenom mijenjale. Količina proizvedene soli bila je osnova za sve ostale transakcije vezane uz nju.

Da bi se o tome dobio približan pregled osvjetlit ćemo pristupačnim podacima nekoliko solana za period novog vijeka. To je istodobno vrijeme nastajanja različitih poslovnih odnosa na širokom prostranstvu Mediterana i Podunavlja.

1. Dubrovnik

a) U sveukupnoj bogatoj djelatnosti Dubrovnika grada i Dubrovnika države zauzimala je proizvodnja i kupoprodaja soli prvorazredno mjesto.

b) Za naše razdoblje pristupačni su zasad samo podaci o solanama u Stonu, iako je poznato da je bilo na području Dubrovačke Republike i drugih solnih središta s bazenima.

c) Prof. Hocquet donosi u svojoj prvoj knjizi podatke o proizvodnji soli u Stonu za četiri godine:

Godina	Vreće (»sacs«)
1566.	37.493
1573.	20.858
1581.	56.366
1585.	49.715

Iz tih navedenih kvantitativnih podataka za četiri godine može se jasno razabrati kako je proizvodnja, odnosno količina soli po godinama jako varirala. A to donekle navodi na za-

ključak da je u ranijim periodima još u većoj mjeri varirala, jer su organizacija i tehnologija proizvodnje bili na nižoj razini.

d) Za Ston se mogu navesti podaci za priličan broj godina od 1701. do 1794.

Pregled proizvodnje soli tijekom 18. stoljeća

Tablica 1

Godina	Modija	Vreća	Godina	Modija	Vreća	Godina	Modija	Vreća
1701.		11.333	1750.		8.111	1784.		13.629
1704.		6.814	1751.		21.304	1785.		1.490
1705.		5.115	1757.		17.468	1787.		18.428
1709.		3.169	1764.		5.270	1789.	771	
1720.		14.378	1766.		13.120	1790.	29.459	
1723.		474	1767.		10.000	1791.	482	
1745.		2.382	1771.		10.161	1792.	13.658	
1747.		29.428	1783.	6.723		1793.	7.787	
						1794.	3.203	

Maggio = modij; 1 venecijanski modij = 4 stara venecij. = 8 bakarskih

Iz tablice se jasno razabire da je od 1701. do 1794. godine, dakle, za 93 godine evidentirana proizvodnja samo za 25 godina, dok za 68 godina nema podataka. Nevjerojatno je da se za sve te godine nije proizvodila sol! To je time još nevjerojatnije, jer je u to vrijeme bio nadležan i vodio sve poslove *Solni ured* s ekipiranim osobljem i organiziranim knjigovodstvom čija je osnovna dužnost bila usmjeravati i pratiti sve poslove vezane uz proizvodnju i kupoprodaju soli.

c) I za tih 25 godina proizvodnja soli jako je varirala. Ona je tijekom 18. stoljeća bilježila oštru oscilativnu crtu. Njezin najviši vrh bio je 29.428 vreća, a najniža njena crta bila je 474 vreća soli. U postocima se dobivaju slijedeće proporcije 98,42% prema 1,58%. I pored takvog niskog pada proizvodnje (1723.) ipak se ne može prihvatiti da tijekom 68 godina nije bilo nikakve proizvodnje soli. Vjerojatnije je da je pritom zatajila redovna evidencija ili je takva evidencija tijekom vremena propala (kao što su nažalost propali mnogi spisi).

d) Oscilativna crta od 25 godišta jako je svjedočanstvo o utjecaju i zavisnosti proizvodnje soli od čitavog niza *prirodnih* i društvenih čimilaca i odnosa. Premda je čovjek sa svojim radom organizirao i usmjeravao proizvodnju soli, ipak su prirodni faktori te svojevrsne organske proizvodnje, bivali često presudni za njen ishod. Stoga im se čovjek – proizvođač soli – više akomodirao i pokoravao nego što je njima ovladao. Upravo tako se, prema dosad dostupnim podacima, zbivalo na području Dubrovačke Republike u Stonskim solanama (ili solani). A to je upravo palo u vrijeme kada su Stonske solane organizacijski i tehnički bile podignute, za tadašnje vrijeme, na visoku razinu.

2. Splitsko područje

a) Na tom području bila je dosta razvijena ne samo trgovina, već i *proizvodnja soli*, pa ipak se o proizvodnji još uvijek nailazi na malo direktnih podataka, a više na indicije koje upućuju da se takvi podaci kriju u arhivskim zbirka u zemlji i inozemstvu.

b) Za ovu zgodu mogu se iznijeti podaci samo za nekoliko godina i to od 1481. do 1517.

Količina soli za svaku godinu zasebno

Tablica 2

Godina	Modija	Kablova (»cabli«)
1481.	1.117	
1482.	795	

Godina	Modija	Kablova (»cabli«)
1483.	684	
1487.		2.291
1491.		2.011
1492.		962
1493.		2.674
1503.		553 + 1 star (»staio«)
1515.		75
1516.		560
1517.		530

Iz navedenih podataka jasno se razabire da su u vremenskom razmaku od 36 godina sačuvani i otkriveni podaci samo za 11 godina i to u različitim solnim mjerama. I iz takvih neujednačenih podataka proizlazi da je proizvodnja soli *jako varirala* i da za preostalih 25 godina kao da nije bilo proizvodnje ili podaci o tome nisu sačuvani.

3. Šibenik i njegova okolica

a) Nekadašnjim krupnim solanama na području šibenskog prostora već se poodavno izgubio gotovo svaki trag na terenu. No na sreću, one se mogu tu i tamo locirati na temelju rijetko sačuvanih arhivskih dokumenata. Za utvrđivanje procesa njihova nestajanja bit će potrebno posebno istraživanje.

b) Da bi se dobila barem približna slika o veličini proizvodnje soli iznosimo njenu količinu od 1546. do 1579. godine.

Proizvodnja soli na šibenskom području

Tablica 3

Godina	Kablova (»cabli«) šibenske mjere	Godina	Kablova (»cabli«) šibenske mjere
1546.	12.203	1559.	83.486
1547.	31.560	1560.	27.080
1548.	12.318	1561.	50.461
1549.	16.201	1564.	35.331
1550.	19.650	1565.	20.854
1551.	26.982	1573.	550
1552.	17.015	1574.	23.861
1553.	9.281	1575.	4.766
1554.	22.297	1576.	32.391
1555.	19.980	1577.	47.630
1556.	15.278	1578.	58.916
1557.	10.142	1579.	1.599
1558.	21.391		

Iz brojčanih se podataka razabire da su u 33 godine navedeni podaci o proizvodnji soli samo za 25 godina, dok za 8 godina takvi podaci nedostaju. I tu je proizvodnja soli po godinama *jako varirala*; ona je bilježila promjenljivu crtu nošenu usponom i padom. Razlika između najviše i najmanje godišnje proizvodnje soli kretala se ovako:

Godina 1559.	Kablova 83.486 ili 99,34%
Godina 1573.	Kablova 550 ili 0,66%

I tu je priroda bila odlučan čimbenik za veću, manju ili nikakvu proizvodnju soli. Dakle berba ili žetva soli bila je protkana nestabilnošću i isprekidanošću.

c) K tome valja dodati da je Mletačka Republika sa svojim organima na terenu *negativno* utjecala na proizvodnju i prodaju šibenske soli. Imalo je to dalekosežne negativne posljedice za samu proizvodnju i kupoprodaju soli, što je vodilo postepenom sužavanju cjelokupne poslovnosti te zamiranju i nestanku čitavog šibenskog solnog kompleksa.

4. Otok Pag

a) Uz svu višestoljetnu proizvodnju soli na otoku Pagu nedostaje oveći broj podataka iz kojih bi se mogla sagledati kontinuirana proizvodnja soli i njena količina. Podaci koje iznosimo pružaju tek aproksimativnu sliku o tome:

Godine:	1472.	1428.	1429.	1430.
U »mozetti« otoka	180.878	35.414	155.097	151.152

b) Sindico Andrea Giustianian zabilježio je 1576. godine da se u Pagu godišnje proizvede 60.000 staja soli. U jednom drugom izvještaju potkraj XVI stoljeća (1596.) navedeno je da Pag ima 1.800 solnih »kavedina«, ali i 320 razorenih ili zapuštenih. Pag je godišnje proizvodio oko 2.500 modija, a pokatkad preko 5.000*. Jedan »solar« mogao je u pravilu raditi na 8–9 kavedina, a on je obično radio na 15–16, pa je proizvodnja stoga bila niska, a kakvoća slaba. Mletačka Republika otkupljivala je $\frac{3}{4}$ soli (naravno po cijeni koja je njoj odgovarala), a $\frac{1}{4}$ ostajala je vlasniku solane da s njom raspolaže i trguje po vlastitom nahodjenju. Nije posve vidljivo kako su kod takve *distribucije* soli prolazili neposredni proizvođači – radnici (?). Valja nadalje istaći da je Mletačka Republika svojim monopolnim odlukama i oštrim mjerama često onemogućavala i sužavala proizvodnju i kupoprodaju soli.

5. Piran

a) Piranske solane spominju se u drugoj polovici 13. stoljeća, ali se možda smije pretpostaviti njihovo postojanje i prije tog spomena. Piranska sol svratila je već rano na sebe pažnju širokog kruga poslovnih ljudi (trgovaca) i potrošača.

b) Oko 1360. godine utvrđeno je da su piranske solane (oko 2.000 kavedina) donosile godišnje 7.000 modija soli (»maggio« – oko 900 kg soli). Međutim 1413. godine iznosila je proizvodnja soli samo 4.700 modija. Isto je toliko iznosila proizvodnja – 4.700 modija – u vrijeme kada je Mletačka Republika ograničavala proizvodnju, godine 1448. Godine 1460. napušta se ograničavanje proizvodnje soli tako da je 1540. godine iznosila 22.000 modija u »vali« Pirana. U godini pak 1592. nailazi se opet na drugčije podatke. Te je godine zabilježeno da u Piranu, Kopru i Miljama zajedno ima oko 7.000 *kavedina* (»solnih jam«), od kojih se dobivalo 15.000–20.000 modija soli (»solnih mernikov soli«).

c) U godini 1629. ubralo se 7.000 modija soli sa 2.685 kavedina. Godine 1727. evidentirano je 2.426 kavedina, gotovo 260 manje negoli u drugoj polovici 17. stoljeća. Pored ogra-

* Solne mjere bile su vrlo različite ne samo od mjesta do mjesta, već su se u samom solnom središtu mijenjale. Pokušaj unifikacije nikad nije uspio. O njima postoji opsežna literatura. Evo standardnih venecijanskih mjera kojima se mjerila sol:

– Modij (maggio)	1		
– Star (staio)	12	1	
– Mozeto (mozetto)	24	12	1
	999,72 l	83,31 l	41,655 l (litara)

ničavajućih mjera Mletačka vlada je diktirala niske (otkupne) cijene soli da bi na taj način uvećala promet soli sa zapadne obale Jadransko mora.

d) Pod Austrijskom upravom znatno se proširio prostor solana i uvećao broj kavedina, kojih je na području Pirana bilo 4.484 godine 1801. Austrija je međutim bogata kamenom solju i stoga uskoro dolazi do ograničavanja proizvodnje piranske (pa i druge) soli uz obalu.

6. Kopar

a) U Istri nije nedostajalo antagonizma između Mletačke uprave i poslovnih ljudi – vlasnika solana i trgovaca solju. Poslovni život bio je time protkan u Kopru i njegovoj okolini. Naravno bilo je i drugih ograničavajućih čimbenika proizvodnji i kupoprodaji koji su proisticali iz same prirode okoliša i atmosferskih mijena.

b) Iz zasad malobrojnih podataka može se navesti da je godine 1558. ubrano oko 6.350 modija soli u Kopru. Godine pak 1574. evidentirano je 2.553 kavedina, 20 godina kasnije (1594.) zabilježeno je u standardnom izvještaju da je bilo 3.242, a u Miljama 1.548 kavedina iz kojih se crpila sol. Ali već godine 1629. sam Kopar imao je 2.933 kavedina s kojih se ubiralo 6.000 modija soli.

c) O tome pak za 18. stoljeće valjat će otkrivati podatke u domaćim i stranim arhivima (u Koparskom arhivu koliko je nama poznato, mali su izgledi da se otkriju takvi podaci).

d) Za Milje izvještaj navodi da je 1629. godine evidentirano 1.537 kavedina s kojih se godišnje ubiralo (ubralo) 3.000 modija soli ili od svakog po 1,95 modija.

7. Trst s okolicom

a) Premda je Austrijska Monarhija posjedovala izdašne rudnike kamene soli ipak je ona svojim odlukama i mjerama povoljnije i pozitivnije razvijala proizvodnju morske soli na tršćanskom području, nego što je to činila Mletačka Republika za istarske i dalmatinske solane.

b) Tršćanske solane nastale su gotovo u isto vrijeme kao i solane u nekim drugim mjestima uz obalu istočnog Jadrana. Spominju se 1320. i 1332., a 1350. godine unijete su određene odredbe o njima u *statut grada* («...con l'aggiunta che il proprietario non potesse mai alienare la salina a uno straniero...»). I otad se nailazi na različite podatke o soli u određenim vremenskim intervalima.

c) Iz slijedećih podataka može se razabrati da je godine 1536. Ferdinand I (1503–1564) osnovao *Solnu komoru* («Camera salaria»), i da je te iste godine ubrano oko 3.000 modija (24.000 staia, 1:8) soli s tršćanskih solana. Slijede zatim podaci o tri različita godišta:

Godina 1616. navodi se količina soli od	6.187 staia
Godina 1617. po istim podacima	4.267 staia
Godina 1679. po drugim podacima oko	4.000 staia

d) Za kasnije razdoblje mogu se navesti podaci za višegodišnju proizvodnju soli u lokalnim solnim jedinicama («*Produzione di sale negli impianti locali*»).

Kretanje proizvodnje soli na tršćanskom području

Tablica 4

Godina	Staia	Godina	Staia	Godina	Staia
1725.	20.442	1761.	1.106:12	1767.	11.671:2
1728.	34.485½	1762.	10.637:15	1768.	21.446:15
1730.	17.614½	1763.	19.669:14	1769.	11.854:6
1732.	19.815	1764.	7.795:15	1770.	12.448
1735.**	17.905	1765.	1.562:1		
1760.	11.125:3	1766.	2.939:4		

Iz podatka se razabire skoro ista pojava kao i u drugim solnim središtima, a to je nedostajanje podataka za sva godišta. Samo za 16 od 45 godina (1725–1770.) sačuvani su podaci. Za Trst nas toliko više iznenađuje, jer su sigurno evidencija i ekspeditivnost morali biti na višoj razini negoli drugdje, napose od 1536. godine kada je osnovana *Solna komora*. Iz podatka koje smo naveli jasno se može razabrati da se radi o proizvodnji (žetvi) soli, koja je na svom putu bilježila *izrazito krivudavu crtu*. Najveća godišnja proizvodnja bila je 34.485 ili 96,89%, a najmanja 1.106 ili 3,11%. Za godinu 1725. utvrđeno je da je količina soli bila 20.442 staja *jednaka* 1.703 modija (ili 12:1), koja je potjecala iz 1.431 ili iz svakog kavedina dobivala se 14,28 staja.

e) Upravo iznijeta *krivudava crta* proizvodnje soli odaje jedan radni proces, koji je jako bio uvjetovan prirodnim elementima i atmosferskim prilikama, dakle kao kod nekih kultiviranih poljskih biljaka. Događalo se da su razni oblici nevremena zatirali zatirali višemjesečne napore i rad marljivih solara samo za nekoliko sati.

ZAKLJUČAK

1.

Iz naših podataka i sažetog osvrtu na njih proizlazi da je broj solnih mjesta iz kojih se eksploatira sol bio znatno veći nego što se sada može potkrijepiti konkretnim podacima. Tijekom višestoljetnog perioda jedne su solane nestajale, a druge nastajale. Na to upućuju dosad poznati podaci, ali još više različite indicije, koje se susreću u različitim oblicima i na različitim mjestima. Takvo stanje nije samo dokaz pomanjkanja pristupačnih podataka, već i razine povijesno-istraživačkog rada, u koji su tek u novije vrijeme ušla nekolicina znanstvenika; poklonivši tako svoju znanstvenu pažnju toj vrlo složenoj povijesnoj problematici na istočnojadranskoj obali.

Postanak solana i solnih središta valja svakako vezati uz prirodni ambijent određenog mjesta i prostora, zatim uz konfiguraciju tla, te uz atmosferske mijene i napokon uz *razinu* društveno-gospodarskog života pučanstva.

Valja nadalje uzeti u obzir vlasničke i posjedovne odnose te mogućnosti raspolaganja u vidu kupoprodaje i sl. Potrebno je nadalje vrednovati i procjenjivati razinu i uvijete proizvodnje, naknadu proizvođačima, te tehnološki proces proizvodnje i sama oruđa proizvodnje.

Iz ondašnjih društvenih slojeva susreću se različiti individualci kao posjednici i vlasnici solana. Očevidno je da je imao soli pružala solana takve mogućnosti kao ni jedan drugi predmet (artikl). Tko je imao sol mogao je za nju dobiti svaki drugi *artikl* (robu) i *novac*. Svakodnevno sol troše ljudi, stoka, a sve više se upotrebljava u procesu konzerviranja. Stoga je nikakvo čudo da je sol u *prometu* na moru i kopnu zauzimala prvo mjesto bilo da ju promatrano kao kupoprodajni objekt (artikl) ili kao količinu prevezenog tereta ili pak kao vrijednosti izraženu u novcu.

2.

U sažetom prikazu sedam solnih središta (ili područja) mogu se razabrati različite komponente i odnosi koji su uvjetovali njihovu strukturu, te veću ili manju proizvodnju soli. Za svaku solanu bio je vrlo važan *smještaj* u prirodi, jer su se proizvađači soli morali više prilagođavati prirodnoj sredini, nego što su je mogli mijenjati. To je posve razumljivo s obzirom na tadašnju nisku tehnologiju rada, te nerazvijena in neprikladna oruđa rada. K tomu valja dodati da je društveno-gospodarski organizam, u kojem se sve to zbivalo i odvijalo bio protkan antagonizmom i različitim interesima, što je svakako negativno utjecalo na sam porast proizvodnje i prometa soli.

Uz sva navedena prirodna i društveno-gospodarska *ograničenja* i prepreke ipak su se solna središta razvijala i širila, a solane prostorno i brojčano uvećavale. Zahvaljujući proiz-

** Stanovništvo

	Trsta («citta»)	okolice («teritorio»)
Godina 1735.	3.865	3.385
Godina 1800.	20.900	8.078

vodnji i kupoprodaju soli, središta su izrasla u ugledne gradiće, a s vremenom i u *gradove* na istočnojadranskoj obali. Tako su oni postajali i postali poslovna stjecišta ne samo svoje uže okolice, već i širokog primorskog i kopnenog područja.

Svaki *oblik poslovanja* sa solju bio je unosan posao. Od običnog sitnog individualnog posjednika i vlasnika, pa preko gradskog patricija do vrhovnog državnog vladara, svi su uporno nastojali da u većoj ili manjoj mjeri *participiraju* u proizvodnji ili prometu sa solju. Iz takvih poslova izrasli su mnogi poslovni i bogati pojedinci.

IZVORI I LITERATURA

Dubrovnik – Historijski arhiv

a) Salinaria LXII libro (i) anno 1453–1613;

b) ASMM 18. st. sv. 145.

Graz – Steiermarkisches Landesarchiv, Salz, K. 138/Heft 1, K. 139/Haft 3, 4.

ČOLAK, Nikola: **Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli do pada Paga pod mletačku vlast g. 1409.**, Pomorski zbornik, 1, Zadar 1963, 477–515.

DI VITTORIO, Antonio: **Il ruolo del sale nella ripresa economica ragusae del XVIII secolo**, Sale e saline nell'Adriatico (secc. XV–XX), Giannini, Napoli 1981, 291–308.

DI VITTORIO, Antonio: **Finanze e monete a Ragusa nell'eta delle crisi**, Giannini, Napoli 1983.

ERCEG, Ivan: **Dubrovnik als Vermittler im Gross- und Fernhandel zwischen dem Osten und dem Westen im 15. und 16. Jahrhundert**, Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650, Böhlman Verlag, Köln–Wien 1971, 434–450.

ERCEG, Ivan: **Promet soli u Bakru i Bakarcu krajem 17. i početkom 18. stoljeća**, Zbornik Historijskog zavoda JAZU, vol. 8, Zagreb 1977, 291–374.

ERCEG, Ivan: **Il commercio del sale sul Litorale croato nei secoli XVII e XVIII**, Sale e saline nell'Adriatico (secc. XV–XX), Giannini, Napoli 1981, 269–289.

ERCEG, Ivan: **Pregled kuporodaje soli na sjevernom Jadranu (krajem 17. i početkom 18. st.)**, Vjesnik Historijskog arhiva Rijeka, sv. XXXII, Rijeka 1990, 25–43.

FANFANI, Tomaso: **Il sale nel Litorale austriaco dal XV al XVIII secolo. Un problema nei rapporti tra Venezia e Trieste**, Sale e saline nell'Adriatico, Giannini, Napoli 1981, 157–237.

GECIĆ, Milena: **Dubrovačka trgovina solju u XIV veku**, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, III, Beograd 1955, 96–153.

GESTRIN, Ferdo: **Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja**, Ljubljana 1965.

HERKOV, Zlatko: **Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu**, Rijeka 1971.

HOCQUET, Jean-Claude: **Metrologie du set et historie comparée en Méditerranée**, Zbornik Historijskog instituta JAZU, vol. 7, Zagreb 1974, 175–215.

HOCQUET, Jean-Claude: **Le sel et la fortune de Venise**, vol. 1, 2, Publications de L'Université del Lille, Lille 1978–1979.

IVANČEVIĆ, Vinko: **Dubrovačke nabave soli u XVIII stoljeću**, Pomorski zbornik, 8, Zadar 1970, 657–680.

KOLUDROVIĆ, Ante – FRANIĆ, Mladen: **Sol i morske solane**, Zagreb 1954.

MIHELIĆ, Darja: **Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1320**, SAZU, Dela 27, Ljubljana 1985.

NEDELJKOVIĆ, Branislav M: *Liber viridis*, Srpska akademija nauke i umetnosti, XXII, Beograd 1984.

NERALIĆ, Jadranka: *Prilog bibliografiji o solanama i kupoprodaji soli na Jadranu i Mediteranu*, Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, vol. 13, Zagreb 1986, 229–235.

PAHOR, Miroslav – POBERAJ, Tatjana: *Stare piranske soline*, Ljubljana 1963.

PEDERIN, Ivan: *Sporazum paških proizvođača soli s Collegiom del sal u Mlecima 1662. g.*, Prinosi za gospodarsku povijest otoka Paga, Historijski arhivi Pazin i Rijeka, izdanje 10, Pazin–Rijeka 1988, 5–17.

RAUKAR, Tomislav: *Zadarska trgovina solju u XIV i XV stoljeću*, Radovi Filozofskog fakulteta – Odsjek za povijest, 7–8, Zagreb 1970, 19–79.

TOŠIĆ, Đuro: *Trg Drijeva u srednjem vijeku*, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1987.

USMIANI, Ante: *Paška solana i sol – proizvodnja i trgovina od 1797 do 1813. god.*, Radovi Zavoda JAZU, sv. XXIX–XXX, Zadar 1983, 153–177.

VILFAN, Sergij: *K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo*, Kronika – Časopis za slovensko krajevno zgodovino, Letnik X, XI, Ljubljana 1962, 1963, 129–144, 1–12.

ZALIN, Giovanni: *Il sale nell'economia delle marine istriane. Produzione commercio e congiuntura tra Cinque e Seicento*, Sale e saline nell'Adriatico (secc. XV–XX), Giannini, Napoli 1981, 239–267.

ZANINOVIĆ-ROMOR, Marija: *Mjere otoka Paga u mletačkom razdoblju*, Prinosi za gospodarsku povijest otoka Paga, Histrijski arhivi Pazin i Rijeka, izdanje 10, Pazin–Rijeka 1988, 19–27.

Zusammenfassung

ANFÄNGE DER SALZGEWINNUNG UND UMFANG DER SALINEN – AN DER OSTADRIATISCHEN KÜSTE –

Ivan Erceg

Die Entstehung der Salinen längs der ostadriatischen Küste war ein langer geschichtlicher Entwicklungsweg. Auf diesem Entwicklungsweg entstanden einige Salinen, während die anderen verschwanden, deshalb schwankte ihre Zahl sehr. Dieser und solcher Evolutionsweg war mit dem natürlichen Ambiente des Ortes und Raumes als auch mit dem gesellschaftlich-ökonomischen Milieu verbunden. Im Rahmen eines so verwickelten Ambientes sollte man fürs Meerwasser als Grundquelle des Salzes, die Voraussetzungen für den Prozes der Verdunstung und Kristallisation schaffen.

Sehr früh wurde der Nutzen vom Salz für das alltägliche Leben und seine Erhaltung eingesehen und begriffen, deshalb trachtete man während der ganzen Geschichte, die Bedingungen für Salzgewinnung zu fördern.

Alle, die vom Salz Nutzen (Einkommen) gezogen, haben danach gestrebt, seine **Menge** auf verschiedene Arten zu vergrößern und seine Gewinnung und Handel zu beherrschen. Deshalb war Salz der erste Produktions- und Verkehrsartikel, mit welchem die sg. **iura regalia minora**, **iura regalia maiora** und schliesslich das **Monopol** verbunden waren.

Sonst stammten die Eigentümer der Salinen aus verschiedenen Gesellschaftsschichten, von Bauern (colonus) bis zum hohen Adel und Priestern. Aufgrund des Eigentums und Verfügung über Salz konnte man jeden anderen Artikel (oder Gegenstand) und schliesslich auch Geld bekommen.

An der Küstenweite und auf den Inseln befanden sich zahlreiche Salinen grösserer oder kleinerer Leistung (Kapazität). Die gesamtanfallende Salzmenge, die durchschnittlich aus den Salinen gewonnen, wurde hauptsächlich nicht vermindert, sondern von einer steigenden Tendenz getragen. In einigen Salinen wuchs die Menge am gewonnenen Salz durchschnittlich um 200%.

Um mindestens eine annähernde Einsicht in einige Salzgewinnungs- und Handelszentren zu gewinnen, werden hier nur einige führende angeführt:

1. **Dubrovnik**. In der gesamten reichen Tätigkeit der Stadt Dubrovnik und des Staates Dubrovnik hat die Salzgewinnung und Salzhandel in deren Rahmen einen bedeutenden Platz. Dabei gehörte eine besondere Stelle der Saline in Ston.

2. **Splitter Gebeit.** Die Salzgewinnung auf diesem Gebeit war in mehreren Orten disloziert. Sehr lebhaft war hier der Salzhandel, besonders dank dem **Salzexport ins Hinterland** Kroatiens und Bosnien und Herzegowina.

3. **Šibenik und seine Umgebung.** Von den damaligen grossen Salinen auf dem Gebeit von Šibenik ist in der neueren Geschichte fast keine Spur auf dem Terrain geblieben. Zum Glück können diese aufgrund der erhaltenen Archivunterlagen jedoch auf dem Terrain loziert werden.

4. **Insel Pag.** Trotz der jahrhundertelangen Salzgewinnung auf der Insel Pag fehlen jedoch vollkommene Angaben, aus welchen man eine kontinuierliche Salzgewinnung und ihre Menge ersehen könnte.

5. **Piran.** Die Salinen in Piran werden in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts erwähnt, jedoch dürfte man ihr Bestehen auch vor dieser Ersterwähnung annehmen. Salz aus Piran hat mit seiner Menge und lebhaften und reichem Handel sehr früh die Aufmerksamkeit der Verbraucher und Geschäftsleute am Meer und auf dem Lande auf sich gelenkt.

6. **Koper.** Die Salzgewinnung in Koper hatte eine jahrhundertelange Kontinuität, jedoch kann sich diese (zusammen mit Milje) mit der in Piran gewonnenen Salzmenge nicht messen. Die restriktiven Massnahmen der Venezianischen Regierung haben die Salzgewinnung und -Handel in Koper wesentlich beschränkt.

7. **Triest mit der Umgebung.** Obwohl die Österreichische Monarchie über ausgiebige Salzbergwerke verfügt hat, hat sie durch ihre Verfügungen und Vorkehrungen die Salzgewinnung auf dem Triester Gebiet jedoch günstiger und positiver gefördert, als es die Venezianischer Republik für die istrianischen und dalmatinischer Salinen getan hat. Die Triester Salinen entstanden fast gleichzeitig mit den Salinen in den anderen Orten an der ostadriatischen Küste. Die Salzgewinnung schwankte in ihnen ebenfalls wie in den anderen Salinen längs der adriatischen Küste. Die Salzgewinnung und – Kauf-Verkauf hat die Entwicklung der Stadt Trieste und seine enge und weitere Umgebung wesentlich beeinflusst.

Die Salinen und Salz längs der adriatischen Küste gaben dem Volk äusserst nötigen Artikel und ermöglichten ihm dadurch die Erhaltung und Förderung des alltäglichen Daseins der Bevölkerung.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo – »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.

Jože Smej

DVE PISMI IZ LETA 1779 ZA OSVETLITEV VPRAŠANJA ŠOLNIKOV IN ŠOLSTVA V PREKMURJU

Na Madžarskem je že leta 1560 izšel odlok, po katerem naj bi bil pri vsaki župnijski cerkvi nameščen učitelj, laik, torej svetna oseba. Njegova dolžnost je bila poučevati otroke: učiti jih osnovnih verskih resnic, spolnjevanja stanovskih dolžnosti, spoštovanja fevdalne ureditve in naučiti jih branja, pisanja in petja. Pouk je potekal v domačem jeziku, ki so ga govorili v župniji.¹

Potemtakem je bil po pričevanju kanoničnih vizitacij v Prekmurju v 17. stoletju že reden šolski pouk. Naziv za učitelja (v virih zapisan z veliko začetnico) je bil Ludi Rector ali Ludi Magister ali Magister Ludi. Ta ni bil namreč samo šolnik, ampak tudi organist, "cantor" in "campanator" (kantor in zvonilec). Pri prekmurskih protestantih (evangeličanih in kalvincih) pa se je za podeželskega šolnika ali učitelja bolj udomačil izraz "preceptor". Zato je v kanoničnih vizitacijah pod naslovom Ludi Magister tu in tam opomba: "Praeceptorem non habet." Zapisnikar je hotel s tem povedati, da župnija nima preceptorja?²

Za poučevanje otrok in za zvonjenje je organist-šolnik dobival od vernikov zbirco in tudi skromen denarni prispevek. Šolski pouk niti v nemirnih časih nenehnih turških vpadov ni bil prekinjen. Ko je bil npr. Mikloš Celcey, pisar v Murski Soboti, začasno izpuščen iz turškega ujetništva v Kaniži, je 24. aprila 1648 iz Murske Sobote pisal grofu Adamu de Batthyánu v Németh Ujvár: "Ko so me z ženo in dvema sinovoma Turki odvedli v ujetništvo, (...) moj tretji sin ob tem turškem plenjenju ni bil doma, ampak v šoli, zato je ostal..."³

Kanonične vizitacije prekmurskih župnij v 17. stoletju skrbno beležijo imena organistov-šolnikov, njihovo dejavnost in tudi stanje šolskih poslopij. Tako npr. vizitacija župnije Sv. Benedikta v Kančevcih z dne 13. marca 1698 pravi: "Domus scholaris est penes ecclesiam (...) Ludirector est Sebastianus Panker (...) ex possessione Kustanocz oriundus, rhetorices auditor, annorum 29 (...) Quia Ludirectori parochiani nihil solvunt, quia vero per instantiam, et efflagationem parochi fuisset conductus, inde ipse parochus in annum unum pendit de frumento metretas majores 3 et 1/2, siligine refertas" ("Šolsko poslopje je poleg cerkve (...) Šolnik je Sebastijan Panker (...) iz Kuštanovec, slušatelj retorike, 29-leten (...) Ker župljani šolniku ničesar ne plačujejo, šolnik pa je bil najet na župnikovo vztrajno prošnjo in nujno zahtevo, mu župnik sam vsako leto odtehta od žitnega pridelka 3 in 1/2 velike merice,⁴ do vrha napolnjene s pšenično moko").

Župniki so torej včasih na svoje stroške pomagali vzdrževati šolnike, samo da so otroci bili deležni osnovnošolskega pouka. To moramo poudariti za razumevanje prvega tu objavljenega pisma (poročila).

Šolski pouk v Prekmurju je bil torej v 17. stoletju reden in ustaljen, ni pa bil obvezen. Obveznost je skušala vpeljati šele cesarica Marija Terezija, in sicer z določbo ali resolucijo iz leta 1777: "Ratio educationis..." To je bila na Madžarskem hkrati prva resolucija na državni ravni, ki je v duhu razsvetljenskega absolutizma urejala osnovnošolski pouk za vse. Šolniki, poučevanje in šolska poslopja - vse to naj bi po tej resoluciji prišlo pod državno nadzorstvo. Vendar glede verskih šol se to ni moglo povsem uresničiti. Vicearhidiakoni so bili še naprej šolski nadzorniki in tudi župljani so si lastili pravico glede namestitve šolnikov. V takratnem fevdalnem sistemu se je npr. graščinski oskrbnik lahko hudo

1 Prim. Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I, Eger 1980, 385-386 (Zbirka madžarskih zgodovinskih pojmov).

2 Beseda "preceptor" je vzeta iz Svetega pisma. V Knjigi Pregovorov je npr. rečeno, da mravlja "cum non habeat praepceptorem...", čeprav nima preceptorja, učitelja kljub temu zna pridno opravljati svoje delo (prim. Prg 6,7 vulg.). Učenci v Lukovem evangeliju kličejo Jezusa "preceptor", učenik, učitelj (prim. Lk 5,5).

3 Državni arhiv v Budimpešti, Missiles, 09373. O usodi M. Celceyja ima avtor tega prispevka namen napisati še kaj več.

4 "Metreta (vulgo mericza)" (prim. v op. 17 omenjeno Can. Vis., str. 95), prostorninska mera, ki je držala 62, 6 litra; esztergomská pa celo 281 litrov (prim. II. zvezek pod op. 1 navedenega vira, str. 964).

znesel nad šolnikom. Vendar šolnik ne išče pravice pri sodniku, marveč se zateče po nasvet k škofu, in sicer neposredno.

To nam pokazeta dve tu objavljeni pismi iz leta 1779. Obe sta spisani v latinskem jeziku, ki je bil takrat uradni jezik na Madžarskem.⁵ Pismi podajamo v slovenskem prevodu.

Prvo pismo je pravzaprav bolj poročilo vasvárszkemu stolnemu kapitlju in vodstvu Železne županije. Spisal ga je Peter Kregar, namestnik sodnika svobodnikov Železne županije.⁶

Svoje poročilo je P. Kregar spisal v Polani pri M. Soboti, od koder je bil doma tudi Janez Kregar, rojen ok. 1799. Tega najdemo v kószeški gimnaziji v letih 1807-1813. Gotovo je bil sorodnik P. Kregarja.

V omenjeni Škafarjevi razpravi je izraz "iudlium" preveden kot notar.

Drugo pismo je napisal - prav tako svojeručno - Janez Obrán, organist-šolnik v Dolencih.⁷ Pismo je zapečatil s tremi pečati in ga naslovil na sombotelskega škofa Jánosa Szilyja.⁸

Poročilo Petra Kregarja se glasi:

1. Podpisani dajem s tem na znanje, da sem zastopal prečastitega gospoda vicearhidiakona Slovenske okrogline,⁹ in sicer po pooblastilu, ki ga je dal častiti konzistorij vasvárskega stolnega kapitlja in ki mi ga je s svojega nedavnega zasedanja posredovala skupščina Železne županije. Po tem pooblastilu bi moral Nikolaja Rittoperja na novo uvesti v službo organista in kantorja-učitelja v martjanski župniji. Imenovanega organista-šolnika namreč martjanski župljani niso hoteli sprejeti. Še več: ko ga je domači gospod župnik¹⁰ po škofovem naročilu hotel uvesti v službo, omenjenega organista-šolnika niso samo preprosto zavrnil, marveč so ga drzno z brncanjem in suvanjem odstranjevali, ga za lase vlekli s kora in iz cerkve ter se tako njegovi službi neprimerno uprli. Da bi to početje raziskal v duhu poslanstva, ki mi ga je posredovala Železna županija, in da bi na predpisani dan ob navzočnosti gospoda Andreja Moneka, nadzornika murskosoboškega gospostva, župljanom razložil, čemu sem prišel, sem opazil, da se ljudstvo v velikem številu zbira k božji službi. Zato sem cerkvenim ključarjem naročil, naj k meni v župnišče privedejo zlasti krajevne odličnike, da si

⁵ Tudi v srednjih šolah so latinščini dajali prednost pred madžarščino. Tako je npr. o martjanskem župniku Matiju Cipotu (rojen ok. 1730 v Mlajtincih, umrl 28. maja 1780 v Martjancih) zapisano: "Linguarum trium, utpote vandaliae perfectae, hungaricae supra mediocritatem, germanicae vero mediocriter gnarus" ("govori tri jezike, slovensko popolno, madžarsko malo več kot za silo, nemško za silo"). Prim. Visitatio Canonica Parochiae Martyáncziensis, 6. in 7. septembra 1778, str. 56. Škofijski arhiv Szombathely.

Izvirnika obeh tu navedenih pisem sta v sombotelskem škofijskem arhivu pod oznako: Acta cancellaria, 1779 április 30 in 1779 aug. 11. Fotokopiji pisem mi je posredovala dr. Mária Kiss, bivša ravnateljica Županijskega arhiva v Sombotelu, za kar se ji na tem mestu iskreno zahvaljujem.

⁶ Peter Kregar je bil rojen v Beltincih. V letih 1754 - 1755 je z bratoma Emerikom in Mihaelom študiral na jezuitski univerzi v Gradcu. Člani te rodovine so imeli svojo posest v Černelavcih, Polani pri Soboti, Markišavcih itd. Prim. J. Škafar, Iz dopisovanja med škofom J. Szilyjem in M. Kúzmíčem v zvezi s sedmimi Kúzmíčovimi knjigami, v: Slavistična revija 23 (1975) 276.

P. Kregar nastopa leta 1778 v kanoničnih vizitacijah župnij Slovenske okrogline (Gornjega Prekmurja) kot prvi izmed navzočih: "... ex parte I. Comitatus Castriferrei Perillustri ac Generoso Domino Petro Kregár Districtuali Vice-Iudlium" ("s strani znamenite Železne županije presvetli in blagorodni gospod Peter Kregar, namestnik sodnika svobodnikov v distriktu").

Vice Iudlium je okrajšava za Vice Iudex Nobilium ali Servientium (namestnik sodnika plemičev, svobodnikov). V srednjem veku, v času samouprave županij, je bil sodnik svobodnikov zelo odlična osebnost. Kraljevi služabniki, "servientes regis", ki so si pridobili naslov svobodnikov, plemičev, so izmed sebe izvolili sodnika, ki je razsojeval v pravadah. Od tod "szolgabíró" (szolga je sluga, bíró sodnik) madžarski izraz za "iudlium" (prekmursko solgabírov). V posameznih županijah so izvolili navadno štiri take sodnike. Od 15. stoletja naprej so volili tudi namestnike teh sodnikov, zato naziv "vice iudlium". Prim. v op. 1 navedeni vir, str. 872 - 873.

⁷ Janez Obrán, Ludi Magister, organist-šolnik v Dolencih, rojen ok. 1730 v Dolencih, vešč slovenskega jezika, nekoliko tudi madžarskega. Od poučevanja otrok je dobival po 15 krajcarjev, pozimi od vsakega učenca voz drv, ob žetvi pa po enega piščanca. Prim. Canonica Visitatio Parochiae Dolinciensis, 3. septembra 1778, str. 8. Škofijski arhiv Szombathely.

⁸ János Szily, rojen 30. aprila 1735 v Felsőszoporu, v duhovnika posvečen 1758, v škofa 1775. Na novo ustanovljeno sombotelsko škofijo je kot škof vodil od 17. februarja 1777 do svoje smrti 2. januarja 1799. Bil je velik mecen prvega prekmurskega katoliškega pisatelja Mikloša Kúzmíča pri izdajanju sedmerih slovenskih knjig. Prim. G. Géfin, A szombathelyi egyházmegye története III., Szombathely 1935, 408 (navajam: Géfin).

⁹ "Vice Archi Diaconus Districtus Tothágheensis" - tako v izvirniku. Vicearhidiakon Slovenske okrogline je bil Mikloš Kúzmíč (1737 - 1804), župnik pri Sv. Benediktu v Kančevcih, pisatelj sedmerih slovenskih knjig.

¹⁰ To je bil Matija Cipot. Gl. op. 5.

pogovorimo, kako bi organista-šolnika na novo uvedli v službo. Ker pa nihče ni hotel priti v župnišče, sem se moral skupaj z omenjenim gospodom nadzornikom odpraviti proti cerkveni ograji. Tam sem ukazal, naj pridejo očlični krajevni možje k meni, in sicer zunaj cerkvene ograje, da jim razložim namen svojega poslanstva; zunaj cerkvene ograje zato, da ne bi pohujšljivo kričanje ljudstva oskrnilo svetega cerkvenega prostora. Toda na moj poziv se ni zganila nobena noga. Zato sem skupaj z omenjenim gospodom nadzornikom stopil čisto do cerkvene ograje. Čeprav sem že prej tudi drugim uslužbencem zemljiškega gospostva vso stvar na široko objasnili, sem vendarle tam v njihovi odsotnosti povedal, da je moja naloga na novo uvesti v službo organista in kantorja-učitelja. Tedaj pa je vse ljudstvo zagnalo strašen vik in krik: "Vsi nasprotujemo, da bi bil ta organist-šolnik uveden v službo!"

Še več (kot sem lahko prav dobro opazil): Mihael Talijan, moravski satrap zemljiškega gospostva, žena tešanovskega moža s priimkom Kašlavec, plemeniti Franc Zelko, prav tako iz Tešanovec, puconski Matija Kuhar in žena nemčavskega Janeza Mihaliča so se drznili izustiti: "Če bo imenovani organist-šolnik na novo vpeljan v službo, ga bomo za lase potegnili s kora."

Ko sem vprašal za razlog, zakaj ga nočejo sprejeti, so soglasno odgovorili, češ da je že prej kot njihov organist in kantor-učitelj zelo slabo ravnal z njimi.

Omenjeni Franc pa je povrh vsemu ljudem na vse pretege dopovedoval, naj se odpravijo domov in s tem tako rekoč ukazal, naj se ne udeležijo božje službe. Isti se je tudi prvi začel pomikati s cerkvenega prostora, obdanega z ograjo, za njim pa je šlo vse ljudstvo. Videti je bilo, kakor da hočejo vsi oditi. Medtem pa so se oglasili zvonovi in vabili k božji službi. Po kratkem premoru sem stopil v cerkev in našel, da je bila polna ljudi.

Potemtakem, da se ne bi zaradi uvedbe organista-šolnika objestni duh ljudstva z napadom nanj še bolj razpihal in ker je prav tako tudi privoljenje za ponovno uvedbo organista-šolnika pri samih zemljiških gospodih uplahnilo, sem moral za ta čas njegovo ponovno umestitev opustiti. Martjanske župljane pa sem opomnil, da bo o stvari obveščena mestna sodna oblast, da cerkev ne bi ostala brez organista-šolnika.

Nato sem se 15. aprila 1779 odpravil k Sv. Sebeščanu, k podružnični cerkvi martjanske župnije.¹¹ Na prvo adventno nedeljo¹² je namreč martjanski gospod župnik hotel istega Mihaela Rittoperja¹³ uvesti v službo pri tej svoji podružnični cerkvi. Da bi zadevo dobro raziskal in prišel do spoznanja resnice, sem dal poklicati k sebi Moščančane, na katere je zlasti letel sum upiranja pri umestitvi organista-šolnika. Nasproti njim sem postavil nemirno nazaj se pomikajoče domačine, ki so odgovorili in odkrito povedali, da so povod za spore v največji meri dali ravno moščanski podložniki. Ti pa so na moja posebna vprašanja, kakor da onih sploh ne poznajo, začeli vse po vrsti drzno zanikovati. Ko sem izza navzočih Moščančanov posebej resno povprašal Janeza in Štefana Flisarja, Štefana Petkoviča, Nikolaja Hašaja in Jurija Novaka, kdo so tisti, ki naj bi ob uneseščanju prej imenovanega organista-šolnika povzročali nered in zmedo ter tako preprečili umestitev, so vsi kljubovalno odvrnili, da o tej stvari ne vedo ničesar.

Na moje posvarilo, da je nujno potreben primeren organist-šolnik, kot to predpisujejo in ukazujejo dobrohotne Resolucije Njenega kraljevega veličastva in da je treba službo organista-šolnika v župniji trdno zagotoviti, so Moščančani odgovorili, da nočejo imeti drugega, kakor samo tega, ki so ga imeli do nedavnega ali z drugo besedo, naj bo vpeljan prejšnji, to je Vrečič,¹⁴ Rittoperja pa da na noben način nočejo sprejeti.

Da bi bila torej ta slepa kljubovalnost cesarsko-kraljevim odločbam Njenega veličastva in s tem vred pohujšljiva, zavestna in nesramna predrznost prej omenjenih župljanov v kali zatrta, v vsej skromnosti menim, da je treba vse prej omenjene nasilne objestneže zaradi njihovega pohujšljivega divjanja in upiranja - v večje spoštovanje Cerkve in v svarilen zgled ljudstvu prijeti

¹¹ Podružnična cerkev sv. Sebeščana v Pečarovcih je vse do leta 1796 spadala pod martjansko župnijo.

¹² Prva adventna nedelja leto prej, tj. leta 1778, je bila 29. novembra.

¹³ Poročevalec Peter Kregar se je tu najbrž zmotil. Prej piše, da je bilo šolniku ime Nikolaj, tu pa Mihael.

¹⁴ O organistu-šolniku Vrečiču piše vizitacija iz leta 1778:

Ludi Magister Oppidi Martyáncz (organist-šolnik martjanskega trga) je Jožef Vrečič, rojen ok. l. 1738 v Vidoncih, župnija Gornja Lendava (Grad). Vešč je slovenskega jezika, madžarskega pa le za silo. Kot organist-šolnik je v tem kraju 2 leti. Prej je služboval na Cankovi in Tišini. "Praeceptorem non habet" (župnija nima preceptorja). Prim. v op. 5 omenjeno Vis. Can., str. 62.

in odvesti v mestne zapore. Tako morajo biti torej kaznovane vse v prvi točki našete osebe, nato Moščančani, posebej voditelji ali prvi napadalci organista-šolnika: Mihael Bedök, Janez Vešli, Janez Flisar, Mihael Zrinski in sin Blaža Zrinskega. Glede plemenitega Franca Zelka pa, ki je kot prvi zapovedal ljudstvu, naj zapusti božjo službo, namesto da bi se strinjal z umestitvijo organista-šolnika, sem upravičeno mnenja, da mora priti pred sodišče. Pri sodni obravnavi pa ima pravico do odvetnika.

O vsem, kar sem tako raziskal in izvedel, sem sestavil pričujoči uradno veljavni spis.

V Polani, zadnji dan aprila 1779.

Peter Kregar
namestnik sodnika svobodnikov
Železne županije

Janez Obran pa piše:

2. *Hvaljen bodi Jezus Kristus!*

Presvetli, meni zelo častiti gospod!

Podpisani se s tem pismom ponižno obračam na vas, presvetli gospod, da bi mi blagovolili svetovati v pripetljaju, ki se je zgodil 4. julija pri Sv. Trojici.¹⁵ Tja sem prišel s svojim predstojnikom, gospodom župnikom.¹⁶ Moj predstojnik, gospod župnik, je maševal, jaz pa sem na koru nadomeščal organista-šolnika.¹⁷ Po maši sem vpričo gornjelendavskega graščinskega oskrbnika razložil svojo pritožbo, da bi blagovolil dobrohotno urediti med nama dvema bratoma in mi izročiti pripadajočo dediščino po očetu.¹⁸

Gospod graščinski oskrbnik pa se je razvnel v jezi, me pognal iz župnišča, me z mojo lastno palico na treh mestih usekal po glavi in s tem hkrati palico kakor tudi glavnik prelomil na tri dele. Po satrapu pa me je skušal enkrat za vselej uničiti.

Drugo. Vi, presvetli gospod, ste župljanom v Dolencih dobrohotno ukazali, naj pozidajo šolsko poslopje. Poslušni vašemu ukazu so to tudi storili, hočejo pa, naj okna dam izdelati jaz, in sicer na svoje stroške.

Prav tako nočejo narediti ograje okrog vrta.

Ko vam, presvetli gospod, to sporočam, poljubljam vaše posvečene roke.

Vaše presvetlosti

*Spisano v Dolencih
dne 11. avgusta 1779*

*ponižni služabnik
Janez Obran
organist-šolnik s.r.*

Na ovitku:

*Presvetlemu gospodu
Jánosu Szilyju
sombotelskemu škofu
meni zelo častitemu gospodu*

Sabariae

¹⁵ To je bilo na 6. nedeljo po binškošnih, 4. julija 1779, pri Nédeli (Gornji Petrovci), kjer je cerkev posvečena presveti Trojici.

¹⁶ Jurij Požgaj, župnik v Dolencih, rojen ok. 1729 v M. Soboti, teologijo je končal v györskem semenišču. Vešč je bil dovršeno slovenskega in madžarskega jezika. Umrl je 18. julija 1784 v Dolencih. Prim. Géfin, 328.

¹⁷ Župnik pri Nédeli pa je bil takrat Janez Hüll, častni vicearhidiakon in častni kanonik sombotelske škofije. Rojen 24. maja 1714 v Pečarovcih, umrl 15. februarja 1781 pri Nédeli. Prim. Géfin, 162.

¹⁸ Tisto nedeljo, 4. julija 1779, je morala biti pri Nédeli neka slovesnost.

¹⁷ Domači organist-šolnik pri Nédeli je bil Mihael Sobotin, star takrat 78 let. Rojen je bil ok. 1699 v Gornji Lendavi. Kljub starosti je še poučeval otroke. Prim. Canonica Visitatio Parochiae SS. Trinitatis in Felső Petrocz, 3. in 4. septembra 1778, str. 95-16.

¹⁸ Janez Obran je imel v Dolencih polje, njivo, ki jo je dobil od gornjelendavske graščine. Njegova njiva je na severu mejila na bratovo njivo. Bratu je bilo ime Jožef Obran (prim. v op. 7 omenjeno Can. Vis., str. 8).

Zusammenfassung

ZWEI BRIEFE AUS DEM JAHR 1779 ZUR AUFKLÄRUNG DER FRAGE
DER LEHRER UND DES SCHULWESENS IN PREKMURJE

Jože Smej

Nach dem Dekret aus dem Jahr 1560 musste in Ungarn bei jeder Pfarrkirche ein Lehrer, das heisst ein Laie oder eine weltliche Lehrperson sein. Neben den Glaubenswahrheiten sollte er die Kinder Lesen und Schreiben lehren. Die kanonischen Visitationen bezeugen, dass in Prekmurje (Übermurgebiet) im 17. Jahrhundert schon ein regelmässiger Unterricht war. Die Verbindlichkeit des Schulunterrichtes für alle aber versuchte die Resolution der Kaiserin Maria Theresia "Ratio educationis" aus dem Jahr 1777 in Kraft setzen.

Nach dieser Schulordnung sollte der Staat eine Beaufsichtigung über die Schulen, die Lehrer und den Schulunterricht haben.

Aber dies hatte sich in den Bekenntnisschulen von Prekmurje nicht ganz verwirklicht. Die Vizearchidiakonen blieben noch fortan Inspektoren der Schulen und der Lehrer, die zugleich Organisten und Glöckner waren. Auch das Volk hat in die Installierung der Lehrer eingegriffen. Im damaligen Lehnssystem konnte zum Beispiel ein Gutsherrschaftsprovisor den Lehrer grob anfallen. Der Lehrer aber suchte sein Recht nicht beim Richter, sondern wandte sich direkt an den Bischof.

Dies alle zeigen uns anschaulich zwei Briefe in Latein aus dem Jahr 1779.

Den ersten Brief (mehr Bericht) hat Peter Kregar, Vertreter des Richters der Freisassen des Komitats Vas, den anderen aber Janez Obran, Lehrer in Dolenci, geschrieben.

ŠOLSKA KRONIKA**Zbornik za zgodovino šolstva**

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva – Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

V Celovcu (pri Mohorjevi založbi) je začela izhajati nova zgodovinska serija **UNBEGRENZTE GESCHICHTE – ZGODOVINA BREZ MEJA**. Izdajata jo Oddelek za zgodovino vzhodne in jugovzhodne Evrope na Univerzi v Celovcu in Dom prosvete Sodalitas v Tinjah.

V programatični uvodni besedi piše izdajatelj serije, univ. prof. dr. Andreas Moritsch: »Nacionalnost je kot produkt politizacije etnosa v dobi znanstvenotehničnega napredka, industrializacije, podržavljenja družbe in gospodarstva ter postopnega vključevanja večine prebivalstva v politično dogajanje postala najvišja posvetna vrednota. Država je postala stvar naroda in narod je postal stvar države. In da bi narodna država, ki je svojo oblast zdaj izvrševala ne več po božji, ampak po narodovi volji, lahko razvila polno moč, se je morala zanesti na prebivalstvo, ki jo soglasno podpira. S pomočjo svoje glavne agencije za poenotenje državnega naroda, šole, si je ustvarila – kolikor ni že obstajal – narod, ki je jezikovno, kulturno in v svojem samorazumevanju kar najbolj homogen. Tako imenovane kulturne znanosti, nekoč imenovane tudi »nacionalne« znanosti, so se zavzele za etnične kriterije, iz katerih se je dalo konstruirati tudi nacionalne ideologije. Šele z njimi se je nacionalni kolektiv lahko polastil posameznika. V obdobju integralnega nacionalizma v prvi polovici našega stoletja si posameznega človeka zunaj nacionalnosti ni bilo več mogoče zamišljati. Vsak se je moral vključiti v nacionalni kolektiv oz. se mu podrediti. Če tega ni storil sam, so ga vključili drugi.«

Serija torej hoče biti izziv, hoče biti kritična do pojavnih oblik nacionalizma, ne nazadnje tudi v zgodovinopisju. Posebej se bo serija zavzemala za zmanjšanje razkoraka med tradicionalno zgodovinsko zavestjo – posebej pri koroških Slovencih, pa tudi v alpsko-jadranski regiji – in med stvarnostjo evropske integracije. »Med narodi alpsko-jadranskega prostora je treba iskati in najti novo zgodovinsko razbremenjeno razmerje. Prej ali slej bodo tako vsi povezani v Evropski zvezi brez meja. Zgodovine se ne sme več izkoriščati oziroma izrabljati za medsebojno nacionalno ali pokrajinsko zamejevanje in izključevanje. Tradirani obmejni miti in kulturi so v našem času kontraproduktivni. Alpsko-jadranska regija ima preko državnih meja veliko več povezujoče kot ločujoče zgodovine«, ugotavlja Moritsch.

Doslej sta izšla dva zvezka serije. V knjigi **»Problemska polja zgodovine in zgodovinopisja koroških Slovencev«** obravnavajo koroški slovenski raziskovalci (Andreas Moritsch, Avguštin Malle, Theodor Domej, Valentin Sima) obdobje od 1920 do 1950. V drugem zvezku je objavljen del referatov simpozija ob stoletnici smrti **Matije Majarja – Ziljskega**. Avtorji (Andreas Moritsch, Wilhelm Baum, Theodor Domej, Vasilij Melik, Jurij Fikfak, Milan Dolgan, Avguštin Malle, Dragutin Pavličević, Iskra V. Čurkina) obravnavajo Matijo Majarja ter kulturnopolitična, duhovna in nacionalna ozadja njegovega delovanja. Serija je po zasnovi večjezična, najbolj dosledno pa slovensko-nemška (s povzetki v drugem jeziku).

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev lahko prva dva zvezka zbirke kupite po znižani ceni (»Problemska polja« za ATS 150.-, »Matija Majar - Ziljski« za ATS 200.-) na avstrijskem inštitutu za vzhodno in jugovzhodno Evropo, Izpostava Ljubljana, Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana.

Marjeta Keršič-Svetel

ČEŠKO-SLOVENSKI STIKI MED SVETOVNIMA VOJNAMA (3. del)

Češkoslovaško-jugoslovanska liga

Kako so se razvijali uradni diplomatski, pa tudi drugi politični stiki med ČSR in Jugoslavijo, je bilo že prikazano, prav tako tudi vloga in položaj Slovencev v njih. Obe vladi sta od vsega začetka stali na stališčih medsebojnega sodelovanja, zaveznitva in povezovanja, do praktičnih posledic pa je prišlo le počasi. Naposled se je začela jugoslovanska stran po letu 1935 vse bolj odkikati in obračati v drugo smer, dokler se ni naposled povsem odvrnila od *Male antante* in se zblížala z Nemčijo in Italijo. Tudi ko je bila politika *Male antante* na vrhuncu je bila dejavnost uradnih vladnih krogov nekako toga in počasna, kadar je šlo za urejanje češkoslovaško-jugoslovanskih vprašanj. Značilen primer za to je sporazum o sodelovanju na prosvetnem področju, ki je bil obojestransko ratificiran šele leta 1930. Nič bolje ni bilo s finančnimi, carinskimi, trgovinskimi predpisi in še marsikatero drugo stvarjo, ki je zapirala pot tesnejšemu sodelovanju obeh držav. Toda dejansko je bilo to sodelovanje dosti bolj razvejano, kot bi to lahko sklepali glede na dejavnost vladnih teles. Poglavitno zaslugo za to je treba pripisati delovanju *Češkoslovensko-jihoslovenskih* in *Jugoslovansko-češkoslovaških lig*. Posebno izrazito se je to kazalo na kulturnem področju.

Češkoslovaško-jugoslovanska liga je bila organizacija, tesno povezana z delom češkoslovaške vlade in njenih ministrstev, hkrati pa je imela najširše zaledje ljudi, posameznikov in ustanov, ki so se navduševali za slovansko povezovanje in zblíževanje z Jugoslavijo na vseh področjih. Zelo hitro je postala gonilna sila konkretnih stikov med ČSR in Jugoslavijo na vseh področjih. Prva se je izoblikovala *Češkoslovaško-jugoslovanska liga v Pragi*, njene podružnice pa so se nato razširile po vsej ČSR. Kot odmev na to so se oblikovale *Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Jugoslaviji*, ki pa so šle povsem drugo pot: začelo se je v Sloveniji, šele nato je nastal *Svaz lig v Beogradu*. *Jugoslovansko-češkoslovaške lige* so imele velik pomen za slovensko-češkoslovaške stike med obema vojnoma. Ker so nastale kot odmev na ustanovitev lig v ČSR, je najprej treba prikazati delovanje njihove organizacije.

1. marca 1919 je bila na Češkoslovaškem ustanovljena *Jugoslovanska komisija*. Skrbela je za politične, gospodarske in kulturne zveze z Jugoslavijo in je delala kot nekakšen posredovalni organ. Vodila sta jo J. V. Daneš in prof. Pata. Pri praškem *akademskem društvu Jugoslavija* pa je bil 3. aprila istega leta osnovan *Češki odbor /sekcija Prijatelji Jugoslavije/*, ki je imel kmalu že nad 100 članov. Vanj so se vključevali državljani ČSR, ki so simpatizirali z Jugoslavijo. Tako sta bili dani obe osnovni komponenti, iz katerih se je razvila *Češkoslovaško-jugoslovanska liga*: uraden, z vlado in ministrstvi povezan okvir in pa široko nadstrankarsko zaledje članstva.¹ Sprva sta *Jugoslovanska komisija* in *Češki odbor* delala vsak zase. Počasi je dozorevala ideja o obrambni zvezi med državama, ki je bila nato sklenjena julija 1920, razširjali so se tudi gospodarski stiki, veliko je bilo skupnih interesov na področju izobraževanja... Posamezniki, ki so se navduševali za povezovanje narodov obeh držav, so se vneto lotevali dela (v Pragi so bile na primer učinkovite akcije za pomoč jugoslovanskim študentom) in kmalu se je pokazalo, da bi bilo treba tej dejavnosti dati nek širši organizacijski okvir. Ivan Hribar, takrat poslanik jugoslovanske vlade v Pragi, je o tem večkrat razpravljal v krogu svojih prijateljev – ti pa so bili pogosto v samem vrhu političnega življenja ČSR. Zlasti se je za zamisel o osnovanju posebne organizacije navduševal tedanji praški župan dr.

¹ Vavpotič Ivan: 15 let Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani. Zgodovina petnajstletnega obstoja Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani in letno poročilo za poslovno leto 1936/37. Ljubljana, 1937, str. 12. Paul: Češkoslovenský odbor spolku Jugoslavije v Praze. Jugoslavija. Mesečnik napredne akademske omladine v Pragi. Leto I, št. 1, str. 32.

Karel Baxa, pa tudi kancler dr. Přemysl Šámal, predsednik *Narodnega sveta ČSR* A. Prokůpek in dr. Matija Murko.²

Marca 1920 je Češkoslovaško uradno obiskala skupina jugoslovanskih novinarjev. Obisk je bil nadvse slovesen in povezan s številnimi prireditvami, posvečen pa je bil proslavljanju Masarykove sedemdesetletnice. Od Slovencev sta se tega obiska udeležila Rasto Pustoslemšek in dr. Ivan Lah. Ob številnih srečanjih s češkoslovaškimi politiki, kulturnimi in znanstvenimi delavci, vodstvom *Sokola*, novinarji in predstavniki akademskih društev se je zamisel o ustanovitvi *Lige* začela konkretno oblikovati. Nedolgo zatem, v prvi polovici leta 1920, je v Pragi dejansko začela prva *Češkoslovaško-jugoslovanska liga*. Najprej ji je predsedoval načelnik bivše *Jugoslovanske komisije* dr. Dvorsky, pridružili pa so se ji člani *Češkega odbora akademskega društva Jugoslavija*, ki je s tem prenehal obstajati. To je bilo jedro, iz katerega so se v nekaj letih razvile podružnice v Benešovu, Bratislavi, Brnu, Budějovicah, Hradcu Královem, Košicah, Olomoucu, Pardubicah, Plznu in Příbranu, v tridesetih letih pa še v Kolínu, Moravski Ostravi, Písku, Přerovu, Taboru in Užhorodu.³

Novembra 1922 je predsednik *Češkoslovaško-jugoslovanske lige* postal minister Milan Hodža, prvi podpredsednik je bil dr. Baxa, drugi podpredsednik pa dr. Murko. Hodža kot minister in Baxa kot župan Prage sta bila oba prezaposlena, da bi se mogla z vsemi močmi posvečati delovanju lig, Murko pa v svojih spominih pravi, da tudi ni razvijal posebne inicijative, saj za kaj takega ni imel pooblastila. Glavna gonilna sila lige je bil tedaj njen generalni tajnik, sekcijski svetnik Beringer iz oddelka za stike s tujino v ministrstvu za šolstvo in ljudsko prosveto. Med odborniki lige sta bila tudi Otokar Beneš in jugoslovanski konzul v Pragi. 1935 je postal prvi podpredsednik lige praški župan dr. Peter Zenkl, ki je bil 1937 izvoljen za njegovega predsednika. Dr. Hodža je postal častni predsednik, njen podpredsednik pa Jaroslav Čihák.⁴

Češkoslovaško-jugoslovanska liga je postala najpomembnejša, najbolj razvejana in tudi najbolj gospodarsko razvita slovanska organizacija v ČSR. Poleg centrale v Pragi je imela še 16 podružnic po vsej državi. Vanjo so bile včlanjene številne pomembne osebnosti češkoslovaškega političnega, gospodarskega in kulturnega življenja, združevala je razmeroma veliko število tistih, ki so se zavzemali za zблиžanje z Jugoslavijo in slovansko vzajemnost. Dejavnost lige je bila zelo raznolika: od iskanja možnosti za gospodarsko sodelovanje do organiziranja ekskurzij in izletov, od prirejanja kulturnih manifestacij do organiziranja pomoči jugoslovanskim študentom v ČSR. Še posebno intenzivno je liga delovala na kulturnem in prosvetnem področju, zlasti v povezavi z jugoslovanskimi ligami (v ta sklop dejavnosti so spadale na primer izmenjave počitniških praks za študente in dijake, gostovanja kulturnih delavcev, organiziranje jezikovnih tečajev in predavanj itd.). Materialno je *Češkoslovaško-jugoslovanska liga* podpiralo več ministrstev, predvsem ministrstvo za zunanje zadeve, za šolstvo in ljudsko prosveto in za trgovino, številne ustanove in posamezniki, delno pa se je financirala tudi s članarino. Za nekatere njene dejavnosti je finančna sredstva prispevala tudi jugoslovanska vlada, toda te njene dotacije so bile nezanesljive. Na jugoslovanska sredstva so bili zlasti vezani jezikovni tečaji (tečaji srbohrvaškega jezika), knjižnica in sploh prosvetna dejavnost. Dotacije, ki jih je liga dobivala iz vseh teh virov, so bile v posameznih letih različne. Položaj je bil posebno neugoden v tridesetih letih, ko so zaradi gospodarske krize mnogi finančni viri docela presahnil.

² Zakaj in kako se je ustanovila prva Jugoslovansko-češkoslovaška liga. (Po razgovoru z dr. Ivanom Hribarjem zapisal Vladimír Murko). Zgodovina petnajstletnega obstoja Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani in letno poročilo za poslovno leto 1936/37, Ljubljana 1937, str. 6.

³ Vavpotič Ivan: navedeno delo, str. 13–14, 16–17.

Jutro, 21. IV. 1926, str. 6 (Centrala JČ lige v Pragi).

Murko Matija: Čehoslovaki in Jugoslavlani. Izbrano delo, Ljubljana 1962 (članek je bil prvotno v češkem jeziku napisan za Československo čítanko, ki je izšla v Pragi 1928).

Slovanská spolupráce. Informační přehled práce pro poznání a sblížení slovanských narodů v Československu. Vydala kulturní komise Svazu československého studentstva v Praze. Praha, 1933, str. 40.

⁴ Jutro, 21. VI. 1926, str. 6 (Centrala JČ lige v Pragi).

Murko Matija: Spomini. Ljubljana 1951, str. 252–254.

Československo-jihoslovanska revue, r. VII, 1937, č. 3, str. 49.

Češkoslovaško-jugoslovanska liga je delovala tudi po nemški zasedbi ČSR vse do leta 1940, ko so Nemci njeno delovanje preprečili. Po nemškem napadu na Jugoslavijo pa so bili člani lige žrtve preiskav in preganjanja. Predsednik dr. Zenkl je bil takoj odpeljan v Buchenwald, podpredsednik Jaroslav Čihák pa v Dachau. Hišno preiskavo in neprijetna zasliševanja je doživel tudi profesor Murko, ki pa ga je verjetno starost rešila pred koncentracijskim taboriščem. Po drugi svetovni vojni liga ni bila obnovljena.⁵

Centrala Češkoslovaško-jugoslovanskih lig v Pragi je koordinirala delo vseh svojih podružnic in dajala pobudo za nekatere skupne akcije, pa tudi razporejala sredstva, ki jih je dobivala organizacija kot celota. Skrbela je za *Strossmayerjevo knjižnico* in izdajala ligino glasilo. Razen tega je izvajala celo vrsto dejavnosti v sami Pragi. Lige po drugih krajih pa so imele tudi svoje lastne programe, za katere so deloma tudi same zagotavljale sredstva. Liga v Olomoucu je na primer zgradila mavzolej, kamor so prenesli kosti jugoslovanskih vojakov, ki so v prvi svetovni vojni padli v Šleziji in na Moravskem.⁶ S slovenskimi Jugoslovansko-češkoslovaškimi ligami je posebno intenzivno sodelovala liga v Brnu, ki se je z ligami v Ljubljani, Mariboru in Kranju tudi pobratila.

Lige v Pragi, Brnu in Bratislavi so mnogo naredile za pomoč jugoslovanskim študentom, vpisanim na tamkajšnje univerze, visoke šole in akademije. Praška centrala je preko *Narodnih bank* delovala kot posrednik za sprejemanje denarnih nakazil, ki so jih študenti dobivali iz domovine. Tako so študenti lahko dvigovali denar isti dan, ko je prispelo obvestilo, da je bila vsota nakazana *Narodni banki Jugoslavije*. To posredništvo, ki je od lige zahtevalo znatno denarno jamstvo, je študentom močno olajšalo prejemanje denarja, saj bi zaradi silno zapletenih finančnih predpisov postopek sicer trajal kar nekaj mesecev. 15. decembra 1932 je bilo z odredbo jugoslovanskega finančnega ministra celo povsem prepovedano pošiljati denar študentom v tujino, razen tistim, ki so študirali na šolah, kakršnih v Jugoslaviji ni bilo. Le z velikimi prizadevanji je Češkoslovaško-jugoslovanska liga dosegla preklic te odredbe za ČSR.⁷ V Pragi je liga skrbela tudi za nastanitev jugoslovanskih študentov, pod njenim okriljem je zrasel *Aleksandrov kolegij*, zelo pa so se tudi trudili zbrati potrebna sredstva za podpore socialno najbolj ogroženim študentom. 1934 je bil v ta namen ustanovljen *Aleksandrov sklad*. Odbor lige v Brnu pa je organiziral *Masarykov sklad* za pomoč jugoslovanskim študentom, ki je 31. 12. 1932 znašal 14.960,75 Kč (liga v Brnu je imela takrat 509 članov).⁸

Pod okriljem Češkoslovaško-jugoslovanske lige je v Pragi delovala *Strossmayerjeva knjižnica* s čitalnico, ustanovljena leta 1925, ki je bralcem ponujala jugoslovanske knjige, med njimi tudi nekaj slovenskih. Zanj je Masaryk osebno prispeval 60.000 Kč, vendar pa je bila predvsem odvisna od jugoslovanskih dotacij, kar jo je spravljalo v silno nezavidljiv položaj.⁹ Isto velja tudi za *jugoslovansko dopolnilno šolo v Pragi*, ki jo je organizirala liga, finančno in kadrovske pa je bila odvisna od jugoslovanskega prosvetnega ministrstva.

Centrala Češkoslovaško-jugoslovanskih lig je sprva izdajala interno ligino glasilo *Československo-jihoslovanska liga*, ki je izhajalo enkrat mesečno. Od leta 1930 pa je skupaj s *Svazom Jugoslovansko-češkoslovaških lig* v Beogradu izdajala *Československo-jihoslovansko revue*, ki je nato izhajala vse do 1940. Posamezni letniki so imeli različno število števil, pač glede na finančne možnosti. Revija je bila namenjena tako češkoslovaškimi, kot jugoslovanskimi bralci; članki so izhajali v češkem, srbohrvaškem in (redko) slovenskem jeziku, v latinici in cirilici. 1932 so na primer izšle le štiri številke, zadnja v 3700 izvodih. Uredništvo je z obžalovanjem ugotavljalo, da je zanimanje za revijo v Jugoslaviji mnogo manjše, kot pa je bilo pričakovati. Vsaka podružnica lige je dobila en izvod avtomatično in mnoge v Jugoslaviji

⁵ Murko Matija: Spomini, Ljubljana 1951, str. 257–258.

⁶ Jutro, 17. VI. 1926, str. 10 (Češkoslovaško-jugoslovanska slavnost v Olomoucu).

⁷ Československo-jihoslovanska revue, r. VII, 1937, č. 1–2, Jednatelská zpráva za rok 1936, str. 34. Činnost Československo-jihoslovanskyh lig a jejich odborů v roce 1932. Zpráva jednatelská za rok 1932, str. 2.

⁸ Prav tam, str. 2.

⁹ Činnost Československo-jihoslovanske ligy a jejich odborů v roce 1933. Zpráva jednatelská za rok 1933. Jutro, 21. IV. 1926, str. 6 (Centrala ČJ lige v Pragi).

so se s tem tudi zadovoljile. V ČSR so člani lige revijo dobivali brezplačno, v Jugoslaviji pa je naročnina leta 1934 znašala 20 din.¹⁰

Československo-jihoslovenska revue je kot glasilo lig objavljala letna poročila obeh osrednjih organizacij lig, poročila posameznih češkoslovaških krajevnih odborov, od leta 1932 pa so svoja poročila v njej objavljale tudi slovenske lige. V reviji so izhajali prispevki o medsebojnih stikih obeh držav, njuni notranji in zunanji politiki, gospodarstvu, kulturi, objavljali so življenjepise, preglede delovanja znanstvenih in kulturnih ustanov, predpise z raznih področij, prispevke vidnih znanstvenih in kulturnih delavcev, potopise in razna mnenja ter opažanja, obvestila o knjižnih novostih in prevodih – skratka, revija je dajala izčrpen pregled dogajanja na področju Jugoslavije in Češkoslovaške ter njenega sodelovanja. Pri tem je seveda treba opozoriti, da vsebina revije ni povsem realno odsljkovala stvarnega stanja, bolje je reči, da je kazala uradno podobo stanja. To še posebno velja za tisti del prispevkov, ki so izhajali od *Svaza lig v Beogradu*. Če bi sklepali le po prispevkih v tej reviji, bi bilo na primer videti, da so bili slovensko-češkoslovaški odnosi zanemarljivo skromni in nepomembni, delovanje slovenskih *Jugoslovansko-češkoslovaških lig* pa komaj omembe vredno. Kot predstavnik slovenskih lig je proti temu večkrat protestiral Božidar Borko. Prav to je lige *Dravske banovine* privedlo k temu, da so začele svoja letna poročila pošiljati naravnost v Prago. A s tem se položaj ni kaj prida izboljšal, vsaj kar zadeva revijo ne.

Zadnji letniki revije so se vse bolj posvečali kulturi in deloma še gospodarstvu, vse manj pa politiki. Zadnji letnik (1939/40) je bil že povsem tako usmerjen, v njem je celo prevladovalo leposlovje. Le tako se je revija lahko obdržala, sicer bi jo seveda že prej prepovedali Nemci. Jugoslovanska stran se je skrbno izogibala objavi vsega, kar bi bilo kakor koli v navskrižju z uradno jugoslovansko politiko, hkrati pa seveda tudi vsemu, kar bi ne usrezalo Nemčiji. Jugoslovanski prispevki so po 1935 postajali vse bolj formalni in njihov obseg se je znatno zmanjšal. *Jugoslovansko-češkoslovaške lige* so postale za vse bolj pronemško in proitalijansko usmerjeno vlado v Jugoslaviji nadvse neprijetna organizacija, čeprav je z dekretom št. 1446 z dne 10. 2. 1937 knez namestnik Pavle prevzel nad njo pokroviteljstvo (isto leto je pokrovitelj češkoslovaških lig postal dr. Edvard Beneš).¹¹

Jugoslovansko-češkoslovaška liga v Sloveniji

Nastanek *Českoslovaško-jugoslovanske lige* je neposredno vplival na ustanovitev sesterske organizacije v Jugoslaviji. Ni bilo naključje, da je do ustanovitve prve *Jugoslovansko-češkoslovaške lige* prišlo v Ljubljani. Hribar je kot poslanik v Pragi o zamisli veliko razpravljal s češkoslovaškimi uradnimi krogi in je bil zanj močno navdušen; v Ljubljani je bilo mnogo Čehov, od 1907 povezanih v *Československo Obec*; 1920 je začel delovati konzulat ČSR; močna je bila *sokolska organizacija*; širok krog osebnosti med slovenskimi politiki, podjetniki, izobraženci in kulturnimi delavci je bil zelo naklonjen povezovanju s ČSR. 28. junija 1920 je bila ustanovljena *Českoslovaško-jugoslovanska sokolska zveza*. Vsesokolskega zleta v Pragi so se udeležili številni slovenski sokoli pod vodstvom dr. Orožna in dr. Rika Fuxa, kot zastopnika mesta Ljubljane pa podžupan dr. Triller in svetnik Lubec. Tudi to sokolsko srečanje je bilo pomembna priložnost za izmenjavo mnenj in zamisli in že na njem se je oblikovala zasnova za *Jugoslovansko-češkoslovaško ligo v Ljubljani*. Ustanovitev je pospešil že omenjeni kongres novinarjev v Pragi, med vnete pobudnike pa so poleg naštetih spadali predvsem dr. Rudolf Krivic, dr. J. Hacin, Fran Govekar, konzul ČSR dr. Otokar Beneš in konzularni ataše dr. Zahorsky.

Oddelek za notranje zadeve pokrajinske uprave je 24. oktobra 1921 odobril pravilnik *Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani*.¹ Ustanovni občni zbor nove organizacije je bil 9. novembra 1921 v sejni dvorani mestnega magistrata. Protektorat nad njim je prevzel Ivan Hribar, takrat pokrajinski namestnik, ki pa se ga zaradi bolezni osebno ni udeležil. Slavnostni

¹⁰ Činnost Československo-jihoslovenské ligy a jejich odborů v roce 1932, Zpráva jednatelská za rok 1932.

Činnost Československo-jihoslovenské ligy a jejich odborů v roce 1934, Zpráva jednatelská za rok 1934.

¹¹ Vysoký protektorát Svazu Lig v Jugoslaviji. Československo-jihoslovenska revue, r. VII, 1937, č. 1–2.

¹ ARS. Društva. JC liga, fasc. 3. Pravila Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani.

Pravila Jugoslovanske - češkoslovaške lige.---v Ljubljani.I. Ime in sedež društva, poslovni jezik, članstvo.

§ 1.

Društveno ime je: Jugoslovensko-Čehoslovaška Liga,
sedež: Ljubljana. S.L.

§ 2.

Poslovni jezik društva je: slovenski, srbohrvaški in pa jezik češkoslovaški.

Društvene tiskovine, poročila in pravne listine morajo biti izdajane v navedenih jezikih.

§ 3.

Člani lige morajo biti Jugoslovani in Čehoslovaki, dalje tudi pravniške osebe, v kolikor imajo svoj sedež v kraljevini Jugoslaviji ali v republiki ČSR, društveno delovanje se razteza na vse slovensko ozemlje.

II. Namen, delovanja in sredstva.

§ 4.

Namen lige je :

- a/ širjenje vzajemnega spoznanstva med Jugoslavijo in ČSR, proučevanje političnih, kulturnih in gospodarskih odnošajev češkoslovaških
- b/ centralizacija pokreta za idejo gospodarsko in politično zблиžanje med obema državama.
- c/ Vse ostalo delovanje, katero ima namen, da započne in da se poglobi njih kulturni, gospodarski in politični odnošaji.

§ 5.

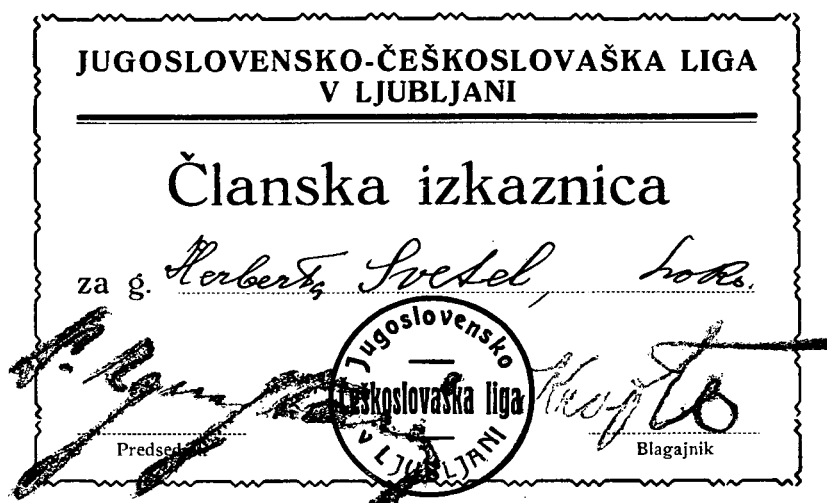
Ta namen dosega Liga: s posebnim delovanjem:

- a/ predvajanje, jezikovnimi kurzi, debatnimi večeri, izleti in podobno
- b/ izdajanjem knjig, časopisov in letakov.
- c/ ustanavljanjem in dopolnjevanjem že ustanovljenih knjižnic in čitalnic v ljudski prid, z organizacijsko propagando, drugo propagando, žurnalistiko in podpiranjem gospodarskih odnošajev.

govornik je bil dr. Krivic, pravila *Lige* pa je javno prebral dr. Ivan Lah. Prisotni so bili predstavniki vlade, mesta, duhovščine, armade, sokolov, številnih organizacij in društev ter večje število dijakov in študentov. Izvoljen je bil odbor *Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani*: predsednik dr. Triller, podpredsednika dr. Hacin in dr. Gustav Gregorin, tajnik dr. Brilej in blagajnik Hanuš Krofta.²

13. novembra 1921 je imel ta odbor svojo prvo sejo v uredniških prostorih *Narodne tiskarne*, kjer je nato zasedal še nekaj let. Navzoči so bili: dr. Triller, dr. Gregorin, dr. Hacin, dr. Fux, Vavpotič, Govekar, dr. Lah, dr. Krivic, Zaler, Ružička, dr. Beneš, Šterk, Mohorič in dr. Brilej. Dr. Triller je načel vprašanje politične usmerjenosti lige, zlasti vprašanje njenega odnosa do posameznih strank. Klerikalni »*Slovenec*« je ligo nekaj dni pred tem že napadel, ker v odboru ni bilo nobenega pristaša *SLS*. Krivic je nato poročal, da je bil kot član priprav-

² Zgodovina petnajstletnega obstoja Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani in letno poročilo za poslovno leto 1936/37. Ljubljana, 1937, str. 18.

ljalnega odbora zadolžen za to, da bi navezal stike s člani SLS, da pa so ti pokazali le simbolično zanimanje. Sprejet je bil sklep, da bo liga popolnoma nestrankarska organizacija, odprta vsem, ki so naklonjeni povezovanju in sodelovanju s Češkoslovaško. Sklenjeno je bilo tudi, da bodo s posebnimi dopisi k sodelovanju povabili SLS in JSDS.³ Nestrankarski značaj *Lige* so poudarjali v kasnejših letih še večkrat in so se tega tudi držali. Zasnova in program *Lige* sta bila takšna, da je bila zanimiva predvsem za izobražence. Med člani so bili predvsem pripadniki višjih slojev, pa tudi nekaj študentov. Klerikalci niso v *Ligi* nikoli igrali kake vidne vloge, vendar njenemu delu tudi niso nasprotovali. Nasprotno: tako »*Jutro*« kot »*Slovenec*« sta *Ligine* oglase objavljala brezplačno. Med člani so bili tudi izraziti levičarji, med katerimi je bil vodilna osebnost Bratko Kreft (od 1924 član KP, 1928 sekretar ljubljanskega mestnega komiteja). Vodstvo *Lige* se je skrbno izogibalo vsega, kar bi vodilo v politična nesoglasja. Ko je po letu 1936 prihajalo do vse večjih nesoglasij z vladnimi krogi, so skušali probleme reševati kar se da strpno.

Na prvi odborovi seji so oblikovali tri odseke: Frana Govekarja so izvolili za vodjo *publicističnega odseka*, Zalerja za vodjo *kulturnega odseka* in Mohoriča, takratnega generalnega tajnika zbornice TOI, za vodjo *gospodarskega odseka*. Članarino so določili na 1 dinar mesečno, plačljivo naenkrat ali v mesečnih obrokih. Konzul Beneš je *Ligi* izročil svoje osebno darilo 10.000 Kč.

Program dela je bil zelo podoben tistemu, ki so si ga zastavile *Češkoslovaško-jugoslovanske lige*: vsestransko krepiti stike s prijateljskim češkoslovaškim narodom. Triller je sejo končal z besedami: »Naša prosveta, umetnost, društveno življenje, naše politične smeri, naše gospodarsko osamosvajanje – vse to se je razvijalo v sodelovanju s Čehoslovaki in se bo moralo tako razvijati tudi v bodoče!«⁴

Kmalu po prvi odborovi seji so člani *Lige* začeli z delom: zbrali so nekaj sredstev za pomoč študentom in dijakom v ČSR, začeli navezovati stike z *Osrednjim odborom Češkoslovaško-jugoslovanskih lig v Pragi* in s sorodnimi organizacijami v Jugoslaviji, predvsem z *Jugoslovanskim-Češkoslovaškim odborom v Zagrebu*. Nemudoma so začeli tudi priprave za ustanovitev *Lig* tudi v drugih krajih po Sloveniji. Za poverjenike v posameznih krajih so imenovali dr. Hraševca (za Celje), dr. Ljudevita Pivka (za Maribor) in dr. Cigoja ter dr. Kobeta (za Novo mesto).⁵

³ ARS. Društva. JČ liga, fasc. 3. Zapisniki o sejah odborov JČ lige v Ljubljani. Zapisnik 1. odborove seje z dne 13. 11. 1921.

⁴ Prav tam.

⁵ ARS. Društva. JČ liga, fasc. 3. Zapisniki o sejah odborov JČ lige v Ljubljani. Zapisnik 2. odborove seje z dne 20. 11. 1921.

Jugoslovansko-češkoslovaška liga ni bila nikoli množična organizacija, so bili pa njeni člani zato pogosto na vidnih in vplivnih funkcijah. Kot na primer navajam število članov ljubljanske *Lige*: 1933 190, 1934 230, 1935 292 in še 45 članov AO, 1937 302 in okoli 60 članov AO, 1938 402 in jeseni že 165 članov AO.

Zelo jasno je mogoče opaziti, da je članstvo naraščalo hkrati z zaostrovanjem mednarodnega položaja na pragu druge svetovne vojne. *Ligino* delo je dobivalo takrat vse bolj narodnoobrambni in antifašistični značaj, njenih akcij pa so se začeli množično udeleževati tudi nečlani.⁶

Ljubljanska *Liga* je bila matica vsem ostalim v Sloveniji, pobudnica večjega dela akcij in usklajevanja skupnih načrtov slovenskih *Lig*. Seveda so tudi v drugih krajih marsikaj naredili povsem samostojno, vendar v duhu dejanja in nehanja ljubljanske *Lige*, ki so ji tudi pošiljali svoje programe in poročila in to že od vsega začetka, še preden je prišlo do formalne povezave slovenskih *Jugoslovansko-češkoslovaških lig*.

Posebnost *Jugoslovansko-češkoslovaških lig* v Sloveniji je bila dvojna: za razliko od češkoslovaških *Lig*, kjer je iniciativa izhajala iz Prage, je bila matična ljubljanska *Liga* oddaljena od središča politične moči – Beograda – in to ne vedno le v zemljepisnem smislu; ne glede na to, da je bil sedež *Zveze Jugoslovansko-češkoslovaških lig* v Beogradu (kjer pa je bila *Liga* ustanovljena kasneje, kot v Sloveniji), so bile slovenske *Lige* tesno povezane predvsem med seboj in so celo navzven nastopale samostojno (pri čemer pa so naletele na celo vrsto administrativnih ovir, ki so jih bolj ali manj uspešno skušale obiti). Kot bo prikazano nekoliko kasneje, je prišlo med slovenskimi ligami in osrednjo organizacijo v Beogradu, ki je delovala pod vladnim okriljem, do zelo resnih razhajanj.

Po vzgledu ljubljanske je bila najprej ustanovljena *Jugoslovansko-češkoslovaška liga* v Mariboru. Tam je poverjenišтво ljubljanske *Lige* dejansko začelo delovati že 1921, 4. aprila 1922 pa so priredili zelo odmeven *Večer jugoslovansko-češkoslovaške vzajemnosti*. Med najbolj vnetimi pobudniki ustanovitve *Lige* v Mariboru so bili dr. V. Rapotec, dr. Reisman, dr. Pivko, dr. Vekoslav Kukovec, dr. Senjor, Božidar Borko in svetnik Bureš. 31. januarja 1924 je bil ustanovni občni zbor *Jugoslovansko-češkoslovaške lige* v Mariboru. 29. maja 1925 je ljubljanska *Československa Obec* skupaj z mariborskim *Češkim klubom* in obema ligama organizirala izlet v Celje, ki se je spremenil v pravo manifestacijo, saj se ga je udeležilo nad 200 ljudi, v Celju pa so se jim pridružili še novi. To je bil neposredni povod za ustanovitev *Jugoslovansko-češkoslovaške lige* v Celju, za katero je poverjenišтво začasno prevzel celjski župan dr. Hrašovec. 30. marca 1928 je bila ustanovljena *Liga* v Kranju, poleti 1931 pa na Bledu (kjer je njen predsednik postal dr. Janežič) in približno istočasno tudi na Ptuju.

Povečana aktivnost *Lig* ob češkoslovaški krizi in splošni zaostritvi mednarodnega položaja, ko je postala dejavnost *Lig* vsaj v nekaterih segmentih tako rekoč množična, je botrovala najprej nastanku *Lige* v Novem mestu (14. marca 1938, predsednik ing. Avsec) in Murski Soboti (predsednik prof. Janko Liška, eden od odbornikov prof. Vilko Novak). 6. aprila je bila ustanovljena *Liga* na Jesenicah, nekako istočasno pa tudi v Kamniku. Že leta 1934 pa je ljubljanska *Liga* ustanovila tudi poseben *akademski odsek*.⁷

Nekaj kasneje kot v Sloveniji so začele nastajati *Jugoslovansko-češkoslovaške lige* tudi drugod po Jugoslaviji in to predvsem pod vplivom vladne propagande. Izjema so bile v tem pogledu *Lige* na Hrvaškem, kjer so imele močno zaledje češke in slovaške narodne manjšine. *Lige* v krajih kot so Crikvenica, Split in Sušak so imele predvsem turistično-propaganden namen. V Beogradu so seveda čutili potrebo, da bi stvar uredili po zgledu Češkoslovaške tako, da bi bile vse *Lige* po državi pravzaprav podružnice beograjske. Toda medtem ko je bila praška *Českoslovaško-jugoslovanska liga* dejansko nosilka dela in pobudnica zelo razvejane dejavnosti, je bil položaj v Jugoslaviji drugačen: beograjska *Liga* je po učinkovitosti, članstvu in vplivu na javno življenje zaostajala za drugimi, predvsem slovenskimi *Ligami*. Sprva so bile *jugoslovanske Lige* med seboj šibko povezane. Maja 1927 pa je bil v Beogradu ustanovni

⁶ Letno poročilo JČ lige v Ljubljani za poslovno leto 1934/35, Ljubljana 1935.

Letno poročilo JČ lige v Ljubljani za poslovno leto 1935/36, Ljubljana 1936.

Letno poročilo JČ lige v Ljubljani za poslovno leto 1937/38, Ljubljana 1938.

⁷ ARS. Društva. JČ liga, fasc. 2. Prejeti dopisi 1937, zlasti dopis Izvršnega odbora Lig Dravske banovine z dne 23. maja 1938.

kongres *Zveze Jugoslovansko-češkoslovaških lig v Jugoslaviji* (saveza, Svaza). Poslej so slovenske *Lige* delale nekako dvotirno: po eni strani kot del *Zveze* (te dejavnosti je bilo resnici na ljubo malo), po drugi strani pa docela samostojno.⁸

Oglejmo si nekoliko podrobneje delovanje *Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani*.

Ustanovljena je bila, kot je bilo že povedano, 9. novembra 1921. Finančna podlaga za njeno delovanje je prihajala iz različnih virov. Del sredstev je pridobila s članarino, ki so jo s prvotnega 1 dinarja dvignili na 2, ko pa je začela izhajati *Češkoslovensko-jihoslovanka revue*, je skupaj z naročnino nanjo znašala 40 dinarjev letno. Del sredstev sta dajali banska uprava in mestna občina ljubljanska (leta 1933 na primer banska uprava 6000, mestna občina pa 2000 din).⁹ Te dotacije so bile nestalne, *Liga* se je morala vsako leto znova potegovati zanje. Nekaj je prispeval konzulat ČSR, ki je sredstva dobival od ministrstev ČSR, pomembni pa so bili tudi darilni prispevki posameznikov in ustanov, zlasti *Češke industrialne banke*. Še posebej v času gospodarske krize je *Liga* večkrat zašla v resne finančne težave in je morala precej omejiti svoje delo. Za nekatere namene so izvedli posebne akcije zbiranja prispevkov, tako na primer za podpore visokošolcem v Pragi, Brnu in Bratislavi, pa za postavitve Masarykovega spomenika v Ljubljani, za katerega so zbrali že precej sredstev, da postavitve pa ni prišlo.¹⁰ *Zveza Jugoslovansko-češkoslovaških lig* je dobivala po svoji ustanovitvi tudi (ne majhne) dotacije od jugoslovanske vlade in njenih ministrstev, pri razdeljevanju teh sredstev pa je prihajalo do velikih nepravilnosti, ki so bile eden od temeljev spora slovenskih lig z zvezo.

Ljubljanska Liga je imela že ob svoji ustanovitvi tudi kolektivne člane. Predvsem je bila seveda to *Češkoslovaška Obec*, ki je imela svojega predstavnika tudi v odboru, pa *Jugoslovansko učiteljsko združenje*, od 1926 pa akademski društvi *Jadran* in *Triglav*.¹¹

Kako široke cilje si je *Liga* zastavljala, najbolje kaže dolg seznam deklaracij in resolucij, ki so jih sprejeli na srečanju odborov *Lig* iz Jugoslavije in Češkoslovaške v Ljubljani od 29. do 30. junija 1933. To srečanje je imelo izredno velik odmev v javnosti, povezano pa je bilo tudi s sokolskim zletom. Udeležili so se ga predstavniki *Lig* iz Prage, Brna, Bratislave, Olomuca, Plzna, Č. Budjejevic, Tabora, Mor. Ostrave, Pardubic, Kolína, Beograda, Zagreba, Ljubljane, Celja, Ptuja, Maribora, Bleda, Kranja, Vukovara, Crikvenice, Splita, Sarajeva, Bjelovara, Sušaka in Osijeka. Sklenili so naslednje: da soglasno pozdravljajo in podpirajo pakt *Male antante*; da je treba pospešiti zблиževanje na gospodarskem in kulturnem področju in je treba kulturno deklaracijo čimprej spremeniti v kulturno konvencijo; pozvali so pravnike obeh držav, naj delujejo za zблиžanje zakonodaj; k sodelovanju so pozvali vse organizacije, katerih cilj je bilo razvijanje slovanske vzajemnosti; poudarili so nujnost skupnega nastopanja v mednarodni politiki; zahtevali so, da mora biti spored kinematografov v obeh državah bolj naravnani na filme iz slovanskih dežel in da je treba preprečiti predvajanje filmov, ki propagirajo sovrašтво ali podcenjevalen odnos do katerega koli slovanskega naroda, posebno pa je potrebno pospeševati izmenjavo češkoslovaških in jugoslovanskih filmov; izmenjavali in prilagajali naj bi radijske sporede; redno naj bi izmenjavali kulturne delavce in novinarje; primerno naj se proslavlja državne praznike in pomembne obletnice obeh držav; z vso pozornostjo je treba pospeševati in podpirati jezikovne tečaje (v ČSR je šlo za tečaje srbohrvaščine); čimbolj je treba olajšati pretok knjig in časopisov, dramskih besedil in novih partitur; pospeševati je treba turizem; vso pozornost je treba posvetiti znanstvenemu sodelovanju, izmenjavi študentov in profesorjev ter ekskurzijam; ustanoviti je treba študentske odseke lig; poskrbeti je treba za recipročnost socialnega zavarovanja zasebnih uslužbencev (problem je

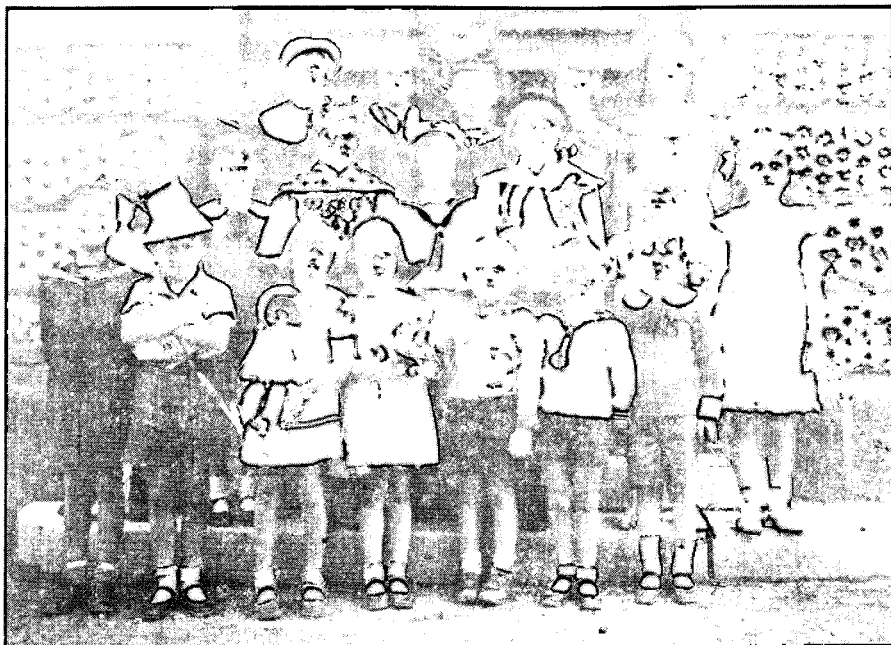
⁸ Petnajst let obstoja JČ lige v Ljubljani in letno poročilo za poslovno leto 1936/37. Ljubljana, 1937.

⁹ ARS. Društva. JČ liga, fasc. 3. Letno poročilo in bilanca delovanja Lige za poslovno leto 1932/33.

¹⁰ ARS. Društva. JČ liga, Prispeli spisi.

Jugoslovansko-češkoslovaška revue, leto VIII, 1938, št. 1. Masarykův pomník v Lublaní, str. 26. Predsednik odbora za postavitve tega spomenika je bil dr. Krivic. Očitno je prišlo do nekakšnega finančnega škandala in postavitve spomenika je padla v vodo. Za kaj točno je šlo, je iz ohranjenih spisov JČ lige v Ljubljani nemogoče ugotoviti, ohranjeno pa je Krivičovo pismo Ligi, napisano v zelo prizadetem tonu, kjer odgovarja na očitno zelo hude obtožbe glede usode zbranega denarja.

¹¹ Jutro, 27. 1. 1926. JČ liga v Ljubljani.

Otroci češke dopolnilne šole v Ljubljani na »Dan maminek« (Materinski dan) 1934

bil zlasti pereč za češkoslovaške državljane, zaposlene v Sloveniji, predvsem v tekstilni industriji; prirejati je treba likovne razstave.¹²

Nekatere take načrte so dejansko uresničevali ali jih vsaj poskušali uresničiti. Največ uspeha so imeli pri kulturnih akcijah, pa še tam ni šlo vedno vse gladko. Dejavnost *Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani* pa je poleg vsega, kar zajemajo omenjeni sklepi odborov *Lige*, obsegala še počitniško izmenjavo otrok, počitniške prakse dijakov in študentov, številna predavanja in prireditve (ki se jih je udeleževalo veliko večje število ljudi, kot pa je bilo članov *Lige*), propagandne akcije, posredovanje podatkov turistom iz ČSR, nekatere turiste pa je *Liga* celo prenočevala (ne majhno število gostov so člani sprejemali kar na svojih domovih in jim nudili vso gostoljubnost). *Liga* je organizirala tudi izlete in družabne prireditve, mnogokrat skupaj z ljubljanskimi Čehi. Ves čas so si člani *Lige* prizadevali, da bi lahko vplivali na dodeljevanje štipendij za študij v ČSR, vendar se je to posrečilo le izjemoma. Lastnega fonda za podpore pa *Liga* ni imela.

Gospodarski odsek Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani je takoj po svojem osnovanju začel z delom, da bi navezali gospodarske stike s ČSR. Generalni tajnik *TOI* Mohorič se je s člani odseka, ki ga je vodil, tedensko sestajal pri konzulu ČSR Benešu, toda zaradi zelo neugodnih valutnih razmer in carinskih ovir je delo povsem zastalo in ni prineslo konkretnih rezultatov. Kasneje *Liga* na gospodarske stike s ČSR ni kaj dosti vplivala, razen propagandno.

Najširši odmev in največji pomen je imelo *Ligino* delovanje na kulturnem področju, pa tudi organiziranju tečajev češkega jezika. S to obliko delovanja je namreč *Liga* vplivala na najširšo javnost in tako dajala poseben pečat vsakdanjemu življenju v predvojnem obdobju. *Ljubljanska Liga* je bila na tem področju še posebno dejavna, kar seveda ni nič čudnega, saj so bile pri roki številne kulturne ustanove, s katerimi je tesno sodelovala. Tudi mariborska *Liga* glede tega ni dosti zaostajala za ljubljansko. Po svojih močeh so kulturne prireditve in tečaje češkega jezika organizirali tudi drugje, še zlasti ob izbruhu češkoslovaške krize.

¹² Lublanská manifestace a porada našich Lig. Čechoslovensko-jugoslovanska revue, leto III, 1933, št. 8, str. 269–271.

istototam: Svečano zborovanje JČ lig Jugoslavije in Češkoslovaške v Ljubljani. str. 289–292.

Ljubljanska *Liga* je sprva načrtovala celo ustanovitev lastne knjižnice. V začetku leta 1924 pa je bilo sklenjeno, da bodo zbrane knjige prenesli v knjižnico *Češke Obce v Ljubljani* (s tem, da so te knjige ostale last *Lige*), kamor so imeli Liginimi člani potem prost dostop.¹³

Prva Ligin javna prireditev v Ljubljani je bila 26. novembra 1921 (torej le nekaj dni po ustanovitvi) v Narodnem domu. Posvečena je bila Havličkovi stoletnici. Dr. Krivic je predaval o tem češkem voditelju, dr. Lah pa je bral odlomke iz njegovih del.¹⁴ Kasneje so se podobne prireditve kar vrstile in so pogosto naletele na prav množičen odziv ljubljanskega občinstva, predvsem seveda izobražencev, študentov in tudi dijakov. *Liga* je vsako leto posebno slovesno proslavila 28. oktober (češkoslovaški državni praznik) in pa Masarykov rojstni dan. K sodelovanju so vabili najboljše in najbolj priljubljene gledališke in operne umetnike, kar je seveda take prireditve še bolj populariziralo. V Liginih publikacijah najdemo takale navdušena poročila: »13. aprila (1923 op. pis.) smo proslavili petletnico deklaracije in prisege *Zvestoba za svetobo*, na svečani akademiji v veliki dvorani hotela Union. ...Glavna zasluga za prodorni uspeh tega večera je šla generalnemu konzulu dr. Benešu, ki se ni ustrašil nobenih žrtev, da nadkrilil ta soareja vse, kar je podobnega doživela Ljubljana v povojnih letih v svoji sredi. Galerije so se šibile pod dragocenimi perzijskimi preprogami in girlandami, oder ves v zelenju, sredi palm in lovorjev prezidentov lik. Na odru dr. Beneš, njegov govor spremljajo neprestane ovacije, za njim Betteto, Sfiligojeva, znova in znova morata na oder...«¹⁵

»...Najlepša morda najimpozantnejša od vseh je bila tokratna proslava 28. oktobra (1933, op. pis.). Svečanost ... se je vršila v veliki, nabito polni unionski dvorani v izredno sijajnem duhu. Salve neprestanega vzklikanja in ovacij je sprožil že pomnoženi operni orkester pod temperamentno taktirko svojega šefa dirigenta M. Poliča s Smetanovo simfonično sliko *Višehrad*. Frenetične ovacije so sledile tudi govoru poslevodečega podpredsednika dr. Stareta. Pretresljivo je zapela gospa Thierry – Kavčnikova veliko Libušino prerokovanje češkemu narodu. Ta večer se je uvedel prvič v javnost tudi naš operni tenorist J. Franzl z Beranovo *Legendo*...«¹⁶

Posebno slovesno so v Ljubljani in tudi drugod proslavili Masarykovo osemdesetletnico. Na predvečer je bila v Ljubljani velika svečana parada in ognjemet na Gradu, 7. marca zvečer pa je *Liga* organizirala slavnostno akademijo v Operi. Taka prireditev je zajela tako rekoč vse sloje prebivalstva, sodelovali so Sokoli, kar je še posebno pritegnilo radovedneže. Značilna dejavnost *Lige* je bilo tudi organiziranje množičnih manifestacij prijateljstva s ČSR ob prihodu raznih osebnosti češkoslovaškega kulturnega in političnega življenja v Ljubljano. Ko so na primer 10. oktobra 1926 na obisk v Ljubljano prišli člani češkoslovaškega parlamenta, je odbor *ljubljske lige* nekaj dni prej oklical na skupen sestanek predstavnike vseh kulturnih, narodnoobrambnih in humanitarnih društev mesta (ki so se vabilu tudi vsa odzvali!) in skupaj z njimi so gostom organizirali veličasten sprejem. O njem v poročilu prof. Ivana Vavpotiča beremo tole: »Vsa Ljubljana je tekmovala, kako naj goste najlepše sprejme. Mesto si je nadelo praznično lice. Cvetje, zastave, dame v zlatih avbah in košatih pečah posipajo goste s cvetjem. Vse drvi, da vidi voditelje češkoslovaškega naroda, da jih more pozdraviti. Prav nepopisen je bil sprejem v Mestnem domu. Tisočglava množica prepeva, vriska in čaka še pozno v noč...«¹⁷

Posebno pozornost je *Liga* posvečala predavanjem. Organizirala jih je od vsega začetka svojega obstoja. Bila so javna in dobro obiskana, teme so bile zelo različne, predavali pa so člani ljubljanske ali drugih *Lig*. V prvih petih letih je ljubljanska *Liga* na primer organizirala tale predavanja: 1921 – dr. Krivic: O Havličku; 1922 – dr. Lah: O lepotah Slovaške, O Jirasku, dr. Krivic: O Masaryku, Ivan Vavpotič: Praški barok, dr. Fux: O skavtingu; 1923 – dr. Lah: O Holečku; 1924 – Ljudevit Pivko: O sodelovanju čeških in jugoslovanskih prostovoljcev, Pustoslemšek: O čeških mestih, dr. Krivic: O Masaryku, dr. Burian: O Masaryku,

¹³ ARS. Društva. JČ liga, fasc. 3. Zapisniki o sejah odbora JČ lige v Ljubljani. Zapisnik z dne 20. 2. 1924. Zapisnik z dne 3. 3. 1925.

¹⁴ Zgodovina petnajstletnega obstoja... str. 19–20.

¹⁵ Prav tam, str. 21.

¹⁶ Prav tam, str. 51.

¹⁷ Prav tam, str. 26–27.

ČESKOSLOVENSKÁ BESEDA
K R A N J

Kranj, dne 28.V.1938.

Výkonnému výboru jugoslovansko-
československé ligy,

čís. 2/38.

L U B L J A Ň

Velevážený pane doktore !

Dobře víme, že jste to byl Vy, který svou neúměrnou prací a iniciativou dal pobudu pro konání řady přednášek po celé drávské bínovině, které tak krásně propagovaly sblížení mezi našimi bratrskými národy. Jsáji Vám za tu práci nesmírně vděční, neboť to Vaše namáhavá činnost přinesla projevy sympatií naší milé republiky a v druhé řadě seznámila bratry Slovinců a prací a činností nás Českoslovinců.

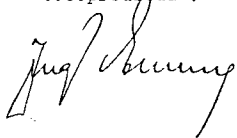
Pevně doufáme, že budete, velevážený pane doktore, i nadále pokračovati v započaté práci a že nám ostanete naším milým osvědčeným přítelem.

Přijměte tedy, pane doktore, naše upřímné díky a buďte pevně přesvědčen, že známe ceniti ty přátele, kteří nám stojí, v té pomuté době, kdy bojujeme znovu o udržení své samostatnosti, po boku.

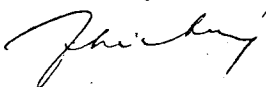
Vaši další práci pro sblížení našich bratrských národů voláme naše upřímné a sokolské

N A Z D A R !

t.č.předseda :

t.č.jednatelka :

dr. F. Kozak: O revolucionarnih smereh v češki književnosti, dr. F. Mesesnel: O češkem slikarstvu 19. stoletja; 1925 – Ivan Mohorič: O češkoslovaški industriji, R. Pustoslemšek: O težnjah Južnih in Severnih Slovanov po zedinjenju, dr. Avramović: O češkoslovaških kopalnišči, dr. Mesesnel: O slikarju V. Hynaisu.

Podobne teme so se vrstile vse do konca Liginega delovanja.¹⁸ Zanimiv je zaplet okoli predavanja gosta iz ČSR dr. Kijovskega leta 1938. Ljubljanska Liga je predavanje ocenila kot neprimerno: »Ker vemo, da je češkoslovaška država dala Sudetskim Nemcem take pravice, in to v tako velikem obsegu, da nikakor ne bi kazalo pri nas v Jugoslaviji dati Nemcem enake pravice, še posebej z ozirom na naše manjšine v Italiji in na Koroškem, se ne zdi primerno, da bi dr. Kijovsky imel pod našim okriljem predavanje o češkoslovaški nacionalni politiki...« beremo v dopisu odbora ljubljanske Lige profesorju Janku Jarcu v Novo mesto.¹⁹ Do preda-

¹⁸ Posamezna letna poročila Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani.

¹⁹ ARS. Društva. JČ liga, fasc. 1. Odposlani dopisi 1937, dopis Janku Jarcu z dne 24. 1. 1938.

vanja pa je vseeno prišlo in to celo dvakrat: v Kranju ga je organizirala marca 1938 tamkajšnja *podružnica Družbe Sv. Cirila in Metoda*, v Novem mestu pa celo *Jugoslovansko-češko-slovaška liga*, ki so jo tam ravno ustanovili.²⁰

Najširši odmev med vsemi sloji ljudstva in tudi precejšnjo politično vlogo so imele ligine prireditve spomladi 1938. Ljubljanska *Liga* je skupaj z drugimi *Ligami* po Sloveniji organizirala izredno odmevno turnejo filmskih predstav povezanih s predavanji o ČSR, njeni armadi, organizaciji *Lig*, mednarodni situaciji in nujnosti zaveznitva s ČSR. Filme o Masaryku, Benešu, Pragi, Tatrah, češkoslovaški armadi in folklori je posredoval konzulat ČSR v Ljubljani, predavala pa sta konzul Miňovsky in dr. Stare. Že za prvo prireditev, ki je bila v Ljubljani v kinu Union 25. februarja 1938, je bilo zanimanje res ogromno. Več kot tisoč ljudi je ostalo pred vrati dvorane, ker niso mogli dobiti vstopnic. Prišlo je do spontanih manifestacij podpore Češkoslovaški. Izreden uspeh te prireditve je dal impulz za veliko turnejo po vsej Sloveniji. Ljubljanska *Liga* jo je izvedla skupaj z drugimi *Ligami* po Sloveniji, *Sokolstvom*, *Rdečim križem* in še nekaterimi drugimi kulturnimi društvi. Samo v Ljubljani so prireditve ponovili v različnih dvoranah, ki so bile vedno nabito polne, kar desetkrat. Do 9. maja 1938 se je zvrstilo še nad 30 prireditev v Trbovljah, Kranju, Celju, Novem mestu, Ptuj, Mariboru, Bledu, Črnomlju, Jesenicah, Domžalah, Škofji Loki, Kočevju, Kamniku, Metliki, Krškem in Murski Soboti. Udeležilo se jih je okoli 40.000 ljudi vseh slojev in ne glede na strankarsko pripadnost, spremenile pa so se v prave množične manifestacije za prijateljstvo s Češkoslovaško, proti fašizmu in za demokracijo. Jasno se je pokazalo, da so ljudske množice izrazito protifašistično razpoložene in nasprotujejo Stojadinovičevi politiki.

Zanimiv je bil tudi razvoj tečajev češkega jezika, ki jih je organizirala *Liga* v Ljubljani. Prvega so organizirali 1922, ko je kot lektor češkega jezika v Ljubljano prišel dr. Vaclav Burian. Za organiziranje takega tečaja so se zavzemali zlasti sokoli. Zato pa je bilo razočaranje toliko večje, ko se je na prvi tečaj češčine prijavilo samo 15 tečajnikov.²² Toda v naslednjih letih je zanimanje za učenje češkega jezika stalno naraščalo. 1926 so organizirali že 7 tečajev, od novembra 1935 do maja 1936 pa je bilo že 10 tečajev s skupno 330 udeleženci (8 tečajev za srednješolce in dva za širšo javnost). Pouk – eno uro tedensko – je bil na teh tečajih brezplačen. Burian že ni več zmožeg vsega sam in pomagal mu je učitelj češke šole Polák.²³ Čimbolj se je mednarodna situacija zaostrovala, tem bolj je naraščalo zanimanje za češke tečaje: jeseni 1937 se je prijavilo že 900 tečajnikov! Seveda velja ta številka le za tečaje, ki so zajeli Ljubljano in okolico in jih je organizirala ljubljanska *Liga*. Tako so v okviru te *Lige* 1937/38 poučevali češčino kar v 20 tečajih, ki so jih vodili dr. Burian, dr. Kolarič, prof. Vedralová, prof. Oven, dr. Trdinova, prof. Franjo Sič, prof. Mihelič, dr. Ivo Murko, ing. Stanko Murko, učitelj Polák, na gospodinjski šoli Martinková, v Šentvidu pa prof. Hybašek.²⁴

Izvršni odbor slovenskih *Jugoslovansko-češkoslovaških lig* je izdal poseben učbenik češkega jezika, da bi tako zadostil velikim potrebam. Avtor je bil prof. Oven, izšel pa je v 2000 izvodih po 5 dinarjev. Izid je odobril konzul Miňovsky, vendar brez slovaških tekstov na nekaj straneh, ki jih je avtor prvotno vključil.²⁵ Učenje češčine je postalo pravzaprav manifestativno dejanje, kar se je posebno pokazalo pozimi 1938 in še kasneje, ko je oblast druge oblike javnega manifestiranja solidarnosti s Češkoslovaško onemogočila. Samo leta 1938 je bilo v Sloveniji nad 1800 slušateljev čeških tečajev. Ta dejavnost je bila tako množična, da je konzulat ČSR prosil svoje prosvetno ministrstvo za nujno denarno podporo. Tiskovni ataše J. Hörbel, ki je decembra 1938 obiskal Ljubljano, je prav tako poročal o tečajih v Prago in

²⁰ ARS. Društva. JČ liga, fasc. 1. Prispeli dopisi 1937. Letak kranjske podružnice Družbe Sv. Cirila in Metoda ter dopis JČ lige iz Novega mesta o organiziranju predavanja.

²¹ Letno poročilo JČ lige v Ljubljani za poslovno leto 1937/38.

²² Zgodovina petnajstletnega obstoja...

²³ Letno poročilo JČ lige v Ljubljani za poslovno leto 1935/36, Ljubljana 1936, str. 26.

²⁴ Letno poročilo JČ lige v Ljubljani za poslovno leto 1937/38, Ljubljana 1938, str. 26–27. Jutro 6. 11. 1937.

²⁵ Letno poročilo JČ lige v Ljubljani za poslovno leto 1937/38, Ljubljana 1938, str. 26. Slovenec, 20. 11. 1937.

ARS. Društva. JČ liga, fasc. 1. Prejeti dopisi.

jih je ocenil kot izjemno pomembno dejavnost ne le v kulturnem, ampak predvsem političnem oziru.²⁶ Poleg ljubljanske so tečaje organizirale tudi *Lige* v Mariboru, Novem mestu, Ptujju, Murski Soboti, Kranju, Bledu, Logatcu (kjer *Liga* ni bila ustanovljena) in Celju. S tako široko aktivnostjo se niso mogle pohvaliti druge *Lige* ne v Jugoslaviji, ne v ČSR.²⁷

Z nekaterimi akcijami je ljubljanska *Liga* segala tudi izven Ljubljane. Tako je 1931 na Jezerskem postavila spominsko ploščo dr. Karlu Choudskemu, velikemu ljubitelju slovenskih gora in nekdanjemu predsedniku češke *podružnice Slovenskega planinskega društva*. Pri postavitvi je sodelovalo tudi *SPD*. Odkritje 16. avgusta 1931 je bilo zelo slovesno, udeležili so se ga tudi gostje iz Češkoslovaške, predstavniki vseh slovenskih *Lig* in planinci ter seveda številni okoliški kmetje.²⁸

Slovenske *Lige* so imele nekako spontano ljubljansko za svojo matično organizacijo. Ko je bila 8. maja 1927 ustanovljena *Zveza Jugoslovansko-češkoslovaških lig v Jugoslaviji*, so se začele težave. Ustanovni kongres *Zveze* je bil v Beogradu maja 1927, čeprav je bila ustanovitev v načelu sklenjena že dve leti prej. Slovenske *Lige* so ustanovitev te *Zveze* (*Saveza, Svaza*) sprva pozdravile, saj je bila jugoslovanska organizacija s tem formalno prilagojena tisti v ČSR, kjer je bilo osrednje jedro v Pragi. Kmalu pa so se pokazale negativne posledice te centralizacije. Slovenske *Lige* so imele namreč daleč bolj razvejano dejavnost, kot pa organizacija v Beogradu. Zato so sprva resno razmišljali tudi o tem, da bi morali biti sedež *Jugoslovansko-češkoslovaških lig* pravzaprav v Ljubljani.²⁹ Čeprav so imele slovenske *Lige* v *Zvezi* svoje zastopnike, je imel vso moč odločanja dejansko upravni odbor *Zveze*, v katerem pa so imeli Slovenci zelo malo vpliva. Ta je želel imeti v rokah vse niti in je sprva skušal omejiti samostojne akcije posameznih *Lig*, vendar pa so te z uresničevanjem svojih programov nadaljevale.

Posebno močno se je centralizacija odražala na finančnem področju. Po ustanovitvi *Zveze* so vse državne podpore prihajale v roke osrednji organizaciji, od tam pa so se sredstva delila posameznim *ligam*. Način delitve finančnih sredstev pa je bil v popolnem nesklad s programi in delovanjem posameznih *lig*, poleg tega pa *lige* od *Zveze* sredstev niso dobivale redno (čeprav so bila *Zvezi* redno izplačana). Obupne prošnje slovenskih *Lig*, naj jim izplačajo vsaj že odobrene vsote, so bile pogosto zaman. Posebno mučno je odjeknilo dejstvo, da od 100.000 din državne podpore v letu 1929 *Jugoslovansko-češkoslovaška liga v Ljubljani* ni dobila niti rebrite pare.³⁰ Dr. Reisman, ki je slovenske *lige* v tem letu predstavljal v *ožjem odboru Zveze*, je imel spričo tega zelo nevhvalno vlogo. Vse njegovo prizadevanje, da bi odboru pojasnil ipravičene prošnje ljubljanske *Lige*, je bilo namreč zaman. Nič bolje se ni po letu 1935 godilo dr. Staretu, ki je postal celo podpredsednik *upravnega odbora Zveze*, pa se položaj vseeno ni prav nič spremenil. Ivan Vavpotič je njuno delo ocenil kot »delovanje na vulkanskih tleh beogradskega *Saveza*«. ³¹ Finančne težave in spori, ki so se kar vrstili, pa niso bili edina težava. *Osrednji odbor Češkoslovaško-jugoslovanske lige v Pragi* je namreč računil s tem, da so razmere v Jugoslaviji enake tistim na Češkoslovaškem. Tako so imele *Lige* precejšnje težave, kadar so se hotele lotiti kake akcije na lastno pest, mimo osrednjega odbora v Beogradu. Osrednji odbor je bil direktno povezan z ministrstvom za zunanje zadeve in to seveda samostojnih akcij tudi ni ravno vneto podpiralo. Vse to je delovanje slovenskih *Lig* že kar nevarno hromilo.

²⁶ ARS. Društva. JČ liga, fasc. 1. Prejeti dopisi. Dopis poslaništva ČSR v Beogradu ministrstvu za zunanje zadeve ČSR z dne 23. 12. 1937.

ARS. Društva. JČ liga, fasc. 1. Odposlani dopisi. Dopis konzulata ČSR v Ljubljani z dne 10. 12. 1937 češkoslovaškemu ministrstvu za prosveto.

²⁷ Letno poročilo JČ lige v Ljubljani za poslovno leto 1937/38, Ljubljana 1938, str. 28.

²⁸ Československa Obec v Ljubljani. Výroční zprava za rok 1931.

Zgodovina petnajstletnega obstoja JČ lige v Ljubljani in letno poročilo za poslovno leto 1936/37, Ljubljana 1937, str. 39–40.

²⁹ Jutro, 30. 5. 1926, str. 3 (Jugoslovansko-češkoslovaške lige na delu).

³⁰ Zgodovina petnajstletnega obstoja... str. 28, str. 32.

ARS. Društva. JČ liga, Odposlani dopisi.

³¹ Zgodovina petnajstletnega obstoja... str. 56.

Medsebojna povezanost slovenskih *Lig* je bila zelo dobra. Izmenjavale so si načrte dela, letna poročila, predavatelje in izvajale skupne akcije. Vsem težavam navkljub so razvile zelo intenzivno sodelovanje z ligami na Češkoslovaškem, posebno še v Pragi, Brnu in Bratislavi. 7. maja 1932 je *Ljubljanska Liga* v veliki dvorani Kazine priredila slavnostni večer, na katerem sta bila Ivan Hribar in Jan Strakaty imenovana za ligina častna člana. Navzoči so bili predstavniki vseh slovenskih lig. Dr. Reisman je ob tej priložnosti predlagal, da bi ustanovili *podzvezo slovenskih Jugoslovansko-češkoslovaških lig*, ki bi reševala skupna vprašanja v odnosih z Beogradom in usklajevala skupne akcije, njen sedež pa bi bil v Ljubljani. Predlog je bil soglasno sprejet in ustanovljen je bil *Izvršni odbor JČ lig v Dravski banovini*. Vanj so bili izvoljeni: iz Ljubljane Rasto Pustoslemšek, dr. Egon Stare, konzul ing. Ševčik, Hanuš Krofta, dr. Ivo Murko in Božidar Borko; za Maribor dr. Alojz Reisman in dr. Šnajd; za Celje ing. Oswald in dr. Hrašovec; za Ptuj dr. Visenjak in dr. Mušič; dr. Janežič in dr. Krajner za Bled in dr. Sivec in Varacha za Kranj. Za predsednika tega odbora je bil izvoljen Rasto Pustoslemšek, za podpredsednika dr. Stare in dr. Reisman, za tajnika dr. Murko in za blagajnika Krofta.³²

Poslej je *Podzveza lig v Dravski banovini* enotno nastopala v odnosih z Beogradom, pa tudi navzven. Njenemu zgledu so kmalu sledile tudi *JČ lige Savske banovine*. Osrednja *Zveza* je obe *podzvezi*, ki sta kazali veliko samostojnost, sicer nekako tolerirala, se pa z njunim obstojem nikoli ni povsem prijaznila. Vedno znova so ju kritizirali, češ da pravzaprav ne bi smeli obstojati. Toda zamisel o *podzvezi* se je vsaj v Sloveniji izkazala kot zelo uspešna. Poslej so slovenske *Lige* pošiljale svoja letna sporočila in tudi pobude kar naravnost v Prago in tudi začele oboje objavljati v *Jugoslovansko-češkoslovaški reviji*. Seveda pa vse administrativne zapreke, ki so ovirale praktično delo lig tako na češkoslovaški, kot na jugoslovanski strani, niso bile odstranjene. Delovanje obojih se je tako rekoč dušilo v administrativnih predpisih, ki so bili marsikdaj prav v nasprotju s tako glasno poudarjano potrebo po zblizevanju in sodelovanju.

Spomladi 1938 je kriza v *Zvezi Jugoslovansko-češkoslovaških lig* dosegla svoj višek. Prišlo je tako daleč, da so nekatere slovenske lige predlagale, da bi *Podzveza lig Dravske banovine* bojkotirala kongres *Zveze*. Sporni točki sta bili dve: razdelitev finančnih sredstev in mlačno zadržanje *Zveze* ob zaostitvi mednarodnega položaja in vse večji ogroženosti Češkoslovaške (nemški zasedbi Avstrije je 21. maja sledila mobilizacija v ČSR). Finančno vprašanje je bilo zelo zaostreno, ker je znova prišlo do nepravilnosti pri delitvi sredstev in *Podzveza lig Dravske banovine* je zahtevala, da je treba sredstva deliti glede na število aktivnega članstva. *Zvezi* pa so očitali tudi pretirano razsipnost: »Če lige delujejo v glavnem brezplačno, mora tako storiti tudi *Zveza* in začeti varčevati!« Dejansko *Lige* v Sloveniji niso imele plačanih uslužbencev, zato jih je tembolj jezilo, da je *Zveza* razvila svoj uradniški aparat, ki pa je delo bolj paraliziral kot pospeševal.³³ Dr. Vekoslav Kukovec je v svojih dopisih *Izvršilni odbor lig v Dravski banovini* rotil, naj ne vztrajajo pri bojkotu: »Izogibajmo se konflikta. Iz nekih slučajnih virov vem, da tudi Beograd – izvzemi vlado – glede Čehov ni slab. Zdi se mi, da je odločitev bojkotirati občin zbor *Zveze lig* napačna – zdaj Čehov ne smemo v nobeni stvari zapustiti...«³⁴ Ker se je mednarodni položaj čez poletje nenehno slabšal, slovenske *Lige* niso hotele zastrovati spora in popolnoma zrušiti enotnosti *Zveze Jugoslovansko-češkoslovaških lig*. Vsakršno skupno akcijo *Zveze* glede politične krize pa so odlagali iz dneva v dan. Jesen pa je prinesla usodne dogodke: Münchensko konferenco in naposled zasedbo ČSR. S tem, ko je ČSR kot država prenehala obstajati, je formalno prenehala obstajati tudi *Jugoslovansko-češkoslovaška liga*. Uradno so *Lige* v Jugoslaviji nehale delovati leta 1939. Pokazalo se je, da ta organizacija, ustanovljena z obilico zagnanosti, idealizma in navdušenja za slovansko zblizevanje, ni mogla resno vplivati na mednarodno politiko.

Ljubljanska *Jugoslovansko-češkoslovaška liga* je leta 1934 ustanovila še poseben *akademski odsek*. Ustanovni občni odbor je bil 18. maja 1934, za predsednika pa je bil izvoljen

³² Prav tam, str. 43.

³³ ARS. Društva. JČ liga, fasc. 1. Zapisniki o odborovih sejah.

³⁴ ARS. Društva. JČ liga, fasc. 2. Izvršni odbor. Prejeti dopisi. Dopisi dr. Vekoslava Kukovca z dne 16. 5. 1938.

Dopis istega z dne 19. 5. 1938.

Akademski odsek Jugoslovenske - Češkoslovaške lige
v Ljubljani

Te vabi na

18 dnevno ekskurzijo po Č. S. R.

Ekskurzija se bo vršila v septembru. Ošli bomo dne 9. septembra iz Ljubljane preko Maribora v Bratislavo ter dalje Hodonín-Velehrad-Zlín (ogled Baťovih tovarov) - Brno-Hradec Kralovčé-Praha (6 dni z izletom na Karlův Týn in poklonitvijo na grobu T. G. Masaryka v Láncelch) - Karlovy-Vary-Plzen (ogled Škodovih tovarov in pivovarne) - Češke Budějovice-Horní Dvořiště-Linec-Ljubljana.

Potovali bomo

z udobnim Putnikovim avtokarom.

Stroški so preračunani

na 925 din.

V tej ceni je vračunano: vožnja, kolektivni potni list, prehrana (3-4krat na dan), prenočnina in poleg tega obiski v gledališčih, muzejih, razstavah in drugih zanimivosti.

Definitivno prijavo z dvema fotografijama pošlji do 15. avgusta na Akademski odsek J-Č lige na Univerzi v Ljubljani.

Število udeležencev je zaradi čim udobnejšega potovanja omejeno na 20 oseb, zato pohiti s prijavo.

Akademski odsek J-Č lige

Letak iz leta 1937 za izlet v ČSR

Boris Urbančič. Ob ustanovitvi je imel odsek 40 članov. Sestavili so svoj interni statut, ki je predvideval najmanj en občni zbor letno in to v začetku zimskega semestra. Deloval je precej samostojno z namenom, da bi za delo *Lige* zainteresiral bodoče izobražence. Trudili so se organizirati ekskurzijo v ČSR, počitniško izmenjavo študentov in pridobiti štipendije za študij v ČSR, vendar brez kakega večjega uspeha.³⁵

Novembra 1935 je bil izvoljen nov odbor *Akademskega odseka*: predsednik Jože Procházka, podpredsednik Leo Stare, tajnik Alojz Klemenčič, zapisničarica Jakica Pleterski in blagajnik Egon Stare. Število članov je malce naraslo – v tem letu jih je bilo 45. Organizirali so več predavanj in prireditev, ki so bile dobro obiskane, po vsebini pa so bile podobne tistim, ki jih je sicer organizirala *Liga*. Pomembno pa je bilo, da so začeli izdajati svoj list *Slovanski svet*. Prva številka je izšla oktobra 1935, urejali pa so jo študentje prava Janko Jež, Jože Procházka in Leo Stare. Namen tega lista je bil predvsem narodnoobrambno delo, informiranje o slovanskih deželah, njihovi politiki, gospodarstvu in kulturi. V uvodniku prve številke je uredništvo razložilo temeljne točke svojega programa: proti pangermanizmu in panlatinizmu postaviti panslavizem, postaviti nove temelje slovanski vzajemnosti, opozoriti na položaj naših manjšin in manjšin drugih slovanskih narodov, mladino vzpodbujati za narodnoobrambno delo.

Slovanski svet je objavljal bibliografije posameznih problemskih področij in celo pregled odmevov iz slovanskega sveta v ostalem slovenskem časopisju. List naj bi pospeševal tudi

³⁵ Letno poročilo JČ lige v Ljubljani za poslovno leto 1934/35, Ljubljana 1935, str. 25–26.

sodelovanje med vsemi organizacijami, ki so si za cilj zastavile slovansko zблиžanje (zlasti sta se odzvali *Jugoslovansko-bolgarska liga* in *Društvo prijateljev poljskega naroda*, vendar kakih vidnejših rezultatov sodelovanja ni bilo).³⁶ *Slovanski svet* sicer ni imel posebno širokega kroga bralcev, je pa vendarle vplival na miselnost in razpoloženje študentov predvsem s svojim opozarjanjem na ogroženost slovanskih dežel pred fašistično nevarnostjo.

Akademski odsek Jugoslovansko-češkoslovaške lige v Ljubljani je imel stike z dijaško *Malo Antanto* in študentskimi organizacijami v ČSR. Študentske organizacije v Jugoslaviji in ČSR niso bile istovetne, tako da so težko navezovale neposredne stike. *Slovanski študentski kongres* v Pragi 1922, *mednarodna študentska konferenca* v Pragi 1926 in *kongres Študentske Male Antante* 1930 so ostali glede sodelovanja z jugoslovanskimi študenti brez pravega uspeha. Jugoslovanske študentske organizacije so bile razdrobljene po političnih pogledih in strankarski usmerjenosti in to je bil poglavitni zadržek, da ni bili mogoče organizirati kakega tesnejšega sodelovanja. To vrzel je Sloveniji vsaj deloma – pač po svojih močeh – skušal zapolniti *Akademski odsek Jugoslovansko-češkoslovaške lige*. Po vzgledu Ljubljancanov je 2. decembra 1937 *akademski odsek* ustanovila tudi *Češkoslovaško-jugoslovanska liga* v Pragi. Že leto poprej pa je ljubljanski *Akademski odsek* navezal zelo tesne stike s *Slovanskim Ustavom* v Pragi in skupaj s to ustanovo organiziral v Ljubljani izredno odmevno razstavo češkoslovaških knjig. Razstavo so slovesno odprli 28. oktobra 1936, okoli 2500 zbranih knjig pa je dobil *Akademski odsek* v trajno last.

16. decembra 1937 je bil spet izvoljen nov odbor *Akademskega odseka lige*: predsednik je postal Alojz Klemenčič, podpredsednik Leo Stare, tajnik Egon Zink, blagajnik Miran Fetič. Ti so *Akademski odsek* vodili v najbolj kritičnih trenutkih češkoslovaške krize, ko je ta tudi odigral izredno pomembno vlogo, saj so se okoli njega strnile vse napredne sile na univerzi. Žal pa so bila politična nasprotja med študentskimi združenji premočna, da bi se zamisel o množični študentski manifestaciji za zavezništvo s Češkoslovaško in proti fašizmu lahko uresničila. (O teh dogodkih smo več pisali že v poglavju o političnih stikih in medsebojnih vplivih.)³⁷

Po 15. marcu 1939 ČSR ni bilo več in s tem je ugasnila tudi *Liga*. Konec oktobra 1938 so imeli člani *Akademskega odseka* svoj zadnji občni zbor, na katerem so simbolično obeležili tragičen razplet: zborovanje so začeli z enominutnim molkom ob češkoslovaški in jugoslovanski zastavi. Za zadnjega predsednika so izvolili Egona Zinka, za podpredsednika Mira Fetiča in Alojza Klemenčiča, za tajnika pa Oblaka in Pertota. Takrat je imel *Akademski odsek* 165 članov – daleč največ v vsem času svojega obstoja.³⁸

³⁶ Letno poročilo JČ lige za poslovno leto 1935/36, Ljubljana 1936, Poročilo *Akademskega odseka* za leto 1935/36.

Jutro, 30. 4. 1934.

Kremenšek Slavko: Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941. Ljubljana 1972, str. 273.

Slovanski svet, *Akademska revija*, letnik 1. 1935, št. 1.

³⁷ Letno poročilo JČ lige v Ljubljani za poslovno leto 1937/38, Ljubljana 1938, str. 29–31.

³⁸ Jutro, 1. 11. 1938, str. 9.

Zusammenfassung

DIE TSCHECHISCH-SLOWENISCHEN KONTAKTE IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT (3. Teil)

Marjeta Keršič-Svetel

Die Kontakte zwischen der Tschechoslowakei und Slowenien – damals Bestandteil Jugoslawiens – waren vielschichtiger und intensiver, als man aufgrund der Tätigkeit von Regierungsgängern und anderen offiziellen Stellen beider Staaten schließen könnte. Das war in erster Linie ein Verdienst zweier Organisationen, die gemeinsame Wurzeln haben: die *Tschechisch-jugoslawische* und die *Jugoslawisch-tschechische Liga*. In der Tschechoslowakei wurde die *Liga* in der ersten Hälfte des Jahres 1920 gegründet als Organisation einflussreicher Einzelpersonen sowie hervorragender Persönlichkeiten des politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Lebens, die mit gemein-

samen Kräften eine Annäherung der beiden Staaten anstreben. Die Organisation Startete sogleich konkrete Aktionen wie etwa Hilfe für jugoslawische Schüler und Studenten in der Tschechoslowakei. Neben der zentralen Organisation in Prag wurden in einigen Jahren 17 Zweigvereine in der ganzen Tschechoslowakei eingerichtet.

Die Prager *Liga* diente als Vorbild zur Gründung der *Jugoslawisch-tschechischen Liga* in Ljubljana. Sie entstand im November 1921 und wurde sogleich Trägerin zahlreicher Initiativen und Aktionen für eine Zusammenarbeit mit der Tschechoslowakei. Die slowenische *Liga* wurde von Anfang an als streng unparteiische Organisation aufgefaßt und bestand als solche bis zu ihrem Ende anläßlich der Besetzung der Tschechoslowakei. Ihr Wirken erfaßte von Jahr zu Jahr mehr Menschen, ihre öffentlichen Manifestationen prägten maßgebend das Leben der slowenischen Städte, in denen die *Liga* ihre Zweigvereine hatte.

Die *Tschechoslowakisch-jugoslawische Liga* war die bedeutendste, die entwickeltste und die wirtschaftlich stärkste slawische Organisation in der Tschechoslowakei. Ihre Tätigkeit wurde teils durch Mitgliedsbeiträge, teils durch Zuschüsse verschiedener Ministerien sowie private Spenden von Einzelpersonen finanziert. Der zentrale Verein in Prag leitete die Tätigkeit der Zweigvereine, die einen Teil ihres Programms auch ganz selbständig durchführten, stand aber auch den Regierungskreisen so nahe, daß ihre Aktionen mit der offiziellen Regierungspolitik abgestimmt waren. Für die entsprechenden Organisationen in Jugoslawien lagen die Dinge etwas anders. Die erste *Liga* wurde in Slowenien gegründet, erst viel später entstand ein *Dachverband der Ligen* mit Sitz in Belgrad. Durch die zentrale *Liga* in Belgrad, die sogar über einen starken Beamtenapparat verfügte, wurde die Tätigkeit der *Ligen* in der Drau- und Savebanschaft eher behindert als gefördert. Sie behielt sich die uneingeschränkte Kontrolle über alle staatlichen Zuschüsse an die *Jugoslawisch-tschechoslowakische Liga* vor. Diesem Umstand ist auch das ständige Spannungsverhältnis zwischen den *Ligen* in Slowenien und der Zentrale in Belgrad zuzuschreiben. Als die amtliche jugoslawische Politik zunehmend von den Ideen der »kleinen Entente« und von der Tschechoslowakei abrückte, spitzten sich diese Gegensätze noch mehr zu und führten auch den offenen Bruch herbei, obwohl die slowenischen *Ligen* sehr um eine einvernehmliche Lösung der offenen Fragen bemüht waren.

Die tschechoslowakisch-jugoslawischen *Ligen* mit ihrer Zentrale in Prag entfalteten eine rege Tätigkeit, vom Austausch studentischer Ferienplätze und Berufsausbildungsstellen bis zur Veranstaltung von Ausflügen nach Jugoslawien. Von besonderer Bedeutung war die Hilfe für Studenten aus Jugoslawien, die in der Tschechoslowakei studierten. Unter der Schirmherrschaft der *Liga* wurde das *Alexander-Kollegium* in Prag gegründet, ein Wohnheim für jugoslawische Studenten. Die *Liga* sorgte für finanzielle Hilfe über die Nationalbanken sowie für die *Strossmayer-Bibliothek* und gab ihr Organ, die »*Československo-jihoslovenska revue*«, heraus.

Die slowenische *Liga* war nie eine Massenorganisation, dennoch verliefen einige ihrer Aktionen unter zahlenmäßig großer Beteiligung. Die Mitgliedschaft der Ljubljanaer *Liga* (sie erhielt bald eine Reihe von Zweigvereinen in Slowenien – vor allem in den Orten, in denen Tschechen lebten – Maribor, Kranj), bestand vor allem aus liberal – oder sogar linksorientierten Gebildeten. Katholische Kreise spielten in der *Liga* keine bedeutende Rolle, obwohl sie sich ihrer Tätigkeit nach anfänglichen Unstimmigkeiten nicht mehr widersetzten. Bezeichnenderweise stieg die Mitgliederzahl parallel mit der Zuspitzung der internationalen Lage und mit der wachsenden faschistischen bzw. nationalsozialistischen Gefahr. In den Jahren kurz vor Ausbruch des Zweiten Weltkriegs nahm die Tätigkeit der *Liga* einen ausgesprochen nationalen Abwehrcharakter an mit starker antifaschistischer, gegen die amtliche jugoslawische Politik gerichteter Tendenz.

Die *jugoslawisch-tschechoslowakischen Ligen* in der Drau-Banschaft (d.h. in Slowenien) waren eng verbunden miteinander und traten sogar nach außen selbständig auf, insbesondere nach 1932, als der *Unterverband der Ligen der Drau-Banschaft* gegründet wurde. Dem slowenischen Vorbild folgten die *Ligen* in Kroatien, die starke Unterstützung durch die tschechische und slowakische Minderheit aus dem Raum Daruvar genossen und von der Belgrader Zentrale ebenso behindert wurden.

Die jugoslawische *Liga* stand unter der Schirmherrschaft des Regenten Fürst Pavle. Je mehr sich die jugoslawische Politik von der Tschechoslowakei abkehrte und Italien und Deutschland zuwandte, umso stärker wurde das Wirken der *Ligen* als störend empfunden, ja unerwünscht, bis man es endlich offen zu verhindern suchte. Aus diesem Grunde tarnten sich zahlreiche Aktionen in der Zeit kurz vor Ausbruch des Zweiten Weltkriegs als Kulturveranstaltungen, die von den Behörden nicht verboten werden konnten. Dabei handelte es sich um Massenkundgebungen mit starkem politischem Sprengstoff, die im Jahre 1938 Volksfrontcharakter annahmen.

Die sehr ehrgeizigen und mannigfaltigen Ziele konnten die *tschechoslowakisch-jugoslawischen* und *jugoslawisch-tschechoslowakischen Ligen* nicht verwirklichen. Die *Ligen*, die eine Annähe-

rung zwischen der Tschechoslowakei und Jugoslawien anstrebten, waren eigentlich Ergebnis persönlicher Freundschaften zwischen tschechischen und slowenischen Politikern und Gebildeten. Das war auch der Grund dafür, daß die slowenischen *Ligen* ihre Arbeit viel ernster nahmen als die in anderen Teilen Jugoslawiens, wenn man von den kroatischen absieht. In offiziellen Publikationen, vor allem in der »Československo-jihoslovanska revue«, blieb die Tätigkeit der slowenischen *Ligen* fast unbemerkt. Die zentralen Ausschüsse der *Ligen* arbeiteten im Forum und hielten an dem Rahmen fest, der von der amtlichen Staatspolitik festgelegt wurde.

In Slowenien gaben die *jugoslawisch-tschechoslowakischen Ligen* mit ihrer Tätigkeit dem bürgerlichen Alltagsleben ein eigenartiges Gepräge. Kurz vor Ausbruch des Zweiten Weltkriegs trugen sie zur Bildung einer öffentlichen Meinung bei, die der Demokratie zugeneigt und gegen den Nationalsozialismus und Faschismus gerichtet war.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko izhaja že od leta 1904 in objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, SI-62001 Maribor, Partizanska 5.

Boris M. Gombač

TRST-TRIESTE. DVE IMENI, ENA IDENTITETA: SPREHOD ČEZ HISTORIOGRAFIJO O TRSTU 1719–1980

Ljubljana : Narodni muzej; Trst : Tržaška založba, 1993. 181 strani.

Avtor je obdelal problematiko Trsta iz zornega kota historiografije, predvsem italijanske. Knjiga je rezoniran sprehod skozi tri stoletja tržaške zgodovine in se dotika vprašanj iredentizma, fašizma in italijanskega nacionalizma po drugi svetovni vojni, vse do današnjih dni. Zanimivo in aktualno branje bogati še obsežen seznam literature in neposredni uvod, ki govori o nacionalnem vprašanju v Trstu in Primorju.

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudimo pri nakupu ali naročilu knjige 20% popusta!

Knjigo lahko naročite v Narodnem muzeju v Ljubljani (061/221-882).

ZAPISI

Avgust Lešnik

NOVI MOSKOVSKI DOKUMENTI O INFORMBIROJU

O vzrokih in posledicah jugoslovansko-sovjetskega spora v času Informbiroja /IB/¹ je v domači in tuji znanstveni literaturi² napisanega izjemno veliko. Toda sodeč po kvaliteti publiciranega, zlasti pa po načinu interpretacije dejstev, bi lahko rekli, da problematika "leta 1948" še zdaleč ni izčrpana. Objektivni pogoji za politično, idejno in historiografsko valorizacijo leta 1948 šele nastajajo, in to z odpiranjem ruskih oz. bivših sovjetskih arhivov. Zgodovinarji, ki se ukvarjamo z informbirojevsko problematiko, smo vseskozi poudarjali, da se ključno arhivsko gradivo, ki bo potrdilo ali zavrglo vrsto hipotez v okviru kompleksa leta 1948, ne nahaja v arhivih bivše Jugoslavije in zahodnih dežel, temveč v zdajšnjih ruskih arhivih. Zato je toliko bolj razveseljivo, da je bil v začetku 90. let storjen pomemben premik; tedaj so v Moskvi predstavili 17 dokumentov iz Arhiva Ministrstva za zunanje zadeve Sovjetske zveze³, ki niso bili dostopni niti sovjetskim zgodovinarjem.

Objavljeni dokumenti (1-15) osvetljujejo predvsem ozadje, stopnjevanja napetosti v jugoslovansko-sovjetskih odnosih v prvi polovici leta 1948, medtem ko sta zadnja dva vezana na dogajanje v letu 1949. 'Moskovski' dokumenti predstavljajo novost tudi za naše raziskovalce, z izjemo dveh pisem, ki sta bili objavljeni v Jugoslaviji že v času spora: "Pismo J. B. Tita V. M. Molotovu, ministru za zunanje zadeve" (20. marca 1948)⁴, in "Pismo CK KPJ tovarišema J. V. Stalinu in V. M. Molotovu" (17. maja 1948)⁵. Ob tem velja spomniti, da je bilo - tako zaradi vsiljene obrambne pozicije, kot tudi zaradi negotovega končnega razpleta informbirojevskega spora - jugoslovansko državno in partijsko vodstvo (v nasprotju z vzhodnoevropskimi) zainteresirano, da je bila javnost sproti seznanjena s potekom spora prek dnevnega časopisja kot tudi z dokumentarnim gradivom, kot so pisma, izbrani materiali, bele knjige itd.⁶

Pričujoči dokumenti - gre predvsem za dopisovanje med sovjetskim veleposlaništvom v Beogradu in zunanjim ministrstvom Sovjetske zveze - kažejo, da Moskva v svojem stopnjevanju pritiska na jugoslovansko vodstvo sploh ni računala na izbruh kakšnega širšega spora, ki bi lahko imel daljnosežne mednarodne posledice. Stalin je bil tudi tokrat prepričan - prav na podlagi zavajajočih poročil "o stanju v Jugoslaviji" tedanjega sovjetskega veleposlanika v Beogradu A. Lavrentijeva - v uspeh stare preizkušene prakse: obdolžiti je potrebno krivoverce v Beogradu, zahtevati od CK KPJ njihovo zamenjavo in postaviti novo vodstvo, ki bo poslušno izvajalo moskovsko linijo. Vendar Beograd diktata Moskve ni sprejel; to je bil vsekakor prvi primer upora proti Stalinu, ne sicer posameznika⁷, pač pa neke partije⁸. In prav zaradi neposlušnosti Beograda dobi

¹ Informbiro (IB Kominform) je bil ustanovljen v Szklarski Porębi na Poljskem konec septembra 1947 na zasedanju devetih KP kot posvetovalni organ evropskih komunističnih in delavskih partij (1947-1956). Praksa je pokazala, da je IB pomenil le novo obliko institucionalizacije v mednarodnem delavskem gibanju, medtem ko so se v praksi ohranili stari, kominterski odnosi.

² Npr.: Č. Štrbac, Jugoslavija i odnosi između socialističkih zemalja: Sukob KPJ i Informbiroa, Beograd 1975; A. Lešnik, Spor med Jugoslavijo in informbirojem, Ljubljana 1978; R. Radonjić, Sukob KPJ s Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije (1948-1950), Zagreb 1979; A. Lešnik, Titova partija v boju s Stalinovim dogmatizmom, Ljubljana 1981; V. Dedijer, Novi prilozhi za biografiju Josipa Broza Tita, III, Beograd 1984; Jože Pirjevec, Tito, Stalin in Zahod, Ljubljana 1987; M. Nikoliš, Informbiro, I-II, Zagreb 1989; I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita: Informbirojevski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu, Zagreb 1990 idr.

³ Vestnik MID SSSR (Ministrstva za zunanje zadeve ZSSR), št. 6, 31. III. 1990, str. 58-63.

⁴ Pisma CK KPJ in pisma CK VKP(b), Ljubljana 1948, str. 17-18.

⁵ Ibidem, str. 27.

⁶ Vso to gradivo je zbral in pokomentiral Vladimir Dedijer v delu z naslovom Dokumenti 1948, I-III, Beograd 1980. "Fondazione Giangiacomo Feltrinelli" je v sodelovanju z "Russian Centre for the Represervation and Study of Documents of most Recent History" izdala zapisnike vseh treh konferenc IB s komentarjem: "The Cominform. Minutes of Three Conferences 1947, 1948, 1949" (Edited by G. Procacci... et al.), Annali dell' Instituto Giangiacomo Feltrinelli (Milano 1994).

⁷ Glej zbornik: Ketzer im Kommunismus - Alternativen zum Stalinismus, Th. Bergmann/M. Keßler (Hg.), Mainz, 1993.

⁸ Stalin je bil prepričan, da bo njegova kritika jugoslovanskega partijskega in državnega vodstva povzročila razkol v CK KPJ. To se na presenečenje Moskve ni zgodilo, saj sta se samo S. Šujović in A. Hebrang izrekla za Stalina.

tedaj IB poznano vlogo; to potrjujejo tudi analize, saj je spopad s KPJ dal osnovni pečat vsej dejavnosti IB. V svoji devetletni zgodovini (1947-1956) ni nikdar uresničeval ciljev zaradi katerih je bil uradno ustanovljen. Nikoli ni mogel zaživetiti kot instrument razvijanja sodelovanja med KP. V bistvu je IB samo dvakrat stopil na sceno - bilo je to leta 1948 in 1949, ko se je "vodilna partija" odločila, da prek njega internacionalizira svoja razhajanja z vodstvom KPJ. Na primeru spora s KPJ se je jasno pokazalo, da je bil IB ustanovljen izključno za doseg hegemonskih ciljev "centra". Ko pa se je pokazalo, da IB ni bistveno vplival na potek spora, kakor tudi dejstvo, da je lahko Stalin ustvaril enak pritisk na Jugoslavijo tudi brez njega, je bil IB praktično porinjen na stranski tir.

O političnem, ekonomskem in vojaškem pritisku na Jugoslavijo v času IB je napisano mnogo. Poudariti pa velja, da je - jugoslovanska stran prav zaradi izrecnega vztrajanja, da gre za v IB napadu za spor med dvema državama (tu je tudi ključ uspeha!) in ne med dvema partijama - dosegla pomemben preobrat in simpatije v mednarodni skupnosti. Seveda pa v tem kontekstu ne gre prezreti, da je - na uspešen razplet spora nedvomno vplivala tudi interesosferna politika, začrtana že na moskovskem srečanju med Churchillom in Stalinom (oktobra 1944); bolje rečeno svojstvena nemoč tega sporazuma, kajti zdi se, da je past sporazuma za obe strani prav v tem, da je parafirani sporazum pustil odprto vprašanje, kdaj in pod kakšnimi pogoji ga lahko njegovi akterji uresničijo.⁹

DOKUMENTI¹⁰

(1) Iz telegrama A. I. Lavrentijeva V. M. Molotovu
(7. januar 1948)

1. V vseh nastopih... se precenjuje pomen jugoslovanskega partizanskega gibanja...
2. Pri določanju pomena vojaških izkušenj osvobodilnega gibanja osnovni zakon o nadaljnjem razvoju jugoslovanskih oboroženih sil ne priznava brezpogojno znanja in izkušenj Sovjetske armade v Veliki domovinski vojni ...

Čeprav Vukmanović govori o pomenu poznavanja sovjetske vojaške doktrine in izkušenj Sovjetske armade v Veliki domovinski vojni, obenem poudarja: "brez temeljitega poznavanja političnih, ekonomskih, geografskih in zgodovinskih pogojev v naši deželi, brez temeljitega preučevanja izkušenj naše vojne, njenih posebnosti in razvoja naše armade, se ne da razumeti ne marksizma, ne leninizma, ne sovjetske vojaške doktrine. Katerakoli druga pot bi vodila k dogmam in mehanskemu prenosu izkušenj Sovjetske armade v naše pogoje..." Ker je ujetnik lastne "specifičnosti", Vukmanović ne razume bista marksizma-leninizma, ne razume bista sovjetske vojaške doktrine...

3. Znano je, da je ravno tov. Stalin pozval k razvoju partizanskega oboroženega boja v pogojih okupacije in utemeljil nujnost in pomen tega boja. Popovićevo (op. Koča) povzdigovanje Tita v krog velikih vojaških teoretikov ni nič drugega kot klečeplazenje pred Titom, ki ima očitno to klečeplazenje za dejansko oceno svojih vojaških sposobnosti...

4. Domnevam, da se vse to dogaja zaradi slabe teoretične in predvsem vojaške podkovanosti vodstva jugoslovanske armade, in kot posledica določene nacionalne omejenosti, o čemer sem poročal že pred časom. Nedvomno je na dokumente, ki jih obravnavamo, vplival tudi "*voždizem*" (voditeljstvo) maršala Tita.

Ali se strinjate, da bi zaradi pozitivnega vpliva na jugoslovansko vojsko objavili kritiko navedenih dokumentov v reviji "Vojaška misel", ki jo prejema tudi vojaško vodstvo Jugoslavije?

Ali se, poleg tega, strinjate, da bi povedali svoje kritične pripombe Djilasu, ki bo ob svojem obisku v Moskvi po Titovem nalogu predstavil Sov(jetski) vla(di) vrsto vojaških vprašanj?

(2) Iz telegrama V. M. Molotova A. I. Lavrentijevu,
namenjenega J. Brozu Titu ali E. Kardelju
(28. januar 1948)

... "Moskva je prejela obvestilo, da namerava Jugoslavija v kratkem poslati eno od svojih divizij na južne meje Albanije. Ker Moskva takega obvestila od Jugoslavije ni prejela, Molotov sprašuje, ali je ta informacija resnična. Moskva se boji, da bi v primeru prihoda jugoslovanske vojske v Albanijo

⁹ V. Dedijer, *Interesne sfere*, Beograd 1980; A. Lešnik, *Aktualnost sporazuma "fifty-fifty"*, v: *Primorska srečanja*, 1994, št. 158, str. 359-365.

¹⁰ Na tem mestu je sedaj prvič (v slovenskem jeziku) objavljenih 15 novih dokumentov iz zgodovine IB (dva sta, kot že rečeno, objavljena v 'Pismih'). Dokumente je iz ruščine prevedel Borut Müller.

Anglo-Saksonci ocenili tako dejstvo kot jugoslovansko okupacijo Albanije in kršenje njene suverenosti. Ob tem je možno, da bodo Anglo-Saksonci izkoristili to dejstvo in se ob opravičilu da gre za 'zaščito' neodvisnosti Albanije, vojaško vmešali. Moskva prosi za pojasnila ..."

(3) Iz telegrama A. I. Lavrentijeva Ministrstvu za zunanje zadeve ZSSR
(28. januar 1948)

... Po mnenju Tita je grškim monarhistom in njihovim pokroviteljem treba dati vedeti, da bo Jugoslavija resno branila Albanijo. Če ta namera ne bo jasno izražena, lahko monarhisti zavzamejo južno Albanijo, ker je albansko-grška meja popolnoma prazna. Tito je tudi povedal, da se ne strinja z bojzarnijo Moskve glede možnih korakov Anglo-Saksoncev. Ni izključeno, da se bo dvignilo nekaj prahu v časopisih, vendar se na to ne gre ozirati. Tito je prosil, naj se njegova stališča prenesejo Moskvi in obenem izjavil, da bo začasno ustavil pošiljanje divizije v Albanijo. Če Sovjetska zveza smatra, da pošiljanje sploh ne bi bilo smotno, bo Jugoslavija to mnenje upoštevala. Toda v primeru, da bo Grčija zavzela južno Albanijo, bo, kot je na pol v šali dejal Tito, "Jugoslavija skupaj s Sovjetsko zvezo jedla isto kašo" ...

(4) Iz telegrama V. M. Molotova A. I. Lavrentijevu, (31. januar 1948) namenjenega J. Brozu Titu
(31. januar 1948)

... "Tovarišu Titu.

Iz Vašega pogovora s tov. Lavrentijevom je razvidno, da imate za normalno, če se Jugoslavija, ki ima s SZ sklenjen sporazum o medsebojni pomoči, ne samo ne posvetuje s SZ glede pošiljanja svoje vojske v Albanijo, ampak celo ne obvesti SZ po ustreznem postopku. Sporočam Vam, da je Sovjetska vlada popolnoma slučajno izvedela za sklep jugoslovanske vlade glede pošiljanja Vaše vojske v Albanijo, in sicer iz privatnih pogovorov sovjetskih predstavnikov z albanskimi. SZ ima tak način za nenormalen. Če pa imate Vi tak način za normalen, Vas moram po nalogu Vlade ZSSR obvestiti, da se ZSSR ne more strinjati s tem, da je postavljena pred izvršeno dejstvo. S tem v zvezi je seveda jasno, da ZSSR kot zaveznica Jugoslavije ne more nositi odgovornosti za posledice takega ravnanja jugoslovanske vlade brez posvetovanja in celo brez vednosti Sovjetske vlade. Tov. Lavrentijev nam je sporočil, da ste zadržali pošiljanje jugoslovanske vojske v Albanijo, kar smo vzeli na znanje. Očitno pa obstaja med našima vladama resno razhajanje pri razumevanju medsebojnih odnosov med našima državama, ki imata zavezniške odnose. Da bi se izognili nesporazumom, bi bilo treba taka razhajanja uskladiti na tak ali drugačen način.

Molotov" ...

(5) Iz telegrama A. I. Lavrentijeva V. M. Molotovu
(31. januar 1948)

... Danes sem Vaš telegram predal Titu. Ko je Tito dvakrat prebral telegram, je, skrajno razburjen, dejal, da ni pričakoval, da bo Sovjetska vlada temu pridala tak pomen. Priznava, da je naredil napako, saj bi se moral predhodno posvetovati s Sovjetsko vlado, in taka posvetovanja glede zunanjepolitičnih vprašanj se bodo v prihodnje vršila. Razume, da bo za take nepravilne politične korake reakcija zahtevala odgovornost Sovjetske zveze. Jugoslovanska divizija ne bo poslana v Albanijo. Tito je zagotovil, da jugoslovanska vlada ni imela niti najmanjše namere postaviti Sovjetske vlade pred izvršeno dejstvo. Po besedah Tita tu ni krivo jugoslovansko vodstvo, ampak on sam kot vrhovni poveljnik. Predvideval je, da ukrep, ki temelji na soglasju z albansko vlado, ni korak, ki bi zahteval posvetovanja s Sovjetsko vlado, tudi zato, ker je bil prejšnje poletje v Albaniji začasno stacioniran jugoslovanski letalski polk in takrat s strani Sovjetske vlade ni bilo nobenih nasprotovanj. Na to sem pripomnil, da letalski polk ni pehotna divizija in da je mednarodni položaj sedaj nekoliko drugačen ...

Ob koncu pogovora je Tito izjavil, da se ne strinja s tov. Molotovom, da "med našima vladama obstajajo resna razhajanja glede razumevanja medsebojnih odnosov med našima državama..." Tito je poleg tega dodal, da je to prvič, da Jugoslavija ni uskladila svojih dejanj s Sovjetsko zvezo. Na to sem pripomnil, da so bili glede vprašanja posvetovanja o zunanjepolitičnih zadevah tudi drugi

primeri, ko je jugoslovanska vlada delovala brez vednosti Sovjetske vlade. Lani je na primer jugoslovanska vlada ne samo podpisala sporazum o sodelovanju z Bolgarijo¹¹ ne da bi se posvetovala s Sovjetsko vlado, ampak ga je podpisala celo ne glede na priporočila, naj tega ne stori pred podpisom mirovne pogodbe z Bolgarijo. Na to Tito ni odgovoril ...

(6) Iz telegrama V. M. Molotova A. I. Lavrentijevu,
namenjenega J. Brozu Titu
(1. februarja 1948)

... "Mislimo, da obstajajo med Vami in nami resna razhajanja glede zunanjepolitičnih vprašanj. Zaradi napetega mednarodnega položaja mislimo, da je razhajanja treba preseči, in sicer tako, da bi mnenja izmenjali na neuradnem posvetu v Moskvi. Prosimo, da v Moskvo pošljete dva ali tri odgovorne predstavnike jugoslovanske vlade, da bi ta mnenja izmenjali. Povabljeni so tudi predstavniki bolgarske vlade. Datum prihoda naj ne bo kasneje kot 8.-10. februar. Sporočite Vaše stališče."¹²

Molotov" ...

(7) Iz telegrama A. I. Lavrentijeva Ministrstvu za zunanje zadeve ZSSR
(9. marec 1948)

Kidričev pomočnik za ekonomsko svetovanje, Srzentić, je trgovinskemu predstavniku Lebedjevu izjavil, da obstaja sklep vlade, ki državnim organom in ustanovam prepoveduje posredovati kakršnokoli gradivo o gospodarstvu komurkoli. Zato, ne glede na predhodni dogovor, ne more predati Lebedjevu ustreznega gradiva. Organi državne varnosti so dobili nalogo, da to nadzirajo. Srzentić je povedal, da se namerava Kidrič o tem sam pogovoriti z Lebedjevom. Pripomniti moram, da je bil ta sklep jugoslovanske vlade sprejet lani poleti. Takrat sem se pogovarjal s Kardeljem, ki je dal nalogo Kidriču, da nam pošilja potrebne podatke. Na osnovi tega dogovora je Lebedjev od Ekonomskega sveta dobival nekatere podatke glede gospodarskih vprašanj. Popolnoma jasno je, da izjava Srzentića odseva spremembe v odnosih vodstva do Sovjetske zveze.

(8) Iz telegrama V. M. Molotova D. M. Armjaninovu¹³, za J. B. Tita ali E. Kardelja
(18. marec 1948)

... "Prejeli smo sporočilo, da je Kidričev pomočnik Srzentić izjavil sovjetskemu trgovinskemu predstavniku Lebedjevu, da je skladno s sklepom jugoslovanske vlade prepovedano dajati sovjetskim organom informacije glede gospodarskih vprašanj. To nas preseneča, saj obstaja dogovor o nemotenem pošiljanju te vrste informacij organom Sovjetske vlade. Še bolj nas je začudilo, da organi jugoslovanske vlade izvajajo ta ukrep enostransko, brez kakršnegakoli obvestila ali pojasnil. Sovjetska vlada ima tako ravnanje jugoslovanske vlade za izraz nezaupanja sovjetskim predstavnikom v Jugoslaviji in za izraz neprijaznega razpoloženja do ZSSR. Razumljivo je, da ob takem nezaupanju sovjetskim predstavnikom v Jugoslaviji le-ti ne morejo biti prepričani, da se podobni izrazi neprijaznosti ne bodo ponovili. Zato je Sovjetska vlada naročila ministrstvom črne metalurgije, barvne metalurgije, kemične industrije, hidrocentral, zvez in zdravstva, naj nemudoma odpokličejo vse svoje strokovnjake in druge delavce" ...

¹¹ Gre za podpis t.i. "blejskih sporazumov" (1. avgusta 1947) in pogodbe o prijateljstvu, sodelovanju in vzajemni pomoči (27. novembra 1947 v Evksinogradu, danes Varna). Več o tem: S. Nežović, Blejski sporazumi (Tito-Dimitrov) 1947, Ljubljana 1978; A. Lešnik, Titova partija v boju s Stalinovim dogmatizmom, str. 51-61 (Problematika balkanske federacije).

¹² V Moskvo so prišli bolgarski voditelji: Dimitrov, Kolarov in Kostov ter jugoslovanska delegacija: Kardelj, Bakarić, Džilas in Ranković. Stalin je upal, da bo na sestanek v Moskvo prišel tudi Tito. Ranković je zapisal v svoj dnevnik: "Rusi so pričakovali, da bo v delegaciji tudi Tito, in ker ni prišel, so bili besni". Sestanek se je začel 10. februarja in je pomenil začetek prve faze napada na neodvisnost in suverenost Jugoslavije, saj je Stalin zahteval takojšnjo ustanovitev bolgarsko-jugoslovanske federacije (ibidem, str. 80).

¹³ D. M. Armjaninov, začasni odpravnik poslov ZSSR v FLRJ.

(9) Iz telegrama V. M. Molotova A. I. Lavrenijevu,
za namestnika ministra za zunanje zadeve FLRJ, A. Beblerja
(23. april 1948)

... "Jugoslovanska vlada je že prekršila nedavno sklenjen sporazum o medsebojnem posvetovanju glede važnejših mednarodnih vprašanj, ko je Američanom in Angležem izrazila svoje stališče glede Trsta, ne da bi se o tem posvetovala z ZSSR. V zvezi s tem Sovjetska vlada smatra, da omenjeni sporazum zanjo ni zavezujoč in ne more sporočiti jugoslovanski vladi svojega stališča glede vprašanja jugoslovansko-avstrijske meje. Svoje stališče glede tega vprašanja bo izrazila na posvetu štirih vlad v Londonu.

... Jugoslovanski vladi tudi sporočite, da veleposlanik Popović ni obvestil Sovjetske vlade o tem, da je pred nekaj tedni ameriški veleposlanik v Beogradu izjavil jugoslovanski vladi, da ZDA ne bo podprla ravnanja grške vlade glede spremembe albansko-grške meje ob uporabi sile" ...

(10) Nota Veleposlaništva ZSSR v FLRJ
(20. maj 1948)

Minister za zunanje zadeve g. Simić je 23. aprila letos predal Veleposlaniku ZSSR Lavrentijevu odgovor Jugoslovanske Vlade glede izjave Sovjetske Vlade, da se ne čuti zavezano s Sporazumom o posvetovanjih glede važnejših mednarodnih vprašanj, ker je Jugoslovanska Vlada kršila sporazum. V zvezi s tem ima Veleposlaništvo ZSSR čast sporočiti Ministrstvu za zunanje zadeve FLRJ naslednje: Jugoslovanska Vlada trdi, da je v 24 urah obvestila Sovjetsko Vlado o svoji nameri odgovoriti zahodnim državam glede njihovega predloga o reviziji mirovnega sporazuma z Italijo - glede priključitve Trsta Italiji - in da je čakala mnenje Sovjetske Vlade glede tega vprašanja. Ker Sovjetska Vlada ni podala nobenega mnenja, je dala Jugoslovanska Vlada zahodnim državam tak odgovor, kot se ji je zdel potreben in koristen za demokratične sile v Italiji. Ta trditev Jugoslovanske Vlade je v očitnem nasprotju z dejstvi. Veleposlaništvo ima za nujno naštetiti ta dejstva.

1. 21. marca zvečer je Pomočnik ministra za zunanje zadeve g. Bebler Začasnemu odpravniku poslov ZSSR Armjaninovu le omenil sklep Jugoslovanske Vlade, da bo vročila noto Vladam ZDA, Velike Britanije in Francije glede njihovega predloga Vladi ZSSR o reviziji mirovnega sporazuma z Italijo - glede Trsta. G. Bebler je prav tako le obvestil Armjaninova o nameri Jugoslovanske Vlade, da na tiskovni konferenci uradno izjavi, da je pripravljena reševati Tržaško vprašanje na osnovi pogajanj Tito-Togliatti in skleniti z Italijansko Vlado sporazum o prijateljstvu in nenapadanju. Pri tem g. Bebler ni izražal želje Jugoslovanske Vlade, da bi se glede teh vprašanj posvetovala s Sovjetsko Vlado.

2. Veleposlanik Lavrentijev je 22. maja v razgovoru z Ministrom Simićem poudaril, da je g. Bebler v obvestilu Armjaninovu načel zelo važna vprašanja in v zvezi s tem izrazil upanje, da se bo Jugoslovanska Vlada posvetovala z Vlado ZSSR še preden bo nastopila z uradnimi izjavami glede omenjenih vprašanj.

3. Razen tega je skladno sporočilo, objavljenemu 23. marca, Jugoslovanska Vlada predala noto Vladam ZDA, Velike Britanije in Francije glede njihovega predloga o reviziji mirovnega sporazuma z Italijo že 22. marca opoldne. To priča o tem, da trditve Jugoslovanske Vlade, da je pričakovala odgovor Sovjetske Vlade v 24 urah, ne ustrezajo resničnosti.

4. Iz note Jugoslovanske Vlade in izjave Ministra za zunanje zadeve g. Simića na tiskovni konferenci 22. marca sledi, da se je Jugoslovanska Vlada izrekla za revizijo mirovnega sporazuma z Italijo v delu, ki zadeva Trst, ne da bi se posvetovala z Vlado Sovjetske Zveze, ob tem, da je imela Jugoslovanska Vlada vse možnosti, da izmenja stališča glede vseh navedenih vprašanj, toliko prej, ker je bila nota Vlad ZDA, Velike Britanije in Francije poslana Jugoslovanski Vladi le v vednost.¹⁴

Zgoraj omenjena dejstva dokazujejo, da odgovor Jugoslovanske Vlade ne ustreza dejstvu in zato ne more biti zadovoljiv. V skladu s tem nosi vso odgovornost za kršitev Sporazuma o medsebojnih posvetovanjih Jugoslovanska Vlada.

Veleposlaništvo želi ob tej priložnosti izraziti svoje spoštovanje Ministrstvu za zunanje zadeve.

¹⁴ Več o problematiki "tržaškega vprašanja" glej: J. Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961; Trst 1941-1947. Od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe (Zbornik razprav), Koper 1988.

(11) Iz telegrama V. M. Molotova D. M. Armjaninovu,
za J. B. Tita ali E. Kardelja
(9. junij 1948)

... "CK VKP(b) je izvedel, da je jugoslovanska vlada razglasila Hebranga in Žujovića za izdajalca domovine. To razumemo kot namero, da ju bo CK KPJ fizično likvidiral. CK VKP(b) izjavlja, da bo v primeru, če CK KPJ uresniči to namero, CK VKP(b) imel politbiro CK KPJ za morilce. CK VKP(b) zahteva, da bi se preiskava v zadevi Hebrang-Žujović o t.i. dajanju 'nepravilnih' informacij CK VKP(b), vršila ob udeležbi predstavnikov CK VKP(b).¹⁵ Pričakujemo takojšen odgovor" ...

(12) Pismo CK VKP(b) Centralnemu komiteju KPJ
(19. junij 1948)

V odgovoru na pismo CK VKP(b) je Centralni komitej KPJ v svojem sklepu z dne 13. aprila sporočil, da sta tov. Žujović in Hebrang izključena iz CK KPJ in da je bila proti njima uvedena preiskava, ker sta sovjetskimi organom dajala lažne in klevetniške informacije o stanju v Jugoslaviji, z namenom poslabšati odnose med Jugoslavijo in ZSSR.

Čez nekaj časa sta bila tov. Žujović in Hebrang aretirana, kasneje pa razglašena za sovražnika delavskega razreda.

Zaradi tega CK VKP(b) sklepa, da hočejo jugoslovanske oblasti Hebranga in Žujovića usmrtiti kot sovražnika delavskega razreda. V zvezi s tem je CK VKP(b) 9. junija poslal CK KPJ zahtevo, v kateri je vztrajal pri udeležbi svojih predstavnikov v preiskavi o dajanju 'znepravilnih' informacij sovjetskimi organom, s strani Žujovića in Hebranga. CK VKP(b) je ob tem sporočil, da bo imel člane politbiroja CK KPJ za morilce, če bo zahteva CK VKP(b) o prisotnosti njenih predstavnikov na obravnavi zavrnjena, in če bodo z Žujovićem in Hebrangom obračunali.

V odgovor na to je tov. Kardelj, potem ko se je posvetoval s tov. Titom, 10. junija v Ljubljani izjavil: "Začuden smo nad tako zahtevo CK VKP(b). Prosimo sporočite, da politbiro CK KPJ ni nameraval in ne namerava fizično likvidirati Hebranga in Žujovića in da glede informacij danih s strani Hebranga in Žujovića ni nobene preiskave".

To je bil drugi odgovor CK KPJ glede usode tov. Žujovića in Hebranga, ki je popolnoma nasprotoval prvemu odgovoru z dne 13. aprila.

17. junija je CK VKP(b) prejel od CK KPJ nov - že tretji - odgovor glede zadeve Žujović-Hebrang, v katerem je rečeno, da sta Hebrang in Žujović v preiskavi pred državnimi organi; ob tem se izraža nezadovoljstvo glede zahteve CK VKP(b) ter odklanja predlog CK VKP(b) o udeležbi njegovih predstavnikov pri preiskavi v zadevi Žujović-Hebrang.

Jasno je, da ta odgovor ni pošten, ampak je prej izogibanje odgovoru.

Jasno je tudi, da je ta odgovor v popolnem nasprotju s prejšnjima dvema.

Nedvomno so se jugoslovanski voditelji zapletli pri vprašanju o zadevi Žujović-Hebrang, saj ob različnem času dajejo različne razlage, odvisno od konjunkturnih političnih potreb, samo da bi prikrili dejansko stanje nahitro zakuhane zadeve Žujović-Hebrang.

Samo tako se lahko pojasni zakaj CK KPJ odklanja predlog o udeležbi predstavnikov CK VKP(b) pri preiskavi v zadevi Žujović-Hebrang.

Glede na to, da je zadeva Hebrang-Žujović predana državnim organom, pomeni ta odgovor tudi to, da nosi odslej vso odgovornost za usodo Hebranga in Žujovića glavni predstavnik državne oblasti v Jugoslaviji - premier Tito.

¹⁵ Ko se je z dopisovanjem obeh CK začel oster ideološko-politični pritisk na jugoslovansko partijsko in državno vodstvo, je Beograd potegnil neobičajno potezo: na seji CK KPJ 12. in 13. aprila je načel "vprašanje odnosov socialistične Jugoslavije do prve dežele socializma - Sovjetske zveze v okoliščinah stalinske hegemonistične politike do manjših in šibkejših dežel". V razpravi je Tito lucidno analiziral vsiljeni spor kot državni spor in ne kot ideološki spor dveh partij: "Tovariši, imejte v vidu, da tu ne gre za nikakršne teoretske diskusije, za nikakršne napake KPJ, za nikakršne naše ideološke stranpoti. Ne smemo dopustiti, da smo porinjeni in diskusijo o tem... Tovariši, tu gre predvsem za odnose med državama... Meni se zdi, da se oni poslužujejo ideoloških vprašanj, da bi opravičevali svoj pritisk na nas, na našo državo... Za to gre, tovariši..." (V. Dedijer, Dokumenti 1948, I, str. 227). Tedaj so sprejeli tudi tisti "zgodovinski" sklep, ki bo še kako odmeval v mednarodnem komunističnem gibanju: "nujno potrebno je najtesnejše sodelovanje med socialističnimi državami na temelju popolnega spoštovanja neodvisnosti in enakopravnosti" (Pisma CK KPJ in pisma CK VKP(b), str. 18-26). S takšnim odgovorom se nista strinjala le A. Hebrang in S. Žujović.

(13) Iz poročila ministra za zunanjo trgovino
ZSSR, A. I. Mikojana J. V. Stalinu
(28. julija 1948)

Tovarišu Stalinu J. V.

Marca letos smo dali Jugoslovanom soglasje za pogovore glede medsebojnih dobav blaga v mesecu juniju, kajti veljavnost Protokola k Sporazumu z dne 5. julija 1947 je potekla 1. junija. Jugoslovani so se izognili razgovoru o novem Sporazumu in zaprosili za podaljšanje medsebojnih dobav blaga do konca septembra, da bi bile končane neizpolnjene obveznosti po Sporazumu. V skladu s sklepom Sveta ministrov ZSSR z dne 21. junija smo jim tako soglasje dali. Zdaj so se Jugoslovani obrnili na nas tudi s prošnjo, naj jim do konca 1948 dobavimo 100 tisoč ton naftnih derivatov, plačali pa bi jih z dobavami svojega blaga v ZSSR ...

Čeprav je blago, ki ga Jugoslovani nudijo, za nas zanimivo (razen boksita, tobaka in parketa), Ministrstvo za zunanjo trgovino predlaga, da se prošnja Jugoslovanov zavrne. Treba je namreč upoštevati, da bi Jugoslovani, ob tem ko se izogibajo pogovorom o sklenitvi novega Sporazuma, radi dobili potrebno blago potom kompenzacij.

Prosim Vaših navodil.

A. Mikojan

(14) Sklep 1. zasedanja Sveta SEV, 26.-28. aprila 1949,
"O odnosih z Jugoslavijo"

Zaradi sovražne politike, ki jo jugoslovanska vlada vodi do držav ljudske demokracije in ZSSR, ima Svet SEV za nujno, da do ustavitve take sovražne politike uvede naslednje ukrepe:

1. Priporočiti državam - udeleženkam Sveta, da čimprej pregledajo vse ekonomske sporazume, ki jih imajo z Jugoslavijo, z namenom da:
  - a) prenehajo dajati kakršnekoli kredite Jugoslaviji, kakor tudi, da prenehajo s kakršnokoli dobavo v Jugoslavijo na račun prej sklenjenih kreditnih sporazumov;
  - b) omejijo trgovanje z Jugoslavijo tako, da kupujejo le strateško pomembne surovine, in sicer: svinec in svinčeve koncentrate, cink in cinkove koncentrate, baker, živo srebro ter v omejenih količinah železovo rudo, les, konopno prejo, pirit;
  - c) občutno zmanjšajo Jugoslaviji prodajo in dobave blaga, ki je deficitarno v deželah - članicah Sveta, kakor tudi industrijske opreme, blaga vojaškega pomena ter prenehajo dobavljati Jugoslaviji oborožitev;
  - d) prenehajo nuditi Jugoslaviji kakršnokoli tehnično pomoč.
2. Države - članice Sveta lahko koristijo prevozne storitve prek jugoslovanskega ozemlja.
3. Na naslednjem zasedanju Sveta poslušati sporočila držav - članic o izpolnjevanju tega sklepa.

(15) Nota vlade ZSSR vladi FLRJ
(28. september 1949)

Med sodnim procesom, ki se je končal 24. septembra v Budimpešti proti državnemu prestopniku in vohunu Rajku in njegovim pomagačem, ki so bili poleg tega tudi agenti jugoslovanske vlade, je prišlo na dan, da vodi jugoslovanska vlada že dalj časa globoko sovražno dejavnost proti Sovjetski zvezi, pri tem pa to licemerno skriva za izjavami o "prijateljstvu" s Sovjetsko zvezo.

Sodni proces v Budimpešti je tudi pokazal, da so se voditelji jugoslovanske vlade ukvarjali in se še ukvarjajo s svojo sovražno dejavnostjo in rovarjenjem proti Sovjetski zvezi ne samo na lastno pobudo, ampak tudi po direktnem naročilu tujih imperialističnih krogov.

Dejstva, ugotovljena na tem procesu so tudi pokazala, da je zdajšnja jugoslovanska vlada popolnoma odvisna od tujih imperialističnih krogov in da se je spremenila v orodje njihove agresivne politike, kar je nujno moralo pripeljati in je dejansko pripeljalo k izgubi samostojnosti in neodvisnosti jugoslovanske republike.

Vsa ta dejstva pričajo o tem, da je zdajšnja jugoslovanska vlada grobo poteptala in raztrgala na koščke sporazum o prijateljstvu, medsebojni pomoči in povojnem sodelovanju med ZSSR in Jugoslavijo, ki je bil sklenjen 11. aprila 1945.

Na osnovi zgoraj navedenega Sovjetska Vlada izjavlja, da se Sovjetska zveza ne čuti odgovorno za obveznosti iz danega sporazuma.

Po nalogu Vlade ZSSR

Namestnik ministra za zunanje zadeve

A. Gromiko

Summary

THE NEW MOSCOW DOCUMENTS ON THE INFORMBUREAU

Avgust Lešnik

In our national as well as in foreign science extremely much has been written about the causes and consequences of the Yugoslav-Soviet dispute in the time of the Informbureau. Judging from the quality of the published material, however, particularly from the way of interpreting facts, one could say the theme of the 'year 1948' is far from being worked. With the opening of Russian archives impartial circumstances for political, ideological and historiographic valorization of the 'year 1948' are only coming into existence. Those of us who take an interest in the problems of the Informbureau have always maintained that the archival materials of crucial importance for the affirmation or rejection of the hypothesis within the complex of the 'year 1948' are not kept in the archives of former Yugoslavia and of Western countries, but in Russian ones. Here 15 documents from the Archives of Foreign Ministry of the former Soviet Union, illuminating particularly the growing tension in the relations between Yugoslavia and the Soviet Union in the first half of 1948 are published for the first time in Slovene.

SLOVENSKA MATICA, SI-1001 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190

je tudi v letu 1995 izdala več za zgodovinarje posebej zanimivih knjig, ki jih člani Zveze zgodovinskih društev Slovenije lahko kupijo po članskih cenah SM:

Iskra Čurkina
**RUSKO-SLOVENSKI KULTURNI STIKI
OD KONCA 18. STOLETJA DO LETA 1914**

Temeljno delo, nastalo v dolgih letih iskanja novega gradiva v ruskih in slovenskih arhivih in knjižnicah, posveča posebno pozornost delovnim stikom jezikoslovcev (mdr. Kopitarja, de Courtenaya), slovenskemu odnosu do rusko-turške vojne 1877–1878 in slovenskim emigrantom v Rusiji.

Albert Rejec – Tone Černač – Jože Vadnjak
PRIČEVANJA O TIGRU

Dr. Tatjana Rejec je uredila in z informativnimi opombami opremila tri spominska besedila o slovenski primorski protifašistični organizaciji TIGR, katere pomen je bil v času povojne komunistične prevlade načrtno zamočevan. Rejčevo pričevanje je prišlo naravnost iz policijskih arhivov, saj je nastalo med zasliševanji »u kancelariji Ozne za Jugoslaviju« v Beogradu marca in aprila 1945 ter marca 1946.

Dragotin Cvetko
V PROSTURU IN ČASU: SPOMINI

Spomini muzikologa akademika prof. dr. Dragotina Cvetka (1911–1993) so zanimiv prispevek k poznavanju slovenske glasbene zgodovine in kulturno-političnih dogajanj od tridesetih let našega stoletja. Za zgodovinarje je posebej pomembno pričevanje o času druge svetovne vojne in o delu na »Zwittrovem« partizanskem Znanstvenem inštitutu.

JUBILEJI

PETER RIBNIKAR – SEDEMDESETLETNIK

Peter Ribnikar se je rodil 30. julija 1925 v Retnjah, ki so tedaj spadale v katastrsko občino, župnijo in občino Križe pri Trziču. Maturiral je dvajset let pozneje na kranjski gimnaziji. Nato je bil med prvimi študenti zgodovine na ljubljanski filozofski fakulteti po drugi svetovni vojni. V začetku je bil Milko Kos edini profesor na oddelku, leta 1946 pa so se mu pridružili Bogo Grafenauer kot docent na novi stolici za zgodovino Slovencev, Gregor Čremošnik kot profesor jugoslovanske zgodovine in Josip Klemenc za stari vek in arheologijo. Naslednje leto je začel predavati Metod Mikuž, leta 1948 pa se je vrnil v Ljubljano na univerzo Fran Zwitter. Oddelek je zdaj dobil tudi asistente, najprej Vasilija Melika, leta 1951 pa še Marjana Britovška in Ignacija Vojeta. Tega leta je tudi Peter Ribnikar diplomiral iz zgodovine kot glavnega in geografije kot stranskega predmeta.

Njegovo nadaljnjo pot je odločil sedemmesečni strokovni arhivski tečaj, ki ga je tedanje zvezno ministrstvo za znanost in kulturo organiziralo pri Zgodovinskem inštitutu Jugoslovanske akademije v Dubrovniku oziroma pri dubrovniškem državnem arhivu. Začel se je 15. januarja in končal 10. avgusta 1950. Pomožne zgodovinske vede in arhivistika so bile temelj tega tečaja, o njegovi kvaliteti pa priča izpitna komisija, ki ji je predsedoval Jorjo Tadić, med člani pa so bili Milko Kos, Ilija Sindik in Viktor Novak. Ta tečaj, ki so se ga udeležili tudi slovenski študenti zgodovine, med njimi Božo Otorepec in Peter Ribnikar, je bil začetek naše sodobne arhivske strokovne izobrazbe.

Peter Ribnikar je bil brž po tečaju, še pred diplomo, 3. decembra 1950 sprejet v službo v glavnem slovenskem arhivu in mu ostal zvest vse do upokojitve 29. junija 1988. V tem dolgem času se je menjavalo delo, ki se je z njim ukvarjal, spreminjali so se naslovi, ki jih je imel, spreminjali so se nazivi in prostori arhiva. Začel je kot »pripravnik za zvanje nižji arhivar bibliotekarske arhivarske stroke«, končal pa kot arhivski svetnik in pomočnik direktorja. Arhiv, v katerem je delal, je začel kot Osrednji državni arhiv Slovenije (ODAS), potem je bil DAS in AS. – Arhiv SR Slovenije, ko je odhajal v pokoj, danes pa se imenuje Arhiv Republike Slovenije (ARS).

Leta 1953 se je arhiv preselil iz Narodnega muzeja v prostore, kjer je bila pred prvo vojno nemška kazina, med obema vojnama pa kavarna in restavracija Zvezda. Teh prostorov pa ni bilo mogoče obdržati, ker se je zanje odločila slovenska skupščina. Arhiv se je moral izseliti, vendar je direktor nekaj časa poskušal s pasivno rezistenco. Tako je gradivo za mojo disertacijo (volilni imeniki in zapisniki volitev v kranjski deželni zbor) postalo nedostopno v kazinskih kletih, meni pa je bilo onemogočeno delo. Iz teh težav me je rešil Peter Ribnikar s svojo uvidevnostjo in prijaznostjo. Gradivo smo skrivaj prepeljali v nove arhivske prostore pri šentjakobskem mostu. Tu sem spet lahko delal naprej. Tudi danes še velja: hvala za to veliko uslugo!

Raznovrstnost dela, ki se je z njim ukvarjal Peter Ribnikar v arhivu, je lepo naštel Janez Kos v *Arhivih* 1985. Arhivsko delo pa se je povezovalo z delom v arhivskih društvih in seveda s pisanjem.

Ribnikar je sodeloval pri mnogih arhivskih publikacijah, vodnikih po arhivih, objavah dokumentov, katalogih itd. Objavil je vrsto najrazličnejših poročil, diskusijskih prispevkov, ocen, preglednih člankov, arhivističnih in zgodovinskih razprav in še drugih stvari.

V *Enciklopediji Slovenije* so izšli članki Društvo (v drugem zvezku), Franciscejski kataster (v tretjem zvezku), Imenska knjiga, Jožefinski kataster (v četrtem zvezku), Kataster (v petem zvezku), Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi (v devetem zvezku). Med objavami virov moramo posebej opozoriti na Slovenske podložniške prisege patrimonialnega sodišča Bled (1976), pa tudi na regeste dokumentov za zgodovino pošte (PTT arhiv). Naštejemo naj še nekaj tehtnih razprav: Posestne in gospodarske razmere loško-snežniškega gospostva do srede 18. stoletja (*Kronika* 1955), Dr. Josip Mal, njegovo delo v arhivu in za razvoj arhivistike (*Arhivi* 1988), Zemljiški kataster kot vir za zgodovino (*Zgodovinski časopis* 1982), Slovenski doktorji, promovirani na Karlovi univerzi v Pragi 1917–1939 (*Zgodovinski časopis* 1992), Prispevek k ustanovitvi Slovenskega zdravniškega društva (*Zdravniški vestnik* 1993). O svojem delu v praškem arhivu je objavil Ribnikar več poročil in za naše potrebe poseben vodnik po praškem arhivskem gradivu (1989). Naslednji letnik Zgodovinskega časopisa bo natisnil še razpravo o podpornem društvu za slovenske visokošolce v Pragi.

Peter Ribnikar lahko z zadovoljstvom gleda na vse, kar je v preteklih 45 letih napravil naši arhivistiki in zgodovini v korist. Kakor vidimo, ga veselje in volja do dela še ne bosta zapustila. Želimo mu še mnogo uspehov!

Vasilij Melik

SLOVENSKA MATICA, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190

je jeseni 1994 med svojimi publikacijami izdala tudi tri za zgodovinarje posebej zanimive knjige, ki jih člani Zveze zgodovinskih društev Slovenije lahko kupijo po članskih cenah SM:

Andrej Vovko
MAL POLOŽI DAR . . . DOMU NA ALTAR

»Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918«, torej od ustanovitve CMD do razpada Avstro-Ogrske, je berljivo napisan prikaz slovenskih prizadevanj, da bi z vztrajno in domiselno nabiranimi prostovoljnimi prispevki vzdrževali slovenske šolske zavode, posebej še v narodno najbolj ogroženih obrobni pokrajinah.

Lojze Ude
MOJE MNENJE O POLOŽAJU

»Članki in pisma 1941–1994« (v uredništvu in s spremno besedo Borisa Mlakarja) kažejo znanega narodnega delavca kot »kritičnega spremljevalca Osvobodilne fronte«, saj si je Lojze Ude upal odkrito nasprotovati vrsti potez (partijskega) vodstva OF, sprožil je tudi akcijo za premirje med obema taboroma državljanske vojne – in ostal živ, a od petdesetih let odrinjen na rob družbe.

Vladimir Ribarič
POTRESI V SLOVENIJI

»Ob stoti obletnici velikega ljubljanskega potresa« je podnaslov pregledno in poljudno napisane knjige našega uglednega naravoslovca, ki poleg uvodnih poglavij o mitih in realnosti potresov predstavlja pomembnejše potrese v Sloveniji in njenem sosedstvu od leta 792 dalje, posebej pa prikaže tudi stoletni razvoj slovenske seizmologije.

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

SLOVENSKA TRIDESETA LETA

Simpozij Slovenske matice v Ljubljani, 20. in 21. septembra 1995

Slovenska trideseta leta so časovno vpeta med uvedbo šestojanuarske diktature in izbruh druge svetovne vojne tudi na slovenskih tleh. Predstavljajo neko zaključeno celoto, čeprav so se mnogi procesi začeli že v predhodnih letih oz. se nadaljevali tudi v vojni čas. To je bilo razvidno iz mnogih referatov na dobro obiskanem simpoziju Slovenske matice, ki je potekal pod vodstvom predsednika Matice dr. Jože Mahnič in vodje pripravljalnega odbora dr. Petra Vodopivca. Simpozij pa sta gmotno podprla Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije in Mestna občina ljubljanska pod vodstvom župana dr. Dimitrija Rupla, ki je - poleg predsednika Matice - na začetku srečanja pozdravil udeležence in jim zaželel uspešno delo. Na simpoziju prebrani in verjetno tudi neprebrani referati ter diskusijski prispevki bodo objavljeni v posebnem zborniku, ki bo predvidoma izšel sredi leta 1996.

Simpozij o tridesetih letih je ponovno pokazal, da - kljub zaključeni časovni enoti z že omenjenima prelomnicama - preteklosti ni moč "omejiti" in da je razumevanje določenega procesa ali dogodka možno le v poznavanju širšega zgodovinskega konteksta. To se najbolj konkretno pokaže v odnosu z dogajanjem med drugo svetovno vojno: brez poznavanja socialnih, gospodarskih ter predvsem političnih in ideoloških delitev v tridesetih letih ni mogoče razumeti delitev med Slovenci v času vojne. V glavnem so referenti bolj zahajali v predhodna obdobja, zlasti v dvajseta leta ali še bolj nazaj, manj v čas druge svetovne vojne.

V tem predvojnem desetletju so Slovenci dosegli vidne uspehe na področju narodne emancipacije, čeprav je bil stopnjevan unitaristični pritisk Beograda v smeri stapljanja južnoslovanskih "plemen" v enotno jugoslovansko nacijo. Slovenska glasbena in likovna umetnost sta bolj zadihala s sodobnimi evropskimi tokovi, Slovenci smo dobili prvi slovenski celovečerni film *V kraljestvu zlatoroga*, začeli so se smučarski skoki v Planici in s tem rojstvo mita o Planici, ki prerašča zgolj športno stran dogodka itd. Pomemben pa je tudi nadaljnji razvoj univerze, ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti, zasaditev prve lopate in s tem začetek gradnje univerzitetne knjižnice v Ljubljani in še bi lahko naštevali. Na drugi strani pa je naraščal občutek narodne ogroženosti, ne samo zaradi "jugoslovenarstva", temveč tudi zaradi naraščajoče nevarnosti od zahoda in severa: italijanski fašizem in nemški nacizem sta postajala vedno bolj grozeča. Pozabiti ne smemo, da je rapalska meja globoko zajedla v slovensko narodno telo, s koroškimi plebiscitom pa je ostal Avstriji (od 1938 delu nemškega rajha) del slovenskega ozemlja, kar je realnost še danes. In tudi izseljevanje ni bilo majhno, zlasti izseljevanje Slovencev pod Italijo, ki so se zaradi fašističnega pritiska in ekonomskih razlogov odločali za beg v jugoslovansko Slovenijo in v precejšnjem obsegu tudi v Argentino in zahodnoevropske države. Tega se je zavedal tudi Edvard Kocbek in leta 1938 zapisal: "Mi doma ne bomo nikdar doumeli praznote, ki ugonablja Slovence po Severni in Južni Ameriki... Reševanje izseljencev nam ne sme biti le zadeva politične tehnike, strankarske simetrije in družbene organizacije, ampak sredstvo vsenarodne vzgoje... Problem našega malega naroda naj se rešuje tako v Sloveniji kakor v Ameriki, tako na Koroškem kakor med našimi kovinarji na Francoskem" (E. Kocbek, *Slovensko izseljenstvo*, Dejanje 1938).

Najbolj razgibane pa so bile politične in ideološke delitve med Slovenci, katerim je bilo namenjeno največ pozornosti tudi na simpoziju. Gospodarska kriza in z njo porušeni socialni sistemi na začetku tridesetih let, naraščajoča fašizem in nacizem, vedno bolj agresiven komunizem in prvi vojni spopadi, npr. španska državljanska vojna, so razgibali tudi idejne tokove in z njimi povezane razprtije, razhajanja in sovraštva. Tem splošnim evropskim gibanjem se niso izognili tudi Slovenci, in to ne samo v takratni jugoslovanski Sloveniji, temveč tudi zamejski Slovenci in Slovenci po svetu. Bolj ko se bližamo koncu tega desetletja več je bilo skrajnosti in polarizacij v zvezi z odnosom do pojmov Rasa, Narod, Razred, Stranka, Cerkev... komunizem, fašizem itd. Ali je bila za razrešitev vseh teh napetosti res potrebna katarza med drugo svetovno vojno na način medsebojne morije med Slovenci? Vendar je to že tema simpozija, ki bi bil posvečen štiridesetim letom, ki so bila za Slovence usodna in hkrati brez poznavanja dogajanj v tridesetih letih tudi manj razumljiva.

Uvodnemu preglednemu referatu **Petra Vodopivca** (*Trideseta leta*) so sledili prispevki, ki jim je bila skupna rdeča nit tema: slovenski narod, politika in ideologija. Bolj v smeri razmišljanja in teoretičnega pristopa je bil prispevek **Janka Pleterskega** z naslovom *Politika naroda v krizi družbe, države in idej*. **Jure Perovšek** je koncizno označil položaj Slovencev v takratni Jugoslaviji (*Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih*) in s tem dal širši okvir naslednjim referentom, ki so govorili o bolj ali manj ožjih temah. Štirih političnih in

ideoloških taborov so se lotili **Janko Prunk** (*Liberalni tabor med Ljubljano in Beogradom*), **Egon Pelikan** (*Vizija "družbene prenove" v katoliškem taboru v tridesetih letih*), **Lev Kreft** (*Komunisti in neinstitucionalna levica*) in **Franc Rozman** (*Slovenski socialisti in socialni demokrati v tridesetih letih*), ki zaradi odsotnosti referata ni prebral. O demografskih in gospodarskih vprašanjih, ki niso bila tako zanemarljiva za obravnavani čas, sta poročala **Žarko Lazarevič** (*Slovinci v tridesetih letih: prebivalstvo, družba, gospodarstvo*) in **France Kresal** (*Industrija, obrt in gospodarska politika*). Ta sklop je bil po mojem mnenju premalo prisoten v odnosu do ostale obravnavane problematike, saj je to desetletje pretresala velika gospodarska kriza s posledicami skozi celotno obdobje, hkrati pa so se ravno v tem času slovenski razumniki bolj zavedli tudi demografske problematike v najširšem pomenu besede. S prikazom sindikalnega, mladinskega in študentskega gibanja so dopolnili sliko tega desetletja **Miroslav Stiplovšek** (*Slovensko strokovno - sindikalno gibanje v tridesetih letih*), **Slavko Kremenšek** (*Dileme in težnje v študentskem gibanju*) in **Anka Vidovič-Miklavčič** (*Vloga in organiziranost mladine v letih 1929-1941*). **Feliks J. Bister** pa je s pomočjo političnih karikatur osvetlil nekatere strani delovanja pomembnega in hkrati kontroverznega slovenskega politika iz obdobja med obema vojnama, tj. Antona Korošca, in sicer v v referatu z enakim naslovom (*Anton Korošec*).

Gornjemu sklopu referatov so sledili prispevki, ki so se dotikali raznih področij znanstvenega, kulturnega, umetniškega in sploh duhovnega ustvarjanja ter delovanja med Slovenci v predvojnem času. Prepletenost duhovnega življenja se kaže tudi v tem, da ni bilo področja ustvarjanja in razmišljanja, kjer ne bi bili prisotni tudi politika in ideologija. To so pokazali tudi prebrani referati na drugem dnevu simpozija. Žal sta odpadla najavljena prispevka **Borisa Paternuja** (*Božo Vodušek - ob devetdeseti obletnici rojstva*) in **Jožeta Pogačnika** (*Položaj in pomen revialnega tiska*). Zlasti slednji referat je pustil kar veliko praznino, saj sta bili založniška in revialna dejavnost v tridesetih let med pomembnimi karakteristikami dobe. O vlogi univerze je govoril **Vasilij Melik** (*Univerza in znanost*) in opozoril na pomen te znanstvene in pedagoške institucije, ki je ravno v tem desetletju doživljala svoj notranji razvoj, hkrati pa ni mogla uiti splošnim idejno-političnim nasprotjem in delitvam v družbi. Melikov referat je dopolnil **Frane Jerman** (*Filozofija pri Slovencih v tridesetih letih*), kar je sprožilo tudi kasnejšo diskusijo - in sicer na primeru sociologije - o vlogi drugih znanstvenih disciplin v obravnavanem času. Vloga slovenskih izobražencev v tistem času je porasla in bila odmevna tudi v širši javnosti. Kakšni so bile odnosi in razhajanja med njimi nam je orisal **Ervin Dolenc** (*Slovenski izobraženci v tridesetih letih in njihove delitve*).

O mestu cerkve v duhovnih tokovih tistega časa je spregovoril **Jožko Pirc** (*Cerkveni in duhovni tokovi*) in s tem omogočil poslušalcem primerjavo z gledanji, ki jih je dan pred tem podal v svojem referatu Egon Pelikan. Vloga jezika pri ohranjanju slovenstva je znana in zlasti poudarjena v kriznih časih in ob raznih unitarističnih in podobnih pritiskih. O tem je govoril **Janez Rotar** (*Boji za slovenščino kot znamenje slovenstva*), **Helga Glušič** pa o bogastvu slovenske proze v obravnavanem času (*Razsežnost literarnih teženj v slovenski prozi tridesetih let*). Pripravljalni odbor je pritegnil tudi poznavalce kulturnih teženj in umetnosti za trideseta leta. **Andrej Inkret** (*Kulturni problem slovenstva*) je orisal vlogo kulture v širšem kontekstu, ki so ga dopolnili referenti za posamezna vprašanja, in sicer za gledališče **Lado Kralj** (*Dramatika in gledališče*), za likovno umetnost **Milček Komelj** (*Upodabljajoča umetnost*) in za glasbo **Primož Kuret** (*Slovenska glasba v tridesetih letih*). Dvodnevni simpozij sta v poznih popoldanskih urah zaključila referata **Janeza Stergarja** (*Odnos maščične Slovenije do svojih zamejcev*) in **Marjana Drnovška** (*Slovenski izseljenci in domovina*).

Slovenska matica se je odločila za širok pristop in povabila k sodelovanju poznavalce ključnih vprašanj za trideseta leta pri Slovencih. Pri konceptu, ki temelji na obravnavi določenega časovnega obdobja, se vedno najdejo še neupoštevani ali premalo poudarjeni segmenti življenja in dela Slovencev. Tako se je zgodilo tudi pri tem simpoziju. Načrtovana in nerealizirana je bila tema o vlogi šolstva in o jugoslovanskih pritiskih nanj, kar bo verjetno upoštevano pri pripravi zbornika. V diskusiji je bilo nekaj opozoril na bele lise simpozija, med njimi tudi o neobravnavanju urbanizma in arhitekture (omenim naj samo Plečnika in njegov delež v tridesetih letih). Tudi tu ni nič zamujenega in se lahko ta vrzel dopolni z objavo prispevka na to temo v zborniku. Med diskusijskimi razmišljanji je bila pomembna pripomba Milice Kacin - Wohinčeve, da se večina raziskovalcev zgodovine Slovencev med obema vojnama omejuje le na Slovence, ki so živeli v takratni jugoslovanski Sloveniji, na primorske in ostale Slovence, ki so živeli zunaj državnih meja (in tudi na izseljence, pripomba poročevalca!) pa se kar nekako pozablja. Da to ni osamljen primer, nam dokazuje tudi znanstveno poročilo *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955*, ki ga je skupina dvanajstih slovenskih zgodovinarjev pripravila za Državni zbor Republike Slovenije septembra 1995. Odmevi političnih in ideoloških razmer v Jugoslaviji so vplivali tudi na delovanje tujih držav, kjer so živeli Slovenci. Vendar je to že zadeva druge debate in se simpozija Slovenske matice septembra 1995 direktno ne tiče. Na koncu samo drobna tehnična pripomba: dvorana Matice je dovolj primerna za tovrstna znanstvena srečanja, vendar je bila slišnost referentov, zlasti v zadnjih vrstah, dokaj slaba, kar pa se da popraviti z boljšimi zvočnimi aparaturnami.

ZNANSTVENI POSVET »SLOVENIJA V LETU 1945«

Slovenski zgodovinarji in slovensko zgodovinopisje so od uvedbe proste trgovine in sorodnih makroekonomskih sprememb v družbi, nastalih v zadnjih letih, precej iskano »blago« na tržišču. Kljub temu pa smo še vedno deležni stalnih kritik, da slovenska historiografija ne sledi toku dogodkov, »strokovno podkovani« kritiki, katerih glavna literatura so na »visoki« kakovostni ravni pisana pisma bralcev, pa nam berejo levite in pridigajo o zamudništvu zgodovinopisja. Tovrstne kritike seveda izhajajo iz nepoznavanja osnovnih principov zgodovinskega raziskovanja, saj nas hočejo drugorazredni kritikanti prepričati, da je možno pomanjkanje arhivskih virov nadomestiti kar z »oral history«.

Podatkov o kurantnosti zgodovinske robe je zadnje čase res kar dovolj. Simpozijev se udeležujejo tudi predstavniki sedme sile in – vsaj nekateri – o njih tudi izčrpno poročajo. Odmevi v javnih medijih in izrečene kritike so resda pogosto na zelo nizki strokovni ravni, toda že dejstvo, da se v javnosti poroča in polemizira tudi z dosežki zgodovinopisja, pomeni velik korak naprej pri premagovanju (samo)izoliranosti zgodovinarjev. Udeležba pogosto preseneti tudi organizatorje, med udeleženci pa je vedno več ljudi, ki jim zgodovinopisje ni službena preokupacija.

Na precejšen odziv v medijih so tako v zadnjih mesecih naleteli knjižica *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955*, ki jo je po naročilu Državnega zbora sestavila skupina slovenskih zgodovinarjev, pa *Slovenska kronika XX. stoletja* (izšel je prvi del do leta 1941, drugi del pa je že v tiskarni), v katerem so poleg zgodovinarjev sodelovali še zastopniki nekaterih drugih strok, in simpozij o slovenski zgodovini v tridesetih letih tega stoletja in o Sloveniji v letu 1945. Ravno ta skoncentriranost projektov v kratkem časovnem obdobju priča, da prav 20. stoletje še kako potrebuje osvetlitve nekaterih prelomnih točk na slovenski poti do današnje stvarnosti.

Petdesetletnica prelomnih dogodkov je tudi prav primerna točka za pogled nazaj. Prvi problem pripravljalnega odbora je bil že v tem, ali naj bi pripravili simpozij pomladi ali jeseni. Najmočnejši argument za drugo varianto je bilo predvsem dejstvo, da se je velik del publike, ki je bil navzoč na simpoziju, pomladi srečeval s projektom nove mature in je bilo moč pričakovati manjšo udeležbo strokovne javnosti. Morda pa tudi ne-sovpadanje s političnimi slavji ni prav nobena pomanjkljivost. Tako je prišlo vsaj do izraza, da so politične slavnosti pač politična zadeva, strokovni simpozij pa nekaj povsem drugega, pa čeravno se govori o istih zadevah.

Programski odbor je pri koncipiranju posveta vodila želja ustreči širšemu krogu občinstva, kajti problematika leta 1945 je potrebna posebne pozornosti »zaradi še vedno zelo aktualne tematike tako za znanost kot za njeno aplikacijo v šolstvu«. Leto 1945 kot poseben problem še ni bilo deležno posebne znanstvene pozornosti in je šlo torej za prvi, kolikor toliko celovit pogled na to, eno najbolj prelomnih let v slovenski zgodovini. Po drugi strani pa je na širino in raznovrstnost izbranih tem vplivala težnja, da bi poleg prevladujoče politične problematike vključili tudi ostala področja družbenega življenja. Programski odbor si je torej zastavil za nalogo »vsestransko osvetlitev dogajanja leta 1945 v Sloveniji, ki bo zajela vse slovenske politične sile, njihovo usodo v tem letu, posledice političnih sprememb in prelomne dogodke na področju gospodarstva, kulture, cerkve itd. Od tujih znanstvenikov pa pričakujemo pojasnitev dogodkov po zaključku vojne v Sloveniji s širšega mednarodnega okvira.«¹

V kolikšni meri je znanstveni posvet zadostil zastavljenim nalogam, naj presodi vsak udeleženec posveta. Mi pa se na kratko pomudimo ob vsebini simpozija. Po otvoritvenih besedah predsednika ZZDS dr. Franca Rozmana in predsednika Državnega zbora Republike Slovenije Jožefa Školjča so v dopoldanskem delu prvega dne posveta sledili trije referati. Dr. Tone Ferenc je v prispevku *Priprave na konec vojne v Sloveniji* govoril o dejavnosti slovenskih političnih in vojaških dejavnikov v zadnjih dveh letih vojne. Več pozornosti je namenil zmagoviti strani, saj je o slovenskih poražencih leta 1945 v referatu *Domobranstvo in konec vojne* več povedal mag. Boris Mlakar. Dopoldanski del simpozija je zaključil dr. Bojan Godeša z referatom *Izobraženci in leto 1945: Od pričakovanj k stvarnosti*.

V prvem bloku popoldanskega dela so predstavili prispevke tuji gostje, ki so prikazali problematiko slovenskega prostora v širšem mednarodnem okviru. Iz referatov dr. Jožeta Pirjevca *Odnos do Slovenije v Washingtonu, Londonu in Rimu* ter dr. Leonida Gibianskega *Sovjetski savez i Jugoslavija 1945. godine* je razvidno, da leta 1945 posamezne pobude o »samostojnejši« Sloveniji niso imele skorajda nikakršnega odmeva na mednarodni sceni in s tem nikakršne stvarnejše podlage. Slovenija za zaveznike ni bila mednarodni dejavnik, njihovi sogovorniki za naše področje pa so domovali v Beogradu. Dr. Karl Stuhlpfarrer pa je v prispevku *Vrane ne letamo brez kljuna!* spregovoril o koroških Slovencih ob začetku druze avstrijske republike.

¹ Citati iz »Vsebinske utemeljitve sestanka« so bili zapisani jeseni 1994 ob prijavi simpozija na Ministrstvu za znanost in tehnologijo.

S tem pa se je nekako že začel naslednji blok in sicer problematika slovenskih meja in tuje-rodcev, ki so stanovali ob njej. Žal je bil zaradi zadržanosti dr. Dušana Nečaka nekoliko spremenjen napovedani dnevni red in sta popoldanski del zaključili dr. Jera Vodušek Starič in mag. Nevenka Troha. Prva je v prispevku *Prevzem oblasti od osvoboditve do volitev* govorila o onemogočanju delovanja opozicije in grobem polasčanju oblasti, druga pa je članek o dogajanjih ob zaključku vojne na slovenski zahodni meji, naslovlila z *Osvoboditev ali okupacija, samoodločba ali revolucija – Primorska in Trst*.

Tretja referentka je bila dr. Tamara Griesser-Pečar, ki je z referatom *Pomen »osvoboditve«, za slovensko katoliško cerkev* začela drugi dan simpozija. Poudarila je, da pomeni leto 1945 za slovensko cerkev začetek novih težav. Isto pravzaprav velja tudi za nemško manjšino v Sloveniji, o kateri je spregovoril naslednji referent dr. Dušan Nečak v prispevku *Slovensko nemštvo kot nacionalni in razredni sovražnik*. Kot zadnja referenta sta nastopila dr. Jože Prinčič in dr. Aleš Gabrič. Prvi se je dotaknil gospodarske problematike v prispevku *1945 – obnova in začetek gospodarske preobrazbe*, drugi pa je predstavil prispevek *Leto 1945 in slovenska kultura*.

O vsebini referatov na tem mestu ni potrebno podrobneje poročati, saj naj bi bili referati objavljeni v zborniku, ki naj bi izšel v čim krajšem možnem roku in s čim nižjo ceno, tako da bi bil dostopen najširšemu krogu zainteresiranih bralcev.

Cankarjev dom je že drugič v dveh letih gostil slovenske zgodovinarje in nudil odlične pogoje za potek simpozija (simultano prevajanje, snemanje diskusije). Tudi tokrat je referatom pazljivo sledilo precejšnje število poslušalcev. Če k temu dodamo še na začetku omenjeno vse večjo odmevnost zgodovinarskih posvetov v medijih, bi lahko dejali, da je simpozij uspel. Seveda pa se ne smemo zadovoljiti z doseženim. Še precejšnja rezerva za bogatejši pridelek so minute, ki sledijo referatom in so odmerjene diskusiji. Želja organizatorjev tovrstnih simpozijev je, da bi bile te minute vse daljše in da bi, če bi bilo potrebno, na račun tega celo še bolj omejili čas, namenjen referatom (ki so predhodno ali pa po simpoziju tako in tako dosegljivi v pisni obliki). Toda vsega naenkrat le ne gre pričakovati.

S posvetom je zapolnjena še ena od praznin in proučevanju slovenske zgodovine novejšee dobe. Osvetlitev ene od najpomembnejših prelomnic v slovenski zgodovini z različnih vidikov (priprave na prelom, potek prevzema oblasti na notranjepolitičnem prizorišču, vpliv v mednarodnih razmerah, pomen preloma za manjšine in vpliv na verskem, gospodarskem in kulturnem področju) se je ponovno potrdila kot ustrezen pristop v prikazu večplastnosti dogajanja. Zbornik referatov bo zato verjetno nepogrešljiva literatura za vsakega zgodovinarja, ki se tako ali drugače ukvarja s problematiko 20. stoletja.

Aleš Gabrič

27. ZBOROVANJE NACIONALNE KONVENCIJE AMERIŠKEGA ZDRUŽENJA ZA POSPEŠEVANJE SLOVANSKIH ŠTUDIJ, Washington D.C., 26.–29. oktober 1995

Tako kot vsako leto se je tudi letos vršilo zborovanje Ameriškega združenja za pospeševanje slovanskih študij, na katerem so specialisti iz ZDA in držav Vzhodne ter Jugovzhodne Evrope razpravljali o problemih teh dežel, z vidika vseh družboslovnih in humanističnih ved, še zlasti pa z vidika zgodovine, jezikov, ekonomije ter sociologije. Konvencija je potekala od 25. do 29. oktobra letošnjega leta v Washingtonu v ZDA. Na njej so, podobno kakor na vseh ostalih konvencijah tega združenja, igrali pomembno vlogo tako Slovenci kakor tudi tuji strokovnjaki, ki se ukvarjajo s problemi Slovenije. V letošnjem letu so se teh panelov udeležili številni raziskovalci in to tako iz Slovenije kakor tudi iz vrst Američanov slovenskega porekla ter tujih znanstvenikov, specialcev za slovenske študije, ki so obravnavali probleme slovenskih manjšin, drugačne poglede na dogajanje med drugo svetovno vojno, probleme slovenskega liberalizma v 60-ih letih in probleme, s katerimi se srečuje slovenska ekonomija na prehodu iz dogovorne socialistične v tržno ekonomijo.

Panel, ki sem ga organiziral in mu tudi predsedoval, se je ukvarjal z manj znanimi slovenskimi manjšinami v Avstriji, Italiji in na Madžarskem. Spričo dejstva, da se panela zaradi bolezni ni mogel udeležiti dr. Wolfgang L. Gombocz, docent za filozofijo na Karl Franzens Universität v Grazu (Avstrija), in ker zaradi tega tudi ni poslal svojega referata, sem v nadomestilo sam povzel nekaj misli o sedanjem političnem položaju Slovencev na avstrijskem Štajerskem. Porabska Slovenka, mag. Katarina Munda-Hirnök, ki je trenutno zaposlena kot

mlada raziskovalka na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, je predstavila položaj Slovencev v Porabju po demokratičnih spremembah na prelomu iz 80. v 90. leta, ki se je tedaj korenito spremenil, prof. Robert Minnich, antropolog z Univerze v Bergenu na Norveškem pa je orisal položaj Slovencev v Kanalski dolini v Italiji. Referate je pozitivno ocenil predsednik Society for Slovene Studies, Tom M. S. Priestley. Diskusija, ki je sledila referatom, je zajela tudi širša vprašanja zgodovine in sedanosti slovensko-italijanskih ter slovensko-madžarskih odnosov. Panelu so z velikim zanimanjem prisluhnili zlasti nekateri potomci slovenskih izseljencev iz Prekmurja, katerih predniki so se koncem 19. stoletja naselili v Bethlehemu v Pennsylvaniji.

V drugi seriji panelov je bil za nas zanimiv panel z naslovom »Predstave o Titovi Jugoslaviji – pogledi iz republik«, kjer nam je Nicholas Miller predstavil v svojem referatu stališče Srbov, Paul D. Lensink stališče Slovencev, John Cox pa stališče Hrvatov. Prispevki vseh treh udeležencev panela so bili zelo zanimivi, predvsem pa brez čustvenega naboja, ki je tako značilen za panele o Jugoslaviji v sedanjih petih letih, saj nobeden od udeležencev po poreklu ni izhajal iz katerega od jugoslovanskih narodov.

Društvo za hrvaške študije je bilo organizator panela o politično-vojaških aspektih jugoslovanskega konflikta, kjer nam je Leo L. Daugherty podal stališča ameriške vojske in politični odgovor Američanov do jugoslovanske krize. Norm Cigar se je v svojem referatu ukvarjal z vojaškimi aspekti krize na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini, Milan Veگو pa je vojno v bivši Jugoslaviji opredelil kot agresivno in kritiziral tiste, ki so opredeljevali to vojno kot državljansko vojno.

Zelo barvit je bil panel, ki je predstavil knjižno produkcijo zahodnih avtorjev o jugoslovanski krizi, na njem so sodelovali znani pisci del o Jugoslaviji in jugoslovanski krizi, kot Dennison Rusinow, John Lampe in Gale Stokes.

Poseben panel je bil posvečen tudi vprašanju odgovora mednarodne skupnosti na bosansko-hercegovsko krizo. Medtem, ko se je Robert Hayden ukvarjal z vplivom mednarodne skupnosti na ustavno ureditev v Bosni in Hercegovini, Steve Burg pa s takoimenovanim Vance-Owenovim načrtom in mednarodno skupnostjo, pa je Zoran Pajić v svojem prispevku kritiziral neučinkovitost mednarodne skupnosti v poskusih zaustavitve vojne v Bosni in Hercegovini.

Society for Slovene Studies je organizirala tudi panel o recepciji zahodnoevropskega modernizma v slovenski literaturi, katerega so se udeležili Henry Cooper, profesor za slovanske jezike na univerzi v Indiani, ki je v obliki pilotske študije predstavil zahodnoevropsko avantgardo v slovenski literaturi, Aleš Debeljak, ki je govoril o slovenskem modernizmu, in Mark Haag, ki je predstavil literaturo absurda v slovenskem modernizmu. Istočasno je potekal tudi panel o radikalni desnici v Vzhodni Evropi, kateremu je predsedoval ameriški zgodovinar Charles Jelavich. Najprej nam je na njem spregovoril japonski zgodovinar Osamu Ieda in sicer o primerjalnih značilnostih radikalne desnice v obdobju med obema vojnama in danes. Nato nam je Rudi Rizman predstavil današnje pojave radikalne desnice v Sloveniji, Roman Solchanyk pa radikalno desnico v Ukrajini.

Z našega zornega kota je bil privlačen zlasti panel o politiki velikih sil do krize na Balkanu, kjer je F. Stephen Larrabee spregovoril o ameriški politiki do razpada Jugoslavije, Shary L. Cross in Igor A. Zvelev o moskovskem odgovoru na jugoslovansko krizo »odcepljanja«, Edwina Campbell in Jack Seymour pa o Nemčiji ter Franciji v Balkanski krizi. Značilnost vseh teh referatov je bila, da se referentje še vedno niso mogli spuščati v kritično analizo situacij in dejanskega odnosa vseh držav do jugoslovanske krize. Tako za referate tega obdobja še vedno velja, da so le-ti bolj zanimivi kot dokument časa, kot pa kot pravi znanstveni dokument oziroma prispevek.

Pozornost je vzbudil tudi panel, ki se je ukvarjal s komparativnimi pristopi k moderni srednjeevropski zgodovini, na katerem je John Connelly predstavil primerjavo procesov sovjetizacije na čeških vzhodnonemških in poljskih univerzah v letih 1949–1945, oziroma procese prevzemanja oblasti na univerzah s strani komunističnih oblastnikov ter procese spreminjanja učnih programov. Avtor je ugotovil, da o sovjetizaciji univerz v vzhodnoevropskih državah le ne moremo govoriti, saj je imela vsaka od teh držav svoje značilnosti, da pa je seveda mogoče govoriti o njenih začetkih, ki se je najgloblje ukoreninila v Vzhodni Nemčiji, najmanj pa na Poljskem. Za slovenskega zgodovinarja je bil poučen zlasti prispevek Jeremya Kinga o lokalnih perpektivah in pogledih na nacionalna gibanja v Habsburški monarhiji, kjer je primerjal

mesta Maribor v Sloveniji, Češke Budjeovice na Češkem in Győr na Madžarskem. William Lee Blackwood pa je primerjal odnose med desnico in levico na Češkem in Poljskem med obema vojnama. Komentator Istvan Deak je v svoji diskusiji sicer pohvalil referate, hkrati pa posvaril pred pretiranim iskanjem »primerjav zaradi primerjav«, saj se lahko v zgodovino-pisju, ki si pretirano želi primerjav, hitro zgodi, da primejamo neprimerljive stvari, in to samo zato, da bi primerjali.

Slovenija je služila kot model na panelu o prestrukturiranju in tranziciji v deželah vzhodne Srednje Evrope. Tako je Aleš Lokar z Videmske univerze na primeru Slovenije predstavil razvoj malega gospodarstva na prehodu iz dogovorne v tržno ekonomijo, Miroslav Rebernik z Univerze v Mariboru probleme podjetništva z vidika promocije ter izobraževanja v področjih držav na prehodu, Keneth Zapp iz Metropolitan State University iz Minneapolisa pa je s pohvalnimi besedami predstavil slovenski model privatizacije.

Poseben panel je bil posvečen tudi drugi svetovni vojni v Sloveniji, kjer je najprej Jera Vodušek-Starič iz Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani spregovorila o nekaterih dilemah slovenskega zgodovinopisja o drugi svetovni vojni, pri čemer se je zavzela za poenotenje stališč slovenskega zgodovinopisja do tega vprašanja. Pavle Borštnik, upokojeni sodelavec »Voice of America«, je predstavil plavo gardo, Metod Milač, upokojeni direktor Univerzitetne knjižnice iz Syracuse University, ki v angleškem jeziku tudi pripravlja knjigo o dogodkih iz časov druge svetovne vojne, pa je obudil spomine na drugo svetovno vojno, kot jo je sam doživel. V diskusiji, ki se je razvila po teh referatih, je bilo zlasti zanimivo razmišljanje ljubljanskega župana in sociologa, dr. Dimitrija Rupla glede zahteve Jere Vodušek-Starič o poenotenju pogledov zgodovinarjev na drugo svetovno vojno na Slovenskem, ki pravi, da imajo ljudje v Sloveniji veliko različnih pogledov na dogajanja v drugi svetovni vojni, saj so jo različno doživljali in da zato nima smisla pritiskati na poenotenje pogledov na te dogodke.

Society for Slovene Studies je organiziral tudi panel o liberalizaciji slovenske družbe v poznih 60-ih letih, kateremu je predsedovala Leopoldina Plut-Pregel. Božo Repe z Univerze v Mariboru nam je najprej v svojem referatu predstavil politično liberalizacijo v Sloveniji v 60-ih letih in njene konsekvence v začetku 70-ih let, Gregor Tomc pa je v nadaljevanju spregovoril o formaciji »subkultur« in njihovem odnosu na slovensko družbo. Na tem panelu naj bi sodeloval tudi France Dolinar iz Arhiva Republike Slovenije v Ljubljani, ki pa je zaradi bolezni moral svoje sodelovanje odpovedati, vendar pa je njegov referat o procesih normalizacije odnosov med cerkvijo in državo podal Thomas Priestey. Na tem panelu je bila zlasti zanimiva diskusija udeleženca dogodkov v obdobju politike liberalizacije v Sloveniji in sedanjega slovenskega veleposlanika v Washingtonu, dr. Ernesta Petriča, ki je poudaril, da je takoimenovano »Kavčičevo obdobje« predstavljalo obdobje konsolidacije struktur slovenske države, brez katerih bi današnja slovenska država le težko obstajala.

Kot je razvidno iz tega poročila, se s Slovenijo ter s Slovenci v obliki temeljnih raziskav uspešno ukvarja cela vrsta strokovnjakov in to tako z vidika zgodovine ter geografije kakor tudi z vidika literarnih ved, jezikoslovja pa tudi politologije ter ekonomije, saj predstavlja Slovenija model uspešne države v tranziciji iz dogovorne socialistične v tržno ekonomijo.

Matjaž Klemenčič

OCENE IN POROČILA

Ivo Lukanc, *Les imitations des monnaies d'Alexandre le Grand et de Thasos*. Thèse de doctorat en histoire. Paris, mai 1995, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales.

Avtor¹ je opravil zelo velik podvig v raziskovanju in sistematizaciji tega ogromnega numizmatičnega gradiva. Med tako imenovanimi barbarskimi primerki grškega tipa je problematika imitacije kovancev Aleksandra Velikega in tistih z otoka Thasos najmanj obdelana. Dela, ki obravnavajo kovanje keltskega denarja, običajno nvrščajo ti dve skupini imitacije kovancev v tako imenovani vzhodno keltski način kovanja denarja, čeprav ti kovanci nikoli niso bili in jih ne moremo uvrščati med nesporno keltske kovance. Avtor povsem dobro ugotavlja, da je za tovrstne primerke pravilneje uporabiti splošni izraz »balkanske imitacije«, saj te vrste kovancev izhajajo predvsem v Balkana. Obstaja veliko publikacij, ki obravnavajo imitacije kovancev, značilnih za Filipov tip vzhodno keltskega načina kovanja denarja. Na podlagi tega lahko rečemo, da že razpolagamo z razmeroma uveljavljeno tipologijo in kronologijo tovrstnih kovancev, medtem ko so imitacije kovancev Aleksandra Velikega in tiste z otoka Thasos zelo slabo obdelane. Čeprav je bibliografija o tem predmetu, ki jo avtor očitno dobro pozna, zelo obsežna, bistvena vprašanja še vedno ostajajo nerazjasnjena, še zlasti v primeru tasoških kovancev. Tak poseben problem je vprašanje, ali so to originalni kovanci ali imitacije, ki so zelo blizu originalom.

Očitno so na raziskovalno delo neugodno vplivale študiju nenaklonjene okoliščine, saj je to ogromno numizmatično gradivo zelo težko dostopno. Po eni strani je res, kot ugotavlja avtor dela g. Lukanc, da ima večina velikih svetovnih muzejev obsežne zbirke antičnih kovancev, vendar pa je tudi res, da se pretežni del gradiva, vezanega na arheološki izvor in na zakladnice kovancev nahaja v raznih muzejih v Romuniji in Bolgariji. Določene najdbe kovancev so se rapršile tudi med najrazličnejše druge zbirke. Publikacije najdb so pogosto nepopolne in brez slik ali pa so le-te slabe kakovosti in so kot take za raziskave neuporabne. Tudi avtor je bil soočen s temi težavami, a mu je kljub temu uspelo zbrati najboljše in najbolj ilustrirano gradivo doslej. Ilustrirani pregled kovancev kot tudi predstavitev številnih publikacij v zvezi s predmetom predstavljata nedvomno za vse čase dragoceno vrednost dela g. I. Lukanca.

Dejstvo je, in avtor se tega prav tako zaveda, da ni mogel razrešiti vseh problemov in odgovoriti na vsa vprašanja. Tako ostaja odprto vprašanje prehoda med originalnimi tasoškimi kovanci in njihovimi zgodnjimi imitacijami. Menim, da se avtor preveč opira na sistema, ki sta ju izdelala I. Prokopov in R. Göbl. Sistema namreč med seboj ne ustrezata in zato ta del kataloga kovancev ni povsem dosleden. Vzrok temu dejstvu je treba očitno pripisati težavam, ki jih je g. Lukanc imel z dostopom do zakladnic kovancev, na katerih je Prokopov osnoval svoj sistem. Iz te iste težave izhaja tudi dejstvo, da avtor niti ne skuša narediti kakšne karakteriološke razsikave. Postavljena tipologija je v glavnih orisih sprejemljiva, čeprav bi bilo treba podrobnosti še natančneje obdelati, kar ostaja predmet bodočih raziskav. Splošni kronološki okvir, ki temelji predvsem na raznovrstnih najdbah, je prav tako sprejemljiv. Kar pa zadeva datiranje naštetih zakladnic, se mi dozdeva, da se je avtor ne dovolj kritično ravnal po sistemu IGHC, ki pa je v mnogih primerih relativen.

Kot zaključek lahko ugotovimo, da je g. Lukanc obogatil numizmatično bibliografijo s temeljnim delom, ki je glede na raziskovalne možnosti zelo natančno in dobro uporabno. Vsekakor mu za to čudovito delo izrekamo vse naše čestitke.

In končno bi želeli opozoriti na majhno napako v zvezi z najdbo iz kraja Réte (pod številko 66 na strani 100). Kraj Réte se nahaja na Vzhodnem Madžarskem in sploh ne na Madžarskem, pač pa na Slovaškem, kar se lepo vidi tudi iz zemljevida, ki ga je g. Lukanc objavil. Kasneje na strani 123 beremo, da je ta kraj v Romuniji. Na današnjem ozemlju Madžarske ne najdemo nobenega nahajališča kovancev tipa Thasos, kar je v nasprotju z zapisom na strani 64. Ta pomota je očitno nastala na osnovi publikacij, ki so izšle pred prvo svetovno vojno, v katerih izraz Vzhodna Madžarska označuje ozemlja, ki danes pripadajo Romuniji. Bogato gradivo zbirke Nacionalnega muzeja, predstavljeno v tem delu, prav tako ne izhaja z ozemlja današnje Madžarske.

¹ Diplomirani ekonomist, zunanjetrgovinski svetovalec, zdaj v pokoju.

Giordano Labud, *Ricerche archeologico-ambientali dell'Istria settentrionale: la valle del Fiume Risano*. Jonsered 1995. 186, IV, strani : ilustr. (Studies in mediterranean archaeology and literature ; 130)

Ob koncu januarja 1995 je Giordano Labud pred mednarodno komisijo Univerze v Lundu na Švedskem obrnil doktorsko disertacijo z naslovom "Arheološko-okoljske raziskave severne Istre: Rižanska dolina". Delo je rezultat nekajletnih terenskih in kabinetnih prizadevanj švedskega strokovnjaka, ki jih je uspel opraviti nekako vzporedno, vendarle organizacijsko popolnoma ločeno od vodenja švedskega dela mednarodnih arheoloških izkopavanj v Simonovem zalivu pri Izoli. Ob tej kratki predstavitvi ni odveč dodati, da je G. Labud po rodu iz Istre in da mu ti raziskavi nista bili prvi stik z Istro, kar je pri poglobljenih raziskavah nadvse pomembno. Avtor ni bil, kar se lepo vidi iz bibliografije uporabljenih strokovnih del, izključno vezan na italijansko literaturo; slutim pa, da je izkoriščal predvsem to.

Rižanska dolina se zdi dober izbor za raziskavo takšnega tipa, saj kljub majhnosti v njej zasledimo zaporedje naravno geografskih področij od morske obale do kraškega roba, katerim se je moral človek v preteklosti prilagajati in jih izkoriščati. Hkrati poznamo dovolj drugih virov (literarno-historičnih, epigrafskih, florističnih in pedoloških, kartografskih za mlajša obdobja ter drugih), da bi bila raziskava paleoekolja, kot jo nakazuje avtor, vsekakor dobrodošla, ko bi jo opravil. Avtor je izbral nekoliko drugačen zemljepisni okvir za delo, kot bi sledilo iz naslova, in bi bolje ustrezala oznaka Obala koprskega zaliva z neposrednim zaledjem, saj izbor njegovih najdišč presega okvire porečja Rižane; v njenem gornjem toku je močno pomanjkljiv, izbor v spodnjem toku vseeno preskromen, da bi ob tem delal tudi statistične analize za celotno področje. Kljub temu bo njegova statistična analiza zahtevala še poseben prikaz, ki pa ga bom na tem mestu opustil in bom rajši opozoril na nekatere nedoslednosti, slabosti in napake, ki so v delu očitne.

Raziskavo začne avtor s pregledom zgodovinskih, geografskih in arheoloških virov za prazgodovinsko in protozgodovinsko obdobje, posebej poda pregled gradišč, med njimi tudi lokacijo doslej skoraj neznanega na Vardi nad Kubedom. Sledi poglavni del razprave, ki je posvečen rimskemu obdobju, kjer ponovno prikaže večje število najdišč s točnimi lokacijami. Po terenski konfiguraciji in pretežno skromnih površinskih najdbah najdišča opredeljuje bodisi kot ruralna ali bodisi kot urbana. Posebej obdela najznačilnejše drobne najdbe, pretežno keramične, se posveti predrimskim in rimskim toponimom, onomastični analizi epigrafskega materiala ter kultom in svečenikom; ta del zaključuje s poglavjema o agrarno-ekonomskih aspektih in o pristaniščih in transportnih smerih. V zaključku povzame rezultate in predlaga nadaljevanje dela. Ob koncu knjige je izčrpna bibliografija in kazalo krajev.

Prav bi bilo, ko bi v uvodu avtor orisal dosedanje prispevke k arheološki topografiji, saj je njegovo delo, še posebej zaradi nekaterih novih, prvih omenjenih najdišč, vsekakor potrebno pripisati tej zvrsti arheološkega dela. Za Rižansko dolino in bližnje predele lahko naštejemo prispevke L. K. Moserja, A. Puschija, C. Marchesettija, V. Šribarja, E. Boltin-Tomč, D. Cannarelle, G. Letticha, L. Decarlija, S. Flega, R. Cunje, a tudi teoretske osnove, kot so jo v Sloveniji razvili pred časom S. Pahič in drugi. Izhodišča so jim bila različna, prav tako metode, a avtor jih je uporabljal (ne vseh) le kot enostavno gradivo za citiranje.

Časovno se raziskava omejuje na obdobje od kovinskih obdobj do konca rimske dobe, torej nekako od pojavnosti gradišč na Krasu in kaštelirjev v Istri pa do zatona antike, a v tem okviru predvsem na zadnje stoletje pred Kristusom in prvo stoletje po Kristusu.

Metodološko je nadvse upravičeno v študijo pritegniti prazgodovinsko obdobje, saj se je takrat vzpostavila poselitvena slika, ki ji lahko sledimo v antiko tako na lokalni ravni, ko nastopijo minimalni premiki z višinskih postojank v neposredno nižjo plodno okolico, kot v celoti, ko se težišče prenese s kraškega roba v bližino obale in novih prometnih poti. Teh lokalnih mikrolokacij oziroma dislokacij avtor ni obravnaval. Bilo bi prav in po mojem tudi potrebno, ko bi bil avtor pritegnil v razpravo tudi poznejša obdobja, saj je prav v Istri, v danem primeru pa še posebej, šlo za kontinuiteto prebivalstva daleč v srednji vek, a tudi za kontinuiteto upravne in cerkvene organizacije ter predvsem izrabe tal. V takem primeru pa bi obseg dela močno narasel, pridobil pa bi na historični izpovednosti in tehnosti. Le v poglavju o toponimih, ki ga je sicer naslonil močno na F. Crevatina in M. Dorio (z izjemo razprave o pomenskem izvoru toponima Capris), poseže tudi v novejšo obdobje.

Pomen doline Rižane potrjujejo, kot pravi avtor (str. 125), antični viri in tudi naselje Aegida, ki ga Plinij omenja kot oppidum civium Romanorum. G. Labud zagovarja mnenje, da je Aegida ležala ob vznožju Sermina: protozgodovinsko naselje naj bi že proti koncu 3. st. pred n. št. sprejelo prve rimske vplive, v obdobju med G. Julijem Cezarjem in Avgustom (52 - 27 pred n. št.) naj bi naselje postalo municipij in v toku 1. st. po n. št. bistveno vplivalo na okoliški teritorij. Avtor poudarja, da je bil pomen naselja toliko večji, ker je bilo nekaj časa tudi obmejno mesto. Ta kratkotrajna obmejna vloga je, kot mislim, trajala prekratek čas, da bi mogla usodnejše vplivati na teritorij. Obmejna vloga Kopra, Rižanske doline oziroma področja v neposredni bližini pa bi se pokazala, ko bi jo iskali skozi daljši časovni razpon: poleg omenjene kratkotrajne vloge v prvem stoletju pred našim štetjem se ponovi kot meja med koprsko in tržaško škofijo v srednjem veku, delno kot meja med Republiko in Monarhijo, v zadnjem času kot conska meja STO in še kaj.

Lokacija Aegide na Sermin in trditev o istočasnem naselju - po Labudu Capris - na koprskem otoku sta bistvena historična zaključka švedskega avtorja, mimo katerih ne bo mogel v bodoče noben proučevalec lokalne istrske zgodovine in tudi arheologije. V primerjavi s starejšimi avtorji, ki so prav tako obravnavali in reševali še ne do kraja rešeno lokacijo Aegide je imel avtor možnost, da je lahko že izkoriščal delne rezultate obsežnejših izkopavanj na Serminu. Dejstvo pa je, da glede same lokacije izkopavanja niso prispevala dosti, tako kot ne izkopavanja na kapucinskem vrtu na koprskem otoku.

Ob razpravi o binomu Aegida - Caprae sicer poda novo rešitev, a ob tem pozabi omeniti najstarejšo omembo Aegide, kot jo je G. Juliju Cezarju prepričljivo pripisal R. F. Rossi: torej stoletje prej, kot jo poznamo iz

učbenikov. Do novega spoznanja bi vsekakor moral zavzeti stališče, še zlasti, ker je posegel v diskusijo o izvoru krajevnega imena Caprae z novim predlogom: pomensko naj bi izhajalo iz grškega kapros - merjasec.

Kar se tiče ekonomsko-obrtno dejavnosti avtor na osnovi najdb keramike, predvsem dolijev in amfor, podpira že znano dejstvo, da je prevladovalo vinogradništvo. Ob tem omenja tudi druge kmetijske resurse, kot so sadje (češnje, jabolka, smokve, slive, skurše, mandelj), kostanj, žita in drugo. Ne omenja oljke, čeprav je dokazana. Morske pridelke (sol, ribe, školjke, lahko bi dodal polže) omenja po literaturi in ostankih moluskov v najdiščih.

Brez omembe arheoloških najdb in na osnovi zapisov že za protostorično obdobje dopušča v prazgodovini transhumanco predvsem drobnice ter pašo v hrastovih gozdovih, bogatih z želodom. Dodali bi lahko bukov žir. Omeniti je treba, da prav za koprsko področje pelodni diagrami in kostne najdbe kažejo velik poudarek od prazgodovine naprej na govedoreji, a tudi na obstoj bukovih gozdov v zaledju. Najdbe rimskih uteži za statve, preslice in glavnika za česanje volne (Predloka, Koper) pa ne govorijo le za predelavo volne, pač pa posredno dokazujejo in poudarjajo omenit drobnice. Ob tem ne bi bilo odveč omeniti reliefne upodobitve železnega glavnika za česanje volne na nagrobniku kovača iz Pulja in trgovca z volno iz Buzeta.

Posveti se tudi trgovini, ko omeni nekaj manjših pristanov v bližini, nekateri so služili tudi za nakladanje kamna iz domačih kamnolomov, nedvomno pa tudi za uvoz: gradbeni in okrasni kamen, žrmlje, keramika, kovina in seveda luksuzno blago. Trgovske vezi so po eni strani potrjene z obstojem omenjenih pristanov, po drugi pa z luksuznimi predmeti, ki so nedvomno uvoženi: najdeni so bili predvsem v okviru izkopavanja v Kopru in na Serminu ter v Predloki, kot slučajne najdbe pa tudi drugod. Poseben pomen tu velja terri sigillati, saj kaže jasen italski izvor. G. Labud se je posvetil tudi zgodnjemu uvozu amfor in prav na primeru najdb iz Sermina ter posameznih iz neposredne okolice prikazuje stike z rimskim svetom že od 3. st. pred n. št. naprej, ki pa so se v začetku 2. st. okrepili zaradi ustanovitve kolonije Aquileie. Vpliv te nove kolonije nekoliko nesrečno ilustrira z depojsko najdbo iz Duttogliano na Krasu, saj kraj le težko opredelimo kot istrski, in nikakor merodajen za Rižansko dolino. Labud zakop najdbe povzema po G. Lettichu okoli 170 pred n. št., medtem ko ga P. Kos datira po l. 148, verjetno okoli 129 pr. n. št.

Bežen pregled citirane literature pokaže na veliko pomanjkanje kritičnosti, dela drugih avtorjev poljubno uporablja (G. F. Tommasini, G. A. Gravisi, M. Peracca, J. Šašel...), pri tem pa njihovih trditev, pogosto iztrganih iz konteksta, ne ovrednoti. Tako na primer brez pomislekov povzame trditev M. Peracce o poganskem templju, ko govori o najdišču na Hrvatinih - Kolombanu. Prav tako popolnoma splošno in generično trditev J. Šašla o trasnhumanci prenese v Rižansko dolino. Izražanje ni natančno; tako n. pr. med drugim trdi, da so v Istri uvažali vulkanski kamen (iz Italije), a bi moral povedati, da so uvožene rimskodobne žrmlje v Istri pretežno iz vulkanskega italskega kamna ... V poglavju o agrarno ekonomskih aspektih tudi omeni, da najdbe žrmlj (rimskih!) dokazujejo predrimsko poljedelstvo. Glede izvoza vina iz Istre (str. 102) v poglavju o poljedelsko ekonomskih aspektih citira S. Žitka, češ da so pošiljali okoli leta 900 po 100 amfor vina iz področja reke Rižane; na citiranem mestu ni omenjeno vino iz Rižanske doline. Morda gre pri citiranju le za vljudnost do domačih, to je slovenskih, avtorjev, kar pa je seveda odveč.

Podobna nepreciznost v izražanju velja za stavek (str. 20): La posizione dei castellieri è legata anche ad un carattere strategico commerciale, determinato dalla grande arteria del traffico romano tra Trieste e Pola (Pula); dalla via Flavia, nonché dalla strada che porta a Črni Kal raggiungendo l'Altopiano Carsico e le regioni Alpine. Koncept razporeditve gradišč nikakor ni bil odvisen od poteka (poznejše) rimske ceste Trst - Pulj, težko pa je govoriti o strateškem komercialnem pomenu razporeditve gradišč, saj o tem avtor ne razpravlja, vemo pa o tem tudi sicer ne dosti. Glavni prometni tokovi Trst - Pulj so bili itak vezani na lagodnejšo morsko pot, notranja pot je imela drug pomen.

Manj za nepreciznost in bolj za površno branje gre pri naštevanju (str. 101) kultov, ko omeni relief Pana in treh nimf: omenjeni relief ne izvira s Koprškega.

G. Labud brez oklevanja sprejme enačenje Formio - Rižana, ki pa ni nedvoumno ter edino možno in zavrže ostale možnosti brez dokazov. A vendarle bi še vedno lahko enačili Formio z Osapsko reko ali pa celo s Škofijskim potokom. Ob takem temeljnem delu se pisec ne bi smel izogibati soočanju z drugimi mnenji.

Duttogliano, Pinquente, San Sergio, Gregorici, Scoffie Superiore (Albaro Vescovf di Sopra o Quarto), Carcase so le maloštevilni primeri, ko se švedski avtor ni držal pravil, pač pa je kraje v tuji državi pisal in transkribiral poljubno. Tudi italijansko poimenovanje ni brez napak. Pri delu, ki je topografskega značaja, bi se moral držati po eni strani določene sheme, ki si jo lahko sam določi in ki omogoča nedvoumno identifikacijo kraja na karti in v tekstu, po drugi pa bi moral upoštevati mednarodni bonton (Slovenija žal še ni podpisnik ustreznih konvencij pri OZN) - to je, da uporablja naziv kraja, kot je v uradni rabi. Na dvojezičnem ozemlju v okolici Kopra ter drugod v Istri vsekakor lahko upošteva oba zapisa. Pregledna tabela dvojezičnih krajev, dodal bi ji lahko tudi starejše nazive in poimenovanja, ki so znana iz arheološke in historične literature, bi obogatila seznam krajev na koncu. Morda se zdi odveč zgornje opozorilo, a vendar si moramo priznati, da v zadnjem času izhaja vse več strokovnih del slovenskih avtorjev s popačenimi slovenskimi krajevnimi imeni. Zato pripomba velja tudi njim, da bi uporabljali vsaj Krajevni leksikon in Atlas Slovenije.

Za zaključek je treba povedati, da (ob omenjenih nekaterih spoznanjih in prispevku k diskusiji na splošno) avtor v celoti vzeto ne sledi neki osnovni zamisli; ob tem se metodološko izgublja v podrobnostih. Omenil sem že, da paleoambientalnega dela ni opravil, kljub napovedi v naslovu. Mentorji in recenzenti so delo v še ne dodelani obliki sprejeli, a bi z minimalnim svetovanjem, razgovorom in z nekaterimi dopolnitvami postalo zgled in napotek poznejšim poskusom takšnega značaja.

Christopher Marshall, *Warfare in the Latin East, 1192-1291*. Cambridge : Cambridge University Press, 1994 290 strani. (Cambridge studies in medieval life and thought)

Skoraj vsakoletni plenilni pohodi, po katerih navsezadnje ni ostal niti kamen na kamnu, neprestana obleganja in zavzemanja mest in gradov, kjer človeško življenje ni bilo vredno nič, oziroma par novčičev na suženjskem trgu, občasne krvave bitke s kupi mrtvih, armado ranjenih in seveda obilnim plenom, prihodi in odhodi vojska, ki so še zaostriale že tako zaostrene boje na vedno nemirnem območju latinskih križarskih držav. Življenje v teh državah je bilo namreč eno samo vojskovanje, ki so ga le občasno prekinila krajša obdobja nesigurnega miru. Vojskovanje je tako bistveni del zgodovine tega področja, brez poznavanja katerega ne bomo nikoli povsem razumeli zgodovine tega nemirnega prostora. Zato je knjiga Christopherja Marshalla o vojskovanju na latinskem vzhodu v letih 1192-1291 toliko bolj dobrodošla.

Marshall je dobil inspiracijo za svojo knjigo pri R.C. Smailu, ki v svoji knjigi opisuje križarsko vojskovanje v obdobju od leta 1097 do 1193. Marshall je v marsikaterem oziru nadaljevalec Smailovega dela, tako v kronološkem, kajti nadaljuje tam, kjer je Smail končal, s koncem tretje križarske vojne in ponovno vzpostavitev jeruzalemskega, se pravi akonskega kraljestva, sam pa konča s padcem Akona, zadnjega pomembnega krščanskega oporišča. Smailovo delo pa nadaljuje tudi vsebinsko, saj mu je uspelo združiti množico podatkov, ki se nanašajo na vse vidike vojaške zgodovine in ne le na posamezne bitke, s širšim družbenim, političnim in delno tudi gospodarskim okvirjem celotne zgodovine tega področja. Marshallova knjiga namreč ni mukotrпно prebijanje skozi neskončno razvlečene posamezne bitke, pri katerih po stotih porazih in zmagah obupano zakličemo: "Ljubi Bog, vem, da sem grešnik, toda tvoje usmiljenje je brezmejno. Usmili se me in pokončaj ta dolgčas!" Marshall je knjigo razdelil na več poglavij, v katerih opisuje različne aspekte vojskovanja med kristjani in muslimani in tudi med samimi kristjani na nemirnem Bližnjem vzhodu. Tako najprej opiše širšo vojaško situacijo, nato pa nas nadrobno seznanj s sestavo krščanskih armad, gradovi in drugimi vojaškimi oporišči, načini vodenja bitk, pogostimi plenilnimi pohodi in obleganji. Način prikazovanja vojskovanja torej ni kronološki, temveč tematski. Pri tem ima vsaka tema lastno omaro z mnogimi predali, vse skupaj pa tvorijo skladen interior. Čeprav so zato nekateri dogodki večkrat omenjeni, so vendarle vsakokrat omenjeni iz drugega zornega kota. S prebiranjem knjige tako sestavljamo obširen mozaik, kateremu lahko vedno dodamo tudi posamezne nove dogodkovne kamenčke.

Primarni viri za Marshallovo knjigo so raznovrstni, da, lahko bi celo rekli, da je pobral vse, kar je bilo zanimivega in dostopnega, čeprav je moral nekatere vire zaradi njihove spornosti uporabljati zelo previdno. Tako je uporabljal različne kronike, biografije, spomine, karte, listine, papeške registre, potopise, razmišljanja o prihodnosti tega področja in nekatere umetniške predmete. Ponekod pa večjo težo pisanim virom daje tudi primerjanje z materialnimi ostanki in geografijo tega področja. Za Marshallovo knjigo pa imajo seveda veliko težo tudi sekundarni viri in zatorej ni prav nič čudno, če je glavni delež uvoda namenil prikazu historiografije, ki se ukvarja z njegovim področjem dela. Tako predstavi dela vojaških zgodovinarjev, kolikor se seveda dotikajo latinskega vzhoda, in dela zgodovinarjev latinskega vzhoda, kolikor se seveda dotikajo vojaške zgodovine.

Da bi pa bolje razumeli poznejša poglavja, nam Marshall najprej na kratko predstavi politični in vojaški okvir vojskovanja na latinskem vzhodu. V nasprotju z današnjo krvavo balkansko prakso in v zadoščeno zahodnim diplomatskim šušmarjem latinskim državam ni uspelo povečati svojega ozemlja z neposrednimi osvajanji, temveč le s pogodbami, s katerimi so neenotni muslimani kupili mir in prijateljstvo s sovražniki, da bi lahko obračunali med seboj. Vendar s temi ozemeljskimi pridobitvami latinskim državam še ni bil zagotovljen obstoj. Njihova glavna pomanjkljivost, ki jo Marshall stalno povdarja, saj je zanj ključ za razumevanje krščanske nemoči, je bilo pomanjkanje za vojskovanje sposobnih ljudi. Zato niso mogle ustrezno zavarovati svojih trdnjav in s tem svojega ozemlja, zaradi česar so nova ozemlja poleg večje varnosti pomenila tudi večjo odgovornost. Še huje pa je bilo, da se zaradi pomanjkanja vojakov kristjani niso mogli braniti aktivno z večjimi napadalnimi akcijami, temveč so morali lepo čakati v svojih oporiščih, da jih nasprotnik zbeza na plan. Večje napade so lahko organizirali šele s prihodi križarskih vojska z zahoda. V tem času je bil glavni cilj križarjev Egipt, center muslimanske moči, v katerega so usmerili kar dve večji križarski vojni, ki pa po vseh mukah in težavah nista nič dosegli. Z manjšimi ekspedicijami pa so le povečali pritisk na muslimane, zaradi katerega so se ti raje s pogodbami odrekli delu ozemlja.

Vendar se tudi s temi pogodbami ni povrnil mir v vedno nemirno deželo. Kakor muslimanski svet, ki se je med seboj neusmiljeno bojeval, tudi kristjani niso živeli kot ena sama srečna družina. Ob najrazličnejših dednih, nasledstvenih, regentskih, oblastnih, ozemeljskih, trgovskih in drugih sporih so se med seboj bojevali templarji in ivanovci, Benečani in Genovežani, domači baroni in vojaki cesarja Friderik II., ob strani pa niso stali celo Armenci. Zaradi teh spopadov je latinski vzhod oslabil svoje že tako šibke moči in s tem muslimanom precej olajšal delo.

Latinskemu vzhodu je začela odbijati zadnja ura, ko so Mamluki prevzeli oblast v Egiptu in nato še v Siriji. Več odločnih sultanov je nato kristjane do leta 1291 vrglo v morje. Pri tem so se seveda v glavni meri opirali na svojo številčno in dobro izurjeno armado, katere hrbenica so bili sami Mamluki. Glavna značilnost muslimanske vojske v primerjavi s krščansko je bila lažja oborožitev, zlasti so se zanašali na hitro lokostrelsko kornjenico, zaradi česar so bili izredno mobilni. Odlikovala pa jih je tudi velika disciplina.

Na krščanski strani pa so se bojevali dobro izvežbani in opremljeni individualni vitezi, mogočni in disciplinirani bojovníki viteških redov, natančni lokostrelci in samostrelci, povsod potrebni inženirci, slabo oboroženi romarji, dom braneči meščani, najrazličnejši plačanci in še mnogi drugi, ki jih Marshall opiše v svojem drugem poglavju.

Takšna heterogenost vojske pravzaprav ni presenetljiva, če vzamemo v obzir vse vire, iz katerih se je rekrutirala. Najprej je bil tu fevdalni vpoklic, s katerim se je zbralo jedro vojske. Zaradi stalne vojaške nevarnosti so bili fevdalci praktično pod orožjem celo leto, za štiri mesece pa so jim priskočili na pomoč tudi ciprski tovariši. Prav tako, če ne še bolj, so bili pomembni vojaški redovi, torej templarji, ivanovci in nemški viteški red. Njihov steber so bili bratje vitezi, poleg njih pa "služabniki", ki so nosili nekoliko lažjo oborožitev in ogrinjalo drugačne barve in so imeli na razpolago manj konj. Za "nedoločen delavni čas" so se jim pridružili tudi drugi vitezi. Zaradi bajnega premoženja na zahodu so lahko zaposlovali tudi veliko najemnikov. Plemiči na vzhodu so jim zato ob vse večji muslimanski nevarnosti vse bolj prepuščali svoje izpostavljene gradove, ki so skupaj z gradovi, ki so jih zgradili sami, pomenili glavno obrambno črto latinskega vzhoda. Izredni vojaški položaj so imeli tudi zaradi svoje neverjetne hrabrosti, izurjenosti in discipline, čeprav jih je velikokrat prav ta neznanjski pogum gnal v nepremišljene in zaletave akcije, ki so jih plačali s smrtjo.

Velike vojaške okrepitve so latinske države dobivale z zahoda, v glavnem s križarskimi vojskami. Vendar so s tolikimi mukami zbrane in vzdrževane križarske ekspedicije imele tudi velike pomanjkljivosti. Križarji, ki so prišli na vzhod, namreč tam niso hoteli mlatiti prazno slamo, temveč se bojevati in ubijati pogane, nemalokrat pa tudi preprosto umreti za vero. Zato so se pogostoma brezglavo in brez poznavanja vzhodnega načina bojevanja in predvsem mišljenja spuščali v boj, s čimer so vzhodno sceno prej razburkali kakot umirili. Poleg tega pa so križarji ostali v sveti deželi le kratek čas in so se po izpolnitvi svoje dolžnosti kmalu vrnili domov, domačine pa prepustili samim sebi. S tem tako ni bil rešen najbolj pereči problem latinskih držav - dolgoročno pomanjkanje vojakov.

Stalno pomanjkanje vojakov so nekoliko omilile bratovščine italijanskih mest, ki so svoje člane, predvsem meščane, z ladjami poslane za par mesecev služiti vojaščino na vzhod, po vrnitvi pa so jih zamenjali drugi. Še pomembnejši pa je bil francoski regiment plačancev, ki ga je v glavnem financirala francoska krona. S tem regimentom je latinski vzhod dobil zanesljivo in vplivno udarno silo, ki je vedno priskočil na pomoč tam, kjer je bila nuja, v glavnem pri obrambi trdnjav, kakršna je bila npr. sledeča.

Stala je ob morju, na rtiču in je bila s treh morskih strani nezavzeta. Če pa si se ji približal s kopnega, si najprej naletel na nizko obzidje, za katerim se je razprostiral širok jarek. Za njim je bil šestnajst metrov visoki obrambni zid s tremi štirioglatimi stolpi ob vhodnih vratih. Kot poslednjo obrambo pa je trdnjava imela še tretje, notranje obzidje, ki je bilo sezidano iz mogočnih kamnitih kvadrov in je pri vratih imelo prav tako tri stolpe, poleg njih pa še dva, trideset metrov visoka stolpa. Takšna je bila mogočna templarska trdnjava Château Pelerin, ena izmed mnogih, ki jih Marshall opiše v svojem tretjem poglavju.

Trdnjave so bile ključni element pri vojskovanju na vzhodu. Ker je vojakov vedno primanjkovalo, so se prebivalci latinskega vzhoda toliko bolj opirali na trdnjave, torej na gradove in uterjena mesta. Posebno pozornost so posvečala ne le njihovi zidavi, temveč tudi vzdrževanju, zlasti po nešteti obleganjih in pogostih potresih. Prav tako pomembno je bilo, da so bile v trdnjavi vedno zadostne količine orožja, hrane in vode. Prej kot tega je ponavadi primanjkovalo vojakov, še posebej v mirnem času, kajti le v primeru nevarnosti so se posadke občutneje okrepile.

Te trdnjave so imele mnogovrstne funkcije. Bogata obalna mesta so bila fevdalna in škofijska središča, z izpostavitvami na podeželskih gradovih. Različne sprte strani so se vedno bojevale za oblast nad določenimi trdnjavami, kajti z njihovo pridobitvijo so pridobili tudi ozemlje. S pomočjo trdnjav so oblastniki ščitili vedno ogroženo prebivalstvo in hkrati tudi nadzirali vedno uporne, večinoma muslimanske podložnike. Trdnjave pa niso bile le sedeži agrarnega zaledja, temveč tudi bogata središča trgovine, industrije in družbenega življenja, za fevdalce res prava Indija Koromandija.

Povsem očitna je seveda defenzivna funkcija trdnjav, kajti pred veliko številčno premočjo jih je bilo mogoče braniti tudi z manjšim številom ljudi. Ob primeru nevarnosti se je vanje lahko zateklo okoliško prebivalstvo, ki je imelo v njih tudi shranjen svoj pridelek. V trdnjave se je lahko zatekla tudi vojska, se tam pregrupirala in odpočila, ter tako pripravila za nove boje. Ker so bile trdnjave za latinski vzhod tako pomembne so jih muslimani velikokrat oblegali. Na njih in ne na kopenjski vojski je slonela obramba latinskih držav. Toda, ker kristjani zaradi pomanjkanja vojakov niso mogli postaviti na noge večje vojske, so bile garnizije pri obrambi posameznih trdnjav povsem osamljene, zaradi česar so druga za drugo postopoma podlegle pred veliko sovražnikovo premočjo.

Trdnjave so bile v veliko pomoč tudi pri napadih. Tako so bile zbirališča za prihajajoče križarske trume in domače vojske, ki so nato napadle poganjskega sovražnika. Takšne akcije so pogosto izvedli s pomočjo drugih garnizij, ki pa so zato morale zapustiti svoja oporišča skoraj nebranjena. Ti napadi so bili večinoma le različni plenilni pohodi, pri katerih so opustošili sovražnikovo ozemlje, le redko kdaj, zlasti ob prihodu večjih križarskih vojsk in ko so se zbrale vse razpoložljive sile latinskega vzhoda, pa so se sprevrgli v krvave bitke, kot je bila naslednja:

V dolini tabori krščanska vojska. Naenkrat se na hribovju na eni strani in na peščenih sipin na drugi pojavi muslimanska pehota. Topoti konjskih kopit in konjenica zapre dohoda v dolino. Iz vzpetin začnejo na kristjane leteti roji puščic, žrtve naraščajo, veliko je ranjenih in kar je najhuje, veliko konjev pogine. Končno poletijo tudi krščanske puščice, kar omogoči kristjanom kratek predah. Vendar zelo kratek, kajti puščic jim kmalu zmanjka in zopet postanejo lahka tarča. Sedaj se zgane krščanska težka konjenica in naskoči muslimansko. Razvije se krvav boj, pri katerem muslimanski lokostrelci ne morejo več streljati, saj bi lahko zadeli tudi svoje. Muslimanska konjenica krvavi pod napadom dobro oboroženega nasprotnika, zato se začne hitro umikati. Kristjani se požeenejo za njo, vendar ne dohitijo lažjih in hitrejših nasprotnikov, ki se na ukaz obrnejo in strnjeno

napadejo razvlečenega nasprotnika. S tem se je leta 1239 končala bitka pri Gazi, ena redkih bitk tega stoletja na latinskem vzvodu. In prav prikaz strukture bitk je tema Marshallovega četrtega poglavja.

Strašna in dobro izurjena udarna pest krščanske vojske so bili vitezi. Na žalost pa so misli in delali kot individuumi, kar je zelo oslabilo, če ne že kar onemogočilo trdno disciplino v vojski. Zaradi svojega poguma in nepremišljenosti so velikokrat poplesovali na robu prepada. Vendar tudi njihov pogum ni bil brezmejen, kajti v brezizhodni situaciji jih je lahko zgrabila panika in so zbežali ali se celo napili.

Njihova glavna taktika je bil naskok težke konjenice, ko so se z vso silo zagnali v nasprotnikove vrste in s tem praktično pregazili lahko oboroženo muslimansko konjenico. Vendar so muslimani iznašli učinkovito protitorožje (glej zgoraj bitko pri Gazi), pri katerem so izkoristili vso svojo hitrost in disciplino. Krščanska vojaška miselnost pa se je izkazala za zelo konzervativno in je naskok še kar naprej uporabljala, predvsem zaradi stalnega dotoka vojakov z zahoda, kjer je bil naskok še kar alfa in omega vojaške večšine.

Vendar so nekateri naskoki tudi uspeli, nakar se je razvil boj moža na moža. Pri tem so bili kristjani zaradi svoje težke oborožitve in dobre zaščite v veliki prednosti pred muslimani, čeprav jim je takšna oprema povzročala tudi velike težave. Sukanje težkega orožja pod težkim oklepom v večinioma zelo težavnih vremenskih razmerah jih je zelo utrudilo, izguba konja pa jim je zmanjšala gibljivost, čeprav so vitezi občasno lahko celo peš pregnali večje število lahkih konjenikov in pešakov. Svoje največje kvaliteta pa so pokazali, če je napredujoča vojaška kolona padla v zasedo in se je vojska rešila le po zaslugi vitezov v zaščitnici ali predhodnici.

Poleg konjenice je bila sestavni del vojske tudi pehota. Kvaliteta krščanskih vojakov je variirala od slabo oboroženih romarjev do odlično oboroženih plačancev, ki so lahko odbili celo napad muslimanske konjenice. Še več, najbolj kvalitetni pešaki so lahko celo premagali težko oborožene viteze, zlasti, če so sami imeli podporo vitezov. Prve, s sulicami oborožene vrste so pred lokostrelci ščitili štinovoci. Kopjaniki so preprečevali neposreden sovražnikov napad, na spoštljivi razdalji pa so nasprotnika držali lokostrelci in samostrelci, ki pa niso bili koristni le pri obrambi temveč tudi pri napadu. Podobno nalogo so imeli tudi inžinerci, le da so izstreljevali precej težje projekte.

Po bitki pa niso ostali le mrljici. Še več je bilo ranjencev, katerim je bilo potrebno pozdraviti številne rane. Bolj prijetno opravilo pa je bila delitev plena in ujetnikov, za katere si lahko dobil odkupnino ali pa si jih preprosto zaslužil. Zaslužjevanje je bilo takrat običajna praksa, tako pri muslimanih kot pri kristjanih, kar jasno pokaže, da je bil fevdalni srednji vek tudi precej sužnjelastniški. Še več plena pa so si vojaki lahko pridobili s plenilnimi pohodi, ki so potekali takole:

Konjeniki so kot koblice naskočili plodno obalno pokrajino. Pognali so se po valujočih žitnih poljih, ki so se kmalu spremenila v ognjeno morje. S sekirami so se spravili nad cvetoče sadovnjake. Prelepe vrtove, ponos pokrajine, so potepala konjska kopita. Prizanešeno ni bilo niti namakalnim napravam, temelju bližnjevzhodnega življenja, zaradi česar se je dežela spremenila v neplodno puščino. Zasegli so velike črede živine, takrat glavni in najbolj zaželjeni plen. Prebivalce so spremenili v preganjano divjačino, kdor pa je ušel, je ostal brez strehe nad glavo, kajti konjeniki so neusmiljeno uničevali vse neubranjene zgradbe. Predvsem pa so toliko časa načelnjali obrambne sisteme trdnjav, dokler niso druga za drugo podglele pred napadi vedno znova prihajajočih trum.

Tako so torej takrat potekali najbolj radikalni plenilni pohodi, po katerih je bila pokrajina dolgo časa povsem puščena. Z manj silovitimi napadi pa so preprosto le hoteli uničiti letni pridelek in s tem pokrajino kratkoročno oslabil. Vendar so se plenilnih pohodov muslimani in kristjani posluževali zaradi različnih vzrokov. Muslimani so jih uporabljali kot del širše strategije izrinjanja kristjanov v morje. Stalno ogrožena, upostošena in oslABLJENA dežela, kateri je že tako in tako primanjkovalo za orožje sposobnih mož, se namreč ni mogla dolgo časa upirati silovitim napadom.

Kristjani pa s plenilnimi pohodi nasprotnika niso hoteli prisiliti k dokončnemu porazu, temveč mu le pokazati svojo napadalnost, kajti neposrednih bitk si zaradi pomanjkanja vojakov praktično niso mogli privoščiti. Udarna moč teh pohodov je bila v prvi vrsti odvisna od nasprotnikove nemoči. V Palestini, kjer so bili muslimani dokaj močni, so kristjani napadali le mesteca in vasi. V Siriji, kjer so imeli za sosedo šibkejšo nasprotnike, pa so napadali tudi mesta. Zaradi krščanske pomorske premoči pa so bili v primerjavi z muslimani veliko dejavnejši pri pomorskih plenilnih pohodih.

Velika množica vojakov se ni zbrala le za bitke, temveč tudi za plenilne pohode. Pri kristjanih so odšli pleniti tako konjeniki kot pešaki in lokostrelci, kar je zelo povečalo obrambno moč pred morebitnimi napadi, vendar pa so zato izgubili na hitrosti in s tem na glavnem orožju takšnih pohodov - presenečenju. Ker so muslimani uporabljali le hitro konjenico, so lahko povsem presenetili nasprotnika. Hitrost je bila prav tako pomembna, kajti takšna akcija ni smela trajati zelo dolgo, saj je napadenec lahko zbral svoje sile in napadel napadalca. Poleg tega pa je v pokrajini kmalu tudi začelo zmanjkovati hrane.

Razlogi za plenilne pohode pa niso bili le ofenzivni. Velikokrat so se izvajali zaradi maščevanja nad sovražnikom, ki je že prej izvedel takšno akcijo ali pa je nasprotnika preprosto užalil. S plenilnimi pohodi so si tudi hoteli podrediti sovražnika, ki je bil nato dolžan plačevati tribut, z uničenjem nasprotnikovih svetih krajev pa spodkopati njegovo moralo.

Po skoraj vsakoletnih plenilnih pohodih se je nato pred mestom prikazala mogočna armada. Postavila si je tabor, ga obdala z jarkom in palisadami, začela je nameščati orjaške oblegovalne naprave, s katerimi je obstreljevala mesto. Z oblegovalnih stolpov je na obzidje padal grški ogenj in toče puščic. Inžinerci so zasipali nasprotnikov obrambni jarek, pod obzidjem pa so kopali neštete predore, s katerimi so ga hoteli porušiti. Branilci prav tako niso počivali, postavili so lučalne naprave in obstreljevali napadalce in njihov tabor. Vsake

toliko časo so izpadli iz mesta, napadli sovražnika in se hitro umaknili. Vendar so velike žrtve branilce kmalu prisilile, da so z izpadi prenehali. Prav tako neuspešni so bili inženirci, ki jim z nasprotnimi rovi ni uspelo uničiti napadalcev. Na nekaterih mestih je bilo obzidje od rovov in oblegovalnih naprav že tako najedeno, da se je lahko pričel splošen naskok. Kljub neštetim žrtvam je sovražniku s pomočjo lestev uspelo splezati na obzidje in zavzeti obrambni stolp, s čimer je bila pot v mesto odprta. Razvili so se krvavi poulični boji, napadalec je posiljeval, ubijal in ropal. Prebivalce je zagrabila panika, vse je bežalo v pristanišče, kjer so srečneži še lahko dobili prosto mesto na ladji, drugi pa so se zatekli v trdnjavo, kjer so se branili še deset dni.

Tako je bil leta 1291 zavzet Akon, zadnje pomembno krščansko oporišče. In prav obleganja so tema zadnjega Marshallovega poglavja. Ker je namreč lahko nekdo pokrajino osvojil šele, če je zavzel trdnjavo, je bilo obleganje ključ do uspeha. Zaradi pomanjkanja vojakov so se kristjani pri obrambi v glavnem opirali na trdnjave, zato so morali muslimani veliko pozornost posvetiti prav obleganju teh trdnjav, če so sovražnika hoteli premagati. Vendar tudi kristjani niso držali križem rok, temveč so med križarskimi vojnami večkrat oblegali muslimanska mesta, še pogostejša pa med državljanskimi vojnami krščanska.

Pred začetkom obleganja so bile posebno pomembne temeljite priprave tako oblegovalcev kot oblegance. Prvi so morali pripeljati oblegovalna orožja ali pa material iz katerega so jih zgradili. Morali so tudi postaviti varen tabor, kajti sovražnik jih je napadal z izpadi iz mesta ali iz zaledja. Za oboje je bila pomembna stalna dobava hrane in novega moštva, zlasti pri obleganjih z izčrpavanjem, pri čemer je bila kristjanom mornarica v veliko pomoč.

Tako kristjani kot muslimani so pri obleganjih nasprotnika napadali od daleč s pomočjo različnih oblegovalnih strojev in s puščicami. V neposredni bližini obzidja so uporabljali oblegovalne stolpe, lestve, ovne in sve-dre. Ena najbolj učinkovitih metod je bilo kopanje rovov pod obzidjem, ki so jih nato napolnili z vnetljivimi snovmi, jih zažgali in obzidje se je začelo sesedati. Pred nasprotnikovo obrambo so se zaščitili s pokritimi ulicami, premičnimi ščiti in premičnimi zaklonišči. Kristjani pa so pri napadu z morske strani uporabljali tudi ladje.

Pri obleganju se je taktika muslimanov in kristjanov precej razlikovala. Ker je zadnjim vedno primanjkovalo vojakov, si niso mogli privoščiti neposrednih napadov, ki so zahtevali veliko žrtev. Zato so raje dolgo časa mehčali sovražnikovo obrambo in preprosto čakali, da lakota in boleznine opravijo svoje. Muslimanska obleganja pa so bila nasprotno končana veliko prej, kajti oni niso gledali na žrtve, temveč so se poganjali v direktne naskoke na obzidje. Vsak kristjan se je tako bal trušča bobnov, ki je napovedoval naskok fanatičnih muslimanskih borcev.

Podobno tehniko kot pri napadu so kristjani in muslimani uporabljali tudi pri obrambi. Enaki balistični stroji, ki so streljali na obzidje, so lahko streljali tudi z obzidja, s katerega so tudi leteli roji puščic. Agresivneje so se branili z izpadi, s katerimi so lahko nasprotniku zadali velike izgube in v njegovih vrstah povzročili zmedo in kopanji protitunelov, s katerimi so sovražniku zastavili pot in ga tudi pregnali stran od obzidja.

Ko nam Marshall tako postreže s šestimi poglavji, s šestimi kepicami sladoleda, nam za dodatek po njih v obliki izvidnikov, vohunov in izdajalcev nasuje še čokoladne drobtinice. K uspehu armade na bojišču tako kakor danes precej pripomore dobra obveščitev o nasprotniku. In izvidniki, vohunu in izdajalcem služi prav temu namenu. Za izvidnike so uporabljali predvsem lahko konjenico, ki je oprezala za sovražnikom in glavnini vojske priskrbovala hrano. Še zanesljivejše informacije so lahko priskrbeli vohuni, ki se jim je uspelo infiltrirati v sovražnikove vrste. Za izvidnike in vohone so bili zlasti primerni domačini, tako domači kristjani kot muslimani, ki so poznali teren in so kot drugoverci rade volje izdajali. Na obeh straneh so bili tudi primeri izdajalstva, zlasti zaradi denarja. Pogosti so bili tudi prebegi zaradi spreobrnitve v drugo vero, pri čemer je prebežnik seveda povedal vse, kar je vedel. V primeru, da je bila ena stran pred verjetnim porazom, pa so nekateri izdajali le zato, da so si ohranili golo žiljenje. Razen v niansah se torej ta plat zgodovine ni nič spremenila, kajti tudi danes je v vojni (in ljubezni) dovoljeno vse.

Andrej Pančur

3

Marijan Zadnikar, **Ptujska Gora - visoka pesem slovenske gotike**. Ljubljana, 1992. 183 strani.

Številni so avtorji, ki so se v sklopu svojih raziskovanj umetnosti, arhitekture in tudi zgodovine lotevali Marijine cerkve na Ptujski Gori. Po našem mnenju pa si trije zaradi kompleksnega pristopa zaslužijo še prav posebno mesto, to so: Avguštin Stegenšek, France Stele in Marijan Zadnikar, avtor knjige, o kateri poročamo.

Marijan Zadnikar se s cerkvijo na Ptujski Gori ukvarja že skoraj 50 let, saj je kmalu po II. svetovni vojni prišlo do restavratorskih del na cerkvi, pri katerih je sam sodeloval, in o tem tudi pisal v reviji Varstvo spomenikov III, 1950. Zadnikar je v letu 1987 pripravil za številne romarje in turiste umetnostni vodnik o Ptujski Gori, ki pa je bil hitro razprodan, tako kot tudi ponatis, ki je izšel dve leti kasneje. Potrebe so torej narekovele novo knjigo, založba »Družina« pa se je tokrat odločila za izdajo velike monografije.

Monografija predstavlja cerkev kompleksno, tako kot si ta najpomembnejši gotski spomenik na Slovenskem tudi zasluži. Posebnost Zadnikarjevega pristopa in s tem tudi dodatna vrednost knjige pa je v tem, da arhitekturo, kiparstvo in slikarstvo ptujskogorske cerkve presoja tudi po plati umetnostne kvalitete. »Tej arhitekturi ni mogoče ničesar odvzeti ali dodati in prav nič ji ni mogoče očitati. Gosposka je in samozavestna kakor njeni plemiški naročniki, saj je delo ustvarjalnega in samosvojega arhitekta, pravega umetnika. Če pa dodamo arhitekturi še njeno sočasno slikarsko in kiparsko dopolnilo, ki je k sreči v veliki meri še ohranjeno, je ta podoba o njej še popolnejša. Gotskih cerkva podobnega dvoranskega tipa, ki so le kakšno desetletje mlajše

od nje in so nastajale v meščanskem okolju, imamo v Sloveniji kar nekaj in ponosni smo nanje, saj se večina ponaša tudi z bogato kamnoseško opremo obokov in s sočasno stavbno plastiko, ki se je zbrala zlasti na sklep-nikih. Toda s Ptujsko Goro ne vzdržijo primerjave.« Knjigo dodatno ilustrira in bogati množica kvalitetnih barvnih fotografij celote in posameznih detajlov, ki jih je posnel Marjan Smerke. Zadnikarjev tekst v knjigi pa je prav »gotški«, lahkoten in breztežen, saj popelje tudi umetnostno in arhitekturno povsem neizobraženega bralca skozi ta zelo zahteven spomenik skoraj na tako čudežen način kot lebdiijo oboki na vitkih stebrih ptuj-skogorske cerkve.

Uvodoma avtor predstavi cerkev in poda kratek pregled najpomembnejše literature (seznam dostopnejše literature je dodan tudi na koncu knjige), nato pa sledi zgodovinski pregled. Začetki in nastanek Ptujске Gore še niso zadovoljivo pojasnjeni, cerkev je verjetno res nastala povsem na novo, mogoče celo iz zaobljube neka-terih najpomembnejših štajerskih plemiških rodbin, kot poglavitni ustanovitelji pa se le kažejo mogočni gospod-je Ptujski (stroški gradnje in vzdrževanja niso bili majhni). Avtor poda kratek pregled beneficijev, prvega so ustanovili že Ptujski pri glavnem oltarju, naslednjega pa je ustanovil celjski grof Friderik II. pri oltarju Marijinega Oznanjenja (oltar je ohranjen še danes, na njegovem baldahinskem nastavku pa so iz kamna izkle-sani celjski grbi). Ta najodličnejša plemiška rodbina na Slovenskem je torej bila udeležena vsaj pri opremlja-nju cerkve, od tu pa do pojasnitve, od kod tako kvalitetne umetnine v cerkvi, pa ni več daleč. Celjske zveze so v tistem času segale daleč po Evropi in verjetno so prav oni imeli tudi zasluge za izbiro umetnikov. Beneficije pa so ustanovljale tudi številne druge plemiške rodbine in prav beneficiji dokazujejo, da je Ptujсka Gora izra-zito plemiška ustanova.

Kmalu po tem prvem obdobju cerkve je prišlo do turških vpadov na slovensko ozemlje. Svoje sledove so Turki zapustili tudi na večkrat oplenjeni ptujskogorski cerkvi, še danes vidimo kamnite kipe, ki so jih plenilci prevrnili in razbijali, kasneje so nekaterim odbite dele nadomestili z lesenimi. Nedoslednost pri turških vpadih zagreši avtor pri poimenovanju, res je šlo v glavnem za t.i. poturice, vendar to niso bili janičarji, kot jih imenu-je avtor. Samo enkrat je prišla prava turška vojska s sultanom na Slovensko in sicer je bilo to leta 1532, ko so se Turki pod vodstvom Sulejmana Veličastnega vračali z neuspelega pohoda proti Dunaju in takrat so bili kot osebna sultanova garda v tej vojski tudi janičarji (janičarji so – kot vemo – bili pešci in ne konjeniki). Zaradi turških ropanj (do najhujših je prišlo v letih 1483 in 1493 in prav napad 1483 je tisti, o katerem piše Paolo Santonino, ki je obiskal Ptujско Goro 15. maja 1487, govori pa med drugim tudi o razbitih kipih) so ljudje cerkev obdali z obzidjem in ga dodatno utrdili s stolpi, nastal je tabor, ki je še dobro viden na Vischerjevem bakrorezu iz leta 1681, do danes pa se je od tabora ohranil samo okrogel stolp.

V 16. stoletju je segla na Ptujско Goro reformacija in cerkev je postala protestantska, 1615 pa je štajerski deželni knez, ki je postal patron cerkve, to skupaj s posestvi izročil jezuitom. V času jezuitov je nekaj sprememb doživela tudi cerkev. Na južni strani so ji prizidali Frančiškovo kapelo, še bolj pa se je novi slog barok odrazil na notranji opremi. Namestili so veliki oltar in nekatere stranske, preurejen je bil pevski kor (1685 so bile v požaru uničene orgle) in dodana nova prižnica, ki se ovija okrog vitkega gotskega stebra, oba skupaj pa pred-stavljata zanimivo simbiozo dveh povsem različnih (pogosto tudi različno vrednotenih) umetnostnih slogov. Po razpustitvi jezuitskega reda je prešla Ptujсka Gora v upravo škofijskih duhovnikov in je kasneje v okviru jožefinskih reform postala samostojna župnija, kmalu pa tudi ponovno romarska pot.

Cerkev so nekajkrat obnavljali, očitno pa je tudi postalo, da je sam objekt prevelik, da bi ga lahko vzdrževala majhna haloška župnija. Upravo cerkve in župnije so prevzeli 1938 ptujски minoriti, ki jo oskrbuje-jo še danes. Konservatorski posegi so se vrstili večkrat (obnova fasade poteka tudi v tem času, ker se cerkev nahaja na vremenskim situacijam zelo izpostavljenem grebenu nad Dravskim poljem), posebna zanimivost pa je, da je cerkev v letih 1981/82 dobila nova barvasta okna (s tem je največ pridobila notranjost zaradi preliva-nja svetlobe, kar še poveča mistiko in svečanost sakralnega gotskega objekta), čeprav se ne ve čisto natančno, ali je cerkev nekdanj res imela v oknih barvasta stekla.

V nadaljevanju knjige avtor prikazuje najprej kot celoto, nato pa še po detajlih zunanjščino in notranjost cerkve, pri tem pa – kot sam pravi – ne gleda samo s srcem polnim vznemirjenja in zanosa, ampak tudi s strokovnimi očmi. Izjemno pomembno se nam zdi, da pri opisu niso zanemarjeni posamezni detajli, ki jih obiskovalec, prevzet od mogočne arhitekture, pogosto kar spregleda, avtor pa podrobno opiše kamnoseška zna-menja, kamnite grbovne ščitke, konzole. Posebno pozornost pa namenijo znamenitemu milostnemu reliefu Marije zavetnice s plaščem, ki je v zidan v velikem (glavnem) baročnem oltarju, včasih pa je krasil timpanon nad glav-nim portalom. Relief se odlikuje s portretnimi upodobitvami resničnih ljudi tistega časa (nastal je okrog leta 1410, upodobljene ljudi je poskušal že pred desetletji z veliko znanja in tudi nekaj domišljije določiti Avguštin Stegenšek), v tem smislu pa je ta ptujskogorski relief evropskega pomena, upodobitve so komaj pol stoletja mlaj-še od najstarejših primerov portretne umetnosti v Evropi. V tem kontekstu so podrobno in nazorno prikazani še izjemni »celjski oltar«, ki je bil nekdanj morda celo glavni oltar v cerkvi, rožnovenski oltar, prav tako izjemno umetniško delo, enako kot kip sv. Jakoba. Po umetniški kvaliteti je slabši Sigismundov oltar, ki ga je naročil vitez Žiga Dobrnski, v vzhodnem delu južne cerkvene stene je v zidan tudi heraldični nagrobnik tega viteza, iz-klesan je iz enega samega kosa rdečega (salzburškega) marmorja.

V nadaljevanju prikazuje avtor še kip stoječe t.i. »lepe Marije« z Detetom, ki ga danes hranijo v Pokrajinskem muzeju Maribor. Marija je oblikovana v »lepem oz. mehkem gotskem slogu« in predstavlja pravo mojstrovino neznanega umetnika. V ptujskem pokrajinskem muzeju je shranjena skupina Marijinega oznanje-nja (kip sedeče Marije in k njej obrnjen klečeči angel, oba kipa sta bila poškodovana v že prej omenjenem turškem vpadu), nastala okrog 1440 in je slogovno že drugačna od kipa »lepe Marije«.

Ob velikem baročnem oltarju so v knjigi predstavljeni še drugi baročni oltarji: oltar loretske Matere božje, oltar sv. Družine, oltar Brezmadežne, oltar sv. Frančiška Ksaverija v že omenjeni baročni kapeli.

Cerkev je 1989 dobila nov križev pot, ki ga je iz drobno zrnatega sivega viniškega peščenjaka izklesal akademski kipar Viktor Gojkovič in je v bistvu najnovejša umetniška dopolnitev cerkve.

Posebno poglavje v knjigi je namenjeno gotskim freskam v nekdanji Križevi kapeli. Skoraj v celoti je z njimi prekrita južna stena pod pevskim korom, poslikane pa so tudi vse druge stenske ploskve in obok. Umetnik, ki je naslikal freske, ostaja zaenkrat še neznan, slikarije pa se po umetniški vrednosti razlikujejo od vseh drugih gotskih slikarij na Slovenskem, je pa že France Stele nakazal kot možen prostor, od kod bi lahko prišel umetnik, Južno Tirolsko.

Ob koncu knjige so predstavljeni še trije kamniti gotski reliefi (angela z grbi, Trije kralji in Marijina smrt), ki so bili prvotno deli cerkvene opreme in kasneje vzdani v zdajšnji cerkveni vhodni lopi, po restavriranju pa so jih postavili v na novo urejen bogoslužni prostor v nekdanjem okroglem obrambnem stolpu.

Celoten slovenski tekst knjige je preveden še v nemščino, vendar nemškega dela ne spremljajo fotografije, ker si jih bralec pač lahko ogleda ob slovenskem besedilu.

Martin Šteiner

Bartholomäus (Jernej) Kopitar : Neue Studien und Materialien anlässlich seines 150. Todestages.
Herausgegeben von Walter Lukan. Österreichische Osthefte. Zeitschrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung. 36 (1994), zvezek 3. Strani 369-705.

Znameniti avstrijski znanstveni časopis, ki ga izdaja Inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo na Dunaju, je ves svoj tretji zvezek 36. letnika posvetil Jerneju Kopitarju (1780-1844). Gre za zbornik, ki ga je pripravil in uredil Walter Lukan ob 150-letnici smrti pomembnega filologa slovenskega izvira. Nove študije in novo gradivo so delo devetih znanstvenikov, ki so svoje prispevke združili pod skupnim naslovom *Bartholomäus (Jernej) Kopitar*.

Omenjeni časopis je zborniški obdelavi Vuka Stefanovića Karadžića (1987) in F. Miklošiča (1991) s tem dodal še tretjega zaslužnega filologa s področja jugovzhodne Evrope. Izid Kopitarjevega zbornika ima velik pomen vsaj iz dveh razlogov. Prvi razlog je v znova potrjeni resnici, da gre za evropsko odmevnega znanstvenika, ki v zadnjem času doživlja vedno bolj poglobljene tematizacije in zanimive aktualizacije. Odkritje novih korespondenčnih virov in študijska obravnava posameznih vprašanj, pri čemer sodelujejo raziskovalci iz različnih delov sveta, potrjujejo misel L. Rankeja, da gre za "najboljšega filologa, z najbolj razsežnim in natančnim znanjem, ki ga je imelo avstrijsko cesarstvo". Misel o Kopitarjevi znanstveni odličnosti je poglavitna vsebina urednikovega predgovora (Vorwort, str. 373-76). W. Lukan v njem navaja kratek biografski očrt, ki ga je leta 1838 objavil Joseph Sigmund Ebersberg; besedilo je *laudatio* Kopitarjevih zaslug v slavistiki in klasični filologiji. Drugi navedek je iz ustrezne karakteristike Josepha von Hormayra iz leta 1847; v njej je zajeta tematska širina in nekaj osebnostnih značilnosti, ki jih je avtor zapisal na podlagi poznanstva s Kopitarjem. Oba citirana odlomka sta uredniku podlaga za kritično ovrednotenje dosedanjih objav Kopitarjevega dela in korespondence. Oboje še ni dokončano, zato tudi ostaja vrsta pomembnih vprašanj, ki so nepopolno raziskana, nekatera pa sploh še niso evidentirana (na primer cenzorska dejavnost). Slavistična znanost potrebuje tektonokritično izdajo Kopitarjevih del, ob tem pa tudi komentirano objavo njegove korespondence. Urednikova pobuda je toliko bolj aktualna, ker se zaveda, da je Kopitarja treba uvrstiti v zgodovino evropske znanosti: "Kopitar je bil vendarle zaradi svojih znanstvenih stikov po vsej Evropi in zaradi svojega dela, ki je bilo utemeljeno v tem, dejansko znanstvena osebnost evropske razsežnosti".

Zavest o Kopitarjevem pomenu v evropski znanosti svojega časa navdaja tudi vse objavljene prispevke, kar je drugi razlog za veliko vrednost obravnavanega zbornika. Na prvem mestu je objavljena razprava S. Hafnerja pod naslovom *Bartholomäus (Jernej) Kopitar in der Wiener Romantik* (str. 377-96). Nestor med kopitarologije je z velikim znanjem zložil zapleten mozaik Kopitarjevih odnosov do ljudi in razmerij do idej v takoimenovani dunajski romantiki. Kopitar je, takoj po prihodu na Dunaj v novembru 1808. leta, vzpostavil številne stike z najbolj pomembnimi kulturnimi delavci tistega časa. Uveljavil se je zlasti v znanstvenih časopisih, ki so izhajali na Dunaju; v njih je utemeljeval slovensko filologijo na način, ki mu je prinesel priznanje in slavo. Iz gradiva pa je razvidno, da je bil enako pozoren do vsega, kar se je takrat dogajalo v dunajski in avstrijski javnosti (brata Schlegel). V tem okviru je najbolj pomembna avtorjeva podrobno dokumentirana ugotovitev o Kopitarjevi odklonitvi obeh oblik, ki sta označevali predmarčno katoliško restavracijo; slovenski znanstvenik je bil namreč izrazito nasproten tako kravenopolitični kot filozofsko-teološki smeri, kateri je poskušal inavgurirati Clemens Hofbauer. Ta ugotovitev je toliko bolj pomembna, ker v slovenski literarni zgodovini še vedno velja mnenje o Kopitarjevi tesni zvezi s predmarčnim katolicizmom, ne more pa se prijeti dokazana sorodnost z racionalno teologijo B. Bolzana. Le-tega je imel Kopitar za "prvega človeka v univerzumu", njegove idejne prvine pa so razvidne predvsem v znanstvenikovi korespondenci. Gradivo in izvedbe, ki iz njega izvirajo, potrjujejo že zapisana dejstva o Kopitarjevem idejno-genetičnem izviru v razsvetljenstvu, to poglavitno duhovno obzorje pa je na nekaterih mestih načeto s pobudami predromantike. Prvo je določilo avtorjevo znanstvenokritično metodo, drugo pa utemeljevalo koncept o nacionalni književnosti in nacionalnih jezikih.

Erich Prunč je avtor prispevka *Bartholomäus Kopitar und Urban Jarnik* (str. 397-410). Graški slavist, ki je pripravil odlično sodobno tekstno-kritično izdajo Jarnikovega dela, je strogo pozitivistično obnovil zgodbo o stikih in sodelovanju med dunajskim slavistom in koroškim duhovnikom (področja jezikoslovja, predvsem

dialektologije, in etnografija). Poseben pomen v tem sodelovanju ima korespondenca, ki je zanimiva tudi iz nacionalnih in političnih razlogov, nadvse aktualen pomen pa ima, ker je iz nje mogoče razbrati, v kakšno literarno smer je želel Kopitar privedsti pesniško dejavnost koroškega kulturnika. Beseda teče o literarnem nazoru, ki ima svoja izhodišča v nemški klasiki. Njegova raven je prilagojena krajevnemu (slovenskemu) recipientu in njegovi recepcijski zmogljivosti, kljub temu pa ne odstopa od načela, da je središče umetniškega dela jezikovna ter estetska harmonija.

Prispevek *Kopitar und das Südostslawische* (str. 411-15) je pripravil Rudolf Preinerstorfer; v njem gre za vprašanje bolgarskega in makedonskega jezika. Kopitar je že od začetka bolgarščino imel, ob srbskem in slovenskem jeziku, za samostojen južnoslovanski jezik, ko pa je v narečnem gradivu našel zglede za prehod starocerkvenoslovanskega nazala o v a, je spoznal pogloblitno določilo makedonščine, ki se je jezikovno osamosvojila šele v našem stoletju. S to ugotovitvijo je dokončno potrjena teza iz moje monografije *Bartholomäus Kopitar* (1978), po kateri je slovenski slavist prvi, ki je spoznal zasnovno za nov slovanski književni jezik ("ko je iskal natančne podatke o Bolgarih, je pri tem naletel na makedonski idiom", str. 102).

Christian Hannick se loteva teme z naslovom *Kopitars Darstellung der Autobiographie des Gerasim Zelić* (str. 417-24). Gre za obširen Kopitarjev spis o avtobiografiji "generalnega vikarja grškega, ne-uniatnega reda v Dalmaciji" Gerasima Zelića, ki je bil objavljen leta 1824 v *Jahrbücher der Literatur*. Kopitar je v njem z nekaterimi opazkami, predvsem pa s poudarjanjem Zelićeve majhne izobraženosti, razodel svojo indignacijo do srbskega memoarista. Avtor prispevka odkriva za to oceno širši kontekst, ki naj bi ga predstavljal poskus uniatstva v Dalmaciji in Krajini. Ker se je Zelić temu, enako kot metropolit Đ. Stratimirović, upiral, je prišel v konflikt z ortodoksnim škofom B. Kraljevićem, ki je želel izvesti unijo z Rimom. Kopitarjevo stališče je bilo torej kulturno in politično (avstroslavistično) obarvano, Zelićeva domnevna strokovna nekompetentnost pa naj bi imela za cilj, da zapisano nasprotovanje razodene kot nerelevantno.

Prispevek Hermanna Lauschmanna (*Bartholomäus Kopitar und Jakob Philipp Fallmerayer in ihrer Auseinandersetzung über die griechische Frage*, str. 425-38) posega na področje grecistike. Za Kopitarja je znano, da je z velikimi simpatijami gledal na razvoj novogrške književnosti, obvladal je jezik, imel stike z Grki, ki so živeli na Dunaju, in z veliko večino dosegel pri policiji, da so lahko izhajali novogrški tiski. S Fallmerayerjem je prišel v konflikt, ker je branil naravno pravico Grkov do politične in kulturne samostojnosti, medtem ko je njegov nasprotnik zagovarjal *status quo* (to pomeni, da je podpiral avstrijsko in angleško stališče, ki je hotelo ohraniti teritorialno integriteto Turčije). Kopitar je pri Grkih ugotovil zavest o skupni pripadnosti in skupni kulturi, zato jim je priznal pravico do suverenosti. S tem je, tudi v tem primeru, razodel svoj kozmopolitizem, ki je bil zgrajen na načelih istega jezika, podobne kulture in skupne zgodovinske usode. To pa so izhodišča, ki so aktualna tudi še danes.

Max Demeter Peyfuss piše o temi *Aromunen um Kopitar* (str. 439-53). Za Kopitarja je znano, da se je ukvarjal tudi s temi vprašanji, od katerih nekatera niso do današnjega dne ustrezno razjasnjena (romunska kontinuiteta, ortografija, "vlaška" etnografija v jugovzhodni Evropi, razmerje med pravoslavljem in katolicizmom, prava zgodovina, legende okrog ustanovitelja romunske države). Za dunajskega slavista je pomembno, da mu kvalificirani strokovnjaki priznavajo zaslug, na osnovi katere je bila romunščina v evropski lingvistiki priznana kot romanski jezik. Peyfuss se v prispevku loteva samo vprašanj, ki izvirajo iz naslova, se pravi, Kopitarjevih stikov in odnosov do takojmenovanih Aromunov (srbsko *Cincari*, grško *Kutsoblahoi*, albansko *Cobanët*). Iz gradiva je zbral vrsto biografskih in kulturnozgodovinskih podatkov, na njihovi podlagi vzpostavil portrete ustreznih osebnosti in opisal, kdaj in zakaj so prišli v stik z dunajskim slavistom (gre za naslednje osebnosti: Konstantin Emanuel Gyika, Theodor Demeter Tirka, Michael Georg Bojadschi, Anastasios Christomanos, Demeter, Marko in Johann Nikolaus Darvar, Peter Duka de Kadar in Konstantin Michael Kumas).

Italijanski kopitarolog Sergio Bonazza objavlja novo gradivo o Kopitarjevih zvezah s Poljaki (*Inedita: Bartholomäus Kopitars Beziehungen zu polnischen Gelehrten*, str. 455-520). Dunajski slavist je namreč tudi poljsko jezikoslovno problematiko spremljal z veliko vztrajnostjo, čeprav ta dejavnost v celoti še ni obdelana. Doslej je bilo za to problematiko na voljo 21 pisem, Bonazza pa jim je dodal novih 26, ki bistveno spreminjajo vednost o Kopitarjevih dejanskih interesih v poljski znanosti. Med njegovimi korespondenti so trije pomembni slavisti tistega časa (Samuel Bogumil Linde, Jerzy Samuel Bandtkie in Antoni Zygmunt Helcel), sporadično pa se pojavljajo tudi drugi (Józef Maksymilian Ossolinski, Waclaw Aleksander Maciejowski, Stanislaw Dunin-Borkowski, J. Ludwig Jastrzebski, Emil Korytko in Adam Junosza Rosciszewski). Osrednji temi dopisovanja sta Lindejev slovar poljskega jezika in objava *Florijanskega psalterja*. Zlasti vznemirljiva so dejstva iz priprav na izdajo psalterja, ki spada med pomembne spomenike staropoljske književnosti, našli pa so ga v samostanu St. Florian leta 1827. Kopitar ga je pripravil za objavo, pod svojim imenom pa ga je izdal Dunin-Borkowski, kar je afera, ki je vredna romana. S Kopitarjeve strani je, po mnogih ostrih reakcijah v pismih in v publicistiki, iz tega spora izšla leta 1836 brošura z naslovom *Anti-Tartar*.

Predzadnja razprava v zborniku je *Bartholomäus Kopitar und die Wiener Hofbibliothek* (str. 521-87), ki jo je napisala Eva-Maria Hüttl-Hubert. Kopitarjevo delo v Dvorni biblioteki na Dunaju je bilo sicer že obravnavano, vendar praviloma v okviru zgodovinskih pregledov ustanove. V tem prispevku je pogloblitno težišče na njegovi osebnosti in funkciji bibliotekarja; na to funkcijo je bil z dekretom cesarja Franca postavljen 8. decembra 1810. Avtorica spremlja razpise delovnega mesta in zaplete okrog tega, nato pa akribično vzpostavlja Kopitarjevo pot od četrtega skriptorja do prvega kustosa in dvornega svetnika (imenovanje na to mesto je prišlo že v letu Kopitarjeve smrti 29. aprila 1844). Ob postajah njegovega uradnega napredovanja so obdelane njegove delovne naloge in posebne zadolžitve. Kopitar je, kakor vemo, iskreno želel priti na delovno mesto bibliotekarja; le-to mu je bilo tako forum kot katedra, nekakšna odlična zamenjava torej za univerzo. Delovne

naloge so se idealno ujele z njegovim zanimanjem za paleografijo, klasično filologijo in slavistiko. V knjižnici je bil pri virih, ki so mu omogočali, da je imel pregled nad evropsko znanostjo, obenem pa je bilo to mesto srečanj z najpomembnejšimi imeni tistega časa. Sklep, ki iz vsega izvira, je naslednji: "Kopitarjev delovni etos je bil prej podoben jozefinističnemu kot franciscejskemu uradniku. Kljub temu je na presenetljiv način združeval od Jožefa II postularane lastnosti, kakor so iniciativa, osebna odgovornost in izrazita osebna hrabrost, s sposobnostjo, da deluje v predmarčnem, na subordinaciji utemeljenem uradniškem aparatu, ki ga je znal prilagoditi svojim ciljem" (str. 586).

Urednik Walter Lukan je prispeval razpravo *Kopitars Privatbibliothek* (str. 589-705). Avtor začenja z ugotovitvijo, da so bile knjige za Kopitarja življenje. Ko je v septembru 1845 ljubljanska licejska biblioteka dobila slavistovo zbirko knjig, je bil napravljen seznam, po katerem je bilo v njej 1925 kosov (2022 delov, 1071 zvezkov in 144 listov). Primerjava tega seznama z avkcijskim katalogom razkriva, da je bilo v le-tem kakšnih 80 števil več, kar že samo po sebi postavlja vprašanje, kakšna je bila Kopitarjeva knjižnica v resnici. Na podlagi te ugotovitve avtor rekonstruira nastajanje prvotne biblioteko, nato pa ugotavlja njeno kompletiranje po znanstvenih področjih (zahodnoslovansko, vzhodnoslovansko, južnoslovansko področje, Italijani, Madžari, Grki, Aromuni, Nemci, Francozi, Angleži). Z natančno analizo gradiva je nastal pregled tistega, kar je bilo v Kopitarjevi biblioteki. Opaziti je, da je imel najmanj interesa za hrvaško znanstveno produkcijo, posebno pozornost je posvečal slovenski protestantiki, področja pa, ki niso bila južnoslovanska, so zastopana na podlagi osebnih raziskovalnih interesov.

Kopitarjeva knjižna zbirka je v načelu imela predvsem jezikoslovni (primarno slavistični) karakter. Ostale sestavine so bile v funkciji jezikovnih raziskav (zgodovina, leposlovje, teologija z zbirko biblije in drugačnih verskih tekstov), nekaj pa je bilo naključnega izvira (geografija, pravo, arheologija, orientalistika), medtem ko del iz umetnostnega, glasbenega in naravoslovnega področja sploh ni zaslediti. V zbirki leposlovnih del so zlasti grški, rimski in nekaj italijanskih klasikov (Petrarca, Dante). Od beletrističnih del so v zbirki predvsem srbska, ki pa jih je nabavljala zaradi študija jezika; v knjižnici ni, postavimo za zgled, avtorjev, kakor so Shakespeare, Moliere, Klopstock, Lessing, Schiller in, kar preseneča, Goethe. Od antičnih klasikov ga je privlačil Aristofan, kar je pustilo sledi v Kopitarjevem pregnantnem, sarkastičnem, duhovitem in tudi ciničnem stilu. Med jezikoslovnimi deli so, kar je spet značilno, slovnice in slovarji, zbirke ljudskega (folklornega) blaga, prevodi biblije, liturgična dela, katekizmi in cerkveni teksti, ki se množično uporabljajo. Od drugih filologij sta zlasti številni klasična in germanska.

W. Lukan je torej z minuciozno in zelo precizno analizo podal temeljit pregled vseh sestavin Kopitarjeve biblioteko in, znotraj tega, začrtal že tudi vsebinsko sestavo, ki je bila izraz slavistovih osebnih in strokovnih interesov. S tem je postavljeno trdno ogrodje za hišo, v kateri bo vsak prihodnji zidak (eventualna nova najdba) našel ustrezno mesto.

Zbornik, o katerem teče beseda, je izredno pomembno znanstveno delo. V njem so objavljeni prispevki, ki prinašajo ali novo gradivo ali dopolnila in nove osvetlitve k že postavljenim vprašanjem. Najbolj pomemben del te knjige pa so obdelave Kopitarjeve vraslosti v dunajsko romantično šolo, bibliotekarskega dela, predvsem pa še rekonstrukcija njegove biblioteko. Tudi ta zbornik je, kakor pred njim že mnoge tujejezične objave, osvetlil pomembna vprašanja Kopitarjevega življenja in dela; to je storil z znanstveno objektivnostjo in z velikim razgledom po problematiki prve polovice XIX. stoletja. Pogled na Kopitarja je, kar je potrebno še posebej poudariti, nepristranski in neobremenjen, zato je lahko mirno ugotovil nekaj njegovih zaslug, ki so bile ali deloma znane ali pa celo neznane (odnos do avstrijskega predmarčnega katolicizma, pošten odnos do grškega nacionalnega gibanja, stališče do romunskega jezika, ki je ugotovilo njegov status, resnica kot poglavitno načelo znanstvenega dela in podobno). S takimi in podobnimi raziskovalnimi plastmi se vseh devet prispevkov pridružuje in vgrajuje v napore predvsem ne-slovenskih znanstvenikov, da se Kopitar utemeljeno spozna za zelo pomembnega mislečega človeka prve polovice XIX. stoletja, čigar stališča so danes ali del splošno priznanih resnic ali pa so aktualna tudi še za sodobno umovanje.

Zbornik del o Kopitarju pa je tudi opomin in spodbuda slovenski kulturni zgodovini, katera ustrezen kompleks vprašanj še vedno gleda skozi spor med dunajskim slavistom in Prešernom. Skozi knjige, študije in priročnike se zato vlečejo popolnoma neustrezni pogledi in sodbe, ki Kopitarjevo osebnost ponižujejo, njegovo delo pa omalovažujejo. Dogaja se dovolj značilen paradoks: večina Slovencev ima tega moža za negativno sestavino svoje zgodovine, kar je v nasprotju s svetovno znanostjo, ki mu prizna status pomembnega evropskega raziskovalca. To nasprotje onemogoča, da uvidimo resnico: v prvi polovici XIX. stoletja smo imeli pomembnega pesnika (Prešerna), ob njem pa tudi genialnega znanstvenika (Kopitarja). Prvega pomen je za nacionalno literaturo izreden, drugi je velik z evropskega stališča. Med njima so bila nasprotja konceptualne narave, zapisati pa je treba tudi, da je šel poglavitni razvoj slovenske književnosti XIX. stoletja praviloma *mimo* Prešerna, od Levstika naprej pa je sprejemal pobude iz Kopitarjeve dediščine. Ko bomo spoznali to resnico, se bomo lahko kar hitro zdelili v misli, da moramo poskrbeti za literarnokritično izdajo Kopitarjevih del in korespondence. Kljub temu, da gre za evropsko pomembnega človeka, čigar delo je javno in za analizo vsem dostopno, omejena naloga vendarle pripada njegovi domovini. Slovenci nimamo toliko profiliranih svetovno znanih osebnosti, da bi jih lahko ali pozabljali ali metali čez krov. Danes je čas obnovljenega zanimanja za Kopitarjevo delo, zato bi bilo prav, da odvržemo svojo trmo in priznamo, da gre za človeka, ki je imel evropsko vlogo in evropski pomen.

J o ž e f K o š i č, *Življenje Slovencev med Muro in Rabo*. Budapest, 1990. 191 strani.

Zdi se mi, da Košičeva knjiga ni bila deležna pozornosti širše strokovne javnosti, zato sem se odločil za ta nekoliko zapoznel zapis.

V knjigi so natisnjena izbrana dela J. Košiča (1788 - 1867), gornjeseniškega župnika. Rojen je bil v Bogojini v učiteljski družini. Nižjo gimnazijo je obiskoval v Köszezu, višjo gimnazijo, licej in bogoslovje v Sombotelu, kjer je bil 1811 posvečen v duhovnika. Od 1816 je bil župnik v Dolenjem, od 1829 pa v Gorenjem Seniku. Prof. dr. Vilko Novak, najboljši poznavalec Košičevega dela, je v knjižici objavil kratek, a tehten sestavek o njegovem delu. Opozoril je na posamezne spise, vire Košičevih spoznanj, tudi na zmote in na ocene sodobnikov o njegovem delu. Tako imamo celovitejši vpogled v Košičevo delo in hotenja.

Košič je bil rojen na slovenskem ozemlju med Muro in Rabo, ki je bilo po prvi svetovni vojni priključeno k Jugoslaviji, služboval in deloval pa predvsem na slovenskem ozemlju, v Porabju, ki je bilo dodeljeno ogrski državi, oziroma je ostalo v okviru te države, kot ene od naslednic Avstro-Ogrske monarhije. Peter Kozler je bil v sredini 19. stoletja, ko je začrtal slovensko narodnostno mejo natančneji kot poznejši določevalci državne meje med Ogrsko in Jugoslavijo, če je bil njihov namen pri razmejevanju držav, da narodnostno načelo upošteva. Košič je zapisal, da je v njegovem času v Železni in Zalski županiji živel 40.800 Slovencev, številni pa so živeli v sosednjih krajih, kjer so bili v službi, na šolanju ali pa so bili lastniki pravih posestev. Zdi se, da podrobnejše študije o razvoju prebivalstva ob meji od Košičevih časov do danes nimamo. Taka študija bi pokazala tudi razvoj madžarskega in slovenskega prebivalstva na obeh straneh sedanje državne meje. V Porabju je kljub prizadevanju v zadnjem obdobju poznavanje slovenskega jezika skromno. Nenaklonjene razmere do pokrajine in slovenskega jezika so bile očitne. V Gorenjem Seniku, kjer je služboval Košič, do pred kratkim tudi ni bilo slovenskega župnika. Ob nedeljah je tja prihajal župnik maševat v slovenskem jeziku s te strani državne meje. To ni vzpodbudno. Upajmo, da bodo razmere Porabskim Slovincem v prihodnje bolj naklonjene. Na to kaže najbrž tudi izid Košičevih spisov. Izšli so s pomočjo Sklada za narodnostne manjšine na Madžarskem, Ministrstva za kulturo RS in Društva Mladost. Matična država bo morala poiskati pota za še tesnejše sodelovanje z porabskimi Slovenci, s to maloštevilno slovensko skupnostjo, ki je v neugodnih razmerah ohranila svojo etnično pripadnost.

V obravnavani knjigi je ponatisnjenih pet Košičevih del, med njimi tri knjige in Slovenska pesem ob odprtju prvega ogrskega gledališča v Pešti 1837. Od ponatisnjenih del je bil doslej širši slovenski javnosti poznam le spis *Starine Železnih ino Salaskih Slovincov*. Dr. J. Gruden ga je kot rokopis uporabil pri pisanju poglavij o »ogrskih Slovincih« v Zgodovini slovenskega naroda in objavil v ČZN, 1914. V knjižici je natisnjen v dopolnjeni obliki. Spis O Slovincih na Ogrskem je prvič natisnjen v slovenščini. Ob njem je prof. Novak zapisal, da je bil Košič prvi Slovenec, ki je sestavno opisal ljudsko življenje in kulturo dela svojega naroda. Iz tega dela zvemo največ o razmerah in navadah Slovencev med Muro in Rabo v začetku prejšnjega stoletja. V knjigi so ponatisnili tudi Košičevo knjigo *Zobrisani (omikani) Sloveni i Slovenka med Mürov in Rábov*, ki jo ima prof. Novak za najzanimivejšo Košičevo knjigo. Pobudo za to knjigo je avtor našel v Slomškovem delu *Blaže in Nežica v nedeljski šoli*. Košič je velik del knjige povzel dobesedno ali v skrajšani obliki, dodal svoje misli in pisal o domačih verskih razmerah. V knjigi so ponatisnili tudi njegove *Zgodbe Ogrskega kraljestva in Kratki nauk ogrskega jezika za začetnike*. Nekateri Košičevi spisi so v knjigi ponatisnjeni v knjižnem jeziku, drugi v narečju. Zadnje bodo težje prebirali bralci, ki ne poznajo narečja, zato so na koncu knjige dodali slovarček narečnih besed.

Ludvik Čarni

Peter Borisov, *Ginekologija na Slovenskem od začetka do leta 1980*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995. 425 strani.

Prof.dr.med.dr.sc.med. Peter Borisov je pred kratkim izdal pomembno in koristno knjigo. Borisov je ginekolog-specialist, vendar tudi izkušen in ploden zgodovinar medicine; bil je dolgoletni predstojnik Inštituta za zgodovino medicine pri Medicinski fakulteti ljubljanske univerze. Potem ko je pred leti objavil prav tako kapitalno delo *Zgodovina kirurgije na Slovenskem*, je Borisov zdaj obdelal razvejano področje ginekologije in porodništva v svoji domovini. Ze ob samem naslovu knjige bi morali povedati, da je preveč omejen, ker prav medicinska pomoč nosečnicam in porodnicam zavzema velik del te nove knjige in je ponekod celo v središču njegovega raziskovanja.

Knjiga je urejena kronološko: čas pred reformo šefa avstrijskega zdravstva Van Swietenca, to je do konca 18. stoletja, nato razvoj bolnišnične in klinične ginekologije ter porodništva na nekdanjem Kranjskem vse do druge polovice 19. stoletja. Sledijo: razvoj porodništva in šolanje babic do začetka 20. stoletja, obdobje razvoja obeh disciplin od druge polovice 19. stoletja do konca prve svetovne vojne ter obdobje med obema svetovnimi vojnami. Na koncu je zelo zanimivo obdelano obdobje 1945-1980.

Pisec monografije je obdelal veliko gradiva, od originalnih dokumentov in statističnih podatkov do bogate literature, ki zajema tudi mnoge publikacije iz drugih dežel. Podrobno so raziskana za ginekologijo in porodništvo pomembna mesta, kot tudi vzajemne povezave s strokovnim razvojem in s protagonisti stroke v sosednjih državah, predvsem v Italiji in Avstriji.

Posebej zanimivo je opozoriti, da je bila prva slovenska knjiga z omenjeno tematiko, popularno delo A. Makovica "Prasanja inu odgovori zhes Vshegarstvu", natisnjena že leta 1782.

Sedaj pa bomo z našim prikazom preskočili okoli 160 let...

Avtor je v knjigi namreč prikazal tudi, kako je bila organizirana skrb za porodnice v času osvobodilne vojne 1941-1945, tj. organizacija porodništva v ilegali oz. v partizanskih bolnišnicah, ki so ostale zahvaljujoč patriotizmu in podpori prebivalstva neodkrita. Ob zaključnem obdobju narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji pa je bil organiziran za posebno težke in zahtevne ženske bolnice letalski prevoz v zavezniške baze v osvobojenih delih Italije, kjer so bile dobro opremljene bolniške ustanove.

Pombe v tej obsežni knjigi obsegajo 80 strani. Najdaljša je posvečena Ignazu Semmelweisu in njegovim izkušnjam na področju poporodne vročine in sepse. Na koncu knjige je Borisov dodal obsežen povzetek v angleščini.

Ob koncu tega kratkega prikaza lahko predvsem ugotovimo, da sta se ginekologija in porodništvo v slovenskih deželah razvijala podobno kot v sosednjih državah na zahodu. Nekateri protagonisti stroke so bili tudi mednarodno znani. To velja predvsem npr. za Alfreda Valento pl. Marchturma (1869-1926), za Pavla Lunačka (1900-1955) in od leta 1955 za Franca Novaka.

Zdenko Levental

L o j z T r š a n, OF v Ljubljani. Organiziranost v času italijanske okupacije 1941-1943. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1995. 197 strani.

Arhiv Republike Slovenije je v zadnjih letih začel z obsežno in premišljeno založniško dejavnostjo, s kakršno se težko pohvalijo tudi osrednje znanstvene institucije v državi. Zlasti je pomembno, da je ta vodilna arhivska ustanova, poleg razstavnih katalogov, inventarjev ter arhivskih virov kot stalnih izdaj, začela izdajati magistrske naloge svojih delavcev. Na ta način namreč njegovo vodstvo omogoča, da delovni in ambiciozni strokovni kader pride (najprej do prve) knjižne izdaje, poleg tega jih s tem spodbuja k novim in še večjim raziskovalnim naporom in ne nazadnje še bogati slovensko historiografijo s kvalitetnimi raziskavami manj znanih procesov in dogodkov iz naše bližnje in daljne preteklosti.

Eno izmed lično oblikovanih monografij, ki jih je Arhiv izdal sredi letošnjega leta, je tudi magistrsko delo Lojza Tršana, zgodovinarja, ki je strokovni in širši javnosti znan kot avtor več razprav in člankov iz tematike druge svetovne vojne, ki jih je objavil v strokovnih revijah in osrednjih časnikih. Neznanu tudi ni, da v zadnjem času tvorno sodeluje v ekspertni skupini za določitev meje med Slovenijo in Hrvaško ter Arhivskem društvu Slovenije.

Magistrsko delo, ki ga je Tršan na Filozofski fakulteti zagovarjal že leta 1990, je rezultat njegovega večletnega natančnega in trdega dela. Avtor se pisanja namreč ni lotil že takrat, ko je proučil dosegljivo literaturo in dokumentarno gradivo, temveč šele potem, ko je zbral pričevanja ljudi, ki so dejavno sodelovali v dogodkih, ki jih je sklenil podrobno raziskati. Največji del tovrstnega gradiva je zbral v času, ko je bil profesionalni zgodovinar pri občinskem odboru Zveze borcev v Ljubljani. Tršan se je v svojem knjižnem prevencu lotil problematike iz časa druge svetovne vojne, ki doslej še ni bila podrobneje raziskana in predstavljena. To je organizacija in delovanje OF (Osvobodilne fronte) v Ljubljani in njeni okolici med leti 1941 in 1943, torej v času, ko Ljubljana ni bila le središče oboroženega odpora, brez katerega bi - po Kardeljevih besedah - "stradali (...) in se pretvorili v majhno četo, ki se neprestano izvleči iz okolitve". Bila je tudi središče političnega dogajanja na Slovenskem, kajti tu so bila vodstva pomembnejših predvojnih političnih strank, sindikalnih gibanj in organizacij. Kot je razbrati iz uvoda, je osrednjo pozornost namenil razvoju organizacije in kadrovske strukture OF in njenih "sestrskih" organizacij (Ljudske pomoči, Narodne zaščite, Delavske enotnosti in Mladinske OF), oblikam, s pomočjo katerih so se aktivisti temeljnih in drugih skupin na terenu povezovali v matične in terenske odbore OF (te oblike so po njegovih oceni največ pripomogle, da je OF tako hitro prerasla v množično organizacijo). Podrobneje so ga zanimali še odnosi posameznih skupin do Dolomitske izjave ter njeno udejanjanje v Ljubljani, pa tudi posledice, ki so jih imele določene akcije okupatorja in njegovih domačih zaveznikov na razvoj OF v obravnavanem obdobju.

Zaradi preglednosti je knjigo razdelil na štiri poglavja, ki so časovno razmejena s sledečimi pomembnimi dogodki: ustanovitev Protiimperialistične fronte, obžičenje mesta, začetek množičnih italijanskih represalij ter sprememba ustroja OF, božične racije, kapitulacija Italije. V skladu z opisano zasnovno je pisec v začetnem poglavju osvetlil, kako je potekalo ustanavljanje posameznih odborov OF v Ljubljani in njeni okolici in sicer od maja 1941, ko je obstajala le vrsta "različnih povezav" med prijatelji in somišljeniki in ni bilo posebnega organizacijskega merila, pa do konca leta 1941, ko so začeli organizacijo sistematično graditi in so odbori OF poleg političnih začeli prevzemati tudi nekatere oblastne naloge (pobiranje narodnega davka in posojila, nabiranje prostovoljcev in zimskih potrebščin, agitiranje za narodno enotnost in "bojevanje" proti narodnim izdajalcem). Pri tej analizi ni zaobšel temeljnih problemov in vprašanj, ki so tesno povezani z vzpostavljanjem organizacije OF. Do tistih, ki so že znani in obdelani, se mu ni bilo treba opredeljevati, temveč jih je samo povzel. Manj znane in še ne dovolj raziskane pa je podrobneje proučil in izpostavil. Med prve nedvomno sodita dejstva, da so bili komunisti jedro, okoli katerega je nastala organizacija OF, ter da je bilo že na začetku navzoče nezupanje med posamezniki iz ustanovnih skupin. V drugo kategorijo pa sodijo ugotovitve, kot na primer, da komunisti v začetku niso vsiljevali svojih ljudi v odbore OF, ker so bili bolj navezani na partijsko organizacijo; nadalje, da je imel Izvršni odbor OF majhen vpliv na vzpostavljanje Mestnega, Okrožnega, rajonskih in terenskih odborov OF v Ljubljani in da je v tem času organizacija OF, ki so jo začeli sistematično graditi šele septembra, močno zaostajala za njenim političnim vplivom in močjo ter številom pripadnikov.

Drugo poglavje je v celoti namenjeno ustanavljanju in delovanju matičnih in tovariških odborov OF, to je prvi obliki množičnega povezovanja prebivalstva v OF, ki je bila še posebej značilna za Ljubljano. Avtor je

na podlagi konkretnih podatkov, dejstev, dogodkov in števil ocenil, da se je povezovanje prebivalstva po poklicnih skupinah in ustanovah (šoferji, peki, obrtniki, zdravniki, uslužbenci itn.) oziroma po delovnem mestu pokazalo kot zelo posrečena in učinkovita organizacijska oblika. Na ta način je vodstvo osvobodilnega gibanja pritegniti "imovitejše" sloje in vrsto strokovnjakov in tako priti do materialnih in finančnih sredstev, stanovanj, do spretnih in iznajdljivih ljudi. Pomembno je bilo še, da je prav ta organizacijska oblika omogočila, da se je februarja 1942 brez večjih težav začel prehod na teritorialno obliko organiziranosti, v kateri so se aktivisti začeli povezovati z organi OF tam, kjer so stalno prebivali. Tretje poglavje govori o OF v Ljubljani v času od februarja do decembra 1942, se pravi od obžičenja mesta do božičnih racij. Za organizacijo OF je bilo to obdobje čas defenzive, zastoja in velike preizkušnje. Obžičenje mesta in italijanske racije februarja in marca OF še niso preveč prizadele, težki časi so se začeli aprila s streljanjem talcev, stopnjevali sredi leta z italijansko ofenzivo, vrh pa dosegli decembra, ko je ljubljanska MVAC v množičnih racijah aretirala okoli 1000 aktivistov. Uvodoma avtor razčleni krčevita prizadevanja vodstva KPS, da bi bila OF v Ljubljani še naprej močna in da bi njeni vodilni člani obdržali "vajeti v rokah". Nato analizira odnose med posameznimi skupinami in znotraj njihovih vodstev, predstavi dejavnost, organizacijo in kadrovske spremembe v odborih OF ter njihovih posebnih organov (VOS, tehnika) ter opiše pritiske okupatorja in njegovih zaveznikov, vplete pa tudi tragične usode nekaterih aktivistov (Lovro Kuhar). Sledijo sklepne ugotovitve, ki kažejo, da je mesto kljub težkim pogojem sicer ostalo pomemben vir za preskrbo partizanskih enot in da nobena od skupin, ki so bile vključene v OF, ni izstopila ali se priključila nasprotnikom. Toda pod težkimi udarci, ki jih je OF utrpela zlasti konec leta, se je organizacija začela manjšati in vse bolj prevzemati ilegalne oblike delovanja.

Peto poglavje, ki nosi naslov Najpomembnejši problemi narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani do kapitulacije Italije, je iz gledišča zgodovinske stroke osrednji in najpomembnejši del knjige. V njem nam avtor odkriva, kako je KPS spomladi leta 1943 "izrinila sopotnike" iz OF oziroma udejavnila Dolomitsko izjavo v Ljubljani. To je prva resna raziskava tega nedvomno pomembnega dogodka in sicer na lokalni ravni, zato ni presenetljivo, da njene ugotovitve presega doseganje vedenje o njem. Tako se na primer lahko prepričamo, da so Dolomitski izjavi najbolj nasprotovali Sokoli (ne pa krščanski socialisti, kot je veljalo doslej) in da je morala Partija uporabiti metodo prepričevanja, ne pa prisile, kot je to veljalo na osvobojenem ozemlju. V tem poglavju je Tršan obravnaval še neuspese poizkuse KPS, da bi v mestu okrepila organizacijo in dejavnost OF do tiste mere, da bi lahko še pred kapitulacijo Italije izpeljala oborožen upor, v katerem naj bi sodelovalo od 10 000 do 15 000 ljudi. Opiše še delovanje množičnih organizacij OF, vdore v organizacijo OF, demonstracije, komemoracije in druge oblike množičnega izražanja nezadovoljstva meščanov do okupatorjevih ukrepov ter "vsakdanje" življenje ilegalcev v mestu.

Knjiga se ne zaključuje s seznamom uporabljenih virov in literature, ampak z odlomki iz zapisnika Leopoldine Mekine, to je ene od vodilnih aktivistk OF, ki je bila pred koncem vojne aretirana in je policija na podlagi njenih izjav rekonstruirala organizacijo in delovanje odpora v Ljubljani v času nemške okupacije. Objavljeni so tisti odlomki, ki opisujejo dejavnost OF, njeno povezanost z drugimi organizacijami in posamezne zvrsti podtalne dejavnosti v letih 1943 do 1945. S tem "dodatkom" je knjiga pridobila na vrednosti in postala zaključena celota. Pričujoče delo je resna historična publikacija, s katero se avtor uveljavlja kot dober poznavalec novejših zgodovine našega prestolnega mesta. Je aktualno in napisano dovolj tekoče, da lahko poleg ožjih poznavalcev pritegne k branju tudi v tem pogledu povprečno razgledane bralce.

Jože Prinčič

Ferdo Gestrin, *Svet pod Krimom*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Škuc - Studia-Humanitatis, 1993. 204 strani.

Ni ravno v navadi in tudi ne povsem v skladu z načeli korektnosti do strokovne javnosti, seveda pa tudi ne do avtorja, da se o neki publikaciji piše šele dve leti po njenem izidu. Časnikarji so po zaslugi takratne tiskovne konference povedali svoje že dan dva za tem; no, nekaj kolegov zgodovinarjev pa je že bolj poglobljeno in predvsem pohvalno pisalo o njej čez nekaj tednov. Presenečenje gor ali dol, sedaj je torej tukaj še en glas o knjigi akademika prof. Ferda Gestrina o burni in krvavi preteklosti vasi pod Krimom, ki so zadnja desetletja (samo)upravno politično spadale v okvir krajevnih skupnosti Ig, Iška vas in Tomišelj.

Določeno presenečenje je v strokovnih krogih povzročila že sama začetna odločitev prof. Gestrina, da se loti znanstvene obravnave zgodovine take lokalne skupnosti in to s prvenstvenim težiščem na obdobju 2.svetovne vojne. Če so mu začetno odločitev za to sicer pospešili določeni zainteresirani naročniki, pa se je zatem projekta avtor oprjel tudi z vidika lastnih nagibov in motivov, kar mu sicer kot medievistu, ki spremlja moderne usmeritve zgodovinopisja, ni bilo pretěžko. Knjiga je bila sicer dokončana že v prvi polovici leta 1989, toda zaradi posebnih metodoloških prijemov ter tudi vsebinskih prikazov naj bi njena objava ne bila zaželjena ter je morala čakati na izid skoraj pet let. S tem v zvezi sicer še nismo slišali dokončno razjasnjujoče besede. Knjiga je izšla v povsem enakih oblikah, kot je nastala, pač z izjemo kratke avtorjeve uvodne besede.

Na prvi pogled knjiga spominja na razmeroma številne krajevne kronike, ki na Slovenskem izhajajo zadnja desetletja, pač po vzorcu: hitri prelet starejše zgodovine z opaznim dodatkom narodopisne in materialne kulture, čemur sledi osrednji del s predstavitvijo narodnoosvobodilnega boja ter končno še zadnji del z opisom uspehov socialistične graditve. Splošna struktura »Sveta pod Krimom« je sicer res podobna, toda s pomembnimi razlikami. Pisec izpušča opise materialne in duhovne kulture, šege in navade, na koncu pa povojni razvoj komajda nakaže z nekaj potezami. Bistvene razlike pa so v količini in kakovosti pritegnjenih virov, v njihovi

predstavitvi oziroma uporabi ter dokazovalnem postopku, v izogibanju neposredne tendenčnosti prikazovanja dogodkov, v poskusih sintetične pripovedi. Zelo pomembni in uporabni so na koncu dodatki v obliki seznamov različnih kategorij ljudi, vpletenih v krvava dogajanja na Ižanskem med drugo svetovno vojno. Na prvi pogled je torej knjiga metodološko in vsebinsko razdeljena na tri glavne dele: Če zanemarimo uvod ter predstavitev uporabljenih virov in literature, prvo četrtino knjige predstavlja poglavje »Zgodovinski razvoj podkrimskih vasi«, čemur sledi osrednji del, ki zajema dobro polovico knjige, z naslovom »Narodnoosvobodilni boj in vasi pod Krimom« (mimogrede, v kazalu na koncu je naslov nekoliko drugačen, čeprav vsebinsko enak). Na kraju pa zadnje četrtino knjige zavzemajo že omenjeni seznam. Znanstveni aparat je impresiven ter v dokazovalni funkciji več kot solidno opravlja svojo vlogo v znanstveni študiji. Opombe - teh je skoraj tisoč - niso zgolj referenčnega značaja, temveč so večkrat tudi vsebinsko dopolnilo osnovnemu, tekočemu tekstu. Škoda, da pisec ni posodobil vsaj nazivov arhivskih nahajališč, kajti reorganizacije in preimenovanja le-teh so se dogajala ravno v letih nastajanja študije ter čakanja na izid.

Prvo poglavje oziroma prvi del - »Zgodovinski razvoj podkrimskih vasi« je užitek brati. Za to je poskrbela najprej sama preteklost tega območja, tesno povezana s tisočletno zgodovinsko kontinuiteto naselitve, povezano z razvojem Ljubljane, materialno in duhovno kulturo mnogih ljudstev ter pomenom ljubljanskega Barja kot neke vrste simbolom in zaščitno znakmo. Arheološki »ostanki« ter njihova znanstvena valorizacija so tudi našemu avtorju omogočili razmeroma »tesno« spremljanje življenja ljudi v prazgodovini in starem veku; kar se tiče srednjega in dela novega veka pa se je sploh znašel na svojem terenu. Ne poznamo nobene druge krajevne zgodovine, mikroštudije, ki bi vsaj v enem delu imela tako visoko kvalificiranega pisca kot je prof. Gestrin. Za ta del besedila je značilna izredna dognanost in konsistentnost ter notranja logična utemeljenost prikazovanja. Posebej za zgodovinarje je terminologija jasna in razumljiva, nekoliko manj pa za laične bralce, katerim na ljubo bi lahko avtor prevedel ali razložil nekatere sicer strokovno uveljavljene pojme in izraze. Ob znani in tudi v knjigi občasno razpoznavni radoživosti bi od avtorja pričakovali mogoče tudi komentar ob uničenju ižanskega gradu ter tamkajšnjih listin marca 1848. Morda bi veljalo tudi še bolj poudariti pomen ižanskih nemirov ob revoluciji 1848.

S prehodom v drugo polovico 19. stoletja, posebej pa v obdobje stare Jugoslavije nas občutek »metodološkega« užitka še zmeraj ne zapusti, vse manj pa to seveda velja za vsebinsko plat pripovedi. Ob opisu naraščajoče strankarske razdeljenosti od siceršnji nacionalni emancipaciji je tudi v opisanih lokalnih razmerah vse bolj slutiti tragični razkol med drugo svetovno vojno. Tega vtisa, resnici na ljubo, avtor ni skušal omiljevati, mogoče celo nasprotno, z brezprizivno in nevprašljivo uporabo ocen ter terminologije t.i. marksističnega zgodovinsopisja ga je celo krepil. To velja mogoče še bolj za naslednje obdobje druge svetovne vojne in okupacije. Toda tega pisec ne dela na vsiljiv ali tendenčen način, temveč je to enostavno preprost nasledek, samoumevna dediščina slovenskega zgodovinsopisja nasploh. Iz tega razdobja morebiti velja glede na nadaljevanje posebna pozornost podatku o žrtvah prve svetovne vojne v teh vaseh. Gre za število 69 padlih, to je prav toliko, kot so domačinov med drugo vojno pobili okupatorji ali pa domobranci, kar pa je predstavljalo le dobro sedmino vseh človeških žrtev!

Tudi osrednji del knjige - »Narodnoosvobodilni boj in vasi pod Krimom« - je izredno berljiv ter je v bistvu ogromna zbrana faktografija bralcu predstavljena na dostopen in predvsem prepričljiv način. Vsebinsko pa je branje seveda po svoje vse bolj neprijetno. Avtor tu uporablja preizkušeno metodo - kombiniranje kronološkega in tematskega zaporedja, pri čemer teži k sinhronemu prikazovanju, kar pa se tudi v tem primeru, vsaj v ožjem smislu besede, pokaže za še nedosegljiv ideal. Tudi prof. Gestrin namreč prikazuje medvojni razvoj po posameznih političnih in vojaških subjektih oziroma straneh, od okupatorja, stare jugoslovanske oblasti in meščanskih političnih strank do Osvobodilne fronte, komunistične partije in partizanske vojske ter končno do protirevolucionarnega tabora, Slovenske zaveze, vaških straž in domobranstva. Zaradi važnosti podkrimskega ozemlja med vojno je tudi ta mikroštudija pomembna za razumevanje splošnega zgodovinskega razvoja in medsebojnega razmerja sil. Morda ravno zaradi te svoje izrazite važnosti to območje ni tudi povsem tipično. Omenimo samo eno moment, to je partizansko nasilje pred poletjem 1942, ki je na marsikaterem drugem območju poglavitni sprožilec, predpogoj - poleg italijanskega nasilja in splošne protirevolucionarne spodbude s strani vodstva iz Ljubljane - za začetek državljanske vojne v pogojih okupacije. Na obravnavanem območju je bilo prav tega nasilja manj, po drugi strani pa nudi prav to območje z intenzivnostjo in razsežnostjo medvojnih dogajanj možnost vsaj za postavljanje nekaterih temeljnih vprašanj, če že ne za njihovo razreševanje. Eno takih bi bilo vprašanje taktike in strategije odporiškega gibanja z vidika dolgoročnih slovenskih nacionalnih interesov kot tudi kratkoročnih interesov prizadete prebivalstva. Tudi odgovor na vprašanje razmerja med nacionalnim in revolucionarnim ter na drugi strani med nacionalnim in protirevolucionarnim ne bi bil brez pomena za oceno med vojnih dogajanj.

Dejstvo je, da so se ravno v času nastajanja te knjige na Slovenskem pričele nekatere nove (zapoznele?) diskusije o naši pretekli zgodovini. Avtor se do njih ni opredeljeval, je pa s tem, da je kot glavni tok dogajanja predstavil delovanje OF/KP in partizanstva kot legitimnih in legalnih predstavnikov interesov slovenskega ljudstva v celoti, podal svoje stališče. Sploh je ljudstvo v vlogi subjekta problem zase. V začetnem razdobju se v knjigi še nekako kaže kot samostojen subjekt, nato pa naj bi prišlo do nekakšnega zlitja z OF in partizanstvom. Menimo, da nekatera dejstva, tudi številčni pokazatelji, temu delno oporekajo. Toda jasno je, da vsled še ne dosežene interesne in generacijske distance do teh dogodkov ta diskusija še ne more biti dokončana in ne gre, da bi se prav ob knjigi prof. Gestrina delali preveč pametne... Slog pisanja je pošten in po možnostih objektivizirajoč, kar nekoliko kali le nekritična uporaba v preteklosti uveljavljene terminologije, o čemer pa smo nekaj rekli že zgoraj.

Vsi zgodovinarji, ki se zadnje čase vse bolj intenzivno ukvarjajo z vprašanji globalnega učinkovanja vojujočih se subjektov in sploh Slovencev med drugo svetovno vojno, bodo prof. Gestrinu najbolj hvaležni za objavljene priloge oziroma sezname na koncu knjige. Za temi sezname različnih aktivnih in pasivnih udeležencev vojne kot tudi smrtnih žrtev je ogromno dela, pri čemer so avtorju veliko pomagali domačini, očitno predvsem člani Zveze združenj borcev. Po krajevnih skupnostih so naštetih po vaseh in znotraj teh po abecedni aktivisti OF, borci NOV, padli borci, interniranci, umrli interniranci, vaški stražarji in domobranci, padli domobranci, žrtve okupatorjev, žrtve domobrancev ter končno še žrtve partizanov. Za jasnejšo sliko razmerja sil med vojno bi bil seveda koristen še seznam pristašev oziroma aktivistov protirevolucionarne strani, toda glede na dane razmere ter značaj dostopnih (ustnih) virov je izostanek tega seznama razumljiv. Podatki so grozljivi, saj kažejo, da je med vojno izgubilo življenje vsaj 460 ljudi, kar je predstavljalo 14% prebivalstva. Še več, povzročitelji teh smrtnih žrtev so le v polovici primerov tuji okupatorji, za drugo polovico pa domačini, Slovenci. Omenjeni sezname predstavljajo pomembno gradivo in z njimi je s križanjem številčk moč priti še do mnogih dodatnih ugotovitev. Kar se tiče točnosti, za sezname sam avtor opozarja, da dokončne točnosti še ni. Opozorimo naj, da je v novejši publikaciji »Farne spominske ploščke« v izdaji Slovenskega spominskega odbora zadevno ugotovljeno število žrtev, povzročenih od partizanov, za to območje za pribl. 20 imen večje kot pri Gestrinu. Kar se tiče žrtev domobrancev, naj omenimo samo neko nelogičnost, ko se na str. 118 omenja, da je do srede 1944 Frakljeva 21. domobrantska četa ubila pribl. 70 aktivistov in simpatizerjev OF, medtem ko se v zbirni tabeli na str. 202 navaja število 69 za vse žrtve domobrancev. Poleg tega bi lahko avtorju malce zamerili tudi prelahkotno obravnavo - samo obrobno omenbo in brez komentarja - ustrelitve nekaj desetih ciganov (Romov?) s strani partizanov.

Seveda pa te in še druge manjše in neomenjene pomanjkljivosti ne morejo potisniti v ozadje poglobitnega vtisa o veliki strokovni in kulturni vrednosti knjige o podkrimskih vaseh. S stališča notranjih meril zgodovinske stroke predstavlja dokaz o možnosti pisanja razmeroma objektivnih monografij tudi iz tako travmatične problematike, kot je bila okupacija in bratomorni boj v letih 1941-1945. V širšem kulturnem pogledu, če navežemo na zaključne besede samega avtorja, pa predstavljajo take knjige sredstvo, s katerim bomo lažje zacelili pretekle rane in hitreje zabrisali brazgotine.

B o r i s M l a k a r

France Perovšek, Moja resnica : Spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani. Ljubljana : Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1995. 314 strani (Partizanski knjižni kljub; 18)

Obdobja po drugi svetovni vojni so se tisti, ki so v tem obdobju delovali v političnem življenju oziroma ga ustvarjali, tako imenovani družbeno-politični delavci, v svojih spominskih zapisih izogibali. Spominski zapisi državno-partijskih funkcionarjev, ki so se odločili svoje spomine zapisati, se ponavadi končajo s koncem druge svetovne vojne. Spomini tistih, ki so s svojim delovanjem in odločitvami ustvarjali slovensko zgodovino, so za čas po drugi svetovni vojni resnično redki. Takšne spominske zapise, zlasti take, ki bi za spoznavanje obdobja prinašali kakšno novo informacijo, je mogoče prešteti na prste ene roke. Slovenskih politikov, ki so delovali po koncu 2. svetovne vojne, očitno ni zajela "mrzlica" pisanja spominov in v njih prikazovanja svoje veličine in svojih pogledov na dogajanje, kateremu so vsak po svoje in v določeni meri botrovali. Tovrstno pisanje je bilo v osemdesetih letih značilno za srbske povojne politike, pri nas je pa zlasti po osamosvojitvi Slovenije ustvarjanje tovrstnih del delno okužilo tudi nekatere politike novega kova. Spominski utrinki iz delovanja Franceta Perovška po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani seveda ne sodijo v to zvrst "spominov", kajti po svoji sporočilnosti in načinu pisanja jih presegajo. Predvsem pa ni bil avtorjev namen prikazati sebe v vsej veličini, čeprav gre pri tej knjigi tudi za nekakšno kroniko njegovega dela in tudi funkcij. Prej gre za obratno - namen je bil zapisati utrinke kot informacijo o zgodovinski dobi, v kateri je avtor živel in jo tudi soustvarjal. So prava spominska literatura, ki je zlasti zaradi osrednje teme (spomini na delovanje na Primorskem od konca vojne s krajšim presledkom do začetka leta 1952), pa tudi zaradi načina pisanja, dobrodošla.

France Perovšek, v času vojne partizan (v partizane je odšel novembra 1941, partizanal pa je v različnih enotah slovenske partizanske vojske po rojstni Dolenjski, pa tudi na Gorenjskem in Primorskem, kjer je v vodstvenih organih OF in KPS doživel konec vojne), po vojni pa funkcionar (družbeno-politični delavec), se v tej knjigi spominja svojih povojnih doživetij in dogajanj, katera je v veliki meri ustvarjal oziroma usmerjal. V štirih poglavjih opisuje po spominu, kajti delu v arhivih in uporabi arhivskih dokumentov se je zavestno odpovedal (vzrok so tudi zdravstvene težave), svoje delovanje na Primorskem, v takratni coni B Slovenskega Primorja in nato v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja, pa tudi delo v različnih političnih organih v petdesetih in v začetku šestdesetih let.

Osrednji del knjige so spomini na delovanje na Primorskem, kjer je v coni B Slovenskega primorja vodil (ob nastopu funkcije še ni imel 23 let) Poverjeništvu Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora, nekakšne "vlade" za to ozemlje, ki je kot nekakšna posebna državna tvorba živelo v veliki meri svoje od Slovenije neodvisno življenje. Cona B Slovenskega Primorja je bilo ozemlje, ki je formalno spadalo pod vojaško upravo JA, vendar je v resnici v veliki meri zlasti na področju gospodarstva, manj pa v politiki (v tej je bila vezana na Slovenijo, zlasti po partijsko-frontni liniji), živela samostojno življenje kot prava država. Imela je svoje upravno središče, to je bilo v Ajdovščini, svojo gospodarsko politiko, vključno z denarjem t.i. jugoliro (ta je sicer veljala tudi za hrvaški del cone B Julijske krajine), svoj pravni in pravosodni sistem, skratka veliko atributov državno-

sti. Perovšek je bil tedaj na Primorskem vodilni in najodgovornejši "državni" funkcionar te danes iz zgodovinskega spomina skoraj izrinjene kratkotrajne posebne slovenske državnice, zato so njegovi spomini pravi zgodovinski vir, v mnogih primerih celo "vir prve roke", kajti marsičesa, kar opisuje po spominu, ni najti oziroma najbrž ne bo mogoče najti v arhivskem gradivu. Opisuje delovanje Poverjeništvu PNOO in s čim se je ukvarjal na področju gospodarstva, kulture, šolstva, zdravstva, pa do pravosodja in javne varnosti. Za politično življenje predstavi delovanje političnih organov, njihove "boje" z Italijani, ki so na vsak način skušali prepričati svetovno javnost oziroma Zahod, ki je imel upravo v coni A, da je potrebno slovensko ozemlje priključiti k Italiji. Tako na primer opiše metode, ki so se jih posluževali Italijani na obali v času boja za meje, da bi mednarodno - zahodno javnost prepričali, da je ozemlje italijansko, oziroma da želi slovenska oblast to ozemlje "komunizirati", pa je zato najbolje "rdečo obalo" priključiti k Italiji. Tega v arhivskem gradivu bržkone ni. Zgodovina te slovenske "državnice" zgodovinsko še ni obdelana, za kar je vzrok bržkone tudi v pomanjkanju arhivskega gradiva. Ker je formalno to ozemlje vodila Vojaška uprava JA, je arhivsko gradivo najbrž v Vojnozgodovinskem arhivu nekdanje JLA v Beogradu. Ob pomanjkanju virov bo marsikateri Perovškov spominski utrinek dobrodošel za razumevanje preteklosti na ozemlju Slovenskega Primorja v času, ko to še ni bilo vključeno v jugoslovansko državo oziroma v Slovenijo.

V drugem delu podaja Perovšek spomine na cono B Svobodnega tržaškega ozemlja. Tam je od novembra 1950 do januarja 1952 deloval kot odposlanec slovenske vlade pri Vojaški upravi Jugoslovanske armade in kot pooblaščenec CK KPS in CK KPJ pri tamkajšnji organizaciji KP STO. To obdobje opiše v isti razdelitvi področij življenja na območju cone B STO - politično življenje, gospodarstvo, oblastveni organi. Žal Perovšek ni bil ves čas obstoja cone B STO, od 1947 do 1954, tam, zato so njegovi opisi za življenje na tem ozemlju nekoliko "okrnjeni", kar pa vrednosti spominov ne zmanjša.

Stil njegovega zapisovanja je stvaren in izpoveduje tisto, kar je naslov knjige - moja resnica. Vse kar opiše je njegova resnica in ne "pretendira", da bi njegovo delo postala "zgodovinska resnica" ali celo zgodovina cone B Slovenskega primorja in cone B STO. To bo moralo prevzeti zgodovinarji, pri čemer so Perovškovi spominski utrinki vsekakor dobrodošlo izhodišče za raziskovanje življenja na ozemlju Slovenskega Primorja po 2. svetovni vojni do priključitve k Sloveniji oziroma Jugoslaviji. V delu je namreč prispeval vrsto podatkov tako o dogajanju kot o osebah, s katerimi je delal. Prav orisi njegovih prijateljev in sodelavcev pa dajejo njegovemu delu poseben čar in osebnost. Tako je povedna na primer označba Ivana Mačka-Matije: "enostaven, avtokratsko usmerjen, z izrednim darom za oceno političnih vprašanj, organizator in trd izvajalec dogovorjenega ali tega, kar je zasnoval sam."

Bolj kot v prvih dveh delih, ko so Perovškovi spominski utrinki svojevrsten zgodovinski vir, pa se bodo Perovškovi spominski utrinki o njegovem delu v Ljubljani v petdesetih letih soočili z zgodovinsko že obdelano tematiko. To je popisal v tretjem poglavju z naslovom Neuresničena priložnost. Naslov izvira iz njegovega mnenja, da je bila za politični razvoj v Sloveniji in tudi v Jugoslaviji neuresničena priložnost, ki se je ponujala v začetku petdesetih let z uvajanjem nekaterih elementov demokracije "zahodnega tipa", npr. tržno gospodarstvo ter da bi bilo mogoče na osnovah političnega pluralizma OF razvijati demokratični socializem. V tem času je namreč deloval v inštitucijah, ki so skrbele za pravilno "idejno" naravnost (agitprop CK KPS/ZKS, Marksistični center CK ZKS) in v organih družbenega upravljanja v kulturnih in znanstvenih ustanovah, kar je predvsem na podlagi arhivskih dokumentov predstavil dr. Aleš Gabrič v svoji knjigi o kulturni politiki tega obdobja.

V tem poglavju je potrebno izpostaviti avtorjev opis rojstva slovenske televizije in problemov, ki so bili okoli nje na "nacionalni" osnovi, saj je bila želja po centralizaciji novega medija velika. To je resnično vir "prve roke", saj je bil France Perovšek tedaj direktor Radia Ljubljana oziroma RTV Ljubljana in zato lahko iz njegovega opisa vzemo marsikatero stvar iz političnega zakulisja ob nastajanju slovenske televizije in kako so vodilni politiki razumeli in sprejemali televizijo kot novo informativno sredstvo. V tem delu se Perovšek spominja tudi svojega delovanja v različnih organih upravljanja, npr. v svetu ljubljanske univerze v času, ko je bil sprejeman njen statut, kar je pomenilo po Gabričevi oceni "črne oblake", v Inštitutu za narodnostna vprašanja, v založniški dejavnosti in pri slovenski filmski proizvodnji. Njegova ocena obdobja na področju "družbene nadgradnje" je, da takrat v slovenski politiki ni bila na tem področju prisotna pretirana "ždanovščina".

V četrtem poglavju z naslovom Brezvetrje se spominja šestdesetih let. Na začetku tega desetletja je težko zbolel in se je zato umaknil iz aktivnega političnega življenja. Vseeno pa je bil v njem toliko prisoten, da izvede mo po njegovem spominu o seji Izvršnega komiteja CK ZK Slovenije marca 1962, na kateri se je ta opredelil proti ostrim poskusom zmanjševanja že dosežene stopnje v nacionalnih odnosih v Jugoslaviji in dosežene stopnje samoupravljanja. Iz njegovih spominov je mogoče tako zvedeti tudi kako se je konec petdesetih in v začetku šestdesetih let slovenska ZK oziroma njen vrh upiral poskusom unitarizma, centralizma in etatizma, kar je bilo takrat močno prisotno in je mogoče to stanje označiti kot spopad Kardelj - Ranković, pri čemer je bil Edvard Kardelj takrat v jugoslovanskem vodstvu osamljen in je grozilo, da bodo vse ideje in tudi praksa samoupravljanja kot nasprotja etatizmu odpravljene. Proti temu je nastopilo leta 1962 slovensko partijsko vodstvo. V tem poglavju se Perovšek spominja še srečanja z resnico o Dachauskih procesih, s katero se je seznanil konec šestdesetih let kot član posebne komisije ZKS. Omenja dokument, ki kaže na stališče "zvezne" UDV iz časa prvega dachauskega procesa, da za kazenski pregon ni pravnih osnov in da zato sodni proces sploh ni potreben. Ta dokument pa v zbirki dokumentov o Dachauskih procesih (Komunist 1990) ni objavljen. Iz Perovškovih spominskih utrinkov je mogoče zvedeti tudi o ustanovitvi in začetkih delovanja Visoke šole za politične vede (kasneje FSPN, sedaj FDV), kajti bil je zadolžen za njen "zagon" in je bil prvi predsednik sveta šole.

Poglavja o političnem delovanju avtorja v petdesetih in tudi šestdesetih letih je mogoče označiti tudi kot politični življenjepis, saj v njej avtor predstavlja le tisto, kar je sam počel in doživel, hkrati pa je to tudi kroni-

ka dogajanja na določenih področjih političnega življenja v Sloveniji. Kljub temu, da namenoma ni uporabljal arhivskega gradiva, se Perovškov spomin pokaže kot "svež" in večino dejstev, ki jih navaja, je zgodovinopisje že potrdilo. Knjiga *Moja Resnica* je tako dobrodošla dopolnitev nekaterih že raziskanih in z znanstveno metodo zgodovinopisja obdelanih dogajanj, pa tudi nekakšen izziv za zgodovinopisno obdelavo Perovških spominov - njegove resnice. Napisani so stvarno, vsekakor pa nosijo tudi pečat našega časa in vsega kar se dogaja "danes", kajti avtor je spomine pisal v letih, ko se je v temeljih spremenil svet, katerega je po vojni ustvarjal in se ga v tej knjigi spominja. V knjigi se je tako opredelil tako do preteklosti kot tudi do sedanjosti.

Knjiga *Moja resnica* prinaša resnico, kakršno je doživel in jo vidi avtor oziroma prinaša avtorjevo opredelitev do zgodovinske dobe, ki jo je doživel. Spominski utrinki Franceta Perovška so "pionirsko" delo v spominski literaturi pri nas, saj prinaša spomine za obdobje po drugi svetovni vojni. Bilo bi dobro, da bi se še kdo od tedanjih pomembnih politikov "ojunačil" in se lotil pisanja svojih spominov, svoje resnice, tako kot je to storil France Perovšek, ki je na koncu knjige zapisal, da se svoje preteklosti ne odreka. To pa daje knjigi *Moja resnica* še poseben pomen, saj gre torej za avtorja, ki mu je mogoče verjeti, da je čas in svojo vlogo v njem zato zapisal nepotvorbno.

Zdenko Čepič

**SLOVENSKA MATICA, SI-1001 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190**

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah:

**Fran Zwitter
O SLOVENSKEM NARODNEM VPRAŠANJU**

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in dozorevanje slovenskega naroda od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne je ena izmed poglobitnih, če ne sploh najvažnejša tema znanstvenega dela pokojnega akademika in zaslužnega univerzitetnega profesorja dr. Frana Zwittra.

Izbor Zwitterovih razprav ni pomemben le za spoznavanje naše najnovejše zgodovine in za zgodovinarje, marveč za široko kulturno občinstvo, ki ga zanimajo še danes žgoča slovenska narodna vprašanja in še posebej za vsakogar, ki ga zanima predvojna pot v vstajo 1941. Knjigo je uredil in s komentarjem opremil prof. dr. Vasilij Melik.

**Ferdo Gestrin
SLOVENSKE DEŽELE IN ZGODNJI KAPITALIZEM**

16. stoletje ni le čas reformacije in kmečkih uporov, temveč tudi čas naglega porasta prehodnega in izvoznega trgovanja ne le z nemškim severom, temveč tudi z Italijo. Ob agrarni dejavnosti so nastajale nove zvrsti obrti, napredovalo je rudarstvo ter fužinarstvo, kjer je idrijski rudnik imel v razvoju kapitalizma evropski pomen. V novih oblikah proizvodnje se kažejo elementi kapitalizma, v povezavi s tem je prihajalo tudi do »komercializacije« zemljiškega gospodarstva. Gestrinovo delo pojasnjuje tudi sočasne kulturne vplive in stike.

**Vasko Simoniti
VOJAŠKA ORGANIZACIJA NA SLOVENSKEM
V 16. STOLETJU**

Knjiga predstavlja vojaško in obrambno organizacijo slovenskih pokrajin v času najintenzivnejših turških vpadov. Ob plemiški konjenici in »črni« kmečki vojski je predstavljen delež najemnikov, obveščevalna in signalna organizacija, orožarna v Ljubljani, tabori, vojaška preskrba in pomen Vojne krajine. Simonitijeva knjiga je »slovenskemu strahu pred Turki« dala realnejši zgodovinski okvir in obogatila sicer skromno vojaško zgodovino slovenskega ozemlja.

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

- Ob stotem zvezku Zgodovinskega časopisa (Vasilij Melik) 339–340
 On Occasion of the 100th Number of Zgodovinski časopis – Historical Review

RAZPRAVE – STUDIES

- Gerhard Waldherr, Sledovi krščanstva v antiki v provinci Drugi Reciji (s podrobnim obravnavanjem regensburškega napisa) 5–17
 Traces of Christianity in the Antiquity in the Province Raetia Secunda (with detailed dealing with Regensburg Inscription)
- Andrej Pleterski - Mateja Belak, ZBIVA. Cerkve v Vzhodnih Alpah od 8. do 10. stoletja 19–43
 ZBIVA. Churches in Eastern Alps in 8th–10th Century
- Reinhard Härtel, Uporaba računalnika v medievistiki 45–65
 Computer Application in the Medievalistics
- Ignacij Voje, Odnos fevdalnih rodbin na Kranjskem do reformacije 67–74
 Relation of Feudal Families in Carniola to the Reformation
- Boris Golec, Trgovski promet na širšem območju Višnje gore do konca 18. stoletja v luči deželskosodnih in mestnih mitnic 75–98
 Trade Traffic in the Larger Area of Višnja gora till the End of the 18th Century in the Light of Provincial-Judicial and Town Tollhouses
- Janez Kramar, Epidemije v Slovenski Istri 99–111
 Epidemics in Slovenian Istria
- William Hamish Fraser, Nacionalnost in identiteta na Škotskem 113–120
 Nationality and Identity in Scotland
- Jadran Ferluga, Bizantinsko podeželje v »Spominih in nasvetih« tesalskega veleposestnika XI. stoletja 159–174
 Byzantine countryside in "Memories and Advices" of a Thessalian Big Landowner of the XIth Century
- Sergij Vilfan, Struktura stanov, deželne finance in reformacija 175–181
 Estates Structure, Province Finances and Reformation
- Janez Stanonik, Andrej Bernard Smolnikar 183–191
 Andreas Bernardus Smolnikar
- Janez Cvirn, Spodnještajerski ustavoverci v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja 193–230
 Constitution Followers in Lower Styria in the Sixties and Seventies of the 19th Century
- Marijeta Keršič-Svetel, Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama 231–258, 427–454, 613–630
 Czech-Slovenian Relations Between the World Wars
- Zdenko Čepič, Slovenske politične stranke o agrarni reformi med svetovnima vojnama 259–280
 Standpoints Referring to Agrarian Reform in the Slovene Politics Between the World Wars
- Ferdo Gestrin, Slovani v Pesaru od 15. do 17. stoletja 341–351
 Slavs in Pesaro in the 15th–17th Century
- Stane Okoliš, Izseki iz zgodovine Loža in okolice 353–378, 557–581
 Fragments from the History of Lož-Laas and Its surroundings
- Igor Grdina, Nekaj opazk o vlogi Primoža Trubarja v začetkih slovenskega knjižnega jezika 379–398
 Some Observations Considering the Role of Primož Trubar in First Stages of Slovene Literary Language Development
- Vlado Valenčič, Statistični prikaz zemljiških gospostev na Kranjskem ob koncu 18. stoletja 399–409
 Statistical Survey of Seigniories in Carniola at the End of the 18th Century
- Katja Sturm-Schnabl, Dunajska slavistika in njen prispevek k slovenski kulturi 411–420
 Viennese Slavic Philology and Its Contribution to Slovene Culture
- France Kresal, Davki na Slovenskem od avstrijske davčne reforme 1896 do jugoslovan-
 ske 1928 421–425
 Taxes in Slovenia in the Time from the Austrian Tax Reform 1896 up to the Yugoslav One 1928
- Nevenka Troha, Politične usmeritve med primorskimi Slovenci v coni A Julijske krajine (1945–1947) 455–469
 Political Views of Slovenes Living in Coastland in the Zone A of Julian March (1945–1947)
- Andrej Pleterski, Model etnogeneze Slovanov na osnovi nekaterih novejših raziskav 537–556
 The Slav's Ethnogenesis Model Based on some of the Latest Research Findings

Ludwig Steindorff, Samostani kot središča skrbi za pokojne v stari Rusiji	583–593
Monasteries as the Centers of Care for the Deceased in the Old Russia	
Ivan Erceg, Počeci proizvodnje soli i opseg solana na istočnojadranskoj obali	595–606
The Beginnings of Maritime Salt Production and the Range of Salt Works at the Eastern Adriatic Coast	
Jože Smej, Dve pismi iz leta 1779 za osvetlitev vprašanja šolnikov in šolstva v Prekmurju	607–611
Shedding Light on the Question of School Teachers and Schools in Prekmurje: Two Letters from 1779	
Avzug Lešnik, Novi moskovski dokumenti o Informbiroju	631–638
The New Moscow Documents on the Informbureau	

ZAPISI – NOTES

Rozina Švent, Vladimir Vauhnik – vojak in obveščevalec	281–287
Vladimir Vauhnik – A Soldier and a Spy	

INSTITUCIJE – INSTITUTIONS

Inštitut za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje – s posebnim ozirom na izobraževanje arhivistov (Matevž Košir)	121–125
Institute for Austrian Historical Researches (Institut für österreichische Geschichtsforschung) – with Special View in the Archivists Education	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Jadran Ferluga – petinsedemdesetletnik (Ignacij Voje)	127–128
Jadran Ferluga – Seventy-five Years of his Life	
Zdravko Klanjšček – sedemdesetletnik (Damjan Guštin)	129–130
Zdravko Klanjšček – Septuagenarian	
Jože Mlinarič – šestdesetletnik (Stane Granda)	289–290
Jože Mlinarič – Sexagenarian	
Miroslav Stiplovšek – šestdesetletnik (Dušan Nečak)	291–294
Miroslav Stiplovšek – Sexagenarian	
Bibliografija prof. dr. Miroslava Stiplovška (Nataša Stergar)	294–301
Bibliography of Prof. Dr. Miroslav Stiplovšek	
France Kresal – šestdesetletnik (Miroslav Stiplovšek)	471–472
France Kresal – Sexagenarian	
Peter Ribnikar – sedemdesetletnik (Vasilij Melik)	639–640
Peter Ribnikar – Septuagenarian	

IN MEMORIAM

Akademik prof. dr. Branislav Durdev (Ignacij Voje)	302–303
Academician Prof. Branislav Durdev, Ph.D.	
Prof. dr. Josip Lučić (Ignacij Voje)	304–306
Ivan Očak (Avgust Lešnik)	306
Miloš Rybář (1928–1995) (Martin Žnidaršič)	473–474
Prijatelju Milošu Rybáru v spomin (France M. Dolinar)	474–475
In Memory to My Friend Miloš Rybář	
Akademik prof. dr. Bogo Grafenauer (Ljubljana 16. 3. 1916 – Ljubljana 12. 5. 1995) (Peter Štih)	517–524
Academician Prof. Dr. Bogo Grafenauer (Ljubljana 16. 3. 1916–12. 5. 1995)	
Bibliografija akademika prof. dr. Boga Grafenauerja 1976–1995/1996 (Drago Samec)	524–536
Bibliography of Acad. Prof. Dr. Bogo Grafenauer 1976–1995/96	

POLEMIKA – POLEMIC

Bobneča grandioznost diskvalifikacij in nič odgovorov (za zdaj?) (Dragan Matić)	307–308
Rumbling Grandiosity of Disqualifications and No Answers (for the Time Being?)	
Pojasnilo bralcem Zgodovinskega časopisa (Stane Granda)	308
Explanation to the Readers of Zgodovinski časopis – Historical Review	

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE –
CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Umiranje v srednjem veku – razpon med idealom in stvarnostjo (Sašo Jerše)	131–138
Dying in the Middle Ages – Span between an Ideal and Reality	
Stoletje gospodarskih sprememb v Sloveniji in prelomnice 1918–1945–1991 (Stane Granda) . .	309–311
Century of Economic Changes in Slovenia and Turning Points 1918–1941–1991	
18. kongres zgodovinskih ved, Montreal, 27. avg.–3. sept. 1995 (Matjaž Klemenčič) . . .	477–480
18th International Congress of Historical Sciences, Montreal, 27th August–3rd September 1995	
Mednarodni simpozij ob 50-letnici konca II. svetovne vojne in zmage nad nacifašizmom »Primorska in Trst od Rapalla do londonskega memoranduma (1920–1954)« (Metka Gombač)	481–482
International Symposium at the 50th Anniversary of the End of the 2nd World War and Victory over Nazifascism "Coastland and Triest from Rapallo Treaty to London Memo- randum (1920–1954)"	
XVI. arhivsko zborovanje Ptuj 95 (Metka Gombač)	482–484
XVIth Meeting of Archivists Ptuj 95	
Slovenska trideseta leta (Marjan Drnovšek)	641–642
The Thirties in Slovenia	
Znanstveni posvet »Slovenija v letu 1945« (Aleš Gabrič)	643–644
Scientific Conference "Slovenia in the Year 1945"	
27. zborovanje nacionalne konvencije Ameriškega združenja za pospeševanje slovanskih študij (Matjaž Klemenčič)	644–646
27th National Annual Convention of the American Association for the Advancement of the Slavonic Studies	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Šolska kronika – Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje (Aleš Gabrič)	139–140
Janko Glazer, Razprave, članki, ocene (Vincenc Rajšp)	140–141
Ignacij Voje, Nemirni Balkan. Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja (Boris Golec) . . .	141–142
Eva Holz, Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja (Olga Janša-Zorn)	142–143
Josef Ressel, Načrt ponovne pogozditve občinskih zemljišč v Istri (Stane Granda)	144
Karol Rustja, Dolenjske proge (Stane Granda)	144–145
Sto let Dolenjske proge (Stane Granda)	145–146
Vladimir Sunčič, Komisije za agrarne operacije 1885–1945, 1. del, 2. del, 3. del (Peter Ribnikar)	146–147
Andrej Vovko, Mal položi dar . . . domu na altar. Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1919 (Marjan Drnovšek)	147–149
Vladimir Čorović, Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku (Boris Rado- savljevič)	149–150
Marco Coslovich, I percorsi della sopravvivenza. Storia e memoria della deportazione dall' Adriatisches Küstenland (Marta Verginella)	150–152
Jože Prinčič, Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963 (Aleš Gabrič)	152–153
Georges Jean, Pisava: Spomin človeštva (Anja Dular)	313–314
Dušan Kos, Pismo, pisava, pisar (France M. Dolinar)	314–315
Jože Mlinarič, Stiška opatija 1136–1784 (France M. Dolinar)	315–317
Ludwig Steindorff, Memoria in Altrußland (France M. Dolinar)	317–318
Matjaž Ambrožič, Zvonarstvo na Slovenskem (Anton Ožinger)	318–320
To in ono o meščanstvu v provinci (Andrej Pančur)	321–323
Bogumil Vošnjak, Dnevnik iz prve svetovne vojne (Vasilij Melik)	323–324
Petra Svobljak, Soška fronta. Vasja Klavora, Koraki skozi meglo. Soška fronta – Kobarid – Tolmin 1915–1917 (Davorin Vuga)	324–326
Nadja Pahor Verri, Oltre il filo. Storia del campo di internamento di Gonars 1941–1943 (Boris M. Gombač)	326–327
Lojze Ude, Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941–1944 (Damijan Guštin)	328–330
Bojan Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam (Jože Prinčič)	330–332
Aleš Gabrič, Socialistična kulturna revolucija (Jože Prinčič)	332–333
Zbornik soboškega muzeja, 3 (Martin Šteiner)	333–335
Olga Janša-Zorn, Eva Holz, Nataša Kandus, Slovenian Historiography in Foreign Languages, published from 1918–1993 (Janez Stergar)	485–486

Paul Robert Magocsi, Historical Atlas of East Central Europe (Matjaž Klemenčič)	486–487
Josef Holzer, Zgodovina Cerkve v stotih slikah (France M. Dolinar)	487–488
Željko Demo, Ostroghotic coinage from collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina (Darko Knez)	489
Medioevo goriziano 1001–1500 (Branko Marušič)	489–490
Lojzka Bratuž, Manoscritti sloveni del Settecento (Branko Marušič)	490–491
Jože Maček, Schwizzenova instrukcija za upravnike državnih posestev iz leta 1788 (Stane Granda)	491–492
Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850–1940 (Damijana Zelnik)	492–497
Feliks J. Bister, Anton Korošec, državnozbornski poslanec na Dunaju; Feliks J. Bister, »Majestät, es ist zu spät...« (Vasilij Melik)	497–498
Dušan Moravec, Novi tokovi v slovenskem založništvu: od Schwentnerja do prvih publikacij Akademije (Anja Dular)	499–500
Marko Kravos, Marko Pozzeto, Milan Pahor, Sandi Volk, Bogomila Kravos, Pavle Merku, Narodni dom v Trstu 1904–1920 (Boris M. Gombač)	500–501
Marta Verginella, Alessandro Volk, Katja Colja, Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem (Boris M. Gombač)	501–503
Bogdan Žolnir, Mile Pavlin, Protifašistični odpor: Koroška – od začetkov vstaje do konca leta 1943 (Boris Jesih)	503–504
Jože Gregorič, Rast, revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja (Stane Granda)	504–505
Ivo Lukanc, Les imitations des monnaies d'Alexandre le Grand et de Thasos (Melinda Torbágyi)	647
Giordano Labud, Ricerche archeologico-ambientali dell'Istria settentrionale: la valle del Fiume Risano (Matej Župančič)	648–649
Christopher Marshall, Warfare in the Latin East, 1192–1291 (Andrej Pančur)	650–653
Marijan Zadnikar, Ptujška Gora – visoka pesem slovenske gotike (Martin Šteiner)	653–655
Bartholomäus (Jernej) Kopitar, Hrsg. von Walter Lukan (Jože Pogačnik)	655–657
Jožef Košič, Življenje Slovencev med Muro in Rabo (Ludvik Čarni)	658
Peter Borisov, Ginekologija na Slovenskem od začetka do leta 1980 (Zdenko Levental)	658–659
Lojz Tršan, OF v Ljubljani. Organiziranost v času italijanske okupacije 1941–1943 (Jože Prinčič)	659–660
Ferdo Gestrin, Svet pod Krimom (Boris Mlakar)	660–662
France Perovšek, Moja resnica: Spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani (Zdenko Čepič)	662–664

OBVESTILA – INFORMATION

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	155
Information on the Issuing of Zgodovinski časopis – Historical Review	
Obvestilo o simpoziju »Slovenija v letu 1945« (Information About Symposium "Slovenia in the Year 1945")	335
Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	507–509
Information on the Issuing of Zgodovinski časopis – Historical Review	
Statistika prejemnikov Zgodovinskega časopisa (Rok Stergar)	510
Statistics of Zgodovinski časopis – Historical Review Recipients	

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 49/1995	665–668
Annual Contents of Zgodovinski časopis – Historical Review 49/1995	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvlečki razprav v Zgodovinskem časopisu 49, 1995, 1	I–IV
Abstracts from Papers in Historical Review 49, 1995, 1	
Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 49, 1995, 1 in 2	V–VIII
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 49, 1995, 1 and 2	
Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 49, 1995, 2 in 3	IX–XIV
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 49, 1995, 2 and 3	
Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 49, 1995, 3 in 4	XV–XX
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 49, 1995, 3 and 4	

UDK 929 Kresal F.

STIPLJOŠEK Miroslav, dr., redni univ. prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

France Kresal - šestdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 3 (100), str. 471-472, 1 cit.

Sn. (Sn., En.)

Dr. France Kresal se je rodil 7. avgusta 1935 v Grmu pri Trebnjem. Leta 1963 je diplomiral iz zgodovine in se zaposlil na ljubljanskem inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, sedanjem inštitutu za novojšjo zgodovino. Raziskovati je začel industrijski razvoj v času med obema vojnama, kar je bila tudi tema njegove doktorske disertacije *Razvoj tekstilne industrije v Sloveniji 1918-1941* (1972), dopolnjena natisnjena 1976). Ob proučevanju industrijskega razvoja je raziskoval tudi razvoj socialne politike vse od začetkov industrializacije v preteklem stoletju. Dr. Kresal je od 1982 znanstveni svetnik. V letih 1975-79 je bil direktor omenjenega inštituta, 1980-82 predsednik in nato šest let podpredsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije.

R. Stergar

UDK 929 Grafenauer B.

ŠTIH Peter, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
SAMEC Drago, bibliotekar, Knjižnica SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 5

Akademik prof. dr. Bogo Grafenauer (Ljubljana 16.3.1916 - Ljubljana 12.5.1995)

Bibliografija akademika prof. dr. Boga Grafenauerja 1976-1995/1996

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 4 (101), str. 517-536

Sn. (Sn., En.)

Bogo Grafenauer je diplomiral (1940) in doktoriral (1944) na Univerzi v Ljubljani, na kateri je nato poučeval zgodovino Slovencev ter uvod v študij zgodovine (od 1956 kot redni profesor). S svojimi raziskavami srednjeveške zgodovine Slovencev in drugih južnoslovenskih narodov, kmečkih uporov in narodnostnega razvoja na Slovenskem (posebej na Koroškem, od koder izvira rod njegovega očeta) ter s sintetičnimi pregledi slovenske zgodovine se je razvil v enega vodilnih slovenskih zgodovinarjev po drugi svetovni vojni. Ob pedagoškem in raziskovalnem delu je opravi tudi veliko uredniškega (mdr. pri *Zgodovinskem časopisu*) in kulturno-organizacijskega dela (mdr. kot predsednik Slovenske matice in Kluba koroških Slovencev v Ljubljani). Grafenauerjeva bibliografija obsega več kot 450 enot, od tega 20 samostojnih knjig.

J. Stergar

UDK 929 Rybář M.

ŽNIDERSIČ Martin, dr., redni univ. profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
DOLINAR France M., dr., docent, svetovalec vlade, Arhiv Republike Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Miloš Rybář (1928-1995)

Prijateljju Milošu Rybářu v spomin

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 3 (100), str. 473-475

Sn. (Sn., En.)

Miloš Rybář se je rodil 7. novembra 1928 v Ljubljani. Na ljubljanski Univerzi je diplomiral iz prava in zgodovine, njegova poklicna pot pa ga je vodila še v tretjo stroko - bibliotekarstvo. 23 let je bil zaposlen v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, od ustanovitve Oddelka za bibliotekarstvo leta 1988 pa na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Kot zgodovinar se je predvsem posvečal zgodovini meništvu, ukvarjal pa se je tudi z biografiko in z lokalno zgodovino. Umrl je 3. maja 1995.

R. Stergar

UDK 323.1 (=8)

PLETERSKI Andrej, izr. prof. dr. mag., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za arheologijo, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13

Model etnogeneze Slovanov na osnovi nekaterih novejših raziskav

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 4 (101), str. 537-556, cit 63

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor podaja pregled zgodovine Slovanov od njihovega oblikovanja do začetka velikega razseljevanja konec 4. st. in na začetku 5. st. Začetek Slovanov vidi konec 3. st. pr.n.št., ko se na južno ozemlje doreadnje balto-slavenske skupnosti priselijo skupine ljudi iz srednje Poljske, ki bi jih bilo pogojno mogoče označiti s historičnim imenom Veneti. Nova skupnost, za katero je ves čas značilna zelo velika mobilnost, oblikuje samolastno etnično identiteto najkasneje v drugi polovici 1. st., največjo jezikovno enotnost pa bi lahko dosegla v 3. in 4. st.

Avtorski izvirček

UDC 929 Rybář M.

ŽNIDERŠIČ Martin, Ph.D., Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Letters, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
DOLINAR France M., Ph.D., Senior Lecturer, government councillor, Archive of the Republic of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Miloš Rybář (1928-1995)

In Memoriam Miloš Rybář, my Friend

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 3 (100), pp. 473-475

Sn. (Sn., En.)

Miloš Rybář was born November 7, 1928 in Ljubljana. He graduated from law and history, and got professionally engaged in library science. As historian, he dealt primarily with Slovenian monasteries, as well as biographical and local history studies. He was employed 23 years in the National and University Library in Ljubljana, and since 1988 at the Faculty of Letters, University of Ljubljana, in the then newly established Department of Library Science.

R. Stergar

UDC 323.1(=8)

PLETERSKI Andrej, M.A., Ph.D., Assistant Professor, Senior Researcher, Institute of Archaeology, Research Center of the SASA, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13

The Slavs' Ethnogenesis Model Based on some of the Latest Findings

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 4 (101), pp. 537-556, 63 notes

Sn. (Dn., Sn., En.)

The author outlines briefly the history of the Slavs from the beginning of their formation till the Great Discontinuation which took place towards the end of the 4th century, and the beginning of the 5th. He argues that the emergence of the Slavic peoples dates back to the end of the 3rd century B.C. when groups of people from central Poland (who could conditionally be given the historic name of Veneti) migrated to the southern parts of the territory then settled by the Balto-Slavic community. The new community - which was characterised by great mobility - formed its own ethnic identity in the second half of the 1st century AD at the latest, and reached its greatest linguistic unity probably in the 3rd and the 4th century AD.

Author's abstract

UDC 929 Kresal F.

STIPLJOVŠEK Miroslav, Ph.D., Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Letters, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
France Kresal - Sexagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 3 (100), pp. 471-472, 1 note

Sn. (Sn., En.)

Dr. France Kresal was born August 7, 1935 in Grm near Trebnje. In 1963 graduated from history and got employed at the former Institute for History of Workers' Movement, now Institute of Modern History. He began research of the industrial development of the period between the wars that comprised also the theme of his doctoral dissertation *The Development of Textile Industry in Slovenia 1918-1941* (1972; revised printed version 1976). Aside to that, dr. Kresal had done research on the development of social politics from the beginnings of industrialization in the past century. In 1982, he was elected scientific councillor. Served as Director of the aforementioned Institute in the years 1975-79, and as President (1980-82) and Vice-President (1982-1988) of the Slovene History Societies' Association.

R. Stergar

UDC 929 Grafenauer B.

ŠTIH Peter, Ph.D., Senior Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Letters, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
SAMBEČ Drago, librarian, Library of the SASA, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 5

Academician Prof. Dr. Bogo Grafenauer (Ljubljana 16.3.1916 - Ljubljana 12.5.1995)
Bibliography of Acad. Prof. Dr. Bogo Grafenauer 1976-1995/96

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 4 (101), pp. 517-536

Sn. (Sn., En.)

Bogo Grafenauer graduated (1940) and obtained his doctorate (1944) at the University of Ljubljana where he then taught History of Slovenes and Introduction to History (since 1956 as Full Professor). With his research of medieval history of Slovenes and other Southern Slav nations, peasant rebellions and ethnic development of Slovenes (especially in Carinthia, the home of his paternal family), and with synthetic reviews of Slovene history, Grafenauer has established himself as one of the leading Slovene historians after WW. II. Aside to teaching and research, he had done editing (i.a. with the *Zgodovinski Carinthian Slovenes Club* in Ljubljana).
Grafenauer's bibliography consists of over 450 items, among them 20 books.

J. Stergar

UDK 271:393(47)"14/15"

OKOLIŠ Stane, diplom. zgodovinar, Stari trg, Nadlesk 28

Izseki iz zgodovine Loža in okolice

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 3 (100), str. 353-378, in št. 4 (101), str. 557-581, 146 + 111 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Najstarejše ohranjene listine, ki se nanašajo na Lož (bodisi na loški trg ali grad, bodisi na loški posestni ali sodni teritoriji) segajo v začetek 13. stoletja. Geografska lega loškega ozemlja, ki je bila v 13. in 14. stoletju odločilnega pomena za posest oglejskih patriarhov in Ortenburžanov na Kranjskem, je pod Habsburžani, kljub povzdignjenju trga v mesto, izgubila nekdanji pomen. Ministeriali in plemeniti iz posameznih naselij v loški okolici v ohranjenih listinah v glavnem nastopajo kot priče. Se pod Vovbržani, v začetku 13. stoletja, so jim bile potrjene patrimonialne sodne pravice. Kmetje so omejeni in listinah iz 14. in 15. stoletja, toda o njihovem položaju določneje spregovorijo šele urbarji in urbarialni seznami iz 16. in 17. stoletja. Meje deželsko-sodnega gosposstva se ožijo, posest pa drobi in lokalizira v Loški dolini.

Avtorski izvleček

STEINDORFF Ludwig, dr., docent, zgodovinski seminar Westfäliske Wilhelmsve univerze, Münster, Nemčija

Samostani kot središča skrbi za pokojne v stari Rusiji

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 4 (101), str. 583-593, 68 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Prispevek razčlenjuje ureditev in oblike obrednega spominjanja na pokojne v Rusiji na pragu novega veka, ki odsevajo tamkajšnje družbeno in miselno zgodovino. Vini, ki jiti priteguje, so seznami pokojnih, ki so v namen lastnega posmrtnega spomina darovali imetje samostanom.

Avtorski izvleček

UDK 930.85(497.12 Lož)

UDK 622.363.1(262.3-11)"11/17"

SMEJ Jože, dr., mariborski pomožni škof, SI-2000 Maribor, Slomškov trg 19

Dve pismi iz leta 1779 za osvetlitev vprašanja šolnikov in šolstva v Prekmurju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 4 (101), str. 607-611, 18 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V 17. stoletju je bil v prekmurskih župnijah že reden šolski pouk. Šolniki so bili hkrati organizirani in zvonilci. Cesarica Marija Terezija je z odlokom iz leta 1777 skušala uvesti obveznost osnovnošolskega pouka za vse in hkrati državno nadzorstvo nad šolstvom. Dve pismi iz leta 1779 pa kažeta, da se omenjeni odlok v Prekmurju ni povsem uresničil.

Avtorski izvleček

ERCEG Ivan, dr., znanstveni svetnik v pok., Povijesni zavod HAZU, Strossmayerov trg 2, 10000 Zagreb, Hrvaška

Počeci proizvodnje soli i opseg solana na istočnojadranskoj obali

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 4 (101), str. 595-606

Cr. (De., Sn., En.)

Organizirane soline se na vzhodnojadranski obali začnejo pojavljati v 12. in 13. stoletju. Njihov nadaljnji razvoj je bil usodno povezan s spremembami oblasti na tem prostoru in z njihovo politiko do solin. Še večji pa je bil vpliv narave, ki je povzročal ogromna nihanja v proizvodnji soli, kar prikazujejo ohranjeni arhivski zapisi. Tem nihanjem se niso izognile niti največje soline v Dubrovniku (oziroma Stonu), na splitskem področju, v Sibeniku in okolici, na otoku Pagu in v Pranu, Kopru ter Trstu.

R. Stergar

UDC 271.393(47)"14/15"

STENDORFF Ludwig, Ph.D., Senior Lecturer, history seminar, the Westfälia Wilhelm University, Münster, Germany

Monasteries as the Centers of Care for the Deceased in the Old Russia

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 4 (101), pp. 583-593, 68 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author is analyzing the system, and the patterns of ceremonial honoring the dead in Russia at the dawn of the New Age in order to help discern Russia's social and mentality history. The primary data used are the lists of the dead that have, in order to insure their remembrance, donated their property to the monasteries.

Author's abstract

UDC 622.363.1(262.3-11)"1/17"

ERČEG Ivan, Ph.D., scientific councillor emeritus, History Institute of the CASA, Strossmayerov trg 2, 10000 Zagreb, Croatia

The Beginnings of Maritime Salt Production and the Range of Salt Works at the Eastern Adriatic Coast

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 4 (101), pp. 595-606

Cr. (De., Sn., En.)

Organized salt works begin at the Eastern Adriatic coast in the 12th and 13th centuries; their later development depended greatly upon the changes of power in the region, and the respective policies regarding salt production. A greater still factor, however, was the nature itself, that caused considerable ups and downs in the production, as was recorded in the preserved archive materials. Even the biggest facilities in Dubrovnik (Ston), in the Split area, in Šibenik and its surroundings, on the Pag island, and in Piran, Koper and Trieste were not immune to natural oscillations.

R. Stergar

UDC 930.85(497.12 Lož)

OKOLIŠ Stane, B. A. historian, Stari trg, Nadlesek 28

Fragments from the History of Lož-Laas and its Surroundings

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 3 (100), pp. 353-378, and No. 4 (101), pp. 557-581, 146 + 111 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The oldest preserved documents pertaining to Lož (the Lož market, the castle, or the real estate and judicial territory) date from the beginning of the 13th century. The geo-strategic position of the Lož territory was in the 13th and the 14th century of crucial importance for the Aquileia patriarchs and the Ortenburg dynasty in Carniola, but dissipated under the Habsburgs despite the fact that the market place was then elevated to the status of a town. The ministerials and the nobility from various settlements in the region appear mainly as witnesses in the preserved documents. They were granted their patrimonial and judicial privileges as early as in the beginning of the 13th century, under the rule of the Vorthe-Hannburg family. The peasants are first mentioned in the preserved documentation from the 14th and 15th century, but more data as to their position can be acquired only from land registers and lists that date back to the 16th and 17th century. In that time, the borders of the real estate and judicial territory have shrunk, and the real estate has been increasingly atomized and localized.

Author's abstract

UDC 373(497.12-18)"17"

SMEJ Jože, Dr., Maribor Auxiliary Bishop, SI-2000 Maribor, Slovškovi trg 19

Shedding Light on the Question of School Teachers and Schools in Prekmurje: Two Letters from 1779

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 4 (101), pp. 607-611, 18 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In the 17th century, regular schools were already in operation in the Prekmurje parishes. The teachers were both organ players and bell-ringers. Empress Maria Theresa had in 1777 decreed the general compulsory primary schooling, and transferred the schools from the Church to State control. The two letters however, dated 1779, point to the fact that the decree was not fully brought to effect in Prekmurje.

Author's abstract

UDK 943.71:949.712"1918/1941"

KERŠIČ-SVETEL, Marjeta, prof. zgod. in etnol., novinarka-redaktorica in dokumentarnem programu TV Slovenija, SI-1000 Ljubljana, Kolodvorska 2-4

Česko-slovenski stiki med svetovnimi vojnama

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 2 (99), str. 231-258, št. 3 (100), str. 427-454 in št. 4 (101), str. 613-630; 82 + 87 + 49 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Delo je bilo napisano kot diplomatska naloga na oddelku za zgodovino ljubljanske filozofske fakultete leta 1989. Avtorica v njem obravnava predvsem tiste segmente stikov, ki sicer v strokovnih delih še niso bili podrobneje obdelani, in podaja oris splošnega razvoja stikov med obema narodoma, ki so vplivali na celotno vsakodnevno življenje v obravnavanem obdobju. Predvsem pa se delo posveča političnim stikom, češkoslovaški skupnosti v Sloveniji, delovanju Jugoslovansko-češkoslovaških in Češkoslovaško-jugoslovanskih lig ter življenju slovenskih študentov v ČSR.

Avtorski izvleček

UDK 651.5(470.311):327.323.32"1948"

LEŠNIK Avgust, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Novi moskovski dokumenti o informbiroju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 4 (101), str. 631-638, 15 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

O vzrokih in posledicah jugoslovansko-sovjetskega spora v času Informbiroja je v domači in tuji znanstveni literaturi napisanega izjemno veliko. Toda objektivni pogoji za politično, idejno in historiografsko valorizacijo "leta 1948" šele nastajajo, in to z odpiranjem ruskih arhivov. Na tem mestu je sedaj prvič v slovenskem jeziku objavljenih 15 dokumentov iz Arhiva Ministrstva za zunanje zadeve bivše Sovjetske zveze, ki osvetljujejo predvsem stopnjevanje napetosti v jugoslovansko-sovjetskih odnosih v prvi polovici leta 1948.

Avtorski izvleček

UDK 929 Ribnikar P.

MELJK, Vasilij, akad., dr., redni univ. prof. v pokojju, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Peter Ribnikar - sedemdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 4 (101), str. 639-640

Sn. (Sn., En.)

Peter Ribnikar se je rodil 30. julija 1925 v Retnjah. Leta 1951 je diplomiral iz zgodovine in geografije na ljubljanski filozofski fakulteti. Že konec 1950 se je zaposlil v (Državnem) Arhivu Republike Slovenije in tam ostal do upokojitve 1988 (kot arhivski svetnik in pomočnik direktorja). Napisal je številna dela s področja arhivistike, objavil pa tudi vrsto zgodovinskih virov (mdr. *Slovenske podložniške prisige patriarhalnega sodišča Bled*, Lj. 1976) in zgodovinskih razprav, ki temeljijo na gradivu ARS, v zadnjem času pa tudi na arhivskem gradivu iz Prage.

R. Stergar

UDC 651.5(470.311):327.323.32"1948"

LEŠNIK Avgust, Ph.D., Senior Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Letters, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

The New Moscow Documents on the Informbureau

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 4 (101), pp. 631-638, 15 notes

Sn. (En., Sn., En.)

Extraordinary attention was given to the causes and consequences of the Yugoslav-Soviet dispute in the time of the Informbureau in both home and foreign research. However, possibilities for objective evaluations of the "1948" are barely in sight with the increasing accessibility of the Russian archives. Herewith, 15 newly accessed documents from the Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the ex-Soviet Union are being published in Slovene that shed fresh light especially at the growing tension in the Yugoslav-Soviet relations in the first half of the 1948.

Author's abstract

UDC 943.71:949.712"1918/1941"

KERNŠČ-SVETELJ, Marijeta, B.A. historian and ethnologist, journalist-editor in the Documentation Program of the TV Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Kolodvorska 2-4

The Czech-Slovenian Relations Between the World Wars

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 2 (99), pp. 231-258, No. 3 (100), pp. 427-454, and No. 4 (101), pp. 613-630, 82 + 87 + 49 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The text was submitted as the diploma work at the Department of History, Faculty of Letters, Ljubljana, in 1989. The author deals primarily with those aspects of the Czech-Slovene relations that have heretofore not received special attention, and seeks to outline a general development of relations between the two nations which affected everyday life in the period under inspection. The work concentrates on political relations, to the Czech community in Slovenia, to the work of the Yugoslav-Czechoslovakian, and Czechoslovakian-Yugoslav societies and clubs, and the life of Slovene students in the CSR.

Author's abstract

UDC 929 Ribičnikar P.

MELIK Vasilij, Academician, Ph.D., Full professor emeritus, University in Ljubljana, Faculty of Letters, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Peter Ribičnikar - Septuagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 4 (101), pp. 639-640

Sn. (Sn., En.)

Peter Ribičnikar was born July 30, 1925 in Remše. In 1951 he graduated from history and geography at Faculty of Letters in Ljubljana. He got his post at the State Archives of the Republic of Slovenia (ARS) and worked there until he was pensioned in 1988 (as counsellor and Deputy Director). He authored several works on the archive sciences, and published many archival sources (including *Slovenian Bondsmen-waifs at Patrimonial Court of Bled*, Lj. 1976), as well as historic treatises based on the archive materials of the ARS and recently also of the archives in Prague.

R. Stengar

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

– osrednja slovenska historična revija
– glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, telefon 061/17-69-210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) – 480 SIT	36/1982, št. 1-2 – 400 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 620 SIT	36/1982, št. 3 – 260 SIT
4/1950 (1987) – 580 SIT	36/1982, št. 4 – 240 SIT
5/1951 (1987) – 740 SIT	37/1983, št. 1-2 – 360 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 960 SIT	37/1983, št. 3 – 240 SIT
8/1954 (1990) – 680 SIT	37/1983, št. 4 – 260 SIT
9/1955 (1989) – 620 SIT	38/1984, št. 1-2 – 360 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 680 SIT	38/1984, št. 3 – 240 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 680 SIT	38/1984, št. 4 – 260 SIT
14/1960 – (1993) – 840 SIT	39/1985, št. 1-2 – 380 SIT
15/1961 (1989) – 500 SIT	39/1985, št. 3 – 340 SIT
16/1962 (1991) – 560 SIT	39/1985, št. 4 – 260 SIT
17/1963 (1978) – 620 SIT	40/1986, št. 1-2 – 460 SIT
18/1964 (1980) – 600 SIT	40/1986, št. 3 – 360 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 680 SIT	40/1986, št. 4 – 400 SIT
21/1967 (1992) – 600 SIT	41/1987, št. 1 – 460 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 380 SIT	41/1987, št. 2 – 440 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) – 840 SIT	41/1987, št. 3 – 400 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 440 SIT	41/1987, št. 4 – 400 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 360 SIT	42/1988, št. 1 – 360 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 360 SIT	42/1988, št. 2 – 360 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 400 SIT	42/1988, št. 3 – 380 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 440 SIT	42/1988, št. 4 – 360 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 400 SIT	43/1989, št. 1 – 360 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 500 SIT	43/1989, št. 2 – 360 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 460 SIT	43/1989, št. 3 – 380 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 440 SIT	43/1989, št. 4 – 380 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 460 SIT	44/1990, št. 1 – 360 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 460 SIT	44/1990, št. 2 – 380 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	44/1990, št. 3 – 380 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) – 960 SIT	44/1990, št. 4 – 400 SIT
29/1975, št. 3-4 (1995) – 960 SIT	45/1991, št. 1 – 400 SIT
30/1976, št. 1-2 – 560 SIT	45/1991, št. 2 – 400 SIT
30/1976, št. 3-4 – 400 SIT	45/1991, št. 3 – 380 SIT
31/1977, št. 1-2 – 880 SIT (kmalu razprodan)	45/1991, št. 4 – 400 SIT
31/1977, št. 3 (1995) – 1040 SIT	46/1992, št. 1 – 360 SIT
31/1977, št. 4 – 340 SIT	46/1992, št. 2 – 360 SIT
32/1978, št. 1-2 – 460 SIT	46/1992, št. 3 – 360 SIT
32/1978, št. 3 – 360 SIT	46/1992, št. 4 – 440 SIT
32/1978, št. 4 – 360 SIT	47/1993, št. 1 – 600 SIT
33/1979, št. 1 – 440 SIT	47/1993, št. 2 – 600 SIT
33/1979, št. 2 – 380 SIT	47/1993, št. 3 – 600 SIT
33/1979, št. 3 – 360 SIT	47/1993, št. 4 – 600 SIT
33/1979, št. 4 – 320 SIT	48/1994, št. 1 – 680 SIT
34/1980, št. 1-2 – 520 SIT	48/1994, št. 2 – 800 SIT
34/1980, št. 3 – 260 SIT	48/1994, št. 3 – 880 SIT
34/1980, št. 4 – 260 SIT	48/1994, št. 4 – 960 SIT
35/1981, št. 1-2 – 440 SIT	49/1995, št. 1 – 960 SIT
35/1981, št. 3 – 280 SIT	49/1995, št. 2 – 1080 SIT
35/1981, št. 4 – 240 SIT	49/1995, št. 3 – 1080 SIT
	49/1995, št. 4 – 1080 SIT

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 3000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 3000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 50 SIT zaračunamo dejanske poštno stroške.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1995

941/949

120030122,4

COBISS •